Chaṭṭhasaṅgītipiṭakaṁ

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

MILINDAPAÑHAPĀḶI

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1999

© Buddhasāsana Society

Pāḷi Series 28

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā အိ i အီ ī အု u အူ ū အေ e အို o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

◌ာ ◌ါ = ā ◌ိ = i ◌ီ = ī ◌ု ◌ၖ = u ◌ူ ◌ၗ = ū ◌ေ = e ◌ော ◌ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဗ္ဓ dhya	ပ္လ pla	လ္ल lla
ခ္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓ္ဓ dhva	ပ္ပ pba	လ္လ lya
ဂ္ဂ kya	ဆ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	တ္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လ္ह lha
ကြ kri	ဇ္ဇ jja	ဏ္ह ṇha	န္တ ntva	ဗ္ယ bya	ဝ္ह vha
ဂ္ဂ kla	ဈ္ဈ jjha	ट्ट tta	ण्ठ ntha	ब्र bra	स्त sta
ဂ္ဝ kva	ञ्ञ ñña	ट्ठ ttha	ण्ड nda	म्प mpa	स्त्र stra
ခ္ယ khya	ञ्ह ñha	ट्व tva	ण्द्र ndra	म्फ mpha	स्न sna
ခ္ဝ khva	ञ्च ñca	ट्य tya	ण्ध ndha	म्ब mba	स्य sya
ဂ္ဃ gga	ञ्छ ñcha	ट्र tra	ण्न nna	म्भ mbha	श्च ssa
ဃ्ဃ ggha	ञ्ज ñja	ड्ड dda	ण्ण nya	म्म mma	स्म sma
ဂ္ယ gya	ञ्झ ñjha	ड्ढ ddha	ण्ह nha	म्ယ mya	स्व sva
ဂ္ရ gra	ण्ट ṭṭa	द्य dya	प्प ppa	म्ह mha	ह्म hma
ङ် ṅka	ण्ठ ṭṭha	द्र dra	प्फ ppha	य्य yya	ह्व hva
ङ် ṅkha	ण्ड ḍḍa	द्व dva	प्य pya	य्ह yha	ह्ल ḷha
ङ် ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Milindapañhapāḷi

Mātikā Piṭṭhaṅka

1. Bāhirakathā

Pubbayogādi 3

2. Milindapañha

1. Mahāvagga

1. Paññattipañha 24
2. Vassagaṇanapañha 27
3. Vīmaṁsanapañha 27
4. Anantakāyapañha 28
5. Pabbajjapañha 30
6. Paṭisandhipañha 31
7. Yonisomanasikārapañha 31
8. Manasikāralakkhaṇapañha 31
9. Sīlalakkhaṇapañha 32
10. Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañha 33
11. Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpañha 34
12. Vīriyalakkhaṇapañha 35
13. Satilakkhaṇapañha 36
14. Samādhipañha 37
15. Paññālakkhaṇapañha 38
16. Nānādhammānaṁ ekakicca-abhinipphādanapañha ... 39

2. Addhānavagga

1. Dhammasantatipañha 40
2. Paṭisandahanapañha 41
3. Ñāṇapaññāpañha 42

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Paṭisandahanapuggalavediyapañha 44
5. Vedanāpañha 45
6. Nāmarūpa-ekattanānattapañha 46
7. Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapañha 48
8. Nāmarūpapaṭisandahanapañha 49
9. Addhānapañha 49

3. Vicāravagga

1. Addhānamūlapañha 51
2. Purimakoṭipañha 51
3. Koṭipaññāyanapañha 52
4. Saṅkhārajāyamānapañha 53
5. Bhavantasaṅkhārajāyamānapañha 54
6. Vedagūpañha 55
7. Cakkhuviññāṇādipañha 58
8. Phassalakkhaṇapañha 61
9. Vedanālakkhaṇapañha 61
10. Saññālakkhaṇapañha 62
11. Cetanālakkhaṇapañha 62
12. Viññāṇalakkhaṇapañha 63
13. Vitakkalakkhaṇapañha 64
14. Vicāralakkhaṇapañha 64

4. Nibbānavagga

1. Phassādivinibbhujanapañha 65
2. Nāgasenapañha 66
3. Pañcāyatanakammanibbattapañha 66
4. Kammanānākaraṇapañha 67
5. Vāyāmakaraṇapañha 67
6. Nerayikaggi-uṇhabhāvapañha 68

Mātikā Piṭṭhaṅka

7. Pathavisandhārakapañha 70
8. Nirodhanibbānapañha 70
9. Nibbānalabhanapañha 71
10. Nibbānasukhajānanapañha 71

5. Buddhavagga

1. Buddhassa atthinatthibhāvapañha 73
2. Buddhassa anuttarabhāvapañha 73
3. Buddhassa anuttarabhāvajānanapañha 74
4. Dhammadiṭṭhapañha 74
5. Asaṅkamanapaṭisandahanapañha 74
6. Vedagūpañha 75
7. Aññakāyasaṅkamanapañha 75
8. Kammaphala-atthibhāvapañha 76
9. Uppajjatijānanapañha 76
10. Buddhanidassanapañha 77

6. Sativagga

1. Kāyapiyāyanapañha 78
2. Sabbaññūbhāvapañha 78
3. Mahāpurisalakkhaṇapañha 79
4. Bhagavato brahmacāripañha 80
5. Bhagavato upasampadāpañha 80
6. Assubhesajjābhesajjapañha 81
7. Sarāgavītarāganānākaraṇapañha 81
8. Paññāpatiṭṭhānapañha 81
9. Saṁsārapañha 82
10. Cirakatasaraṇapañha 82
11. Abhijānantasatipañha 83

Mātikā Piṭṭhaṅka

7. Arūpadhammavavatthānavagga

1. Sati-uppajjanapañha 84
2. Buddhaguṇasatipaṭilābhapañha 86
3. Dukkhappahānavāyamapañha 86
4. Brahmalokapañha 88
5. Dvannaṁ lokuppannānaṁ samakabhāvapañha 88
6. Bojjhaṅgapañha 89
7. Pāpapuññānaṁ appānappabhāvapañha 90
8. Jānantājānantapāpakaraṇapañha 90
9. Uttarakurukādigamanapañha 91
10. Dhīghaṭṭhipañha 91
11. Assāsapassāsanirodhapañha 92
12. Samuddapañha 92
13. Samudda-ekarasapañha 92
14. Sukhumapañha 93
15. Viññāṇanānātthapañha 93
16. Arūpadhammavavatthānadukkarapañha 94

Milindapañhapucchāvisajjanā 95

Meṇḍakapañhārambhakathā

Aṭṭhamantaparivajjanīyaṭṭhāna 97

Aṭṭhamantavināsakapuggala 99

Navaguyhamantavidhaṁsaka 99

Aṭṭhapaññāpaṭilābhakāraṇa 100

Ācariyaguṇa 101

Upāsakaguṇa 101

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Meṇḍakapañha

1. Iddhibalavagga

1. Katādhikārasaphalapañha 103
2. Sabbaññubhāvapañha 109
3. Devadattapabbajjapañha 113
4. Pathavicalanapañha 118
5. Sivirājacakkhudānapañha 123
6. Gabbhāvakkantipañha 126
7. Saddhammantaradhānapañha 133
8. Akusalacchedanapañha 136
9. Uttarikaraṇīyapañha 140
10. Iddhibaladassanapañha 142

2. Abhejjavagga

1. Khuddānukhuddakapañha 145
2. Abyākaraṇīyapañha 146
3. Maccubhāyanābhāyanapañha 148
4. Maccupāsamuttipañha 152
5. Buddhalābhantarāyapañha 155
6. Apaññapañha 159
7. Bhikkhusaṁghaparihāraṇapañha 160
8. Abhejjaparisapañha 161

3. Paṇāmitavagga

1. Seṭṭhadhammapañha 163
2. Sabbasattahitapharaṇapañha 165
3. Vatthaguyhanidassanapañha 168
4. Pharusavācābhāvapañha 171
5. Rukkha-acetanābhāvapañha 173

Mātikā Piṭṭhaṅka

6. Piṇḍapātamahapphalapañha 174
7. Buddhapūjanapañha 177
8. Pādasakalikāhatapañha 178
9. Aggaggasamaṇapañha 180
10. Vaṇṇabhaṇanapañha 182
11. Ahiṁsāniggahapañha 183
12. Bhikkhupaṇāmitapañha 185

4. Sabbaññutañāṇavagga

1. Iddhikammavipākapañha 187
2. Dhammavinayapaṭicchannāpaṭicchannapañha 188
3. Musāvādagarulahubhāvapañha 190
4. Bodhisattadhammatāpañha 192
5. Attanipātanapañha 193
6. Mettābhāvanānisaṁsapañha 195
7. Kusalākusalasamavisamapañha 197
8. Amarādevīpañha 202
9. Arahanta-abhāyanapañha 204
10. Buddhasabbaññubhāvapañha 205

5. Santhavavagga

1. Santhavapañha 208
2. Udarasaṁyatapañha 209
3. Buddha-appābādhapañha 211
4. Magguppādanapañha 212
5. Buddha-aviheṭhakapañha 214
6. Chaddantajotipālārabbhapañha 216
7. Ghaṭikārapañha 218
8. Brāhmaṇarājavādapañha 219

Mātikā Piṭṭhaṅka

9. Gāthābhigītabhojanakathāpañha 222
10. Dhammadesanāya appossukapañha 226
11. Ācariyānācariyapañha 228

5. Anumānapañha

1. Buddhavagga

1. Dvinnaṁ Buddhānaṁ anuppajjamānapañha 231
2. Gotamivatthadānapañha 234
3. Gihipabbajitasammāpaṭipattipañha 236
4. Paṭipadādosapañha 238
5. Hīnāyāvattanapañha 240
6. Arahantavedanāvediyanapañha 245
7. Abhisamayantarāyakarapañha 247
8. Dussīlapañha 249
9. Udakasattajīvapañha 251

2. Nippapañcavagga

1. Nippapañcapañha 255
2. Khīṇāsavabhāvapañha 257
3. Khīṇāsavasatisammosapañha 258
4. Loke natthibhāvapañha 259
5. Akammajādipañha 260
6. Kammajādipañha 262
7. Yakkhapañha 263
8. Anavasesasikkhāpadapañha 263
9. Sūriyatapanapañha 264
10. Kaṭhinatapanapañha 265

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Vessantaravagga

1. Vessantarapañha 267
2. Dukkarakārikapañha 275
3. Kusalākusalabalavatarapañha 280
4. Pubbapetādisapañha 284
5. Supinapañha 287
6. Akālamaraṇapañha 290
7. Cetiyapāṭihāriyapañha 297
8. Dhammābhisamayapañha 298
9. Ekantasukhanibbānapañha 300
10. Nibbānarūpasaṇṭhānapañha 303
11. Nibbānasacchikaraṇapañha 309
12. Nibbānasannihitapañha 312

4. Anumānavagga

1. Anumānapañha 314
2. Dhutaṅgapañha 330

5. Opammakathāpañha

1. Gadrabhavagga

1. Gadrabhaṅgapañha 348
2. Kukkuṭaṅgapañha 348
3. Kalandakaṅgapañha 350
4. Dīpiniyaṅgapañha 351
5. Dīpikaṅgapañha 351
6. Kummaṅgapañha 352
7. Vaṁsaṅgapañha 354
8. Cāpaṅgapañha 354
9. Vāyasaṅgapañha 355
10. Makkaṭaṅgapañha 355

Mātikā Piṭṭhaṅka

2. Samuddavagga

1. Lābulataṅgapañha 357
2. Padumaṅgapañha 357
3. Vījaṅgapañha 358
4. Sālakalyāṇikaṅgapañha 359
5. Nāvaṅgapañha 359
6. Nāvālagganakaṅgapañha 360
7. Kūpaṅgapañha 361
8. Niyāmakaṅgapañha 361
9. Kammakāraṅgapañha 362
10. Samuddaṅgapañha 363

3. Pathavīvagga

1. Pathavī-aṅgapañha 365
2. Āpaṅgapañha 366
3. Tejaṅgapañha 367
4. Vāyuṅgapañha 368
5. Pabbataṅgapañha 369
6. Ākāsaṅgapañha 370
7. Candaṅgapañha 371
8. Sūriyaṅgapañha 372
9. Sakkaṅgapañha 374
10. Cakkavattiṅgapañha 374

4. Upacikāvagga

1. Upacikaṅgapañha 377
2. Biḷāraṅgapañha 377
3. Undūraṅgapañha 378
4. Vicchikaṅgapañha 378

Mātikā Piṭṭhaṅka

5. Nakulaṅgapañha 379
6. Jarasiṅgālaṅgapañha 379
7. Migaṅgapañha 380
8. Gorūpaṅgapañha 381
9. Vahāhaṅgapañha 382
10. Hatthiṅgapañha 383

5. Sīhavagga

1. Sīhaṅgapañha 385
2. Cakkavākaṅgapañha 386
3. Peṇāhikaṅgapañha 387
4. Gharakapotaṅgapañha 388
5. Ulūkaṅgapañha 388
6. Satapattaṅgapañha 389
7. Vaggulīṅgapañha 389
8. Jalūkaṅgapañha 390
9. Sappaṅgapañha 391
10. Ajagaraṅgapañha 392

6. Makkaṭakavagga

1. Panthamakkaṭakaṅgapañha 393
2. Thanassitadārakaṅgapañha 393
3. Cittakadharakummaṅgapañha 394
4. Pavanaṅgapañha 394
5. Rukkhaṅgapañha 395
6. Meghaṅgapañha 396
7. Maṇiratanaṅgapañha 397
8. Māgavikaṅgapañha 397
9. Bhāḷisikaṅgapañha 398
10. Tacchakaṅgapañha 399

Mātikā Piṭṭhaṅka

7. Kumbhavagga

1. Kumbhaṅgapañha 401
2. Kāḷāyasaṅgapañha 401
3. Chattaṅgapañha 402
4. Khettaṅgapañha 403
5. Agadaṅgapañha 403
6. Bhojanaṅgapañha 404
7. Issāsaṅgapañha 405

Milindapañhapāḷimātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Milindapañhapāḷi

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Milindo nāma so rājā, Sāgalāyaṁ puruttame.
Upagañchi Nāgasenaṁ, Gaṅgā ca[1] yathā Sāgaraṁ.

Āsajja rājā citrakathiṁ, ukkādhāraṁ tamonudaṁ.
Apucchi nipuṇe pañhe, ṭhānāṭṭhānagate puthū.

Pucchā visajjanā[2] ceva, gambhīratthūpanissitā.
Hadayaṅgamā kaṇṇasukhā, abbhutā lomahaṁsanā.

Abhidhammavinayogāḷhā, suttajālasamattitā.
Nāgasenakathā citrā, opammehi nayehi ca.

Tattha ñāṇaṁ paṇidhāya, hāsayitvāna mānasaṁ.
Suṇātha nipuṇe pañhe, kaṅkhāṭṭhānavidālaneti.

2. Taṁ yathānusūyate—atthi Yonakānaṁ nānāpuṭabhedanaṁ Sāgalaṁ nāma nagaraṁ nadīpabbatasobhitaṁ ramaṇīyabhūmippadesabhāgaṁ ārāmuyyānopavanataḷākapokkharaṇisampannaṁ nadīpabbatavanarāmaṇeyyakaṁ sutavantanimmitaṁ nihatapaccatthikaṁ[3] paccāmittānupapīḷitaṁ vividhavicitradaḷhamaṭṭālakoṭṭhakaṁ varapavaragopura[4] toraṇaṁ gambhīraparikhāpaṇḍarapākāraparikkhittantepuraṁ

---

1. Gaṅgāva (Sī, I)
2. Vissajjanā (Sī, I)
3. Nippaccatthikaṁ (Ka)
4. Pavarapacuragopura (Sī)

suvibhattavīthicaccaracatukkasiṅghāṭakaṁ
suppasāritānekavidhavarabhaṇḍaparipūritantarāpaṇaṁ
vividhadānaggasatasamupasobhitaṁ[1]
himagirisikharasaṅkāsavarabhavanasatasahassappaṭimaṇḍitaṁ
gajahayarathapattisamākulaṁ abhirūpanaranārigaṇānucaritaṁ
ākiṇṇajanamanussaṁ puthukhattiyabrāhmaṇavessasuddaṁ
vividhasamaṇabrāhmaṇasabhājana[2] saṅghaṭitaṁ bahuvidhavijjāvanta[3]
naracira[4] nisevitaṁ Kāsikakoṭumbarikādinānāvidhavatthāpaṇasampannaṁ
suppasāritarucirabahuvidhapupphagandhāpaṇaṁ gandhagandhitaṁ
āsīsanīyabahuratanaparipūritaṁ disāmukhasuppasāritāpaṇaṁ
siṅgāravāṇijagaṇānucaritaṁ kahāpaṇarajatasuvaṇṇakaṁsapattharaparipūraṁ
pajjotamānanidhiniketaṁ pahūtadhanadhaññavittūpakaraṇaṁ
paripuṇṇakosakoṭṭhāgāraṁ bahvannapānaṁ
bahuvidhakhajjabhojjaleyyapeyyasāyanīyaṁ Uttarakurusaṅkāsaṁ
sampannasassaṁ Āḷakamandā viya devapuraṁ.

Ettha ṭhatvā tesaṁ pubbakammaṁ kathetabbaṁ, kathentena ca chadhā vibhajitvā kathetabbaṁ. Seyyathīdaṁ—pubbayogo Milindapañhaṁ lakkhaṇapañhaṁ meṇḍakapañhaṁ anumānapañhaṁ opammakathāpañhanti.

Tattha Milindapañho lakkhaṇapañho, vimaticchedanapañhoti duvidho. Meṇḍakapañhopi Mahāvaggo, yogikathāpañhoti duvidho.

---

1. Satatamupasobhitaṁ (Ka)
2. Samabhājana (Ka), sammābhājana (Ka)
3. Vijjādhara (Ka)
4. Naravira (Sī, I)

1. Bāhirakathā

Pubbayogādi

3. **Pubbayogo**ti tesaṁ pubbakammaṁ. Atīte kira Kassapassa Bhagavato sāsane vattamāne Gaṅgāya samīpe ekasmiṁ āvāse mahābhikkhusaṁgho paṭivasati, tattha vattasīlasampannā bhikkhū pātova uṭṭhāya yaṭṭhisammajjaniyo[1] ādāya Buddhaguṇe āvajjentā aṅgaṇaṁ sammajjitvā kacavarabyūhaṁ karonti. Atheko bhikkhu ekaṁ sāmaṇeraṁ "ehi sāmaṇera, imaṁ kacavaraṁ chaḍḍehī"ti āha, so asuṇanto viya gacchati, so dutiyampi. Tatiyampi āmantiyamāno asuṇanto viya gacchateva. Tato so bhikkhu "dubbaco vatāyaṁ sāmaṇero"ti kuddho sammajjanidaṇḍena pahāraṁ adāsi. Tato so rodanto bhayena kacavaraṁ chaḍḍento "iminā kacavarachaḍḍanapuññakammena yāvāhaṁ nibbānaṁ pāpuṇāmi[2], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne majjhanhikasūriyo[3] viya mahesakkho mahātejo bhaveyyan"ti paṭhamaṁ patthanaṁ paṭṭhapesi. Kacavaraṁ chaḍḍetvā nahānatthāya Gaṅgātitthaṁ gato Gaṅgāya ūmivegaṁ gaggarāyamānaṁ disvā "yāvāhaṁ nibbānaṁ pāpuṇāmi[2], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṁ ūmivego viya ṭhānuppattitapaṭibhāno bhaveyyaṁ akkhayapaṭibhāno"ti dutiyampi patthanaṁ paṭṭhapesi.

Sopi bhikkhu sammajjanisālāya sammajjaniṁ ṭhapetvā nahānatthāya Gaṅgātitthaṁ gacchanto sāmaṇerassa patthanaṁ sutvā "esa mayā payojitopi tāva evaṁ pattheti, mayhaṁ kiṁ na samijjhissatī"ti cintetvā "yāvāhaṁ nibbānaṁ pāpuṇāmi[2], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṁ Gaṅgā-ūmivego viya akkhayapaṭibhāno bhaveyyaṁ, iminā pucchitapucchitaṁ sabbaṁ pañhapaṭibhānaṁ vijaṭetuṁ nibbeṭhetuṁ samattho bhaveyyan"ti patthanaṁ paṭṭhapesi.

Te ubhopi devesu ca manussesu ca saṁsarantā ekaṁ Buddhantaraṁ khepesuṁ. Atha amhākaṁ Bhagavatāpi yathā Moggaliputtatissatthero dissati, evametepi dissanti mama parinibbānato pañcavassasate atikkante ete uppajjissanti, yaṁ mayā sukhumaṁ katvā desitaṁ dhammavinayaṁ, taṁ ete pañhapucchana-opammayuttivasena nijjaṭaṁ niggumbaṁ katvā vibhajissantīti niddiṭṭhā.

---

1. Yaṭṭhisammuñjaniyo (Sī, I) 2. Na pāpuṇāmi (Syā) 3. Suriyo (Sī, I)

4. Tesu sāmaṇero Jambudīpe Sāgalanagare Milindo nāma rājā ahosi paṇḍito byatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppannānaṁ mantayogavidhānakiriyānaṁ[1], karaṇakāle nisammakārī hoti, bahūni cassa satthāni uggahitāni honti. Seyyathīdaṁ, suti sammuti saṅkhyā yogā nīti visesikā gaṇikā gandhabbā tikicchā catubbedā[2] purāṇā itihāsā jotisā māyā ketu[3] mantanā yuddhā chandasā Buddhavacanena[4] ekūnavīsati, vitaṇḍavādī[5] durāsado duppasaho puthutitthakarānaṁ aggamakkhāyati, sakalajambudīpe Milindena raññā samo koci nāhosi yadidaṁ thāmena javena sūrena paññāya, aḍḍho mahaddhano mahābhogo anantabalavāhano.

5. Athekadivasaṁ Milindo rājā anantabalavāhanaṁ caturaṅginiṁ balaggasenābyūhaṁ dassanakamyatāya nagarā nikkhamitvā bahinagare senaṅgadassanaṁ katvā[6] sāretvā so rājā bhassappavādako lokāyatavitaṇḍajanasallāpaplava[7] cittakotūhalo visārado vijambhako sūriyaṁ oloketvā amacce āmantesi "bahu bhaṇe tāva divasāvaseso kiṁ karissāma, idāneva nagaraṁ pavisitvā atthi koci paṇḍito samaṇo vā brāhmaṇo vā saṁghī gaṇī gaṇācariyo api Arahantaṁ Sammāsambuddhaṁ paṭijānamāno, yo mayā saddhiṁ sallapituṁ sakkoti kaṅkhaṁ paṭivinetuṁ, taṁ upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchissāma, kaṅkhaṁ paṭivinayissāmā"ti.

Evaṁ vutte pañcasatā Yonakā rājānaṁ Milindaṁ etadavocuṁ "atthi mahārāja cha satthāro Pūraṇo Kassapo Makkhaligosālo Nigaṇṭho Nāṭaputto[8] Sañjayo Belaṭṭhaputto Ajito kesakambalo Pakudho Kaccāyano, te saṁghino gaṇino gaṇācariyakā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, gaccha tvaṁ mahārāja, te pañhaṁ pucchassu, kaṅkhaṁ paṭivinayassū"ti.

6. Atha kho Milindo rājā pañcahi Yonakasatehi parivuto bhadravāhanaṁ rathavaramāruyha yena Pūraṇo Kassapo tenupasaṅkami,

---

1. Samantayoga... (Sī, I)
2. Dhanubbedā (Sī, I)
3. Hetu (Sī, I)
4. Chandasāmuddavacanena (Sī, I)
5. Vādī (Sī, I)
6. Senāgaṇanaṁ kāretvā (Sī, I)
7. Pavatta (Sī, I)
8. Nāthaputto (Sī, I)

upasaṅkamitvā pūraṇena Kassapena saddhiṁ sammodi, sammodanīyaṁ kathaṁ sāraṇīyaṁ vītisāretvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā pūraṇaṁ Kassapaṁ etadavoca "ko bhante Kassapa lokaṁ pāletī"ti. Pathavī[1] mahārāja lokaṁ pāletīti. Yadi bhante Kassapa pathavī lokaṁ pāleti, atha kasmā Avīcinirayaṁ gacchantā sattā pathaviṁ atikkamitvā gacchantīti. Evaṁ vutte Pūraṇo Kassapo neva sakkhi ogituṁ, no sakkhi uggituṁ, adhomukho pattakkhandho tuṇhībhūto pajjhāyanto nisīdi.

7. Atha kho Milindo rājā Makkhaliṁ Gosālaṁ etadavoca "atthi bhante Gosāla kusalākusalāni kammāni, atthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko"ti. Natthi mahārāja kusalākusalāni kammāni, natthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko, ye te mahārāja idha loke khattiyā, te paralokaṁ gantvāpi puna khattiyāva bhavissanti, ye te brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṁ gantvāpi puna brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti, kiṁ kusalākusalehi kammehīti. Yadi bhante Gosāla idha loke khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṁ gantvāpi puna khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti, natthi kusalākusalehi kammehi karaṇīyaṁ. Tena hi bhante Gosāla ye te idha loke hatthacchinnā, te paralokaṁ gantvāpi puna hatthacchinnāva bhavissanti. Ye Pādacchinnā, te pādacchinnāva bhavissanti. Ye hatthapādacchinnā, te hatthapādacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇacchinnā, te kaṇṇacchinnāva bhavissanti. Ye nāsacchinnā, te nāsacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇanāsacchinnā, te kaṇṇanāsacchinnāva bhavissantīti. Evaṁ vutte Gosālo tuṇhī ahosi.

Atha kho Milindassa rañño etadahosi "tuccho vata bho Jambudīpo, palāpo vata bho Jambudīpo, natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṁ sallapituṁ sakkoti kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti.

---

1. Paṭhavī (Sī, Syā, I)

Atha kho Milindo rājā amacce āmantesi "ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, kaṁ nu khvajja samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā upasaṅkameyyāma pañhaṁ pucchituṁ, ko mayā saddhiṁ sallapituṁ sakkoti kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti. Evaṁ vutte amaccā tuṇhībhūtā rañño mukhaṁ olokayamānā aṭṭhaṁsu.

Tena kho pana samayena Sāgalanagaraṁ dvādasa vassāni suññaṁ ahosi samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitehi, yattha samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitā paṭivasantīti suṇāti, tattha gantvā rājā te pañhaṁ pucchati, te sabbepi pañhavisajjanena rājānaṁ ārādhetuṁ asakkontā yena vā tena vā pakkamanti. Ye aññaṁ disaṁ na pakkamanti, te sabbe tuṇhībhūtā acchanti. Bhikkhū pana yebhuyyena Himavantameva gacchanti.

8. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto Himavante pabbate rakkhitatale paṭivasanti. Atha kho āyasmā Assagutto dibbāya sotadhātuyā Milindassa rañño vacanaṁ sutvā Yugandharamatthake bhikkhusaṁghaṁ sannipātetvā bhikkhū pucchi "atthāvuso koci bhikkhu paṭibalo Milindena raññā saddhiṁ sallapituṁ kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti.

Evaṁ vutte koṭisatā arahanto tuṇhī ahesuṁ. Dutiyampi. Tatiyampi puṭṭhā tuṇhī ahesuṁ. Atha kho āyasmā Assagutto bhikkhusaṁghaṁ etadavoca "atthāvuso Tāvatiṁsabhavane Vejayantassa pācīnato **Ketumatī** nāma vimānaṁ, tattha **Mahāseno** nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena Milindena raññā saddhiṁ sallapituṁ kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti.

Atha kho koṭisatā arahanto Yugandharapabbate antarahitā Tāvatiṁsabhavane pāturahesuṁ. Addasā kho Sakko Devānamindo te bhikkhū dūratova āgacchante, disvāna yenāyasmā Assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Assaguttaṁ abhivādetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi, ekamantaṁ ṭhito kho Sakko Devānamindo āyasmantaṁ Assaguttaṁ etadavoca "mahā kho bhante bhikkhusaṁgho anuppatto, ahaṁ saṁghassa ārāmiko, kenattho, kiṁ mayā karaṇīyan"ti.

Atha kho āyasmā Assagutto Sakkaṁ Devānamindaṁ etadavoca "ayaṁ kho mahārāja Jambudīpe Sāgalanagare **Milindo** nāma rājā vitaṇḍavādī

durāsado duppasaho puthutitthakarānaṁ aggamakkhāyati, so bhikkhusaṁghaṁ upasaṅkamitvā diṭṭhivādena pañhaṁ pucchitvā bhikkhusaṁghaṁ viheṭhetī”ti.

Atha kho Sakko Devānamindo āyasmantaṁ Assaguttaṁ etadavoca “ayaṁ kho bhante Milindo rājā ito cuto manussesu uppanno, eso kho bhante Ketumativimāne Mahāseno nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena Milindena raññā saddhiṁ sallapituṁ kaṅkhaṁ paṭivinetuṁ, taṁ devaputtaṁ yācissāma manussalokūpapattiyā”ti.

Atha kho Sakko Devānamindo bhikkhusaṁghaṁ purakkhatvā Ketumativimānaṁ pavisitvā Mahāsenaṁ devaputtaṁ āliṅgitvā etadavoca “yācati taṁ mārisa bhikkhusaṁgho manussalokūpapattiyā”ti. Na me bhante manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṁ bhante devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī”ti. Dutiyampi. Tatiyampi kho Sakkena Devānamindena yācito Mahāseno devaputto evamāha “na me bhante manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṁ bhante devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī”ti.

Atha kho āyasmā Assagutto Mahāsenaṁ devaputtaṁ etadavoca “idha mayaṁ mārisa sadevakaṁ lokaṁ anuvilokayamānā aññatra tayā Milindassa rañño vādaṁ bhinditvā sāsanaṁ paggahetuṁ samatthaṁ aññaṁ kañci na passāma, yācati taṁ mārisa bhikkhusaṁgho, sādhu sappurisa manussaloke nibbattitvā Dasabalassa sāsanaṁ paggaṇhāhī”ti. Evaṁ vutte Mahāseno devaputto “ahaṁ kira Milindassa rañño vādaṁ bhinditvā Buddhasāsanaṁ paggahetuṁ samattho bhavissāmī”ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā “sādhu bhante manussaloke uppajjissāmī”ti paṭiññaṁ adāsi.

9. Atha kho te bhikkhū devaloke taṁ karaṇīyaṁ tīretvā devesu Tāvatiṁsesu antarahitā Himavante pabbate rakkhitatale pāturahesuṁ.

Atha kho āyasmā Assagutto bhikkhusaṁghaṁ etadavoca “atthāvuso imasmiṁ bhikkhusaṁghe koci bhikkhu sannipātaṁ anāgato”ti. Evaṁ vutte aññataro bhikkhu āyasmantaṁ Assaguttaṁ etadavoca “atthi

bhante āyasmā **Rohaṇo** ito sattame divase Himavantaṁ pabbataṁ pavisitvā nirodhaṁ samāpanno, tassa santike dūtaṁ pāhethā”ti. Āyasmāpi Rohaṇo taṅkhaṇaññeva nirodhā vuṭṭhāya “saṁgho maṁ paṭimānetī”ti Himavante pabbate antarahito rakkhitatale koṭisatānaṁ arahantānaṁ purato pāturahosi.

Atha kho āyasmā Assagutto āyasmantaṁ Rohaṇaṁ etadavoca “kiṁ nu kho āvuso Rohaṇa Buddhasāsane bhijjante[1] na passasi saṁghassa karaṇīyānī”ti. Amanasikāro me bhante ahosīti.

Tena hāvuso Rohaṇa daṇḍakammaṁ karohīti. Kiṁ bhante karomīti. Atthāvuso Rohaṇa Himavantapabbatapasse **Gajaṅgalaṁ**[2] nāma brāhmaṇagāmo, tattha **Soṇuttaro** nāma brāhmaṇo paṭivasati, tassa putto uppajjissati **Nāgaseno** nāma dārako, tena hi tvaṁ āvuso Rohaṇa dasamāsādhikāni satta vassāni taṁ kulaṁ piṇḍāya pavisitvā Nāgasenaṁ dārakaṁ nīharitvā pabbājehi, pabbajiteva tasmiṁ daṇḍakammato muccissasīti. Āyasmāpi kho Rohaṇo “sādhū”ti sampaṭicchi.

10. Mahāsenopi kho devaputto devalokā cavitvā Soṇuttarabrāhmaṇassa bhariyāya kucchismiṁ paṭisandhiṁ aggahesi, saha paṭisandhiggahaṇā tayo acchariyā abbhutā dhammā pāturahesuṁ, āvudhabhaṇḍāni pajjaliṁsu, aggasassaṁ abhinipphannaṁ, mahāmegho abhippavassi. Āyasmāpi kho Rohaṇo tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasamāsādhikāni satta vassāni taṁ kulaṁ piṇḍāya pavisanto ekadivasampi kaṭacchumattaṁ bhattaṁ vā uḷuṅkamattaṁ yāguṁ vā abhivādanaṁ vā añjalikammaṁ vā sāmīcikammaṁ vā nālattha, atha kho akkosaññeva paribhāsaññeva paṭilabhati “aticchatha bhante”ti vacanamattampi vattā nāma nāhosi, dasamāsādhikānaṁ pana sattannaṁ vassānaṁ accayena ekadivasaṁ “aticchatha bhante”ti vacanamattaṁ alattha. Taṁ divasameva brāhmaṇopi bahi kammantā āgacchanto paṭipathe theraṁ disvā “kiṁ bho pabbajita amhākaṁ gehaṁ agamitthā”ti āha. Āma brāhmaṇa agamamhāti. Api kiñci labhitthāti. Āma brāhmaṇa labhimhāti. So anattamano gehaṁ gantvā pucchi

1. Palujjante (Sī, I)
2. Kajaṅgalaṁ (Sī, I)

"tassa pabbajitassa kiñci adatthā"ti. Na kiñci adamhāti. Brāhmaṇo dutiyadivase gharadvāre yeva nisīdi "ajja pabbajitaṁ musāvādena niggahessāmī"ti. Thero dutiyadivase brāhmaṇassa gharadvāraṁ sampatto.

Brāhmaṇo theraṁ disvāva evamāha "tumhe hiyyo amhākaṁ gehe kiñci alabhitvāva "labhimhā"ti avocuttha, vaṭṭati nu kho tumhākaṁ musāvādo"ti. Thero āha "mayaṁ brāhmaṇa tumhākaṁ gehe ( )[1] dasamāsādhikāni satta vassāni 'aticchathā'ti vacanamattampi alabhitvā hiyyo 'aticchathā'ti vacanamattaṁ labhimhā, athetaṁ vācāpaṭisandhāraṁ[2] upādāya evamavocumhā"ti.

Brāhmaṇo cintesi "ime vācāpaṭisandhāramattampi labhitvā janamajjhe 'labhimhā'ti pasaṁsanti, aññaṁ kiñci khādanīyaṁ vā bhojanīyaṁ vā labhitvā kasmā nappasaṁsantī"ti pasīditvā attano atthāya paṭiyāditabhattato kaṭacchubhikkhaṁ, tadupiyañca byañjanaṁ dāpetvā "imaṁ bhikkhaṁ sabbakālaṁ tumhe labhissathā"ti āha.

So punadivasato pabhuti upasaṅkamantassa therassa upasamaṁ disvā bhiyyoso mattāya pasīditvā theraṁ niccakālaṁ attano ghare bhattavissaggakaraṇatthāya yāci. Thero tuṇhībhāvena adhivāsetvā divase divase bhattakiccaṁ katvā gacchanto thokaṁ thokaṁ Buddhavacanaṁ kathetvā gacchati. Sāpi kho brāhmaṇī dasamāsaccayena puttaṁ vijāyi, "Nāgaseno"tissa nāmamakaṁsu, so anukkamena vaḍḍhanto sattavassiko jāto.

11. Atha kho Nāgasenassa dārakassa pitā Nāgasenaṁ dārakaṁ etadavoca "imasmiṁ kho tāta Nāgasena brāhmaṇakule sikkhāni sikkheyyāsī"ti. Katamāni tāta imasmiṁ brāhmaṇakule sikkhāni nāmāti. Tayo kho tāta Nāgasena vedā **Sikkhāni** nāma, avasesāni sippāni **sippaṁ** nāmāti. Tena hi tāta sikkhissāmīti.

Atha kho Soṇuttaro brāhmaṇo ācariyabrāhmaṇassa ācariyabhāgaṁ sahassaṁ datvā antopāsāde ekasmiṁ gabbhe ekato mañcakaṁ paññapetvā ācariyabrāhmaṇaṁ etadavoca "sajjhāpehi kho tvaṁ brāhmaṇa

---

1. (Pavisantā) (Ka)

2. Paṭisanthāraṁ (Sī, I)

imaṁ dārakaṁ mantānī”ti. Tena hi tāta dāraka uggaṇhāhi mantānīti. Ācariyabrāhmaṇo sajjhāyati Nāgasenassa dārakassa ekeneva uddesena tayo vedā hadayaṅgatā vācuggatā sūpadhāritā suvavatthāpitā sumanasikatā ahesuṁ, sakimeva cakkhuṁ udapādi tīsu vedesu sanighaṇḍukeṭubhesu[1] sākkharappabhedesu itihāsapañcamesu padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo ahosi.

Atha kho Nāgaseno dārako pitaraṁ etadavoca “atthi nu kho tāta imasmiṁ brāhmaṇakule ito uttarimpi sikkhitabbāni, udāhu ettakānevā”ti. Natthi tāta Nāgasena imasmiṁ brāhmaṇakule ito uttariṁ sikkhitabbāni, ettakāneva sikkhitabbānīti.

Atha kho Nāgaseno dārako ācariyassa anuyogaṁ datvā pāsādā oruyha pubbavāsanāya coditahadayo rahogato paṭisallīno attano sippassa ādimajjhapariyosānaṁ olokento ādimhi vā majjhe vā pariyosāne vā appamattakampi sāraṁ adisvā “tucchā vata bho ime vedā, palāpā vata bho ime vedā asārā nissārā”ti vippaṭisārī anattamano ahosi.

12. Tena kho pana samayena āyasmā Rohaṇo vattaniye senāsane nisinno Nāgasenassa dārakassa cetasā cetoparivitakkamaññāya nivāsetvā pattacīvaramādāya vattaniye senāsane antarahito Gajaṅgalabrāhmaṇagāmassa purato pāturahosi. Addasā kho Nāgaseno dārako attano dvārakoṭṭhake ṭhito āyasmantaṁ Rohaṇaṁ dūratova āgacchantaṁ, disvāna attamano udaggo pamudito pītisomanassajāto “appeva nāmāyaṁ pabbajito kañci sāraṁ jāneyyā”ti yenāyasmā Rohaṇo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Rohaṇaṁ etadavoca “ko nu kho tvaṁ mārisa ediso bhaṇḍukāsāvavasano”ti. Pabbajito nāmāhaṁ dārakāti. Kena tvaṁ mārisa pabbajito nāmāsīti. Pāpakāni malāni pabbājeti[2], tasmāhaṁ dāraka pabbajito nāmāti. Kiṁkāraṇā mārisa kesā te na yathā

---

1. Sanighaṇṭukeṭubhesu (Ka) 2. Pāpakānaṁ malānaṁ pabbājetuṁ pabbajito (Sī, I)

aññesanti. Soḷasime dāraka palibodhe disvā kesamassuṁ ohāretvā pabbajito. Katame soḷasa, alaṅkārapalibodho maṇḍanapalibodho telamakkhanapalibodho dhovanapalibodho mālāpalibodho gandhapalibodho vāsanapalibodho harīṭakapalibodho āmalakapalibodho raṅgapalibodho bandhanapalibodho kocchapalibodho kappakapalibodho vijaṭanapalibodho ūkāpalibodho, kesesu vilūnesu socanti kilamanti paridevanti urattāḷiṁ kandanti sammohaṁ āpajjanti, imesu kho dāraka soḷasasu palibodhesu paliguṇṭhitā manussā sabbāni atisukhumāni sippāni nāsentīti. Kiṁkāraṇā mārisa vatthānipi te na yathā aññesanti. Kāmanissitāni kho dāraka vatthāni, kāmanissitāni gihibyañjanabhaṇḍāni[1], yāni kānici kho bhayāni vatthato uppajjanti, tāni kāsāvavasanassa na honti, tasmā vatthānipi me na yathā aññesanti. Jānāsi kho tvaṁ mārisa sippāni nāmāti. Āma dāraka, jānāmahaṁ sippāni, yaṁ loke uttamaṁ mantaṁ, tampi jānāmīti. Mayhampi taṁ mārisa dātuṁ sakkāti. Āma dāraka sakkāti. Tena hi me dehīti. Akālo kho dāraka, antaragharaṁ piṇḍāya paviṭṭhamhāti.

Atha kho Nāgaseno dārako āyasmato Rohaṇassa hatthato pattaṁ gahetvā gharaṁ pavesetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṁ Rohaṇaṁ bhuttāviṁ onītapattapāṇiṁ etadavoca “dehi me dāni mārisa mantan”ti. “Yadā kho tvaṁ dāraka nippalibodho hutvā mātāpitaro anujānāpetvā mayā gahitaṁ pabbajitavesaṁ gaṇhissasi, tadā dassāmī”ti āha.

Atha kho Nāgaseno dārako mātāpitaro upasaṅkamitvā āha “ammatātā ayaṁ pabbajito ‘yaṁ loke uttamaṁ mantaṁ, taṁ jānāmī’ti vadati, na ca attano santike apabbajitassa deti, ahaṁ etassa santike pabbajitvā taṁ uttamaṁ mantaṁ uggaṇhissāmī”ti. Athassa mātāpitaro “pabbajitvāpi no putto mantaṁ gaṇhatu, gahetvā puna āgacchissatī”ti maññamānā “gaṇha puttā”ti anujāniṁsu.

---

1. Kamanīyāni gihibyañjanāni (Sī, I)

13. Atha kho āyasmā Rohaṇo Nāgasenaṁ dārakaṁ ādāya yena vattaniyaṁ senāsanaṁ, yena vijambhavatthu tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā vijambhavatthusmiṁ senāsane ekarattaṁ vasitvā yena rakkhitatalaṁ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā koṭisatānaṁ arahantānaṁ majjhe Nāgasenaṁ dārakaṁ pabbājesi. Pabbajito ca panāyasmā Nāgaseno āyasmantaṁ Rohaṇaṁ etadavoca "gahito me bhante tava veso, detha me dāni mantan"ti. Atha kho āyasmā Rohaṇo "kimhi nu khohaṁ Nāgasenaṁ vineyyaṁ paṭhamaṁ vinaye vā suttante vā abhidhamme vā"ti cintetvā paṇḍito kho ayaṁ Nāgaseno, sakkoti sukheneva abhidhammaṁ pariyāpuṇitunti paṭhamaṁ abhidhamme vinesi.

Āyasmā ca Nāgaseno "kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā"ti tikadukapaṭimaṇḍitaṁ Dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṁ, khandhavibhaṅgādi-aṭṭhārasa vibhaṅgapaṭimaṇḍitaṁ vibhaṅgappakaraṇaṁ, "saṅgaho asaṅgaho"ti-ādinā cuddasavidhena vibhattaṁ dhātukathāpakaraṇaṁ, "khandhapaññatti āyatanapaññattī"ti-ādinā chabbidhena vibhattaṁ puggalapaññattippakaraṇaṁ, sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasuttasatānīti suttasahassaṁ samodhānetvā vibhattaṁ kathāvatthuppakaraṇaṁ, "mūlayamakaṁ khandhayamakan"ti-ādinā dasavidhena vibhattaṁ yamakappakaraṇaṁ, "hetupaccayo ārammaṇapaccayo"ti-ādinā catuvīsatividhena vibhattaṁ paṭṭhānappakaraṇanti sabbaṁ taṁ abhidhammapiṭakaṁ ekeneva sajjhāyena paguṇaṁ katvā "tiṭṭhatha bhante, na puna osāretha, ettakenevāhaṁ sajjhāyissāmī"ti āha.

14. Atha kho āyasmā Nāgaseno yena koṭisatā arahanto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā koṭisate arahante etadavoca "ahaṁ kho bhante 'kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā'ti imesu tīsu padesu pakkhipitvā sabbaṁ taṁ abhidhammapiṭakaṁ vitthārena osāressāmī"ti. Sādhu Nāgasena osārehīti.

Atha kho āyasmā Nāgaseno satta māsāni satta pakaraṇāni vitthārena osāresi, pathavī unnadi, devatā sādhukāramadaṁsu, brahmāno apphoṭesuṁ, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassiṁsu.

15. Atha kho koṭisatā arahanto āyasmantaṁ Nāgasenaṁ paripuṇṇavīsativassaṁ rakkhitatale upasampādesuṁ. Upasampanno ca panāyasmā Nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya upajjhāyena saddhiṁ gāmaṁ piṇḍāya pavisanto evarūpaṁ parivitakkaṁ uppādesi "tuccho vata me upajjhāyo, bālo vata me upajjhāyo, ṭhapetvā avasesaṁ Buddhavacanaṁ paṭhamaṁ maṁ abhidhamme vinesī"ti.

Atha kho āyasmā Rohaṇo āyasmato Nāgasenassa cetasā cetoparivitakkamaññāya āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "ananucchavikaṁ kho Nāgasena parivitakkaṁ vitakkesi, na kho panetaṁ Nāgasena tavānucchavikan"ti.

Atha kho āyasmato Nāgasenassa etadahosi "acchariyaṁ vata bho, abbhutaṁ vata bho, yatra hi nāma me upajjhāyo cetasā cetoparivitakkaṁ jānissati, paṇḍito vata me upajjhāyo, yannūnāhaṁ upajjhāyaṁ khamāpeyyan"ti. Atha kho āyasmā Nāgaseno āyasmantaṁ Rohaṇaṁ etadavoca "khamatha me bhante, na puna evarūpaṁ vitakkessāmī"ti.

Atha kho āyasmā Rohaṇo āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "na kho tyāhaṁ Nāgasena ettāvatā khamāmi, atthi kho Nāgasena Sāgalaṁ nāma nagaraṁ, tattha Milindo nāma rājā rajjaṁ kāreti, so diṭṭhivādena pañhaṁ pucchitvā bhikkhusaṁghaṁ viheṭheti, sace tvaṁ tattha gantvā taṁ rājānaṁ dametvā Buddhasāsane pasādessasi, evāhaṁ taṁ khamissāmī"ti.

Tiṭṭhatu bhante eko Milindo rājā, sace bhante sakalajambudīpe sabbe rājāno āgantvā maṁ pañhaṁ puccheyyuṁ, sabbaṁ taṁ visajjetvā sampadālessāmi, "khamatha me bhante"ti vatvā, "na khamāmī"ti vutte "tena hi bhante imaṁ temāsaṁ kassa santike vasissāmī"ti āha. Ayaṁ kho Nāgasena āyasmā Assagutto vattaniye senāsane viharati, gaccha tvaṁ Nāgasena yenāyasmā Assagutto tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato Assaguttassa pāde sirasā vanda, evañca naṁ vadehi "upajjhāyo me bhante tumhākaṁ pāde sirasā vandati, appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ pucchati, upajjhāyo me bhante imaṁ temāsaṁ tumhākaṁ santike vasituṁ maṁ

pahiṇī”ti, “konāmo te upajjhāyo”ti ca vutte “Rohaṇatthero nāma bhante”ti vadeyyāsi, “ahaṁ konāmo”ti vutte evaṁ vadeyyāsi “mama upajjhāyo bhante tumhākaṁ nāmaṁ jānātī”ti. “Evaṁ bhante”ti kho āyasmā Nāgaseno āyasmantaṁ Rohaṇaṁ abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā pattacīvaramādāya anupubbena cārikaṁ caramāno yena vattaniyaṁ senāsanaṁ, yenāyasmā Assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Assaguttaṁ abhivādetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi, ekamantaṁ ṭhito kho āyasmā Nāgaseno āyasmantaṁ Assaguttaṁ etadavoca “upajjhāyo me bhante tumhākaṁ pāde sirasā vandati, evañca vadeti appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ pucchati, upajjhāyo me bhante imaṁ temāsaṁ tumhākaṁ santike vasituṁ maṁ pahiṇī”ti.

Atha kho āyasmā Assagutto āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca “tvaṁ kinnāmosī”ti. Ahaṁ bhante Nāgaseno nāmāti. Konāmo te upajjhāyoti. Upajjhāyo me bhante Rohaṇo nāmāti. Ahaṁ konāmoti. Upajjhāyo me bhante tumhākaṁ nāmaṁ jānātīti.

Sādhu Nāgasena pattacīvaraṁ paṭisāmehīti. “Sādhu bhante”ti pattacīvaraṁ paṭisāmetvā punadivase pariveṇaṁ sammajjitvā mukhodakaṁ dantapoṇaṁ upaṭṭhapesi. Thero sammajjitaṭṭhānaṁ paṭisammajji, taṁ udakaṁ chaḍḍetvā aññaṁ udakaṁ āhari, tañca dantakaṭṭhaṁ apanetvā aññaṁ dantakaṭṭhaṁ gaṇhi, na ālāpasallāpaṁ akāsi, evaṁ satta divasāni katvā sattame divase puna pucchitvā puna tena tatheva vutte vassavāsaṁ anujāni.

16. Tena kho pana samayena ekā mahā-upāsikā āyasmantaṁ Assaguttaṁ tiṁsamattāni vassāni upaṭṭhāsi. Atha kho sā mahā-upāsikā temāsaccayena yenāyasmā Assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Assaguttaṁ etadavoca “atthi nu kho tāta tumhākaṁ santike añño bhikkhū”ti. Atthi mahā-upāsike amhākaṁ santike Nāgaseno nāma bhikkhūti. Tena hi tāta Assagutta adhivāsehi Nāgasenena saddhiṁ svātanāya bhattanti. Adhivāsesi kho āyasmā Assagutto tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā Assagutto tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā Nāgasenena saddhiṁ pacchāsamaṇena yena mahā-upāsikāya nivesanaṁ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sā mahā-upāsikā āyasmantaṁ Assaguttaṁ āyasmantañca Nāgasenaṁ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho āyasmā Assagutto bhuttāviṁ onītapattapāṇiṁ āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "tvaṁ Nāgasena mahā-upāsikāya anumodanaṁ karohī"ti idaṁ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho sā mahā-upāsikā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "mahallikā khohaṁ tāta Nāgasena gambhīrāya dhammakathāya mayhaṁ anumodanaṁ karohī"ti. Atha kho āyasmā Nāgaseno tassā mahā-upāsikāya gambhīrāya dhammakathāya lokuttarāya suññatappaṭi saṁyuttāya anumodanaṁ akāsi. Atha kho tassā mahā-upāsikāya tasmiṁ yeva āsane virajaṁ vītamalaṁ dhammacakkhuṁ udapādi "yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"ti. Āyasmāpi kho Nāgaseno tassā mahā-upāsikāya anumodanaṁ katvā attanā desitaṁ dhammaṁ paccavekkhanto vipassanaṁ paṭṭhapetvā tasmiṁ yeva āsanenisinno sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

Atha kho āyasmā Assagutto maṇḍalamāḷe nisinno dvinnampi dhammacakkhupaṭilābhaṁ ñatvā sādhukāraṁ pavattesi "sādhu sādhu Nāgasena, ekena kaṇḍappahārena dve mahākāyā padālitā"ti, anekāni ca devatāsahassāni sādhukāraṁ pavattesuṁ.

17. Atha kho āyasmā Nāgaseno uṭṭhāyāsanā yenāyasmā Assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Assaguttaṁ abhivādetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinnaṁ kho āyasmantaṁ Nāgasenaṁ āyasmā Assagutto etadavoca "gaccha tvaṁ Nāgasena Pāṭaliputtaṁ, Pāṭaliputtanagare Asokārāme āyasmā Dhammarakkhito paṭivasati, tassa santike Buddhavacanaṁ pariyāpuṇāhī"ti. Kīva dūro bhante ito Pāṭaliputtanāgaranti. Yojanasatāni kho Nāgasenāti. Dūro kho bhante

maggo, antarāmagge bhikkhā dullabhā, kathāhaṁ gamissāmīti. Gaccha tvaṁ Nāgasena antarāmagge piṇḍapātaṁ labhissasi sālīnaṁ odanaṁ vigatakāḷakaṁ anekasūpaṁ anekabyañjananti. "Evaṁ bhante"ti kho āyasmā Nāgaseno āyasmantaṁ Assaguttaṁ abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā pattacīvaramādāya yena Pāṭaliputtaṁ tena cārikaṁ pakkāmi.

18. Tena kho pana samayena Pāṭaliputtako seṭṭhi pañcahi sakaṭasatehi Pāṭaliputtagāmimaggaṁ paṭipanno hoti. Addasā kho Pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṁ Nāgasenaṁ dūratova āgacchantaṁ, disvāna yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ abhivādetvā "kuhiṁ gacchasi tātā"ti āha. Pāṭaliputtaṁ gahapatīti. Sādhu tāta, mayampi Pāṭaliputtaṁ gacchāma, amhehi saddhiṁ sukhaṁ gacchathāti.

Atha kho Pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmato Nāgasenassa iriyāpathe pasīditvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ bhuttāviṁ onītapattapāṇiṁ aññataraṁ nīcaṁ āsanaṁ gahetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "kinnāmosi tvaṁ tātā"ti. Ahaṁ gahapati Nāgaseno nāmāti. Jānāsi kho tvaṁ tāta Buddhavacanaṁ nāmāti. Jānāmi khohaṁ gahapati abhidhammapadānīti. Lābhā no tāta, suladdhaṁ no tāta, ahampi kho tāta ābhidhammiko, tvampi ābhidhammiko, bhaṇa tāta abhidhammapadānīti. Atha kho āyasmā Nāgaseno Pāṭaliputtakassa seṭṭhissa abhidhammaṁ desesi, desente yeva Pāṭaliputtakassa seṭṭhissa virajaṁ vītamalaṁ dhammacakkhuṁ udapādi "yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"ti.

Atha kho Pāṭaliputtako seṭṭhi pañcamattāni sakaṭasatāni purato uyyojetvā sayaṁ pacchato gacchanto Pāṭaliputtassa avidūre dvedhāpathe ṭhatvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "ayaṁ kho tāta Nāgasena Asokārāmassa maggo, idaṁ kho tāta amhākaṁ kambalaratanaṁ soḷasahatthaṁ āyāmena, aṭṭhahatthaṁ vitthārena, paṭiggaṇhāhi kho tāta

idaṁ kambalaratanaṁ anukampaṁ upādāyā”ti. Paṭiggahesi kho āyasmā Nāgaseno taṁ kambalaratanaṁ anukampaṁ upādāya. Atha kho Pāṭaliputtako seṭṭhi attamano udaggo pamudito pītisomanassajāto āyasmantaṁ Nāgasenaṁ abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā pakkāmi.

19. Atha kho āyasmā Nāgaseno yena Asokārāmo yenāyasmā Dhammarakkhito tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Dhammarakkhitaṁ abhivādetvā attano āgatakāraṇaṁ kathetvā āyasmato Dhammarakkhitassa santike tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ ekeneva uddesena tīhi māsehi byañjanaso pariyāpuṇitvā puna tīhi māsehi atthaso manasākāsi.

Atha kho āyasmā Dhammarakkhito āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca “seyyathāpi Nāgasena gopālako gāvo rakkhati, aññe gorasaṁ paribhuñjanti. Evameva kho tvaṁ Nāgasena tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ dhārentopi na bhāgī sāmaññassā”ti. Hotu bhante alaṁ ettakenāti. Teneva divasabhāgena tena rattibhāgena saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi, saha saccappaṭivedhena āyasmato Nāgasenassa sabbe devā sādhukāramadaṁsu, pathavī unnadi, brahmāno apphoṭesuṁ, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassiṁsu.

20. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto Himavante pabbate Rakkhitatale sannipatitvā āyasmato Nāgasenassa santike dūtaṁ pāhesuṁ “āgacchatu Nāgaseno, dassanakāmā mayaṁ Nāgasenan”ti. Atha kho āyasmā Nāgaseno dūtassa vacanaṁ sutvā Asokārāme antarahito Himavante pabbate rakkhitatale koṭisatānaṁ arahantānaṁ purato pāturahosi.

Atha kho koṭisatā arahanto āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavocuṁ “eso kho Nāgasena Milindo rājā bhikkhusaṁghaṁ viheṭheti vādappaṭivādena pañhapucchāya, sādhu Nāgasena gaccha tvaṁ Milindaṁ rājānaṁ damehī”ti. Tiṭṭhatu bhante eko Milindo rājā, sace bhante sakalajambudīpe rājāno āgantvā maṁ pañhaṁ puccheyyuṁ, sabbaṁ taṁ visajjetvā sampadālessāmi,

gacchatha vo bhante acchambhitā Sāgalanagaranti. Atha kho therā bhikkhū Sāgalanagaraṁ kāsāvappajjotaṁ isivātapaṭivātaṁ akaṁsu.

21. Tena kho pana samayena āyasmā Āyupālo Saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati. Atha kho Milindo rājā amacce etadavoca "ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, kannu khvajja samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā upasaṅkameyyāma sākacchāya pañhapucchanāya, ko mayā saddhiṁ sallapituṁ ussahati kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti. Evaṁ vutte pañcasatā Yonakā rājānaṁ Milindaṁ etadavocuṁ "atthi mahārāja Āyupālo nāma thero tepiṭako bahussuto āgatāgamo, so etarahi Saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati, gaccha tvaṁ mahārāja āyasmantaṁ Āyupālaṁ pañhaṁ pucchassū"ti. Tena hi bhaṇe bhadantassa ārocethāti.

Atha kho nemittiko āyasmato Āyupālassa santike dūtaṁ pāhesi "rājā bhante Milindo āyasmantaṁ Āyupālaṁ dassanakāmo"ti. Āyasmāpi kho Āyupālo evamāha "tena hi āgacchatū"ti. Atha kho Milindo rājā pañcamattehi Yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha yena Saṅkhyeyyapariveṇaṁ yenāyasmā Āyupālo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmatā Āyupālena saddhiṁ sammodi, sammodanīyaṁ kathaṁ sāraṇīyaṁ vītisāretvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā āyasmantaṁ Āyupālaṁ etadavoca "kimatthiyā bhante Āyupāla tumhākaṁ pabbajjā, ko ca tumhākaṁ paramattho"ti. Thero āha "dhammacariyasamacariyatthā kho mahārāja pabbajjā, sāmaññaphalaṁ kho pana amhākaṁ paramattho"ti. Atthi pana bhante koci gihīpi dhammacārī samacārīti. Āma mahārāja atthi gihīpi dhammacārī samacārī, Bhagavati kho mahārāja Bārāṇasiyaṁ Isipatane Migadāye dhammacakkaṁ pavattente aṭṭhārasannaṁ brahmakoṭīnaṁ dhammābhisamayo ahosi, devatānaṁ pana dhammābhisamayo gaṇanapathaṁ vītivatto, sabbete gihibhūtā, na pabbajitā.

Puna caparaṁ mahārāja Bhagavatā kho Mahāsamayasuttante desiyamāne, Mahāmaṅgalasuttante desiyamāne, Samacittapariyāyasuttante desiyamāne, Rāhulovādasuttante desiyamāne, Parābhavasuttante desiyamāne gaṇanapathaṁ vītivattānaṁ devatānaṁ dhammābhisamayo ahosi,

sabbete gihibhūtā, na pabbajitāti. Tena hi bhante Āyupāla niratthikā tumhākaṁ pabbajjā, pubbe katassa pāpakammassa nissandena samaṇā Sakyaputtiyā pabbajanti dhutaṅgāni ca pariharanti, ye kho te bhante Āyupāla bhikkhū ekāsanikā, nūna te pubbe paresaṁ bhogahārakā corā, te paresaṁ bhoge acchinditvā tassa kammassa nissandena etarahi ekāsanikā bhavanti, na labhanti kālena kālaṁ paribhuñjituṁ, natthi tesaṁ sīlaṁ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṁ, ye kho pana te bhante Āyupāla bhikkhū abbhokāsikā, nūna te pubbe gāmaghātakā corā, te paresaṁ gehāni vināsetvā tassa kammassa nissandena etarahi abbhokāsikā bhavanti, na labhanti senāsanāni paribhuñjituṁ, natthi tesaṁ sīlaṁ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṁ, ye kho pana te bhante Āyupāla bhikkhū nesajjikā, nūna te pubbe panthadūsakā corā, te paresaṁ pathike jane gahetvā bandhitvā nisīdāpetvā tassa kammassa nissandena etarahi nesajjikā bhavanti, na labhanti seyyaṁ kappetuṁ, natthi tesaṁ sīlaṁ, natthi tapo, natthi brahmacariyanti āha.

Evaṁ vutte āyasmā Āyupālo tuṇhī ahosi, na kiñci paṭibhāsi. Atha kho pañcasatā Yonakā rājānaṁ Milindaṁ etadavocuṁ "paṇḍito mahārāja thero, api ca kho avisārado na kiñci paṭibhāsatī"ti.

Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Āyupālaṁ tuṇhībhūtaṁ disvā apphoṭetvā ukkuṭṭhiṁ katvā Yonake etadavo ca "tuccho vata bho Jambudīpo, palāpo vata bho Jambudīpo. Natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṁ sallapituṁ ussahati kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti.

22. Atha kho Milindassa rañño sabbaṁ taṁ parisaṁ anuvilokentassa abhīte amaṅkubhūte Yonake disvā etadahosi "nissaṁsayaṁ atthi maññe añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṁ sallapituṁ ussahati, yenime Yonakā na maṅkubhūtā"ti. Atha kho Milindo rājā Yonake etadavoca "atthi bhaṇe añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṁ sallapituṁ ussahati kaṅkhaṁ paṭivinetun"ti.

Tena kho pana samayena āyasmā Nāgaseno samaṇagaṇaparivuto saṁghī gaṇī gaṇācariyo ñāto yasassī sādhusammato

bahujanassa paṇḍito byatto medhāvī nipuṇo viññū vibhāvī vinīto visārado bahussuto tepiṭako vedagū pabhinnabuddhimā āgatāgamo pabhinnapaṭisambhido navaṅgasatthusāsane pariyattidharo pāramippatto Jinavacane dhammatthadesanā paṭivedhakusalo akkhayavicitrapaṭibhāno citrakathī kalyāṇavākkaraṇo durāsado duppasaho duruttaro durāvaraṇo dunnivārayo, sāgaro viya akkhobho, girirājā viya niccalo, raṇañjaho tamonudo pabhaṅkaro mahākathī paragaṇigaṇamathano paratitthiyamaddano bhikkhūnaṁ bhikkhunīnaṁ upāsakānaṁ upāsikānaṁ rājūnaṁ rājamahāmattānaṁ sakkato garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṁ lābhaggayasaggappatto vuddhānaṁ viññūnaṁ sotāvadhānena samannāgatānaṁ sandassento navaṅgaṁ Jinasāsanaratanaṁ, upadisanto dhammamaggaṁ, dhārento dhammappajjotaṁ, ussāpento dhammayūpaṁ, yajanto dhammayāgaṁ, paggaṇhanto dhammaddhajaṁ, ussāpento dhammaketuṁ, dhamento[1] dhammasaṅkhaṁ, āhananto dhammabheriṁ, nadanto sīhanādaṁ, gajjanto indagajjitaṁ, madhuragiragajjitena ñāṇavaravijjujālaparivetḥitena karuṇājalabharitena mahatā dhammāmatameghena sakalalokamabhitappayanto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṁ caramāno anupubbena Sāgalanagaraṁ anuppatto hoti. Tatra sudaṁ āyasmā Nāgaseno asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṁ Saṅkhyeyyaparivene paṭivasati. Tenāhu porāṇā—

"Bahussuto citrakathī, nipuṇo ca visārado.
Sāmayiko ca kusalo, paṭibhāne ca kovido.

Te ca tepiṭakā bhikkhū, pañcanekāyikāpi ca.
Catunekāyikā ceva, Nāgasenaṁ purakkharuṁ.

Gambhīrapañño medhāvī, maggāmaggassa kovido.
Uttamatthaṁ anuppatto, Nāgaseno visārado.

Tehi bhikkhūhi parivuto, nipuṇehi saccavādibhi.
Caranto gāmanigamaṁ, Sāgalaṁ upasaṅkami.

---

1. Uppaḷāsento (Sī, I)

Saṅkhyeyyapariveṇasmiṁ, Nāgaseno tadā vasi.
Katheti so manussohi, pabbate kesarī yathā”ti.

23. Atha kho Devamantiyo rājānaṁ Milindaṁ etadavoca “āgamehi tvaṁ mahārāja, atthi mahārāja Nāgaseno nāma thero paṇḍito byatto medhāvī vinīto visārado bahussuto citrakathī kalyāṇapaṭibhāno atthadhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidāsu pāramippatto, so etarahi Saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati, gaccha tvaṁ mahārāja āyasmantaṁ Nāgasenaṁ pañhaṁ pucchassu, ussahati so tayā saddhiṁ sallapituṁ kaṅkhaṁ paṭivinetun”ti. Atha kho Milindassa rañño sahasā “Nāgaseno”ti saddaṁ sutvāva ahudeva bhayaṁ, ahudeva chambhitattaṁ, ahudeva lomahaṁso. Atha kho Milindo rājā Devamantiyaṁ etadavoca “ussahati bho Nāgaseno bhikkhu mayā saddhiṁ sallapitun”ti. Ussahati mahārāja api indayamavaruṇakuverapajāpati suyāma santusitalokapālehipi pitupitāmahena mahābrahmunāpi saddhiṁ sallapituṁ, kimaṅgaṁ pana manussabhūtenā”ti.

Atha kho Milindo rājā Devamantiyaṁ etadavoca “tena hi tvaṁ Devamantiya bhadantassa santike dūtaṁ pesehīti. “Evaṁ devā”ti kho Devamantiyo āyasmato Nāgasenassa santike dūtaṁ pāhesi “rājā bhante Milindo āyasmantaṁ dassanakāmo”ti. Āyasmāpi kho Nāgaseno evamāha “tena hi āgacchatū”ti.

Atha kho Milindo rājā pañcamattehi Yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha mahatā balakāyena saddhiṁ yena Saṅkhyeyyapariveṇaṁ yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmā Nāgaseno asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṁ maṇḍalamāḷe nisinno hoti. Addasā kho Milindo rājā āyasmato Nāgasenassa parisaṁ dūratova, disvāna Devamantiyaṁ etadavoca “kassesā Devamantiya mahatī parisā”ti. Āyasmato kho mahārāja Nāgasenassa parisāti.

Atha kho Milindassa rañño āyasmato Nāgasenassa parisaṁ dūratova disvā ahudeva bhayaṁ, ahudeva chambhitattaṁ, ahudeva lomahaṁso. Atha kho Milindo rājā khaggaparivārito viya gajo,

garuḷaparivārito viya nāgo, ajagaraparivārito viya kotthuko[1], mahiṁsaparivuto viya accho, nāgānubaddho viya maṇḍūko, saddūlānubaddho viya migo, ahituṇḍikasamāgato[2] viya pannago, majjārasamāgato viya undūro, bhūtavejjasamāgato viya pisāco, rāhumukhagato viya cando, pannago viya peḷantaragato, sakuṇo viya pañjarantaragato, maccho viya jālantaragato, vāḷavanamanuppaviṭṭho viya puriso, Vessavaṇāparādhiko viya yakkho, parikkhīṇāyuko viya devaputto bhīto ubbiggo utrasto saṁviggo lomahaṭṭhajāto vimano dummano bhantacitto vipariṇatamānaso "mā maṁ ayaṁ parijano paribhavī"ti satiṁ[3] upaṭṭhapetvā Devamantiyaṁ etadavoca—"mā kho tvaṁ Devamantiya āyasmantaṁ Nāgasenaṁ mayhaṁ ācikkheyyāsi, anakkhātaññevāhaṁ Nāgasenaṁ jānissāmī"ti. Sādhu mahārāja tvaññeva jānāhīti.

Tena kho pana samayena āyasmā Nāgaseno tassā bhikkhuparisāya purato cattālīsāya bhikkhusahassānaṁ navakataro hoti pacchato cattālīsāya bhikkhusahassānaṁ vuḍḍhataro.

Atha kho Milindo rājā sabbaṁ taṁ bhikkhusaṁghaṁ purato ca pacchato ca majjhato ca anuvilokento addasā kho āyasmantaṁ Nāgasenaṁ dūratova bhikkhusaṁghassa majjhe nisinnaṁ kesarasīhaṁ viya vigatabhayabheravaṁ vigatalomahaṁsaṁ vigatabhayasārajjaṁ, disvāna ākāreneva aññāsi "eso kho ettha Nāgaseno"ti.

Atha kho Milindo rājā Devamantiyaṁ etadavoca "eso kho Devamantiya āyasmā Nāgaseno"ti. Āma maharāja eso kho Nāgaseno, suṭṭhu kho tvaṁ mahārāja Nāgasenaṁ aññāsīti. Tato rājā tuṭṭho ahosi "anakkhātova mayā Nāgaseno aññāto"ti. Atha kho Milindassa rañño āyasmantaṁ Nāgasenaṁ disvāva ahudeva bhayaṁ, ahudeva chambhitattaṁ, ahudeva lomahaṁso.

---

1. Koṭṭhuko (Ka) 2. Ahiguṇṭhikasamāgato (Sī, I) 3. Dhītiṁ (Sī, I)

Tenāhu—

"Caraṇena ca sampannaṁ, sudantaṁ uttame dame.
Disvā rājā Nāgasenaṁ, idaṁ vacanamabravi.

Kathitā[1] mayā bahū diṭṭhā, sākacchā osaṭā bahū.
Na tādisaṁ bhayaṁ āsi, ajja tāso yathā mama.

Nissaṁsayaṁ parājayo, mama ajja bhavissati.
Jayo ca Nāgasenassa, yathā cittaṁ na saṇṭhitan"ti.

Bāhirakathā niṭṭhitā.

1. Kathikā (Sī)

2. Milindapañha

1. Mahāvagga 1. Paññattipañha

1. Atha kho Milindo rājā yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmatā Nāgasenena saddhiṁ sammodi, sammodanīyaṁ kathaṁ sāraṇīyaṁ vītisāretvā ekamantaṁ nisīdi. Āyasmāpi kho Nāgaseno paṭisammodanīyeneva[1] Milindassa rañño cittaṁ ārādhesi. Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "kathaṁ bhadanto ñāyati, kinnāmosi bhante"ti. "Nāgaseno"ti kho ahaṁ mahārāja ñāyāmi, "Nāgaseno"ti kho maṁ mahārāja sabrahmacārī samudācaranti, api ca mātāpitaro nāmaṁ karonti "Nāgaseno"ti vā "sūraseno"ti vā "vīraseno"ti vā "sīhaseno"ti vā, api ca kho mahārāja saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṁ yadidaṁ Nāgasenoti, na tettha puggalo upalabbhatīti.

Atha kho Milindo rājā evamāha "suṇantu me bhonto pañcasatā Yonakā asītisahassā ca bhikkhū, ayaṁ Nāgaseno evamāha 'na hettha puggalo upalabbhatī'ti, kallaṁ nukho tadabhinanditun"ti. Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca—sace bhante Nāgasena puggalo nūpalabbhati, ko carahi tumhākaṁ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṁ deti, ko taṁ paribhuñjati, ko sīlaṁ rakkhati, ko bhāvanamanuyuñjati, ko maggaphalanibbānāni sacchikaroti, ko pāṇaṁ hanati, ko adinnaṁ ādiyati, ko kāmesumicchācāraṁ carati, ko musā bhaṇati, ko majjaṁ pivati, ko pañcānantariyakammaṁ karoti, tasmā natthi kusalaṁ, natthi akusalaṁ, natthi kusalākusalānaṁ kammānaṁ kattā vā kāretā vā, natthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko, sace bhante Nāgasena yo tumhe māreti, natthi tassāpi pāṇātipāto, tumhākampi bhante Nāgasena natthi ācariyo, natthi upajjhāyo, natthi upasampadā. "Nāgasenoti maṁ mahārāja sabrahmacārī samudācarantī"ti yaṁ vadesi, katamo ettha

---

1. Paṭisammodi, teneva (Sī)

Nāgaseno. Kinnu kho bhante kesā Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Lomā Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Nakhā -pa-. Dantā. Taco. Maṁsaṁ. Nhāru. Aṭṭhi. Aṭṭhimiñjaṁ. Vakkaṁ. Hadayaṁ. Yakanaṁ. Kilomakaṁ. Pihakaṁ. Papphāsaṁ. Antaṁ. Antaguṇaṁ. Udariyaṁ. Karīsaṁ. Pittaṁ. Semhaṁ. Pubbo. Lohitaṁ. Sedo. Medo. Assu. Vasā. Kheḷo. Siṅghāṇikā. Lasikā. Muttaṁ. Pa. Matthake matthaluṅgaṁ nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Kinnu kho bhante rūpaṁ Nāgasenoti. Na hi mahārājati. Vedanā Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Saññā Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Saṅkhārā Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Viññāṇaṁ Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana bhante rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṁ Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana bhante aññatra rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṁ Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Tamahaṁ bhante pucchanto pucchanto na passāmi Nāgasenaṁ, Nāgasenasaddo yeva nu kho bhante Nāgasenoti. Na hi mahārājāti. Ko panettha Nāgaseno, alikaṁ tvaṁ bhante bhāsasi musāvādaṁ, natthi Nāgasenoti.

Atha kho āyasmā Nāgaseno Milindaṁ rājānaṁ etadavoca "tvaṁ khosi mahārāja khattiyasukhumālo accantasukhumālo, tassa te mahārāja majjhanhikasamayaṁ tattāya bhūmiyā uṇhāya vālikāya kharāya sakkharakathalikāya[1] madditvā pādenāgacchantassa pādā rujjanti, kāyo kilamati, cittaṁ upahaññati, dukkhasahagataṁ kāyaviññāṇaṁ uppajjati, kinnu kho tvaṁ pādenāgatosi, udāhu vāhanenāti. Nāhaṁ bhante pādenāgacchāmi, rathenāhaṁ āgatosmīti. Sace tvaṁ mahārāja rathenāgatosi, rathaṁ me ārocehi, kinnu kho mahārāja īsā rathoti. Na hi bhanteti. Akkho rathoti. Na hi bhanteti. Cakkāni rathoti. Na hi bhanteti. Rathapañjaraṁ rathoti. Na hi bhanteti. Rathadaṇḍako rathoti. Na hi bhanteti. Yugaṁ rathoti. Na hi bhanteti. Rasmiyo rathoti. Na hi bhanteti. Patodalaṭṭhi rathoti. Na hi bhanteti. Kiṁ nu kho mahārāja īsā-akkhacakkarathapañjararathadaṇḍayugarasmipatodā rathoti. Na hi bhanteti. Kiṁ pana

1. Kharā sakkharakaṭhalavālikā (Sī, I)

mahārāja aññatra īsā-akkhacakkarathapañjararathadaṇḍayugarasmipatodā rathoti. Na hi bhanteti. Tamahaṁ mahārāja pucchanto pucchanto na passāmi rathaṁ, rathasaddo yeva nu kho mahārāja rathoti. Na hi bhanteti. Ko panettha ratho, alikaṁ tvaṁ mahārāja bhāsasi musāvādaṁ, natthi ratho, tvaṁsi mahārāja sakalajambudīpe aggarājā, kassa pana tvaṁ bhāyitvā musāvādaṁ bhāsasi, suṇantu me bhonto pañcasatā Yonakā asītisahassā ca bhikkhū, ayaṁ Milindo rājā evamāha "rathenāhaṁ āgatosmīti, sace tvaṁ mahārāja rathenāgatosi, 'rathaṁ me ārocehī'ti vutto samāno rathaṁ na sampādeti, kallaṁ nu kho tadabhinanditun"ti. Evaṁ vutte pañcasatā Yonākā āyasmato Nāgasenassa sādhukāraṁ datvā Milindaṁ rājānaṁ etadavocuṁ "idāni kho tvaṁ mahārāja sakkonto bhāsassū"ti.

Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "nāhaṁ bhante Nāgasena musā bhaṇāmi, īsañca paṭicca akkhañca paṭicca cakkāni ca paṭicca rathapañjarañca paṭicca rathadaṇḍakañca paṭicca 'ratho'ti saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṁ pavattatī"ti.

Sādhu kho tvaṁ mahārāja rathaṁ jānāsi, evameva kho mahārāja mayhampi kese ca paṭicca lome ca paṭicca -pa- matthake matthaluṅgañca paṭicca rūpañca paṭicca vedanañca paṭicca saññañca paṭicca saṅkhāre ca paṭicca viññāṇañca paṭicca "Nāgaseno"ti saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṁ pavattati, paramatthato panettha puggalo nūpalabbhati, bhāsitampetaṁ mahārāja Vajirāya bhikkhuniyā Bhagavato sammukhā—

"Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti.
Evaṁ khandhesu santesu, hoti 'satto'ti sammutī"ti[1].

Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitāni, yadi Buddho tiṭṭheyya sādhukāraṁ dadeyya "sādhu sādhu Nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitānī"ti.

Paññattipañho paṭhamo.

---

1. Passa Saṁ 1. 137; Khu 7. 347 piṭṭhesu.

2. Vassagaṇanapañha

2. Kativassosi tvaṁ bhante Nāgasenāti. Sattavassohaṁ mahārājāti. Ke te bhante satta, tvaṁ vā satta, gaṇanā vā sattāti.

Tena kho pana samayena Milindassa rañño sabbābharaṇapaṭimaṇḍitassa alaṅkatapaṭiyattassa pathaviyaṁ chāyā dissati, udakamaṇike ca chāyā dissati. Atha kho āyasmā Nāgaseno Milindaṁ rājānaṁ etadavoca "ayaṁ te mahārāja chāyā pathaviyaṁ udakamaṇike ca dissati, kiṁ pana mahārāja tvaṁ vā rājā, chāyā vā rājāti. Ahaṁ bhante Nāgasena rājā, nāyaṁ chāyā rājā, maṁ pana nissāya chāyā pavattatīti. Evameva kho mahārāja vassānaṁ gaṇanā satta, na panāhaṁ satta, maṁ pana nissāya satta pavattati, chāyūpamaṁ mahārājāti. Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitānīti.

Vassagaṇanapañho dutiyo.

---

3. Vīmaṁsanapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena sallapissasi mayā saddhin"ti. Sace tvaṁ mahārāja paṇḍitavādaṁ[1] sallapissasi sallapissāmi, sace pana rājavādaṁ sallapissasi na sallapissāmīti. Kathaṁ bhante Nāgasena paṇḍitā sallapantīti. Paṇḍitānaṁ kho mahārāja sallāpe āveṭhanampi kayirati, nibbeṭhanampi kayirati, niggahopi kayirati, paṭikammampi kayirati, vissāsopi[2] kayirati, paṭivissāsopi kayirati, na ca tena paṇḍitā kuppanti, evaṁ kho mahārāja paṇḍitā sallapantīti. Kathaṁ pana bhante rājāno sallapantīti. Rājāno kho mahārāja sallāpe ekaṁ vatthuṁ paṭijānanti, yo taṁ vatthuṁ vilometi, tassa daṇḍaṁ āṇāpenti "imassa daṇḍaṁ paṇethā"ti, evaṁ kho mahārāja rājāno sallapantīti. Paṇḍitavādāhaṁ bhante sallapissāmi, no rājavādaṁ, vissaṭṭho bhadanto sallapatu yathā bhikkhunā vā sāmaṇerena vā upāsakena vā

---

1. Paṇḍitavādā (Sī, I)
2. Visesopi (Sī, I)

ārāmikena vā saddhiṁ sallapati, evaṁ vissaṭṭho bhadanto sallapatu mā bhāyatūti. "Suṭṭhu mahārājā"ti thero abbhānumodi.

Rājā āha "bhante Nāgasena pucchissāmī"ti. Puccha mahārājāti. Pucchitosi me bhanteti. Visajjitaṁ mahārājāti. Kiṁ pana bhante tayā visajjitanti. Kiṁ pana mahārāja tayā pucchitanti.

Vīmaṁsanapañho tatiyo.

---

4. Anantakāyapañha

4. Atha kho Milindassa rañño etadahosi "paṇḍito kho ayaṁ bhikkhu paṭibalo mayā saddhiṁ sallapituṁ, bahukāni ca me ṭhānāni pucchi tabbāni bhavissanti, yāva apucchitāni yeva tāni ṭhānāni bhavissanti, atha sūriyo atthaṁ gamissati, yannūnāhaṁ sve antepure sallapeyyan"ti. Atha kho rājā Devamantiyaṁ etadavoca—tena hi tvaṁ Devamantiya bhadantassa āroceyyāsi "sve antepure raññā saddhiṁ sallāpo bhavissatī"ti. Idaṁ vatvā Milindo rājā uṭṭhāyāsanā theraṁ Nāgasenaṁ āpucchitvā rathaṁ abhirūhitvā "Nāgaseno Nāgaseno"ti sajjhāyaṁ karonto pakkāmi.

Atha kho Devamantiyo āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "rājā bhante Milindo evamāha—sve antepure raññā saddhiṁ sallāpo bhavissatī"ti. "Suṭṭhū"ti thero abbhānumodi. Atha kho tassā rattiyā accayena Devamantiyo ca Anantakāyo ca Maṅkuro ca Sabbadinno ca yena Milindo rājā tenupasaṅkamiṁsu, upasaṅkamitvā rājānaṁ Milindaṁ etadavocuṁ "āgacchatu mahārāja bhadanto Nāgaseno"ti. Āma āgacchatūti. Kittakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatūti. yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatūti.

Atha kho Sabbadinno āha "āgacchatu mahārāja dasahi bhikkhūhi saddhin"ti, dutiyampi kho rājā āha "yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatū"ti. Dutiyampi kho Sabbadinno āha "āgacchatu mahārāja dasahi bhikkhūhi saddhin"ti. Tatiyampi kho rājā āha

“yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatū”ti. Tatiyampi kho Sabbadinno āha “āgacchatu mahārāja dasahi bhikkhūhi saddhin”ti. Sabbo panāyaṁ sakkāro paṭiyādito, ahaṁ bhaṇāmi “yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatū”ti. Ayaṁ bhaṇe Sabbadinno aññathā bhaṇati, kinnu mayaṁ nappaṭibalā bhikkhūnaṁ bhojanaṁ dātunti. Evaṁ vutte Sabbadinno maṅku ahosi.

Atha kho Devamantiyo ca Anantakāyo ca Maṅkuro ca yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkamiṁsu, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavocuṁ rājā bhante Milindo evamāha “yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ āgacchatū”ti. Atha kho āyasmā Nāgaseno pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṁ Sāgalaṁ pāvisi.

Atha kho Anantakāyo āyasmantaṁ Nāgasenaṁ nissāya gacchanto āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca “bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi “Nāgaseno”ti, katamo ettha Nāgasenoti. Thero āha “ko panettha “Nāgaseno”ti maññasī”ti. Yo so bhante abbhantare vāto jīvo pavisati ca nikkhamati ca, so “Nāgaseno”ti maññāmīti. Yadi paneso vāto nikkhamitvā nappaviseyya, pavisitvā na nikkhameyya, jīveyya nu kho so purisoti. Na hi bhanteti. Ye panime saṅkhadhamakā saṅkhaṁ dhamenti, tesaṁ vāto puna pavisatīti. Na hi bhanteti. Ye panime vaṁsadhamakā vaṁsaṁ dhamenti, tesaṁ vāto puna pavisatīti. Na hi bhanteti. Ye panime siṅgadhamakā siṅgaṁ dhamenti, tesaṁ vāto puna pavisatīti. Na hi bhanteti. Atha kissa pana te na marantīti. Nāhaṁ paṭibalo tayā vādinā saddhiṁ sallapituṁ, sādhu bhante atthaṁ jappehīti. Neso jīvo, assāsapassāsā nāmete kāyasaṅkhārāti thero abhidhammakathaṁ kathesi. Atha Anantakāyo upāsakattaṁ paṭivedesīti.

Anantakāyapañho catuttho.

5. Pabbajjapañha

5. Atha kho āyasmā Nāgaseno yena Milindassa rañño nivesanaṁ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ saparisaṁ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā ekamekaṁ bhikkhuṁ ekamekena dussayugena acchādetvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ ticīvarena acchādetvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "bhante Nāgasena dasahi bhikkhūhi saddhiṁ idha nisīdatha, avasesā gacchantū"ti.

Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ bhuttāviṁ onītapattapāṇiṁ viditvā aññataraṁ nīcaṁ āsanaṁ gahetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "bhante Nāgasena kimhi hoti kathāsallāpo"ti. Atthena mayaṁ mahārāja atthikā, atthe hotu kathāsallāpoti.

Rājā āha "kimatthiyā bhante Nāgasena tumhākaṁ pabbajjā, ko ca tumhākaṁ paramattho"ti. Thero āha "kinti mahārāja idaṁ dukkhaṁ nirujjheyya, aññañca dukkhaṁ na uppajjeyyāti. Etadatthā mahārāja amhākaṁ pabbajjā, anupādā parinibbānaṁ kho pana amhākaṁ paramattho"ti.

Kiṁ pana bhante Nāgasena sabbe etadatthāya pabbajantīti. Na hi mahārāja keci etadatthāya pabbajanti, keci rājābhinītā[1] pabbajanti, keci corābhinītā[2] pabbajanti, keci iṇaṭṭā pabbajanti, keci ājīvikatthāya pabbajanti, ye pana sammā pabbajanti, te etadatthāya pabbajantīti.

Tvaṁ pana bhante etadatthāya pabbajitosīti. Ahaṁ kho mahārāja daharako santo pabbajito, na jānāmi imassa nāmatthāya pabbajāmīti, api ca kho me evaṁ ahosi "paṇḍitā ime samaṇā Sakyaputtiyā, te maṁ sikkhāpessantī"ti, svāhaṁ tehi sikkhāpito jānāmi ca passāmi ca "imassa nāmatthāya pabbajjā"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Pabbajjapañho pañcamo.

---

1. Rājabhītitā (Sī)
2. Corabhītitā (Sī)

6. Paṭisandhipañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena atthi koci mato na paṭisandahatī"ti. Thero āha "koci paṭisandahati, koci na paṭisandahatī"ti. Ko paṭisandahati, ko na paṭisandahatīti. Sakileso mahārāja paṭisandahati, nikkileso na paṭisandahatīti. Tvaṁ pana bhante Nāgasena paṭisandahissasīti. Sace mahārāja sa-upādāno bhavissāmi paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi na paṭisandahissāmīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Paṭisandhipañho chaṭṭho.

---

7. Yonisomanasikārapañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena yo na paṭisandahati, nanu so yoniso manasikārena na paṭisandahatī"ti. Yoniso ca mahārāja manasikārena paññāya ca aññehi ca kusalehi dhammehīti. Nanu bhante yoniso manasikāro yeva paññāti. Na hi mahārāja añño manasikāro, aññā paññā, imesaṁ kho mahārāja ajeḷaka goṇamahiṁ sa-oṭṭhagadrabhānampi manasikāro atthi, paññā pana tesaṁ natthīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Yoniso manasikārapañho sattamo.

---

8. Manasikāralakkhaṇapañha

8. Rājā āha "kiṁlakkhaṇo bhante Nāgasena manasikāro, kiṁlakkhaṇā paññā"ti. Ūhanalakkhaṇo kho mahārāja manasikāro, chedanalakkhaṇā paññāti.

Kathaṁ ūhanalakkhaṇo manasikāro, kathaṁ chedanalakkhaṇā paññā, opammaṁ karohīti. Jānāsi tvaṁ mahārāja yavalāvaketi. Āma bhante

jānāmīti. Kathaṁ mahārāja yavalāvakā yavaṁ lunantīti. Vāmena bhante hatthena yavakalāpaṁ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttaṁ gahetvā dāttena chindantīti.

Yathā mahārāja yavalāvako vāmena hatthena yavakalāpaṁ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttaṁ gahetvā yavaṁ chindati, evameva kho mahārāja yogāvacaro manasikārena mānasaṁ gahetvā paññāya kilese chindati, evaṁ kho mahārāja ūhanalakkhaṇo manasikāro, evaṁ chedanalakkhaṇā paññāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Manasikāralakkhaṇapañho aṭṭhamo.

---

9. Sīlalakkhaṇapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'aññehi ca kusalehi dhammehī'ti, katame te kusalā dhammā"ti. Sīlaṁ mahārāja saddhā vīriyaṁ sati samādhi, ime te kusalā dhammāti. Kiṁlakkhaṇaṁ bhante sīlanti. Patiṭṭhānalakkhaṇaṁ mahārāja sīlaṁ sabbesaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ, indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādajhānavimokkhasamādhisamāsamāpattīnaṁ sīlaṁ patiṭṭhaṁ, sīle patiṭṭhito kho mahārāja yogāvacaro sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyanti, sabbe kusalā dhammā na parihāyantīti. Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja ye keci bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ āpajjanti, sabbe te pathaviṁ nissāya pathaviyaṁ patiṭṭhāya vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ āpajjanti. Evameva kho mahārāja yogāvacaro sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyanti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja ye keci balakaraṇīyā kammantā kayiranti, sabbe te pathaviṁ nissāya pathaviyaṁ patiṭṭhāya kayiranti. Evameva kho mahārāja yogāvacaro sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya

pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyanti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja nagaravaḍḍhakī nagaraṁ māpetukāmo paṭhamaṁ nagaraṭṭhānaṁ sodhāpetvā khāṇukaṇṭakaṁ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṁ samaṁ kārāpetvā tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādipariccheda vibhajitvā nagaraṁ māpeti. Evameva kho mahārāja yogāvacaro sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyanti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja laṅghako sippaṁ dassetukāmo pathaviṁ khaṇāpetvā sakkharakathalaṁ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṁ samaṁ kārāpetvā mudukāya bhūmiyā sippaṁ dasseti. Evameva kho mahārāja yogāvacaro sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyanti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—

> "Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṁ paññañca bhāvayaṁ.
> Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṁ vijaṭaye jaṭan"ti[1].

> "Ayaṁ patiṭṭhā dharaṇīva pāṇinaṁ,
> Idañca mūlaṁ kusalābhivuḍḍhiyā.
> Mukhañcidaṁ sabbajinānusāsane,
> Yo sīlakkhandho varapātimokkhiyo"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sīlalakkhaṇapañho navamo.

---

10. Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañha

10. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇā saddhā"ti. Sampasādanalakkhaṇā ca mahārāja saddhā sampakkhandanalakkhaṇā cāti. Kathaṁ bhante sampasādanalakkhaṇā saddhāti. Saddhā kho mahārāja uppajjamānā

---

1. Passa Saṁ 1. 13 piṭṭhe.

nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṁ cittaṁ hoti acchaṁ vippasannaṁ anāvilaṁ. Evaṁ kho mahārāja sampasādanalakkhaṇā saddhāti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja rājā cakkavattī caturaṅginiyā senāya saddhiṁ addhānamaggappaṭipanno parittaṁ udakaṁ tareyya, taṁ udakaṁ hatthīhi ca assehi ca rathehi ca pattīhi ca khubhitaṁ bhaveyya āvilaṁ luḷitaṁ kalalībhūtaṁ. Uttiṇṇo ca rājā cakkavattī manusse āṇāpeyya "pānīyaṁ bhaṇe āharatha, pivissāmī"ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya. "Evaṁ devā"ti kho te manussā rañño cakkavattissa paṭissutvā taṁ udakappasādakaṁ maṇiṁ udake pakkhipeyyuṁ, tasmiṁ udake pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṁ vigaccheyya, kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṁ bhaveyya udakaṁ vippasannaṁ anāvilaṁ. Tato rañño cakkavattissa pānīyaṁ upanāmeyyuṁ "pivatu deva pānīyan"ti.

Yathā mahārāja udakaṁ, evaṁ cittaṁ daṭṭhabbaṁ, yathā te manussā, evaṁ yogāvacaro daṭṭhabbo, yathā saṅkhasevālapaṇakaṁ kaddamo ca, evaṁ kilesā daṭṭhabbā. Yathā udakappasādako maṇi, evaṁ saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādake maṇimhi udake pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṁ vigaccheyya, kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṁ bhaveyya udakaṁ vippasannaṁ anāvilaṁ, evameva kho mahārāja saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṁ cittaṁ hoti acchaṁ vippasannaṁ anāvilaṁ, evaṁ kho mahārāja sampasādanalakkhaṇā saddhāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañho dasamo.

---

11. Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpañha

11. Kathaṁ bhante sampakkhandanalakkhaṇā saddhāti. Yathā mahārāja yogāvacaro aññesaṁ cittaṁ vimuttaṁ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṁ karoti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṁ kho mahārāja sampakkhandanalakkhaṇā saddhāti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja uparipabbate mahāmegho abhippavasseyya, taṁ udakaṁ yathāninnaṁ pavattamānaṁ pabbatakandarapadarasākhā paripūretvā nadiṁ paripūreyya, sā ubhato kūlāni saṁvissandantī gaccheyya, atha mahājanakāyo āgantvā tassā nadiyā uttānataṁ vā gambhīrataṁ vā ajānanto bhīto vitthato tīre tiṭṭheyya, athaññataro puriso āgantvā attano thāmañca balañca sampassanto gāḷhaṁ kacchaṁ bandhitvā pakkhanditvā tareyya, taṁ tiṇṇaṁ passitvā mahājanakāyopi tareyya. Evameva kho mahārāja yogāvacaro aññesaṁ cittaṁ vimuttaṁ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṁ karoti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṁ kho mahārāja sampakkhandanalakkhaṇā saddhāti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā Saṁyuttanikāyavare—

> "Saddhāya taratī oghaṁ, appamādena aṇṇavaṁ.
> Vīriyena dukkhamacceti, paññāya parisujjhatī"ti[1].

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpañho ekādasamo.

---

12. Vīriyalakkhaṇapañha

12. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇaṁ vīriyan"ti. Upatthambhanalakkhaṇaṁ mahārāja vīriyaṁ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyantīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja puriso gehe patante aññena dārunā upatthambheyya, upatthambhitaṁ santaṁ evaṁ taṁ gehaṁ na pateyya. Evameva kho mahārāja upatthambhanalakkhaṇaṁ vīriyaṁ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja parittakaṁ senaṁ mahatī senā bhañjeyya, tato rājā aññamaññaṁ anussāreyya anupeseyya

---

1. Passa Saṁ 1. 217 piṭṭhe.

attano parittakāya senāya balaṁ anupadaṁ dadeyya, tāya saddhiṁ parittakā senā mahatiṁ senaṁ bhañjeyya. Evameva kho mahārāja upatthambhanalakkhaṇaṁ vīriyaṁ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—"vīriyavā kho bhikkhave ariyasāvako akusalaṁ pajahati, kusalaṁ bhāveti. Sāvajjaṁ pajahati, anavajjaṁ bhāveti. Suddhamattānaṁ pariharatī"ti *.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vīriyalakkhaṇapañho dvādasamo.

---

13. Satilakkhaṇapañha

13. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇā satī"ti. Apilāpanalakkhaṇā mahārāja sati, upaggaṇhanalakkhaṇā cāti. Kathaṁ bhante apilāpanalakkhaṇā satīti. Sati mahārāja uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgadhamme apilāpeti "ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṁ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṁ samatho, ayaṁ vipassanā, ayaṁ vijjā, ayaṁ vimuttī"ti. Tato yogāvacaro sevitabbe dhamme sevati, asevitabbe dhamme na sevati. Bhajitabbe dhamme bhajati abhajitabbe dhamme na bhajati. Evaṁ kho mahārāja apilāpanalakkhaṇā satīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja rañño cakkavattissa bhaṇḍāgāriko rājānaṁ cakkavattiṁ sāyaṁ pātaṁ yasaṁ sarāpeti "ettakā deva te hatthī, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā pattī, ettakaṁ hiraññaṁ, ettakaṁ suvaṇṇaṁ, ettakaṁ sāpateyyaṁ, taṁ devo saratū"ti rañño sāpateyyaṁ apilāpeti. Evameva kho mahārāja sati uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgadhamme apilāpeti "ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṁ

---

* Aṁ 2. 481 piṭṭhe.

ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṁ samatho, ayaṁ vipassanā, ayaṁ vijjā, ayaṁ vimuttī”ti. Tato yogāvacaro sevitabbe dhamme sevati, asevitabbe dhamme na sevati. Bhajitabbe dhamme bhajati, abhajitabbe dhamme na bhajati. Evaṁ kho mahārāja apilāpanalakkhaṇā satīti.

Kathaṁ bhante upaggaṇhanalakkhaṇā satīti. Sati mahārāja uppajjamānā hitāhitānaṁ dhammānaṁ gatiyo samanveti “ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā. Ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā”ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme apanudeti, hite dhamme upaggaṇhāti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre dhamme upaggaṇhāti. Evaṁ kho mahārāja upaggaṇhanalakkhaṇā satīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanaṁ rañño hitāhite jānāti “ime rañño hitā, ime ahitā. Ime upakārā, ime anupakārā”ti. Tato ahite apanudeti, hite upaggaṇhāti. Anupakāre apanudeti, upakāre upaggaṇhāti. Evameva kho mahārāja sati uppajjamānā hitāhitānaṁ dhammānaṁ gatiyo samanveti “ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā. Ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā”ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme apanudeti, hite dhamme upaggaṇhāti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre dhamme upaggaṇhāti. Evaṁ kho mahārāja upaggaṇhanalakkhaṇā sati. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—“satiñca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī”ti *.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Satilakkhaṇapañho terasamo.

---

14. Samādhipañha

14. Rājā āha “bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇo samādhī”ti. Pamukhalakkhaṇo mahārāja samādhi, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārāti.

---

* Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo, sabbā tā kūṭaṅgamā honti kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭaṁ tāsaṁ aggamakkhāyati. Evameva kho mahārāja ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārāti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja koci rājā caturaṅginiyā senāya saddhiṁ saṅgāmaṁ otareyya, sabbāva senā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca tappamukhā[1] bhaveyyuṁ tanninnā tappoṇā tappabbhārā taṁ yeva anupariyāyeyyuṁ. Evameva kho mahārāja ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārā. Evaṁ kho mahārāja pamukhalakkhaṇo samādhi. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—"samādhiṁ bhikkhave bhāvetha, samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṁ pajānātī"ti *.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Samādhipañho cuddasamo.

---

15. Paññālakkhaṇapañha

15. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁ lakkhaṇā paññā"ti. Pubbeva kho mahārāja mayā vuttaṁ "chedanalakkhaṇā paññā"ti, api ca obhāsanalakkhaṇā paññāti. Kathaṁ bhante obhāsanalakkhaṇā paññāti paññā mahārāja uppajjamānā avijjandhakāraṁ vidhameti, vijjobhāsaṁ janeti, ñāṇālokaṁ vidaṁseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā sammappaññāya passatīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja puriso andhakāre gehe padīpaṁ paveseyya, paviṭṭho padīpo andhakāraṁ vidhameti, obhāsaṁ janeti, ālokaṁ vidaṁseti, rūpāni pākaṭāni karoti. Evameva kho mahārāja

---

1. Tampamukhā (Syā, Ka)

* Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Aṁ 3. 517; Khu 10. 50 piṭṭhesu.

paññā uppajjamānā avijjandhakāraṁ vidhameti, vijjobhāsaṁ janeti, ñāṇālokaṁ vidaṁseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā sammappaññāya passati. Evaṁ kho mahārāja obhāsanalakkhaṇā paññāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Paññālakkhaṇapañho pannarasamo.

---

16. Nānādhammānaṁ ekakicca-abhinipphādanapañha

16. Rājā āha "bhante Nāgasena ime dhammā nānā santā ekaṁ atthaṁ abhinipphādentī"ti. Āma mahārāja ime dhammā nānā santā ekaṁ atthaṁ abhinipphādenti, kilese hanantīti.

Kathaṁ bhante ime dhammā nānā santā ekaṁ atthaṁ abhinipphādenti, kilese hananti. Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja senā nānā santā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca ekaṁ atthaṁ abhinipphādenti, saṅgāme parasenaṁ abhivijinanti. Evameva kho mahārāja ime dhammā nānā santā ekaṁ atthaṁ abhinipphādenti, kilese hanantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nānādhammānaṁ ekakicca-abhinipphādanapañho soḷasamo.

Mahāvaggo paṭhamo.

Imasmiṁ vagge soḷasa pañhā.

2. Addhānavagga

1. Dhammasantatipañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena yo uppajjati, so eva so, udāhu añño"ti. Thero āha "na ca so, na ca añño"ti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja yadā tvaṁ daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, so yeva tvaṁ etarahi mahantoti. Na hi bhante añño so daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, añño ahaṁ etarahi mahantoti. Evaṁ sante kho mahārāja mātātipi na bhavissati, pitātipi na bhavissati, ācariyotipi na bhavissati, sippavātipi na bhavissati, sīlavātipi na bhavissati, paññavātipi na bhavissati, kinnu kho mahārāja aññā eva kalalassa mātā, aññā abbudassa mātā, aññā pesiyā mātā, aññā ghanassa mātā, aññā khuddakassa mātā, aññā mahantassa mātā, añño sippaṁ sikkhati, añño sikkhito bhavati, añño pāpakammaṁ karoti, aññassa hatthapādā chijjantīti. Na hi bhante. Tvaṁ pana bhante evaṁ vutte kiṁ vadeyyāsīti. Thero āha "ahaññeva kho mahārāja daharo ahosiṁ taruṇo mando uttānaseyyako, ahaññeva etarahi mahanto, imameva kāyaṁ nissāya sabbe te ekasaṅgahitā"ti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso padīpaṁ padīpeyya, kiṁ so sabbarattiṁ padīpeyyāti. Āma bhante sabbarattiṁ padīpeyyāti. Kinnu kho mahārāja yā purime yāme acci, sā majjhime yāme accīti. Na hi bhanteti. Yā majjhime yāme acci, sā pacchime yāme accīti. Na hi bhanteti. Kinnu kho mahārāja añño so ahosi purime yāme padīpo, añño majjhime yāme padīpo, añño pacchime yāme padīpoti. Na hi bhante, taṁ yeva nissāya sabbarattiṁ padīpitoti. Evameva kho mahārāja dhammā santati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṁ acarimaṁ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṁ saṅgahaṁ gacchatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja khīraṁ duyhamānaṁ kālantarena dadhi parivatteyya, dadhito navanītaṁ, navanītato ghataṁ parivatteyya, yo nu kho mahārāja evaṁ vadeyya "yaṁ yeva khīraṁ taṁ yeva dadhi, yaṁ yeva dadhi taṁ yeva navanītaṁ, yaṁ yeva navanītaṁ taṁ yeva ghatan"ti, sammā nu kho so mahārāja vadamāno vadeyyāti. Na hi bhante, taṁyeva nissāya sambhūtanti. Evameva kho mahārāja dhammasantati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṁ acarimaṁ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṁ saṅgahaṁ gacchatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Dhammasantatipañho paṭhamo.

---

2. Paṭisandahanapañha

2. Rājā āha "bhante Nāgasena yo na paṭisandahati, jānāti so "na paṭisandahissāmī"ti. Āma mahārāja yo na paṭisandahati, jānāti so "na paṭisandahissāmī"ti. Kathaṁ bhante jānātīti. Yo hetu yo paccayo mahārāja paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so "na paṭisandahissāmī"ti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kassako gahapatiko kasitvā ca vapitvā ca dhaññāgāraṁ paripūreyya, so aparena samayena neva kasseyya na vappeyya, yathāsambhatañca dhaññaṁ paribhuñjeyya vā visajjeyya vā yathā paccayaṁ vā kareyya, jāneyya so mahārāja kassako gahapatiko "na me dhaññāgāraṁ paripūressatī"ti. Āma bhante jāneyyāti. Kathaṁ jāneyyāti. Yo hetu yo paccayo dhaññāgārassa paripūraṇāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti "na me dhaññāgāraṁ paripūressatī"ti. Evameva kho mahārāja yo hetu yo paccayo paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so "na paṭisandahissāmī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Paṭisandahanapañho dutiyo.

3. Ñāṇapaññāpañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena yassa ñāṇaṁ uppannaṁ, tassa paññā uppannā"ti. Āma mahārāja yassa ñāṇaṁ uppannaṁ, tassa paññā uppannāti. Kiṁ bhante yaññeva ñāṇaṁ sā yeva paññāti. Āma mahārāja yaññeva ñāṇaṁ sā yeva paññāti. Yassa pana bhante taññeva ñāṇaṁ sā yeva paññā uppannā, kiṁ sammuyheyya so, udāhu na sammuyheyyāti. Katthaci mahārāja sammuyheyya, katthaci na sammuyheyyāti. Kuhiṁ bhante sammuyheyyāti. Aññātapubbesu vā mahārāja sippaṭṭhānesu, agatapubbāya vā disāya, assutapubbāya vā nāmapaññattiyā sammuyheyyati. Kuhiṁ na sammuyheyyāti. Yaṁ kho pana mahārāja tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, tahiṁ na sammuyheyyāti. Moho panassa bhante kuhiṁ gacchatīti. Moho kho mahārāja ñāṇe uppannamatte tattheva nirujjhatīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso andhakāragehe padīpaṁ āropeyya, tato andhakāro nirujjheyya, āloko pātubhaveyya. Evameva kho mahārāja ñāṇe uppannamatte moho tattheva nirujjhatīti.

Paññā pana bhante kuhiṁ gacchatīti, paññāpi kho mahārāja sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatīti.

Bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi "paññā sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatī"ti, tassa opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja yo koci puriso rattiṁ lekhaṁ pesetukāmo lekhakaṁ pakkosāpetvā padīpaṁ āropetvā lekhaṁ likhāpeyya, likhite pana lekhe padīpaṁ vijjhāpeyya, vijjhāpitepi padīpe lekhaṁ na vinasseyya. Evameva kho mahārāja paññā sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja puratthimesu janapadesu manussā anugharaṁ pañca pañca udakaghaṭakāni ṭhapenti ālimpanaṁ vijjhāpetuṁ, ghare paditte tāni pañca udakaghaṭakāni gharassūpari khipanti, tato aggi vijjhāyati, kiṁ nu kho mahārāja tesaṁ manussānaṁ evaṁ hoti "puna tehi ghaṭehi ghaṭakiccaṁ karissāmāti. Na hi bhante alaṁ tehi ghaṭehi, kiṁ tehi ghaṭehīti. Yathā mahārāja pañca udakaghaṭakāni, evaṁ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyaṁ. Yathā te manussā, evaṁ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā aggi, evaṁ kilesā daṭṭhabbā. Yathā pañcahi udakaghaṭakehi aggi vijjhāpīyati, evaṁ pañcindriyehi kilesā vijjhāpiyanti, vijjhāpitāpi kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho mahārāja paññā sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja vejjo pañcamūlabhesajjāni gahetvā gilānakaṁ upasaṅkamitvā tāni pañcamūlabhesajjāni pisitvā[1] gilānakaṁ pāyeyya, tehi ca dosā niddhameyyuṁ, kiṁ nu kho mahārāja tassa vejjassa evaṁ hoti "puna tehi pañcamūlabhesajjehi bhesajjakiccaṁ karissāmī"ti. Na hi bhante alaṁ tehi pañcamūlabhesajjehi, kiṁ tehi pañcamūlabhesajjehīti. Yathā mahārāja pañcamūlabhesajjāni, evaṁ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyaṁ. Yathā vejjo, evaṁ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā byādhi, evaṁ kilesā daṭṭhabbā. Yathā byādhito puriso, evaṁ puthujjano daṭṭhabbo. Yathā pañcamūlabhesajjehi gilānassa dosā niddhantā, dose niddhante gilāno arogo hoti, evaṁ pañcindriyehi kilesā niddhamīyanti, niddhamitā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho mahārāja paññā sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja saṅgāmāvacaro yodho pañca kaṇḍāni gahetvā saṅgāmaṁ otareyya parasenaṁ vijetuṁ, so saṅgāmagato tāni pañca kaṇḍāni khipeyya, tehi ca parasenā

1. Piṁsitvā (Sī, I)

bhijjeyya, kinnu kho mahārāja tassa saṅgāmāvacarassa yodhassa evaṁ hoti "puna tehi kaṇḍehi kaṇḍakiccaṁ karissāmī"ti. Na hi bhante alaṁ tehi kaṇḍehi, kiṁ tehi kaṇḍehīti. Yathā mahārāja pañca kaṇḍāni, evaṁ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyaṁ. Yathā mahārāja saṅgāmāvacaro yodho, evaṁ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā parasena evaṁ kilesā daṭṭhabbā. Yathā pañcahi kaṇḍehi parasenā bhijjati, evaṁ pañcindriyehi kilesā bhijjanti, bhaggā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho mahārāja paññā sakiccayaṁ katvā tattheva nirujjhati, yaṁ pana tāya paññāya kataṁ "aniccan"ti vā "dukkhan"ti vā "anattā"ti vā, taṁ na nirujjhatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Ñāṇapaññāpañho tatiyo.

---

4. Paṭisandahanapuggalavediyanapañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena yo na paṭisandahati, vedeti so kiñci dukkhaṁ vedanan"ti. Thero āha "kiñci vedeti, kiñci na vedetī"ti. Kiṁ vedeti, kiṁ na vedetīti. Kāyikaṁ mahārāja vedanaṁ vedeti, cetasikaṁ vedanaṁ na vedetīti. Kathaṁ bhante kāyikaṁ vedanaṁ vedeti, kathaṁ cetasikaṁ vedanaṁ na vedetīti. Yo hetu yo paccayo kāyikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa tassa paccayassa anuparamā kāyikaṁ dukkhavedanaṁ vedeti, yo hetu yo paccayo cetasikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā cetasikaṁ dukkhavedanaṁ na vedeti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā— "so ekaṁ vedanaṁ vedeti kāyikaṁ na cetasikan"ti.

Bhante Nāgasena yo dukkhaṁ vedanaṁ vedeti, kasmā so na parinibbāyatīti. Natthi mahārāja arahato anunayo vā paṭigho vā, na ca arahanto apakkaṁ pātenti paripākaṁ āgamenti paṇḍitā. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Nābhinandāmi maraṇaṁ, nābhinandāmi jīvitaṁ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṁ bhatako yathā.
Nābhinandāmi maraṇaṁ, nābhinandāmi jīvitaṁ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, sampajāno patissato"ti[1].

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Paṭisandahanapuggalavediyanapañho catuttho.

---

5. Vedanāpañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena sukhā vedanā kusalā vā akusalā vā abyākatā vā"ti. Siyā mahārāja kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatāti. Yadi bhante kusalā na dukkhā, yadi dukkhā na kusalā, kusalaṁ dukkhanti nuppajjatīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, idha purisassa hatthe tatthaṁ ayoguḷaṁ nikkhipeyya, dutiye hatthe sītaṁ himapiṇḍaṁ nikkhipeyya, kiṁ nu kho mahārāja ubhopi te daheyyunti. Āma bhante ubhopi te daheyyunti. Kiṁ nu kho te mahārāja ubhopi uṇhāti. Na hi bhanteti. Kiṁ pana te mahārāja ubhopi sītalāti. Na hi bhanteti. Ājānāhi niggahaṁ yadi tattaṁ dahati, na ca te ubhopi uṇhā, tena nuppajjati. Yadi sītalaṁ dahati, na ca te ubhopi sītalā, tena nuppajjati. Kissa pana te mahārāja ubhopi dahanti, na ca te ubhopi uṇhā, na ca te ubhopi sītalā, ekaṁ uṇhaṁ, ekaṁ sītalaṁ, ubhopi te dahanti, tena nuppajjatīti. Nāhaṁ paṭibalo tayā vādinā saddhiṁ sallapituṁ, sādhu atthaṁ jappehīti. Tato thero abhidhammasaṁyuttāya kathāya rājānaṁ Milindaṁ saññāpesi—

Chayimāni mahārāja gehanissitāni somanassāni, cha nekkhammanissitāni somanassāni, cha gehanissitāni domanassāni, cha nekkhammanissitāni domanassāni, cha gehanissitā upekkhā, cha nekkhammanissitā upekkhāti, imāni cha chakkāni, atītāpi chattiṁsavidhā vedanā,

---

1. Passa Khu 2. 314 piṭṭhe.

anāgatāpi chattiṁsavidhā vedanā, paccuppannāpi chattiṁsavidhā vedanā, tadekajjhaṁ abhisaññūhitvā abhisampiṇḍetvā aṭṭhasataṁ vedanā hontīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vedanāpañho pañcamo.

---

6. Nāmarūpa-ekattanānattapañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena ko paṭisandahatī"ti. Thero āha "nāmarūpaṁ kho mahārāja paṭisandahatī"ti. Kiṁ imaṁ yeva nāmarūpaṁ paṭisandahatīti. Na kho mahārāja imaṁ yeva nāmarūpaṁ paṭisandahati, iminā pana mahārāja nāmarūpena kammaṁ karoti sobhanaṁ vā pāpakaṁ vā, tena kammena aññaṁ nāmarūpaṁ paṭisandahatīti. Yadi bhante na imaṁ yeva nāmarūpaṁ paṭisandahati, nanu so mutto bhavissati pāpakehi kammehīti. Thero āha "yadi na paṭisandaheyya, mutto bhaveyya pāpakehi kammehi. Yasmā ca kho mahārāja paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī"ti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso aññatarassa purisassa ambaṁ avahareyya, tamenaṁ ambasāmiko gahetvā rañño dasseyya "iminā deva purisena mayhaṁ ambā avahaṭā"ti, so evaṁ vadeyya "nāhaṁ deva imassa ambe avaharāmi, aññe te ambā, ye iminā ropitā, aññe te ambā, ye mayā avahaṭā, nāhaṁ daṇḍappatto"ti. Kinnu kho so mahārāja puriso daṇḍappatto bhaveyyāti. Āma bhante daṇḍappatto bhaveyyāti. Kena kāraṇenāti. Kiñcāpi so evaṁ vadeyya, purimaṁ bhante ambaṁ appaccakkhāya pacchimena ambena so puriso daṇḍappatto bhaveyyāti. Evameva kho mahārāja iminā nāmarūpena kammaṁ karoti sobhanaṁ vā pāpakaṁ vā, tena kammena aññaṁ nāmarūpaṁ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso aññatarassa purisassa sāliṁ avahareyya -pa-. Ucchuṁ avahareyya -pa-. Yathā mahārāja koci puriso hemantakāle aggiṁ jāletvā

visibbetvā[1] avijjhāpetvā pakkameyya, atha kho so aggi aññatarassa purisassa khettaṁ ḍaheyya[2], tamenaṁ khettasāmiko gahetvā rañño dasseyya "iminā deva purisena mayhaṁ khettaṁ daḍḍhan"ti. So evaṁ vadeyya "nāhaṁ deva imassa khettaṁ jhāpemi, añño so aggi, yo mayā avijjhāpito, añño so aggi, yenimassa khettaṁ daḍḍhaṁ, nāhaṁ daṇḍappattoti. Kiṁ nu kho so mahārāja puriso daṇḍappatto bhaveyyāti. Āma bhante daṇḍappatto bhaveyyāti. Kena kāraṇenāti. Kiñcāpi so evaṁ vadeyya, purimaṁ bhante aggiṁ appaccakkhāya pacchimena agginā so puriso daṇḍappatto bhaveyyāti. Evameva kho mahārāja iminā nāmarūpena kammaṁ karoti sobhanaṁ vā pāpakaṁ vā, tena kammena aññaṁ nāmarūpaṁ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso padīpaṁ ādāya pāsādaṁ abhirūhitvā bhuñjeyya, padīpo jhāyamāno tiṇaṁ jhāpeyya, tiṇaṁ jhāyamānaṁ gharaṁ jhāpeyya, gharaṁ jhāyamānaṁ gāmaṁ jhāpeyya, gāmajano taṁ purisaṁ gahetvā evaṁ vadeyya "kissa tvaṁ bho purisa gāmaṁ jhāpesī"ti, so evaṁ vadeyya "nāhaṁ bho gāmaṁ jhāpemi, añño so padīpaggi, yassāhaṁ ālokena bhuñjiṁ, añño so aggi, yena gāmo jhāpito"ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṁ, kassa tvaṁ mahārāja aṭṭaṁ[3] dhāreyyāsīti. Gāmajanassa bhanteti. Kiṁ kāraṇāti. Kiñcāpi so evaṁ vadeyya, api ca tato eva so aggi nibbattoti. Evameva kho mahārāja kiñcāpi aññaṁ māraṇantikaṁ nāmarūpaṁ, aññaṁ paṭisandhismiṁ nāmarūpaṁ, api ca tato yeva taṁ nibbattaṁ, tasmā na mutto pāpakehi kammehīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso dahariṁ dārikaṁ vāretvā suṅkaṁ datvā pakkameyya, sā aparena samayena mahatī assa vayappattā, tato añño puriso suṅkaṁ datvā vivāhaṁ kareyya, itaro āgantvā evaṁ vadeyya "kissa pana me tvaṁ ambho purisa bhariyaṁ nesī"ti. So evaṁ vadeyya "nāhaṁ tava bhariyaṁ nemi, aññā sā dārikā daharī taruṇī,

---

1. Visīvetvā (Sī, I) 2. Upaḍaheyya (Ka) 3. Atthaṁ (Sī, I)

yā tayā vāritā ca dinnasuṅkā ca, aññāyaṁ dārikā mahatī vayappattā mayā vāritā ca dinnasuṅkā cā”ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṁ. Kassa tvaṁ mahārāja aṭṭaṁ dhāreyyāsīti. Purimassa bhanteti. Kiṁ kāraṇāti. Kiñcāpi so evaṁ vadeyya, api ca tato yeva sā mahatī nibbattāti. Evameva kho mahārāja kiñcāpi aññaṁ māraṇantikaṁ nāmarūpaṁ, aññaṁ paṭisandhismiṁ nāmarūpaṁ, api ca tato yeva taṁ nibbattaṁ, tasmā na parimutto pāpakehi kammehīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso gopālakassa hatthato khīraghaṭaṁ kiṇitvā tasseva hatthe nikkhipitvā pakkameyya “sve gahetvā gamissāmī”ti, taṁ aparajju dadhi sampajjeyya, so āgantvā evaṁ vadeyya “dehi me khīraghaṭan”ti. So dadhiṁ dasseyya. Itaro evaṁ vadeyya “nāhaṁ tava hatthato dadhiṁ kiṇāmi, dehi me khīraghaṭan”ti. So evaṁ vadeyya “ajānato te khīraṁ dadhibhūtan”ti te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṁ, kassa tvaṁ mahārāja aṭṭaṁ dhāreyyāsīti. Gopālakassa bhanteti. Kiṁ kāraṇāti. Kiñcāpi so evaṁ vadeyya, api ca tato yeva taṁ nibbattanti. Evameva kho mahārāja kiñcāpi aññaṁ māraṇantikaṁ nāmarūpaṁ, aññaṁ paṭisandhismiṁ nāmarūpaṁ, api ca tato yeva taṁ nibbattaṁ, tasmā na parimutto pāpakehi kammehīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nāmarūpa-ekattanānattapañho chaṭṭho.

---

7. Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapañha

7. Rājā āha “bhante Nāgasena tvaṁ pana paṭisandahissasī”ti. Alaṁ mahārāja kiṁ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṁ “sace mahārāja sa-upādāno bhavissāmi, paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmī”ti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso rañño adhikāraṁ kareyya, rājā tuṭṭho adhikāraṁ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya,

so ce janassa āroceyya "na me rājā kiñci paṭikarotī"ti. Kinnu kho so mahārāja puriso yuttakārī bhaveyyāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja kiṁ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṁ "sace sa-upādāno bhavissāmi paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapañho sattamo.

---

8. Nāmarūpapaṭisandahanapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'nāmarūpan'ti, tattha katamaṁ nāmaṁ, katamaṁ rūpan"ti. Yaṁ tattha mahārāja oḷārikaṁ, etaṁ rūpaṁ, ye tattha sukhumā cittacetasikā dhammā, etaṁ nāmanti. Bhante Nāgasena kena kāraṇena nāmaṁ yeva na paṭisandahati, rūpaṁ yeva vāti. Aññamaññūpanissitā mahārāja ete dhammā ekatova uppajjantīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kukkuṭiyā kalalaṁ na bhaveyya, aṇḍampi na bhaveyya. Yañca tattha kalalaṁ, yañca aṇḍaṁ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṁ uppatti hoti. Evameva kho mahārāja yadi tattha nāmaṁ na bhaveyya, rūpampi na bhaveyya, yañceva tattha nāmaṁ, yañceva rūpaṁ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṁ uppatti hoti. Evametaṁ dīghamaddhānaṁ sandhāvitanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nāmarūpapaṭisandahanapañho aṭṭhamo.

---

9. Addhānapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'dīghamaddhānan'ti, kimetaṁ addhānaṁ nāmā"ti. Atīto mahārāja addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhāti. Kiṁ pana bhante sabbe addhā atthīti. Koci

mahārāja addhā atthi, koci natthīti. Katamo pana bhante atthi, katamo natthīti. Ye te mahārāja saṅkhārā atītā vigatā niruddhā vipariṇatā, so addhā natthi. Ye dhammā vipākā, ye ca vipākadhammadhammā, ye ca aññatra paṭisandhiṁ denti, so addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra uppannā, so ca addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra anuppannā, so addhā natthi. Ye ca sattā parinibbutā, so ca addhā natthi parinibbutattāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Addhānapañho navamo.

Addhānavaggo dutiyo.

Imasmiṁ vagge nava pañhā.

3. Vicāravagga

1. Addhānamūlapañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena atītassa addhānassa kiṁ mūlaṁ, anāgatassa addhānassa kiṁ mūlaṁ, paccuppannassa addhānassa kiṁ mūlan"ti. Atītassa ca mahārāja addhānassa anāgatassa ca addhānassa paccuppannassa ca addhānassa avijjā mūlaṁ, avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṁ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṁ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa addhānassa[1] purimā koṭi na paññāyatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Addhānamūlapañho paṭhamo.

---

2. Purimakoṭipañha

2. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'purimā koṭi na paññāyatī'ti, tassa opammaṁ karohī"ti. Yathā mahārāja puriso parittaṁ[2] bījaṁ pathaviyaṁ nikkhipeyya, tato aṅkuro uṭṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ āpajjitvā phalaṁ dadeyya. Tato bījaṁ gahetvā puna ropeyya, tatopi aṅkuro uṭṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ āpajjitvā phalaṁ dadeyya. Evametissā santatiyā atthi antoti. Natthi bhanteti. Evameva kho mahārāja addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kukkuṭiyā aṇḍaṁ bhaveyya, aṇḍato kukkuṭī kukkuṭiyā aṇḍanti. Evametissā santatiyā atthi antoti. Natthi bhanteti. Evameva kho mahārāja addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatīti.

---

1. Addhānassa (I, Ka)
2. Paripakkaṁ (Ka)

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Thero pathaviyā cakkaṁ likhitvā Milindaṁ rājānaṁ etadavoca "atthi mahārāja imassa cakkassa anto"ti. Natthi bhanteti. Evameva kho mahārāja imāni cakkāni vuttāni Bhagavatā "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā kammaṁ, kammato puna cakkhuṁ jāyatī"ti. Evametissā santatiyā atthi antoti. Natthi bhanteti.

Sotañca paṭicca sadde ca -pa-. Manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā kammaṁ, kammato puna mano jāyatīti. Evametissā santatiyā atthi antoti. Natthi bhanteti. Evameva kho mahārāja addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Purimakoṭipañho dutiyo.

---

3. Koṭipaññāyanapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'purimā koṭi na paññāyatī'ti, katamā ca sā purimā koṭī"ti. Yo kho mahārāja atīto addhā, esā purimā koṭīti. Bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi "purimā koṭi na paññāyatī"ti, kiṁ pana bhante sabbāpi purimā koṭi na paññāyatīti. Kāci mahārāja paññāyati, kāci na paññāyatīti. Katamā bhante paññāyati, katamā na paññāyatīti. Ito pubbe mahārāja sabbena sabbaṁ sabbathā sabbaṁ avijjā nāhosīti esā purimā koṭi na paññāyati, yaṁ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, esā purimā koṭi paññāyatīti.

Bhante Nāgasena yaṁ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, nanu taṁ ubhato chinnaṁ atthaṁ gacchatīti. Yadi mahārāja ubhato chinnaṁ atthaṁ gacchati,

ubhato chinnā sakkā vaḍḍhetunti. Āma sāpi sakkā vaḍḍhetunti. Nāhaṁ bhante etaṁ pucchāmi koṭito sakkā vaḍḍhetunti. Āma sakkā vaḍḍhetunti.

Opammaṁ karohīti. Thero tassa rukkhūpamaṁ akāsi, khandhā ca kevalassa dukkhakkhandhassa bījānīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Koṭipaññāyanapañho tatiyo.

---

4. Saṅkhārajāyamānapañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena atthi keci saṅkhārā, ye jāyantī"ti. Āma mahārāja atthi saṅkhārā, ye jāyantīti. Katame te bhanteti. Cakkhusmiñca kho mahārāja sati rūpesu ca cakkhuviññāṇaṁ hoti, cakkhuviññāṇe sati cakkhusamphasso hoti, cakkhusamphasse sati vedanā hoti, vedanāya sati taṇhā hoti, taṇhāya sati upādānaṁ hoti, upādāne sati bhavo hoti, bhave sati jāti hoti, jātiyā sati jarāmaraṇaṁ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudaho hoti. Cakkhusmiñca kho mahārāja asati rūpesu ca asati cakkhu viññāṇaṁ na hoti, cakkhuviññāṇe asati cakkhusamphasso na hoti, cakkhusamphasse asati vedanā na hoti, vedanāya asati taṇhā na hoti, taṇhāya asati upādānaṁ na hoti, upādāne asati bhavo na hoti, bhave asati jāti na hoti, jātiyā asati jārāmaraṇaṁ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā na honti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Saṅkhārajāyamānapañho catuttho.

5. Bhavantasaṅkhārajāyamānapañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena atthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyantī"ti. Natthi mahārāja keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho mahārāja saṅkhārā jāyantīti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, idaṁ gehaṁ abhavantaṁ jātaṁ, yattha tvaṁ nisinnosīti. Natthi kiñci bhante idha abhavantaṁ jātaṁ, bhavantaṁ yeva jātaṁ, imāni kho bhante dārūni vane ahesuṁ, ayañca mattikā pathaviyaṁ ahosi, itthīnañca purisānañca tajjena vāyāmena evamidaṁ gehaṁ nibbattanti. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja ye keci bījagāmabhūtagāmā pathaviyaṁ nikkhittā anupubbena vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ āpajjamānā pupphāni ca phalāni ca dadeyyuṁ, na te rukkhā abhavantā jātā, bhavantā yeva te rukkhā jātā. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva te saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kumbhakāro pathaviyā mattikaṁ uddharitvā nānābhājanāni karoti, na tāni bhājanāni abhavantāni jātāni, bhavantāni yeva jātāni. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja vīṇāya pattaṁ na siyā, cammaṁ na siyā, doṇi na siyā, daṇḍo na siyā, upavīṇo na siyā, tantiyo na siyuṁ, koṇo na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya saddoti. Na hi bhanteti. Yato ca kho mahārāja vīṇāya pattaṁ siyā, cammaṁ siyā, doṇi siyā, daṇḍo siyā, upavīṇo siyā, tantiyo siyuṁ, koṇo siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo siyā, jāyeyya saddoti. Āma bhante jāyeyyāti. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja araṇi na siyā, araṇipotako na siyā, araṇiyottakaṁ na siyā, uttarāraṇi

na siyā, coḷakaṁ na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya so aggīti. Na hi bhanteti. Yato ca kho mahārāja araṇi siyā, araṇipotako siyā, araṇiyottakaṁ siyā, uttarāraṇi siyā, coḷakaṁ siyā, purisassa ca tajjo vāyamo siyā, jāyeyya so aggīti. Āma bhante jāyeyyāti. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja maṇi na siyā, ātapo na siyā, gomayaṁ na siyā, jāyeyya so aggīti. Na hi bhanteti. Yato ca kho mahārāja maṇi siyā, ātapo siyā, gomayaṁ siyā, jāyeyya so aggīti. Āma bhante jāyeyyāti. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja ādāso na siyā, ābhā na siyā, mukhaṁ na siyā, jāyeyya attāti. Na hi bhanteti. Yato ca kho mahārāja ādāso siyā, ābhā siyā, mukhaṁ siyā, jāyeyya attāti. Āma bhante jāyeyyāti. Evameva kho mahārāja natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Bhavantasaṅkhārajāyamānapañho pañcamo.

---

6. Vedagūpañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena vedagū upalabbhatī"ti. Ko panesa mahārāja vedagū nāmāti. Yo bhante abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṁ passati, sotena saddaṁ suṇāti, ghānena gandhaṁ ghāyati, jivhāya rasaṁ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṁ phusati, manasā dhammaṁ vijānāti, yathā mayaṁ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṁ, tena tena vātapānena passeyyāma, puratthimenapi vātapānena passeyyāma,

pacchimenapi vātapānena passeyyāma, uttarenapi vātapānena passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena passeyyāma. Evameva kho bhante ayaṁ abbhantare jīvo yena yena dvārena icchati passituṁ, tena tena dvārena passatīti.

Thero āha "pañcadvāraṁ mahārāja bhaṇissāmi, taṁ suṇohi, sādhukaṁ manasikarohi, yadi abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṁ passati, yathā mayaṁ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṁ, tena tena vātapānena rūpaṁ yeva passeyyāma, puratthimenapi vātapānena rūpaṁ yeva passeyyāma, pacchimenapi vātapānena rūpaṁ yeva passeyyāma, uttarenapi vātapānena rūpaṁ yeva passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena rūpaṁ yeva passeyyāma, evametena abbhantare jīvena sotenapi rūpaṁ yeva passitabbaṁ, ghānenapi rūpaṁ yeva passitabbaṁ, jivhāyapi rūpaṁ yeva passitabbaṁ, kāyenapi rūpaṁ yeva passitabbaṁ, manasāpi rūpaṁ yeva passitabbaṁ. Cakkhunāpi saddo yeva sotabbo, ghānenapi saddo yeva sotabbo, jivhāyapi saddo yeva sotabbo, kāyenapi saddo yeva sotabbo, manasāpi saddo yeva sotabbo. Cakkhunāpi gandho yeva ghāyitabbo, sotenapi gandho yeva ghāyitabbo, jivhāyapi gandho yeva ghāyitabbo, kāyenapi gandho yeva ghāyitabbo, manasāpi gandho yeva ghāyitabbo. Cakkhunāpi raso yeva sāyitabbo, sotenapi raso yeva sāyitabbo, ghānenapi raso yeva sāyitabbo, kāyenapi raso yeva sāyitabbo, manasāpi raso yeva sāyitabbo. Cakkhunāpi phoṭṭhabbaṁ yeva phusitabbaṁ, sotenapi phoṭṭhabbaṁ yeva phusitabbaṁ, ghānenapi phoṭṭhabbaṁ yeva phusitabbaṁ, jivhāyapi phoṭṭhabbaṁ yeva phusitabbaṁ, manasāpi phoṭṭhabbaṁ yeva phusitabbaṁ. Cakkhunāpi dhammaṁ yeva vijānitabbaṁ, sotenapi dhammaṁ yeva vijānitabbaṁ, ghānenapi dhammaṁ yeva vijānitabbaṁ, jivhāyapi dhammaṁ yeva vijānitabbaṁ, kāyenapi dhammaṁ yeva vijānitabbanti. Na hi bhanteti.

Na kho te mahārāja yujjati purimena vā pacchimaṁ, pacchimena vā purimaṁ, yathā vā pana mahārāja mayaṁ idha pāsāde nisinnā imesu jālavātapānesu ugghāṭitesu mahantena ākāsena bahimukhā suṭṭhutaraṁ rūpaṁ passāma, evametena abbhantare jīvenāpi cakkhudvāresu ugghāṭitesu mahantena ākāsena suṭṭhutaraṁ rūpaṁ passitabbaṁ, sotesu ugghāṭitesu.

Ghāne ugghāṭite. Jivhāya ugghāṭitāya. Kāye ugghāṭite mahantena ākāsena suṭṭhutaraṁ saddo sotabbo, gandho ghāyitabbo, raso sāyitabbo, phoṭṭhabbo phusitabboti. Na hi bhanteti.

Na kho te mahārāja yujjati purimena vā pacchimaṁ, pacchimena vā purimaṁ, yathā vā pana mahārāja ayaṁ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake tiṭṭheyya, jānāsi tvaṁ mahārāja "ayaṁ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake ṭhito"ti. Āma bhante jānāmīti. Yathā vā pana mahārāja ayaṁ dinno anto pavisitvā tava purato tiṭṭheyya, jānāsi tvaṁ mahārāja "ayaṁ dinno anto pavisitvā mama purato ṭhito"ti. Āma bhante jānāmīti. Evameva kho mahārāja abbhantare so jīvo jivhāya rase nikkhitte jāneyya ambilattaṁ vā lavaṇattaṁ vā tittakattaṁ vā kaṭukattaṁ vā kasāyattaṁ vā madhurattaṁ vāti. Āma bhante jāneyyāti. Te rase anto paviṭṭhe jāneyya ambilattaṁ vā lavaṇattaṁ vā tittakattaṁ vā kaṭukattaṁ vākasāyattaṁ vā madhurattaṁ vāti. Na hi bhanteti.

Na kho te mahārāja yujjati purimena vā pacchimaṁ, pacchimena vā purimaṁ, yathā mahārāja kocideva puriso madhughaṭasataṁ āharāpetvā madhudoṇiṁ pūrāpetvā purisassa mukhaṁ pidahitvā[1] madhudoṇiyā pakkhipeyya, jāneyya mahārāja so puriso madhuṁ sampannaṁ vā na sampannaṁ vāti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇenāti. Na hi tassa bhante mukhe madhu paviṭṭhanti.

Na kho te mahārāja yujjati purimena vā pacchimaṁ, pacchimena vā purimanti. Nāhaṁ paṭibalo tayā vādinā saddhiṁ sallapituṁ, sādhu bhante atthaṁ jappehīti.

Thero abhidhammasaṁyuttāya kathāya rājānaṁ Milindaṁ saññāpesi— idha mahārāja cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, taṁsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṁ manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhati, sotañca paṭicca sadde ca -pa- manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṁ, taṁsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṁ

1. Pidahitvāva (Ka)

manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

---

7. Cakkhuviññāṇādipañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī"ti. Āma mahārāja yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti.

Kinnu kho bhante Nāgasena paṭhamaṁ cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṁ, udāhu manoviññāṇaṁ paṭhamaṁ uppajjati, pacchā cakkhuviññāṇanti. Paṭhamaṁ mahārāja cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, pacchā manoviññāṇanti.

Kinnu kho bhante Nāgasena cakkhuviññāṇaṁ manoviññāṇaṁ āṇāpeti "yatthāhaṁ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī"ti, udāhu manoviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ āṇāpeti "yattha tvaṁ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī"ti. Na hi mahārāja anālāpo tesaṁ aññamaññehīti.

Kathaṁ bhante Nāgasena yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti. Ninnattā ca mahārāja dvārattā ca ciṇṇattā ca samudācaritattā cāti.

Kathaṁ bhante Nāgasena ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjatī, tattha manoviññāṇampi uppajjati.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, deve vassante katamena udakaṁ gaccheyyāti. Yena bhante ninnaṁ, tena gaccheyyāti. Athāparena samayena devo vasseyya, katamena taṁ udakaṁ gaccheyyāti. Yena bhante purimaṁ udakaṁ gataṁ, tampi tena gaccheyyāti.

Kinnu kho mahārāja purimaṁ udakaṁ pacchimaṁ udakaṁ āṇāpeti "yenāhaṁ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī"ti, pacchimaṁ vā udakaṁ purimaṁ udakaṁ āṇāpeti "yena tvaṁ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī"ti. Na hi bhante,

anālāpo tesaṁ aññamaññehi, ninnattā gacchantīti. Evameva kho mahārāja ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṁ manoviññāṇaṁ āṇāpeti "yatthāhaṁ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī"ti, nāpi manoviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ āṇāpeti "yattha tvaṁ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī"ti, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, ninnattā uppajjantīti.

Kathaṁ bhante Nāgasena dvārattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, rañño paccantimaṁ nagaraṁ assa daḷhapākāratoraṇaṁ ekadvāraṁ, tato puriso nikkhamitukāmo bhaveyya, katamena nikkhameyyāti. Dvārena bhante nikkhameyyāti. Athāparo puriso nikkhamitukāmo bhaveyya, katamena so nikkhameyyāti. Yena bhante purimo puriso nikkhanto, sopi tena nikkhameyyāti.

Kinnu kho mahārāja purimo puriso pacchimaṁ purisaṁ āṇāpeti "yenāhaṁ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī"ti, pacchimo vā puriso purimaṁ purisaṁ āṇāpeti "yena tvaṁ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī"ti. Na hi bhante, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, dvārattā gacchantīti. Evameva kho mahārāja dvārattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṁ manoviññāṇaṁ āṇāpeti "yatthāhaṁ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī"ti, nāpi manoviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ āṇāpeti "yattha tvaṁ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī"ti, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, dvārattā uppajjantīti.

Kathaṁ bhante Nāgasena ciṇṇattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, paṭhamaṁ ekaṁ sakaṭaṁ gaccheyya, atha dutiyaṁ sakaṭaṁ katamena gaccheyyāti. Yena bhante purimaṁ sakaṭaṁ gataṁ, tampi tena gaccheyyāti.

Kinnu kho mahārāja purimaṁ sakaṭaṁ pacchimaṁ sakaṭaṁ āṇāpeti "yenāhaṁ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī"ti, pacchimaṁ vā sakaṭaṁ purimaṁ

sakaṭaṁ āṇāpeti "yena tvaṁ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī"ti. Na hi bhante, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, ciṇṇattā gacchantīti. Evameva kho mahārāja ciṇṇattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṁ manoviññāṇaṁ āṇāpeti "yatthāhaṁ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī"ti, nāpi manoviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ āṇāpeti "yattha tvaṁ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī"ti, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, ciṇṇattā uppajjantīti.

Kathaṁ bhante Nāgasena samudācaritattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja muddāgaṇanāsaṅkhyālekhāsippaṭṭhānesu ādikammikassa dandhāyanā bhavati, athāparena samayena nisammakiriyāya samudācaritattā adandhāyanā bhavati. Evameva kho mahārāja samudācaritattā yattha cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṁ manoviññāṇaṁ āṇāpeti "yatthāhaṁ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī"ti, nāpi manoviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ āṇāpeti "yattha tvaṁ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī"ti, anālāpo tesaṁ aññamaññehi, samudācaritattā uppajjantīti.

Bhante Nāgasena yattha sotaviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti -pa- yattha ghānaviññāṇaṁ uppajjati. Yattha jivhāviññāṇaṁ uppajjati. Yattha kāyaviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti. Āma mahārāja yattha kāyaviññāṇaṁ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti.

Kinnu kho bhante Nāgasena paṭhamaṁ kāyaviññāṇaṁ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṁ, udāhu manoviññāṇaṁ paṭhamaṁ uppajjati, pacchā kāyaviññāṇanti. Kāyaviññāṇaṁ mahārāja paṭhamaṁ uppajjati, pacchā manoviññāṇanti.

Kinnu kho bhante Nāgasena -pa- anālāpo tesaṁ aññamaññehi, samudācaritattā uppajjantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Cakkhuviññāṇādipañho sattamo.

8. Phassalakkhaṇapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena yattha manoviññāṇaṁ uppajjati, phassopi vedanāpi tattha uppajjatī"ti. Āma mahārāja yattha manoviññāṇaṁ uppajjati, phassopi tattha uppajjati, vedanāpi tattha uppajjati, saññāpi tattha uppajjati, cetanāpi tattha uppajjati, vitakkopi tattha uppajjati, vicāropi tattha uppajjati, sabbepi phassappamukhā dhammā tattha uppajjantīti.

Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇo phassoti. Phusanalakkhaṇo mahārāja phassoti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja dve meṇḍā yujjheyyuṁ, tesu yathā eko meṇḍo, evaṁ cakkhu daṭṭhabbaṁ. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṁ rūpaṁ daṭṭhabbaṁ. Yathā tesaṁ sannipāto, evaṁ phasso daṭṭhabboti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja dve pāṇī vajjeyyuṁ, tesu yathā eko pāṇi, evaṁ cakkhu daṭṭhabbaṁ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṁ rūpaṁ daṭṭhabbaṁ. Yathā tesaṁ sannipāto, evaṁ phasso daṭṭhabboti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja dve sammā vajjeyyuṁ, tesu yathā eko sammo, evaṁ cakkhu daṭṭhabbaṁ. Yathā dutiyo sammo, evaṁ rūpaṁ daṭṭhabbaṁ. Yathā tesaṁ sannipāto, evaṁ phasso daṭṭhabboti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Phassalakkhaṇapañho aṭṭhamo.

---

9. Vedanālakkhaṇapañha

9. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇā vedanāti. Vedayitalakkhaṇā mahārāja vedanā anubhavanalakkhaṇā cāti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso rañño adhikāraṁ kareyya, tassa rājā tuṭṭho adhikāraṁ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa—mayā kho pubbe rañño adhikāro kato, tassa

me rājā tuṭṭho adhikāraṁ adāsi, svāhaṁ tatonidānaṁ imaṁ evarūpaṁ vedanaṁ vedayāmīti.

Yathā vā pana mahārāja kocideva puriso kusalaṁ kammaṁ katvā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjeyya, so ca tattha dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa—svāhaṁ kho pubbe kusalaṁ kammaṁ akāsiṁ, sohaṁ tatonidānaṁ imaṁ evarūpaṁ vedanaṁ vedayāmīti, evaṁ kho mahārāja vedayitalakkhaṇā vedanā anubhavanalakkhaṇā cāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vedanālakkhaṇapañho navamo.

---

10. Saññālakkhaṇapañha

10. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇā saññāti. Sañjānanalakkhaṇā mahārāja saññā. Kiṁ sañjānāti, nīlampi sañjānāti, pītampi sañjānāti, lohitampi sañjānāti, odātampi sañjānāti, mañjiṭṭhampi[1] sañjānāti, evaṁ kho mahārāja sañjānanalakkhaṇā saññāti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja rañño bhaṇḍāgāriko bhaṇḍāgāraṁ pavisitvā nīlapītalohitodāta mañjiṭṭhāni[2] rājabhogāni rūpāni passitvā sañjānāti. Evaṁ kho mahārāja sañjānanalakkhaṇā saññāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Saññālakkhaṇapañho dasamo.

---

11. Cetanālakkhaṇapañha

11. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇā cetanāti. Cetayitalakkhaṇā mahārāja cetanā abhisaṅkharaṇalakkhaṇā cāti.

---

1. Mañjeṭṭhampi (Sī, I)
2. Mañjeṭṭhāni (Sī, I)

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso visaṁ abhisaṅkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanāpi dukkhito bhaveyya, parepi dukkhitā bhaveyyuṁ. Evameva kho mahārāja idhekacco puggalo akusalaṁ kammaṁ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjeyya, yepi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjanti.

Yathā vā pana mahārāja kocideva puriso sappinavanītatelamadhuphāṇitaṁ ekajjhaṁ abhisaṅkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanā sukhito bhaveyya, parepi sukhitā bhaveyyuṁ. Evameva kho mahārāja idhekacco puggalo kusalaṁ kammaṁ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjati, yepi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjanti. Evaṁ kho mahārāja cetayitalakkhaṇā cetanā abhisaṅkharaṇalakkhaṇā cāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Cetanālakkhaṇapañho ekādasamo.

---

12. Viññāṇalakkhaṇapañha

12. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇaṁ viññāṇanti. Vijānanalakkhaṇaṁ mahārāja viññāṇanti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja nagaraguttiko majjhe nagarasiṅghāṭake nisinno passeyya puratthimadisato purisaṁ āgacchantaṁ, passeyya dakkhiṇadisato purisaṁ āgacchantaṁ, passeyya pacchimadisato purisaṁ āgacchantaṁ, passeyya uttaradisato purisaṁ āgacchantaṁ. Evameva kho mahārāja yañca puriso cakkhunā rūpaṁ passati, taṁ viññāṇena vijānāti. Yañca sotena saddaṁ suṇāti, taṁ viññāṇena vijānāti. Yañca ghānena gandhaṁ ghāyati, taṁ viññāṇena vijānāti. Yañca jivhāya rasaṁ sāyati, taṁ

viññāṇena vijānāti. Yañca kāyena phoṭṭhabbaṁ phusati, taṁ viññāṇena vijānāti. Yañca manasā dhammaṁ vijānāti, taṁ viññāṇena vijānāti. Evaṁ kho mahārāja vijānanalakkhaṇaṁ viññāṇanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Viññāṇalakkhaṇapañho dvādasamo.

---

13. Vitakkalakkhaṇapañha

13. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇo vitakkoti. Appanālakkhaṇo mahārāja vitakkoti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja vaḍḍhakī suparikammakataṁ dāruṁ sandhismiṁ appeti, evameva kho mahārāja appanālakkhaṇo vitakkoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vitakkalakkhaṇapañho terasamo.

---

14. Vicāralakkhaṇapañha

14. Bhante Nāgasena kiṁlakkhaṇo vicāroti. Anumajjanalakkhaṇo mahārāja vicāroti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kaṁsathālaṁ ākoṭitaṁ pacchā anuravati anusandahati[1], yathā mahārāja ākoṭanā, evaṁ vitakko daṭṭhabbo. Yathā anuravanā[2], evaṁ vicāro daṭṭhabboti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vicāralakkhaṇapañho cuddasamo.

Vicāravaggo tatiyo.

Imasmiṁ vagge cuddasa pañhā.

---

1. Anusaddāyati (Ka)
2. Anumajjanā (Ka)

4. Nibbānavagga

1. Phassādivinibbhujanapañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena sakkā imesaṁ dhammānaṁ ekatobhāvagatānaṁ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṁ paññāpetuṁ 'ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ viññāṇaṁ, ayaṁ vitakko, ayaṁ vicāro'ti". Na sakkā mahārāja imesaṁ dhammānaṁ ekatobhāvagatānaṁ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṁ paññāpetuṁ "ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ viññāṇaṁ, ayaṁ vitakko, ayaṁ vicāro"ti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja rañño sūdo arasaṁ vā rasaṁ vā[1] kareyya, so tattha dadhimpi pakkhipeyya, loṇampi pakkhipeyya, siṅgi verampi pakkhipeyya, jīrakampi pakkhipeyya, maricampi pakkhipeyya, aññānipi pakārāni pakkhipeyya, tamenaṁ rājā evaṁ vadeyya, "dadhissa me rasaṁ āhara, loṇassame rasaṁ āhara, siṅgiverassa me rasaṁ āhara, jīrakassa me rasaṁ āhara, maricassa me rasaṁ āhara, sabbesaṁ me pakkhittānaṁ rasaṁ āharā"ti. Sakkā nu kho mahārāja tesaṁ rasānaṁ ekatobhāvagatānaṁ vinibbhujitvā vinibbhujitvā rasaṁ āharituṁ ambilattaṁ vā lavaṇattaṁ vā tittakattaṁ vā kaṭukattaṁ vā kasāyattaṁ vā madhurattaṁ vāti. Na hi bhante sakkā tesaṁ rasānaṁ ekatobhāvagatānaṁ vinibbhujitvā vinibbhujitvā rasaṁ āharituṁ ambilattaṁ vā lavaṇattaṁ vā tittakattaṁ vā kaṭukattaṁ vā kasāyattaṁ vā madhurattaṁ vā, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahantīti. Evameva kho mahārāja na sakkā imesaṁ dhammānaṁ ekatobhāvagatānaṁ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṁ paññāpetuṁ "ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ viññāṇaṁ, ayaṁ vitakko, ayaṁ vicāro"ti, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Phassādivinibbhujanapañho paṭhamo.

---

1. Yūsaṁ vā rasaṁ vā (Sī, Syā, I)

2. Nāgasenapañha

2. Thero āha "loṇaṁ mahārāja cakkhuviññeyyan"ti. Āma bhante cakkhuviññeyyanti. Suṭṭhu kho mahārāja jānāhīti. Kiṁ pana bhante jivhāviññeyyanti. Āma mahārāja jivhāviññeyyanti. Kiṁ pana bhante sabbaṁ loṇaṁ jivhāya vijānātīti. Āma mahārāja sabbaṁ loṇaṁ jivhāya vijānāti.

Yadi bhante sabbaṁ loṇaṁ jivhāya vijānāti, kissa pana taṁ sakaṭehi balībaddā[1] āharanti, nanu loṇameva āharitabbanti. Na sakkā mahārāja loṇameva āharituṁ ekatobhāvagatā ete dhammā gocaranānattagatā loṇaṁ garubhāvo cāti. Sakkā pana mahārāja loṇaṁ tulāya tulayitunti. Āma bhante sakkāti. Na sakkā mahārāja loṇaṁ tulāya tulayituṁ, garubhāvo tulāya tuliyatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nāgasenapañho dutiyo.

---

3. Pañcāyatanakammanibbattapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena yānimāni pañcāyatanāni, kinnu tāni nānākammehi nibbattāni, udāhu ekena kammenā"ti. Nānākammehi mahārāja nibbattāni, na ekena kammenāti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, ekasmiṁ khette nānābījāni vappeyyuṁ, tesaṁ nānābījānaṁ nānāphalāni nibbatteyyunti. Āma bhante nibbatteyyunti. Evameva kho mahārāja yāni yāni pañcāyatanāni, tāni tāni nānākammehi nibbattāni, na ekena kammenāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Pañcāyatanakammanibbattapañho tatiyo.

---

1. Balibaddā (Sī, I)

4. Kammanānākaraṇapañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena kena kāraṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto"ti.

Thero āha "kissa pana mahārāja rukkhā na sabbe samakā, aññe ambilā, aññe lavaṇā, aññe tittakā, aññe kaṭukā, aññe kasāvā, aññe madhurā"ti. Maññāmi bhante bījānaṁ nānākaraṇenāti. Evameva kho mahārāja kammānaṁ nānākaraṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā, aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto, bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—"kammassakā māṇava sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū kammappaṭisaraṇā, kammaṁ satte vibhajati yadidaṁ hīnappaṇītatāyā"ti *.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Kammanānākaraṇapañho catuttho.

---

5. Vāyāmakaraṇapañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha 'kinti imaṁ dukkhaṁ nirujjheyya, aññañca dukkhaṁ nuppajjeyyā'ti". Etadatthā mahārāja amhākaṁ pabbajjāti. Kiṁ paṭikacceva vāyamitena, nanu sampatte kāle vāyamitabbanti. Thero āha "sampatte kāle mahārāja vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatī"ti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yadā tvaṁ pipāsito bhaveyyāsi, tadā tvaṁ udapānaṁ khaṇāpeyyāsi, taḷākaṁ khaṇāpeyyāsi "pānīyaṁ pivissāmī"ti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sampatte

---

* Ma 3. 244 piṭṭhe.

kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yadā tvaṁ bubhukkhito bhaveyyāsi, tadā tvaṁ khettaṁ kasāpeyyāsi, sāliṁ ropāpeyyāsi, dhaññaṁ atiharāpeyyāsi "bhattaṁ bhuñjissāmī"ti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yadā te saṅgāmo paccupaṭṭhito bhaveyya, tadā tvaṁ parikhaṁ khaṇāpeyyāsi, pākāraṁ kārāpeyyāsi, gopuraṁ kārāpeyyāsi, aṭṭālakaṁ kārāpeyyāsi, dhaññaṁ atiharāpeyyāsi, tadā tvaṁ hatthismiṁ sikkheyyāsi, assasmiṁ sikkheyyāsi, rathasmiṁ sikkheyyāsi, dhanusmiṁ sikkheyyāsi, tharusmiṁ sikkheyyāsīti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati, bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—

"Paṭikacceva taṁ kayirā, yaṁ jaññā hitamattano.
Na sākaṭikacintāya, mantā dhīro parakkame.

Yatha sākaṭiko maṭṭhaṁ[1], samaṁ hitvā mahāpathaṁ.
Visamaṁ maggamāruyha, akkhacchinnova jhāyati.

Evaṁ dhammā apakkamma, adhammamanuvattiya.
Mando maccu mukhaṁ patto, akkhacchinnova jhāyatī"ti[2].

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vāyāmakaraṇapañho pañcamo.

---

6. Nerayikaggi-uṇhabhāvapañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha 'pākatika-aggito nerayiko aggi mahābhitāpataro hoti, khuddakopi

1. Nāma (Sī, I, Ka) Saṁ 1. 56 piṭṭhe passitabbaṁ. 2. Socatīti (sabbattha)

pāsāṇo pākatike aggimhi pakkhitto divasampi paccamāno[1] na vilayaṁ gacchati, kūṭāgāramattopi pāsāṇo nerayikaggimhi pakkhitto khaṇena vilayaṁ gacchatī'ti", etaṁ vacanaṁ na saddahāmi, evañca pana vadetha "ye ca tattha uppannā sattā, te anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṁ gacchantīti, tampi vacanaṁ na saddahāmīti.

Thero āha "taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yā tā santi makariniyopi susumāriniyopi kacchapiniyopi moriniyopi kapotiniyopi, kinnu tā kakkhaḷāni pāsāṇāni sakkharāyo ca khādantī"ti. Āma bhante khādantīti. Kiṁ pana tāni tāsaṁ kucchiyaṁ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṁ gacchantīti. Āma bhante vilayaṁ gacchantīti. Yo pana tāsaṁ kucchiyaṁ gabbho, sopi vilayaṁ gacchatīti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇenāti. Maññāmi bhante kammādhikatena na vilayaṁ gacchatīti. Evameva kho mahārāja kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānāna vilayaṁ gacchanti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—*"so na tāva kālaṁ karoti, yāva na taṁ pāpakammaṁ byantīhotī"ti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yā tā santi sīhiniyopi byagghiniyopi dīpiniyopi kukkuriniyopi. Kinnu tā kakkhaḷāni aṭṭhikāni maṁsāni khādantīti, āma bhante khādantīti. Kiṁ pana tāni tāsaṁ kucchiyaṁ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṁ gacchantīti. Āma bhante vilayaṁ gacchantīti. Yo pana tāsaṁ kucchiyaṁ gabbho, sopi vilayaṁ gacchatīti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇenāti. Maññāmi bhante kammādhikatena na vilayaṁ gacchatīti. Evameva kho mahārāja kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṁ gacchantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja yā tā santi yonakasukhumāliniyopi khattiyasukhumāliniyopi brāhmaṇasukhumāliniyopi gahapatisukhumāliniyopi. Kinnu tā kakkhaḷāni khajjakāni maṁsāni khādantīti. Āma bhante khādantīti. Kiṁ pana tāni tāsaṁ kucchiyaṁ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṁ gacchantīti. Āma bhante vilayaṁ gacchantīti.

---

1. Dhamāmāno (Sī, I)

* Ma 3. 221; Aṁ 1. 140 piṭṭhesu.

Yo pana tāsaṁ kucchiyaṁ gabbho sopi vilayaṁ gacchatīti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇenāti. Maññāmi bhante kammādhikatena na vilayaṁ gacchatīti. Evameva kho mahārāja kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṁ gacchanti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—* "so na tāva kālaṁ karoti, yāva na taṁ pāpakammaṁ byantīhotī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nerayikaggi-uṇhabhāvapañho chaṭṭho.

---

7. Pathavisandhārakapañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha 'ayaṁ mahāpathavī udake patiṭṭhitā, udakaṁ vāte patiṭṭhitaṁ, vāto ākāse patiṭṭhito'ti, etampi vacanaṁ na saddahāmī"ti. Thero dhammakarakena[1] udakaṁ gahetvā rājānaṁ Milindaṁ saññāpesi "yathā mahārāja imaṁ udakaṁ vātena ādhāritaṁ, evaṁ tampi udakaṁ vātena ādhāritan"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Pathavisandhārakapañho sattamo.

---

8. Nirodhanibbānapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena nirodho nibbānan"ti. Āma mahārāja nirodho nibbānanti. Kathaṁ bhante Nāgasena nirodho nibbānanti. Sabbe bālaputhujjanā kho mahārāja ajjhattikabāhire āyatane abhinandanti abhivadanti ajjhosāya tiṭṭhanti, te tena sotena vuyhanti, na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokena paridevena dukkhehi domanassehi upāyāsehi na parimuccanti dukkhasmāti vadāmi. Sutavā ca kho mahārāja ariyasāvako ajjhattikabāhire

---

* Ma 3. 221; Aṁ 1. 140 piṭṭhesu.

1. Dhammakaraṇena (Ka)

āyatane nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṁ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato taṇhā nirujjhati, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṁ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti, evaṁ kho mahārāja nirodho nibbānanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nirodhanibbānapañho aṭṭhamo.

---

9. Nibbānalabhanapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena sabbeva labhanti nibbānan"ti. Na kho mahārāja sabbeva labhanti nibbānaṁ, api ca kho mahārāja yo sammā paṭipanno abhiññeyye dhamme abhijānāti, pariññeyye dhamme parijānāti, pahātabbe dhamme pajahati, bhāvetabbe dhamme bhāveti, sacchikātabbe dhamme sacchikaroti, so labhati nibbānanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nibbānalabhanapañho navamo.

---

10. Nibbānasukhajānanapañha

10. Rājā āha "bhante Nāgasena yo na labhati nibbānaṁ, jānāti so "sukhaṁ nibbānan"ti. Āma mahārāja yo na labhati nibbānaṁ, jānāti so "sukhaṁ nibbānan"ti. Kathaṁ bhante Nāgasena alabhanto jānāti "sukhaṁ nibbānan"ti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yesaṁ nacchinnā

hatthapādā, jāneyyuṁ te mahārāja “dukkhaṁ hatthapādacchedanan”ti. Āma bhante jāneyyunti. Kathaṁ jānāyyunti. Aññesaṁ bhante chinnahatthapādānaṁ paridevitasaddaṁ sutvā jānanti “dukkhaṁ hatthapādacchedanan”ti. Evameva kho mahārāja yesaṁ diṭṭhaṁ nibbānaṁ, tesaṁ saddaṁ sutvā jānāti “sukhaṁ nibbānan”ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Nibbānasukhajānanapañho dasamo.

Nibbānavaggo catuttho.

Imasmiṁ vagge dasa pañhā.

5. Buddhavagga

1. Buddhassa atthinatthibhāvapañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho tayā diṭṭho"ti. Na hi mahārājāti. Atha te ācariyehi Buddho diṭṭhoti. Na hi mahārājāti. Tena hi bhante Nāgasena natthi Buddhoti. Kiṁ pana mahārāja Himavati Ūhā nadī tayā diṭṭhāti. Na hi bhanteti. Atha te pitarā Ūhā nadī diṭṭhāti. Na hi bhanteti. Tena hi mahārāja natthi Ūhā nadīti. Atthi bhante kiñcāpi mayā Ūhā nadī na diṭṭhā, pitarāpi me Ūhā nadī na diṭṭhā, api ca atthi Ūhā nadīti. Evameva kho mahārāja kiñcāpi mayā Bhagavā na diṭṭho, ācariyehipi me Bhagavā na diṭṭho, api ca atthi Bhagavāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Buddhassa atthinatthibhāvapañho paṭhamo.

---

2. Buddhassa anuttarabhāvapañha

2. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho anuttaro"ti. Āma mahārāja Bhagavā anuttaroti. Kathaṁ bhante Nāgasena adiṭṭhapubbaṁ jānāsi "Buddho anuttaro"ti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yehi adiṭṭhapubbo mahāsamuddo, jāneyyuṁ te mahārāja mahanto kho mahāsamuddo gambhīro appameyyo duppariyogāho, yatthimā pañca mahānadiyo satataṁ samitaṁ appenti, seyyathīdaṁ, Gaṅgā Yamunā Aciravatī Sarabhū Mahī, neva tassa ūnattaṁ vā pūrattaṁ vā paññāyatīti. Āma bhante jāneyyunti. Evameva kho mahārāja sāvake mahante parinibbute passitvā jānāmi "Bhagavā anuttaro"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Buddhassa anuttarabhāvapañho dutiyo.

3. Buddhassa anuttarabhāvajānanapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena sakkā jānituṁ "Buddho anuttaro"ti. Āma mahārāja sakkā jānituṁ "Bhagavā anuttaro"ti. Kathaṁ bhante Nāgasena sakkā jānituṁ "Buddho anuttaro"ti. Bhūtapubbaṁ mahārāja Tissatthero nāma lekhācariyo ahosi, bahūni vassāni abbhatītāni kālaṅkatassa kathaṁ so ñāyatīti. Lekhena bhanteti. Evameva kho mahārāja yo dhammaṁ passati, so Bhagavantaṁ passati, dhammo hi mahārāja Bhagavatā desitoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Buddhassa anuttarabhāvajānanapañho tatiyo.

---

4. Dhammadiṭṭhapañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena dhammo tayā diṭṭho"ti. Buddhanettiyā kho mahārāja Buddhapaññattiyā yāvajīvaṁ sāvakehi vattitabbanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Dhammadiṭṭhapañho catuttho.

---

5. Asaṅkamanapaṭisandahanapañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena na ca saṅkamati paṭisandahati cā"ti. Āma mahārāja na ca saṅkamati paṭisandahati cāti. Kathaṁ bhante Nāgasena na ca saṅkamati paṭisandahati ca, opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso padīpato padīpaṁ padīpeyya, kinnu kho so mahārāja padīpo padīpamhā saṅkantoti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja na ca saṅkamati paṭisandahati cāti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Abhijānāsi nu tvaṁ mahārāja daharako santo silokācariyassa santike kiñci silokaṁ gahitanti. Āma

bhanteti. Kiṁ nu kho mahārāja so siloko ācariyamhā saṅkantoti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja na ca saṅkamati paṭisandahati cāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Asaṅkamanapaṭisandahanapañho pañcamo.

---

6. Vedagūpañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena vedagū upalabbhatī"ti. Thero āha "paramatthena kho mahārāja vedagū nupalabbhatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

---

7. Aññakāyasaṅkamanapañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena atthi koci satto, yo imamhā kāyā aññaṁ kāyaṁ saṅkamatī"ti. Na hi mahārājāti. Yadi bhante Nāgasena imamhā kāyā aññaṁ kāyaṁ saṅkamanto natthi, nanu mutto bhavissati pāpakehi kammehīti. Āma mahārāja, yadi na paṭisandaheyya, mutto bhavissati pāpakehi kammehīti, yasmā ca kho mahārāja paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehīti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso aññatarassa purisassa ambaṁ avahareyya, kiṁ so daṇḍappatto bhaveyyāti. Āma bhante daṇḍappatto bhaveyyāti. Na kho so mahārāja tāni ambāni avahari, yāni tena ropitāni, kasmā daṇḍappatto bhaveyyāti. Tāni bhante ambāni nissāya jātāni, tasmā daṇḍappatto bhaveyyāti. Evameva kho mahārāja iminā nāmarūpena kammaṁ karoti sobhanaṁ vā

asobhanaṁ vā, tena kammena aññaṁ nāmarūpaṁ paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Aññakāyasaṅkamanapañho sattamo.

---

8. Kammaphala-atthibhāvapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena iminā nāmarūpena kammaṁ kataṁ kusalaṁ vā akusalaṁ vā, kuhiṁ tāni kammāni tiṭṭhantī"ti. Anubandheyyuṁ kho mahārāja tāni kammāni chāyāva anapāyinīti[1]. Sakkā pana bhante tāni kammāni dassetuṁ "idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī"ti. Na sakkā mahārāja tāni kammāni dassetuṁ "idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī"ti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yānimāni rukkhāni anibbattaphalāni, sakkā tesaṁ phalāni dassetuṁ "idha vā idha vā tāni phalāni tiṭṭhantī"ti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja abbocchinnāya santatiyā na sakkā tāni kammāni dassetuṁ "idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Kammaphala-atthibhāvapañho aṭṭhamo.

---

9. Uppajjatijānanapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena yo uppajjati, jānāti so "uppajjissāmī"ti. Āma mahārāja yo uppajjati jānāti so "uppajjissāmī"ti. Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kassako gahapatiko bījāni pathaviyaṁ nikkhipitvā sammā deve vassante jānāti

---

1. Anupāyinīti (Ka)

"dhaññaṁ nibbattissatī"ti. Āma bhante jāneyyāti. Evameva kho mahārāja yo uppajjati, jānāti so "uppajjissāmī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Uppajjatijānanapañho navamo.

---

10. Buddhanidassanapañha

10. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho atthī"ti. Āma mahārāja Bhagavā atthīti. Sakkā pana bhante Nāgasena Buddho nidassetuṁ "idha vā idha vā"ti. Parinibbuto mahārāja Bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā, na sakkā Bhagavā nidassetuṁ "idha vā idha vā"ti.

Opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, mahato aggikkhandhassa jalamānassa yā acci atthaṅgatā, sakkā sā acci dassetuṁ "idha vā idha vā"ti. Na hi bhante, niruddhā sā acci appaññattiṁ gatāti. Evameva kho mahārāja Bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto atthaṅgato, na sakkā Bhagavā nidassetuṁ "idha vā idha vā"ti, dhammakāyena pana kho mahārāja sakkā Bhagavā nidassetuṁ, dhammo hi mahārāja Bhagavatā desitoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Buddhanidassanapañho dasamo.

Buddhavaggo pañcamo.

Imasmiṁ vagge dasa pañhā.

6. Sativagga

1. Kāyapiyāyanapañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena piyo pabbajitānaṁ kāyo"ti. Na kho mahārāja piyo pabbajitānaṁ kāyoti. Atha kissa nu kho bhante kelāyatha mamāyathāti. Kiṁ pana te mahārāja kadāci karahaci saṅgāmagatassa kaṇḍappahāro hotīti. Āma bhante hotīti. Kinnu kho mahārāja so vaṇo ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatīti. Āma bhante ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatīti. Kinnu kho mahārāja piyo te vaṇo, tena ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatīti. Na me bhante piyo vaṇo, api ca maṁsassa ruhanatthāya ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatīti. Evameva kho mahārāja appiyo pabbajitānaṁ kāyo, atha ca pabbajitā anajjhositā kāyaṁ pariharanti brahmacariyānuggahāya, api ca kho mahārāja vaṇūpamo kāyo vutto Bhagavatā, tena pabbajitā vaṇamiva kāyaṁ pariharanti anajjhositā. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—

* "Allacammappaṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo.
Samantato paggharati, asucipūtigandhiyo"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Kāyapiyāyanapañho paṭhamo.

---

2. Sabbaññūbhāvapañha

2. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho sabbaññū sabbadassāvī"ti. Āma mahārāja Bhagavā sabbaññū sabbadassāvīti. Atha kissa nu kho bhante Nāgasena sāvakānaṁ anupubbena sikkhāpadaṁ paññapesīti. Atthi pana

---

* Visuddhi 1. 190 piṭṭhepi.

te mahārāja koci vejjo, yo imissaṁ pathaviyaṁ sabbabhesajjāni jānātīti. Āma bhante atthīti. Kinnu kho mahārāja so vejjo gilānakaṁ sampatte kāle bhesajjaṁ pāyeti, udāhu asampatte kāleti. Sampatte kāle bhante gilānakaṁ bhesajjaṁ pāyeti, no asampatte kāleti. Evameva kho mahārāja Bhagavā sabbaññū sabbadassāvī na asampatte kāle sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññāpeti, sampatte kāle sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññāpeti yāvajīvaṁ anatikkamanīyanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sabbaññūbhāvapañho dutiyo.

---

3. Mahāpurisalakkhaṇapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabho"ti. Āma mahārāja Bhagavā dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabhoti.

Kiṁ panassa bhante mātāpitaropi dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhāti. No cassa mahārāja mātāpitaro dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhāti.

Evaṁ sante kho bhante Nāgasena na uppajjati Buddho dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabhoti, api ca mātusadiso vā putto hoti mātupakkho vā, pitusadiso vā putto hoti pitupakkho vāti. Thero āha "atthi pana mahārāja kiñci padumaṁ satapattan"ti. Āma bhante atthīti. Tassa pana kuhiṁ sambhavoti. Kaddame jāyati udake āsīyatīti. Kinnu kho mahārāja padumaṁ kaddamena sadisaṁ vaṇṇena vā gandhena vā rasena vāti. Na hi bhanteti. Atha udakena

vā gandhena vā rasena vāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja Bhagavā dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabho, no cassa mātāpitaro dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Mahāpurisalakkhaṇapañho tatiyo.

---

4. Bhagavato brahmacāripañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena Buddho brahmacārī"ti. Āma mahārāja Bhagavā brahmacārīti. Tena hi bhante Nāgasena Buddho brahmuno sissoti. Atthi pana te mahārāja hatthipāmokkhoti. Atthi bhanteti. Kinnu kho mahārāja so hatthī kadāci karahaci koñcanādaṁ nadatīti. Āma bhante nadatīti. Tena hi mahārāja so hatthī koñcasakuṇassa sissoti. Na hi bhanteti. Kiṁ pana mahārāja brahmā sabuddhiko abuddhikoti. Sabuddhiko bhanteti. Tena hi mahārāja brahmā Bhagavato sissoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Bhagavato brahmacāripañho catuttho.

---

5. Bhagavato upasampadāpañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena upasampadā sundarā"ti. Āma mahārāja upasampadā sundarāti. Atthi pana bhante Buddhassa upasampadā, udāhu natthīti. Upasampanno kho mahārāja Bhagavā Bodhirukkhamūle saha sabbaññutañāṇena, natthi Bhagavato upasampadā aññehi dinnā, yathā sāvakānaṁ mahārāja Bhagavā sikkhāpadaṁ paññapeti yāvajīvaṁ anatikkamanīyanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Bhagavato upasampadāpañho pañcamo.

6. Assubhesajjābhesajjapañha

6. Rājā āha "bhante Nāgasena yo ca mātari matāya rodati, yo ca dhammapemena rodati, ubhinnaṁ tesaṁ rodantānaṁ kassa assu bhesajjaṁ, kassa na bhesajjan"ti. Ekassa kho mahārāja assu rāgadosamohehi samalaṁ uṇhaṁ, ekassa pītisomanassena vimalaṁ sītalaṁ, yaṁ kho mahārāja sītalaṁ, taṁ bhesajjaṁ, yaṁ uṇhaṁ, taṁ na bhesajjanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Assubhesajjābhesajjapañho chaṭṭho.

---

7. Sarāgavītarāganānākaraṇapañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁ nānākaraṇaṁ sarāgassa ca vītarāgassa cā"ti. Eko kho mahārāja ajjhosito, eko anajjhositoti. Kiṁ etaṁ bhante ajjhosito anajjhosito nāmāti, eko kho mahārāja atthiko, eko anatthikoti. Passāmahaṁ bhante evarūpaṁ yo ca sarāgo, yo ca vītarāgo, sabbopeso sobhanaṁ yeva icchati khādanīyaṁ vā bhojanīyaṁ vā, na koci pāpakaṁ icchatīti. Avītarāgo kho mahārāja rasapaṭisaṁvedī ca rasarāgapaṭisaṁvedī ca bhojanaṁ bhuñjati, vītarāgo pana rasapaṭisaṁvedī bhojanaṁ bhuñjati, no ca kho rasarāgapaṭisaṁvedīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sarāgavītarāganānākaraṇapañho sattamo.

---

8. Paññāpatiṭṭhānapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena paññā kuhiṁ paṭivasatī"ti. Na katthaci mahārājāti. Tena hi bhante Nāgasena natthi paññāti. Vāto mahārāja kuhiṁ paṭivasatīti. Na katthaci bhanteti. Tena hi mahārāja natthi vātoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Paññāpatiṭṭhānapañho aṭṭhamo.

9. Saṁsārapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena yaṁ panetaṁ brūsi 'saṁsāro'ti, katamo so saṁsāro"ti. Idha mahārāja jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṁ jāto tahiṁ yeva marati, tahiṁ mato aññatra uppajjati, evaṁ kho mahārāja saṁsāro hotīti.

Opammaṁ karohīti, yathā mahārāja kocideva puriso pakkaṁ ambaṁ khāditvā aṭṭhiṁ ropeyya, tato mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, atha so puriso tatopi pakkaṁ ambaṁ khāditvā aṭṭhiṁ ropeyya, tatopi mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, evametesaṁ rukkhānaṁ koṭi na paññāyati, evameva kho mahārāja idha jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṁ jāto tahiṁ yeva marati, tahiṁ mato aññatra uppajjati, evaṁ kho mahārāja saṁsāro hotīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Saṁsārapañho navamo.

---

10. Cirakatasaraṇapañha

10. Rājā āha "bhante Nāgasena kena atītaṁ cirakataṁ saratī"ti. Satiyā mahārājāti. Nanu bhante Nāgasena cittena sarati no satiyāti. Abhijānāsi nu tvaṁ mahārāja kiñcideva karaṇīyaṁ katvā pamuṭṭhanti. Āma bhanteti. Kinnu kho tvaṁ mahārāja tasmiṁ samaye acittako ahosīti. Na hi bhante, sati tasmiṁ samaye nāhosīti. Atha kasmā tvaṁ mahārāja evamāha "cittena sarati, no satiyā"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Cirakatasaraṇapañho dasamo.

11. Abhijānantasatipañha

11. Rājā āha "bhante Nāgasena sabbā sati abhijānantī uppajjati, udāhu kaṭumikāva satī"ti. Abhijānantīpi mahārāja kaṭumikāpi satīti. Evañhi kho bhante Nāgasena sabbā sati abhijānantī, natthi kaṭumikā satīti. Yadi natthi mahārāja kaṭumikā sati, natthi kiñci sippikānaṁ kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṁ, niratthakā ācariyā, yasmā ca kho mahārāja atthi kaṭumikā sati, tasmā atthi kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṁ, attho ca ācariyehīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Abhijānantasatipañho ekādasamo.

Sativaggo chaṭṭho.

Imasmiṁ vagge ekādasa pañhā.

7. Arūpadhammavavatthānavagga

1. Sati-uppajjanapañha

1. Rājā āha "bhante Nāgasena katihākārehi sati uppajjatī"ti. Sattarasahākārehi mahārāja sati uppajjatīti. Katamehi sattarasahākārehīti. Abhijānatopi mahārāja sati uppajjati, kaṭumikāyapi sati uppajjati, oḷārikaviññāṇatopi sati uppajjati, hitaviññāṇatopi sati uppajjati, ahitaviññāṇatopi sati uppajjati, sabhāganimittatopi sati uppajjati, visabhāganimittatopi sati uppajjati, kathābhiññāṇatopi sati uppajjati, lakkhaṇatopi sati uppajjati, sāraṇatopi sati uppajjati, muddātopi sati uppajjati, gaṇanātopi sati uppajjati, dhāraṇatopi sati uppajjati, bhāvanatopi sati uppajjati, potthakanibandhanatopi sati uppajjati, upanikkhepatopi sati uppajjati, anubhūtatopi sati uppajjatīti.

Kathaṁ abhijānato sati uppajjati, yathā mahārāja āyasmā ca Ānando Khujjuttarā ca upāsikā, ye vā pana aññepi keci jātissarā jātiṁ saranti, evaṁ abhijānato sati uppajjati.

Kathaṁ kaṭumikāya sati uppajjati, yo pakatiyā muṭṭhassatiko, pare ca taṁ sarāpanatthaṁ nibandhanti, evaṁ kaṭumikāya sati uppajjati.

Kathaṁ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati, yadā rajje vā abhisitto hoti, sotāpattiphalaṁ vā patto hoti, evaṁ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati.

Kathaṁ hitaviññāṇato sati uppajjati, yamhi sukhāpito, "amukasmiṁ evaṁ sukhāpito"ti sarati, evaṁ hitaviññāṇato sati uppajjati.

Kathaṁ ahitaviññāṇato sati uppajjati, yamhi dukkhā pito, "amukasmiṁ evaṁ dukkhāpito"ti sarati, evaṁ ahitaviññāṇato sati uppajjati.

Kathaṁ sabhāganimittato sati uppajjati, sadisaṁ puggalaṁ disvā mātaraṁ vā pitaraṁ vā bhātaraṁ vā bhaginiṁ vā sarati, oṭṭhaṁ vā goṇaṁ vā gadrabhaṁ vā disvā aññaṁ tādisaṁ oṭṭhaṁ vā goṇaṁ vā gadrabhaṁ vā sarati, evaṁ sabhāganimittato sati uppajjati.

Kathaṁ visabhāganimittato sati uppajjati, asukassa nāma vaṇṇo ediso, saddo ediso, gandho ediso, raso ediso, phoṭṭhabbo edisoti sarati, evampi visabhāganimittatopi sati uppajjati.

Kathaṁ kathābhiññāṇato sati uppajjati, yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, taṁ pare sarāpenti, tena so sarati, evaṁ kathābhiññāṇato sati uppajjati.

Kathaṁ lakkhaṇato sati uppajjati, yo pakatiyā balībaddānaṁ aṅgena jānāti, lakkhaṇena jānāti, evaṁ lakkhaṇato sati uppajjati.

Kathaṁ sāraṇato sati uppajjati, yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, yo taṁ "sarāhi bho, sarāhi bho"ti punappunaṁ sarāpeti, evaṁ sāraṇato sati uppajjati.

Kathaṁ muddāto sati uppajjati, lipiyā sikkhitattā jānāti "imassa akkharassa anantaraṁ imaṁ akkharaṁ kātabban"ti, evaṁ muddāto sati uppajjati.

Kathaṁ gaṇanāto sati uppajjati, gaṇanāya sikkhitattā gaṇakā bahumpi gaṇenti, evaṁ gaṇanāto sati uppajjati.

Kathaṁ dhāraṇato sati uppajjati, dhāraṇāya sikkhitattā dhāraṇakā bahumpi dhārenti, evaṁ dhāraṇato sati uppajjati.

Kathaṁ bhāvanāto sati uppajjati, idha bhikkhu anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarati, seyyathīdaṁ, ekampi jātiṁ dvepi jātiyo -pa- iti sākāraṁ sa-uddesaṁ pubbenivāsaṁ anussarati, evaṁ bhāvanāto sati uppajjati.

Kathaṁ potthakanibandhanato sati uppajjati, rājāno anusāsaniyaṁ assarantā[1] etaṁ potthakaṁ āharathāti, tena potthakena anussaranti, evaṁ potthakanibandhanato sati uppajjati.

Kathaṁ upanikkhepato sati uppajjati, upanikkhittaṁ bhaṇḍaṁ disvā sarati, evaṁ upanikkhepato sati uppajjati.

Kathaṁ anubhūtato sati uppajjati, diṭṭhattā rūpaṁ sarati, sutattā saddaṁ sarati, ghāyitattā gandhaṁ sarati, sāyitattā rasaṁ sarati, phuṭṭhattā

---

1. Anussarantā (sabbattha)

phoṭṭhabbaṁ sarati, viññātattā dhammaṁ sarati, evaṁ anubhūtato sati uppajjati. Imehi kho mahārāja sattarasahākārehi sati uppajjatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sati-uppajjanapañho paṭhamo.

---

2. Buddhaguṇasatipaṭilābhapañha

2. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe etaṁ bhaṇatha 'yo vassasataṁ akusalaṁ kareyya, maraṇakāle ca ekaṁ Buddhaguṇaṁ satiṁ paṭilabheyya. So devesu uppajjeyyā'ti etaṁ na saddahāmi, evañca pana vadetha 'ekena pāṇātipātena niraye uppajjeyyā'ti etampi na saddahāmī"ti.

Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, khuddakopi pāsāṇo vinā nāvāya udake uppilaveyyāti. Na hi bhanteti. Kiṁ nu kho mahārāja vāhasatampi pāsāṇānaṁnāvāya āropitaṁ udake uppilaveyyāti. Āma bhanteti. Yathā mahārāja nāvā, evaṁ kusalāni kammāni daṭṭhabbānīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Buddhaguṇasatipaṭilābhapañho dutiyo.

---

3. Dukkhappahānavāyamapañha

3. Rājā āha "bhante Nāgasena kiṁ tumhe atītassa dukkhassa pahānāya vāyamathā"ti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana bhante anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamathāti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana paccuppannassa dukkhassa pahānāya vāyamathāti. Na hi mahārājāti. Yadi tumhe na atītassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na paccuppannassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, atha kimatthāya vāyamathāti. Thero āha "kinti mahārāja idañca dukkhaṁ nirujjheyya, aññañca dukkhaṁ nuppajjeyyā"ti etadatthāya vāyamāmāti.

Atthi pana te bhante Nāgasena anāgataṁ dukkhanti. Natthi[1] mahārājāti. Tumhe kho bhante Nāgasena atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṁ anāgatānaṁ dukkhānaṁ pahānāya vāyamathāti. Atthi pana te mahārāja keci paṭirājāno paccatthikā paccāmittā paccupaṭṭhitā hontīti. Āma bhante atthīti. Kiṁ nu kho mahārāja tadā tumhe parikhaṁ khaṇāpeyyātha, pākāraṁ cināpeyyātha gopuraṁ kārāpeyyātha, aṭṭālakaṁ kārāpeyyātha, dhaññaṁ atiharāpeyyāthāti. Na hi bhante, paṭikacceva taṁ paṭiyattaṁ hotīti. Kiṁ tumhe mahārāja tadā hatthismiṁ sikkheyyātha, assasmiṁ sikkheyyātha, rathasmiṁ sikkheyyātha, dhanusmiṁ sikkheyyātha, tharusmiṁ sikkheyyāthāti. Na hi bhante, paṭikacceva taṁ sikkhitaṁ hotīti. Kissatthāyāti. Anāgatānaṁ bhante bhayānaṁ paṭibāhanatthāyāti. Kiṁ nu kho mahārāja atthi anāgataṁ bhayanti. Natthi bhanteti. Tumhe ca kho mahārāja atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṁ anāgatānaṁ bhayānaṁ paṭibāhanatthāya paṭiyādethāti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yadā tvaṁ pipāsito bhaveyyāsi, tadā tvaṁ udapānaṁ khaṇāpeyyāsi, pokkharaṇiṁ khaṇāpeyyāsi, taḷākaṁ khaṇāpeyyāsi "pānīyaṁ pivissāmī"ti. Na hi bhante, paṭikacceva taṁ paṭiyattaṁ hotīti. Kissatthāyāti. Anāgatānaṁ bhante pipāsānaṁ paṭibāhanatthāya paṭiyattaṁ hotīti. Atthi pana mahārāja anāgatā pipāsāti. Natthi bhanteti. Tumhe kho mahārāja atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṁ anāgatānaṁ pipāsānaṁ paṭibāhanatthāya taṁ paṭiyādethāti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, yadā tvaṁ bubhukkhito bhaveyyāsi, tadā tvaṁ khettaṁ kasāpeyyāsi, sāliṁ vapāpeyyāsi "bhattaṁ bhuñjissāmī"ti. Na hi bhante, paṭikacceva taṁ paṭiyattaṁ hotīti. Kissatthāyāti. Anāgatānaṁ bhante bubhukkhānaṁ paṭibāhanatthāyāti. Atthi pana mahārāja anāgatā bubhukkhāti. Natthi bhanteti.

---

1. Abhi 4. 417 piṭṭhe passitabbaṁ.

Tumhe kho mahārāja atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṁ anāgatānaṁ bubhukkhānaṁ paṭibāhanatthāya paṭiyādethāti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Dukkhappahānavāyamapañho tatiyo.

---

4. Brahmalokapañha

4. Rājā āha "bhante Nāgasena kīvadūro ito brahmaloko"ti. Dūro kho mahārāja ito brahmaloko kūṭāgāramattā silā tamhā patitā ahorattena aṭṭhacattālīsayojanasahassāni bhassamānā catūhi māsehi pathaviyaṁ patiṭṭhaheyyāti.

Bhante Nāgasena tumhe evaṁ bhaṇatha "seyyathāpi balavā puriso samiñjitaṁ vā bāhaṁ pasāreyya, pasāritaṁ vā bāhaṁ samiñjeyya, evameva iddhimā bhikkhu cetovasippatto Jambudīpe antarahito brahmaloke pātubhaveyyā"ti etaṁ vacanaṁ na saddahāmi, evaṁ atisīghaṁ tāva bahūni yojanasatāni gacchissatīti.

Thero āha "kuhiṁ pana mahārāja tava jātabhūmī"ti. Atthi bhante Alasando nāma dīpo, tatthāhaṁ jātoti. Kīvadūro mahārāja ito Alasando hotīti. Dvimattāni bhante yojanasatānīti. Abhijānāsi nu tvaṁ mahārāja tattha kiñcideva karaṇīyaṁ karitvā saritāti. Āma bhante sarāmīti. Lahuṁ kho tvaṁ mahārāja gatosi dvimattāni yojanasatānīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Brāhmalokapañho catuttho.

---

5. Dvinnaṁ lokuppannānaṁ samakabhāvapañha

5. Rājā āha "bhante Nāgasena yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato Kasmīre uppajjeyya, ko ciataraṁ ko sīghataran"ti. Samakaṁ mahārājāti.

Opammaṁ karohīti. Kuhiṁ pana mahārāja tava jātanagaranti. Atthi bhante Kalasigāmo nāma, tatthāhaṁ jātoti. Kīva dūro mahārāja ito Kalasigāmo hotīti. Dvimattāni bhante yojanasatānīti. Kīva dūraṁ mahārāja ito Kasmīraṁ hotīti. Dvādasa bhante yojanānīti. Iṅgha tvaṁ mahārāja Kalasigāmaṁ cintehīti. Cintito bhanteti. Iṅgha tvaṁ mahārāja Kasmīraṁ cintehīti. Cintitaṁ bhanteti. Katamaṁ nu kho mahārāja cirena cintitaṁ, katamaṁ sīghataranti. Samakaṁ bhanteti. Evameva kho mahārāja yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato Kasmīre uppajjeyya, samakaṁ yeva uppajjantīti.

Bhiyyo opammaṁ karohīti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, dve sakuṇā ākāsena gaccheyyuṁ, tesu eko ucce rukkhe nisīdeyya, eko nīce rukkhe nisīdeyya, tesaṁ samakaṁ patiṭṭhitānaṁ katamassa chāyā paṭhamataraṁ pathaviyaṁ patiṭṭhaheyya, katamassa chāyā cirena pathaviyaṁ patiṭṭhaheyyāti. Samakaṁ bhanteti. Evameva kho mahārāja yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato Kasmīre uppajjeyya, samakaṁ yeva uppajjantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Dvinnaṁ lokuppannānaṁ samakabhāvapañho pañcamo.

---

6. Bojjhaṅgapañha

6. Rājā āha "kati nu kho bhante Nāgasena bojjhaṅgā"ti. Satta kho mahārāja bojjhaṅgāti. Katihi pana bhante bojjhaṅgehi bujjhatīti. Ekena kho mahārāja bojjhaṅgena bujjhati dhammavicayasambojjhaṅgenāti. Atha kissa nu kho bhante vuccanti "satta bojjhaṅgā"ti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, asi kosiyā pakkhitto aggahito hatthena ussahati chejjaṁ chinditunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja dhammavicayasambojjhaṅgena vinā chahi bojjhaṅgehi na bujjhatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Bojjhaṅgapañho chaṭṭho.

7. Pāpapuññānaṁ appānappabhāvapañha

7. Rājā āha "bhante Nāgasena kataraṁ nu kho bahutaraṁ puññaṁ vā apuññaṁ vā"ti. Puññaṁ kho mahārāja bahutaraṁ, apuññaṁ thokanti. Kena kāraṇenāti. Apuññaṁ kho mahārāja karonto vippaṭisārī hoti "pāpakammaṁ mayā katan"ti, tena pāpaṁ na vaḍḍhati. Puññaṁ kho mahārāja karonto avippaṭisārī hoti, avippaṭisārino pāmojjaṁ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṁ vedeti, sukhino cittaṁ samādhiyati, samāhito yathābhūtaṁ pajānāti, tena kāraṇena puññaṁ vaḍḍhati. Puriso kho mahārāja chinnahatthapādo Bhagavato ekaṁ uppalahatthaṁ datvā ekanavutikappāni vinipātaṁ na gacchissati, imināpi mahārāja kāraṇena bhaṇāmi "puññaṁ bahutaraṁ, apuññaṁ thokan"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Pāpapuññānaṁ appānappabhāvapañho sattamo.

---

8. Jānantājānantapāpakaraṇapañha

8. Rājā āha "bhante Nāgasena yo jānanto pāpakammaṁ karoti, yo ajānanto pāpakammaṁ karoti, kassa bahutaraṁ apuññan"ti. Thero āha "yo kho mahārāja ajānanto pāpakammaṁ karoti, tassa bahutaraṁ apuññan"ti. Tena hi bhante Nāgasena yo amhākaṁ rājaputto vā rājamahāmatto vā ajānanto pāpakammaṁ karoti, taṁ mayaṁ diguṇaṁ daṇḍemāti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, tattaṁ ayoguḷaṁ ādittaṁ sampajjalitaṁ sajotibhūtaṁ eko jānanto gaṇheyya, eko ajānanto gaṇheyya, katamo[1] balavataraṁ ḍayheyyāti. Yo kho bhante ajānanto gaṇheyya, so[2] balavataraṁ ḍayheyyāti. Evameva kho mahārāja yo ajānanto pāpakammaṁ karoti, tassa bahutaraṁ apuññanti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Jānantājānantapāpakaraṇapañho aṭṭhamo.

---

1. Kassa (Ka)
2. Tassa (I, Ka)

9. Uttarakurukādigamanapañha

9. Rājā āha "bhante Nāgasena atthi koci, yo iminā sarīrena Uttarakuruṁ vā gaccheyya, brāhmalokaṁ vā, aññaṁ vā pana dīpan"ti. Atthi mahārāja yo iminā cātummahābhūtikena kāyena Uttarakuruṁ vā gaccheyya, brāhmalokaṁ vā, aññaṁ vā pana dīpanti.

Kathaṁ bhante Nāgasena iminā cātummahābhūtikena kāyena Uttarakuruṁ vā gaccheyya, brahmalokaṁ vā, aññaṁ vā pana dīpanti. Abhijānāsi nu tvaṁ mahārāja imissā pathaviyā vidatthiṁ vā ratanaṁ vā laṅghitāti. Āma bhante abhijānāmi "ahaṁ bhante Nāgasena aṭṭhapi rataniyo laṅghemī"ti. Kathaṁ tvaṁ mahārāja aṭṭhapi rataniyo laṅghesīti. Ahañhi bhante cittaṁ uppādemi "ettha nipatissāmī"ti saha cittuppādena kāyo me lahuko hotīti. Evameva kho mahārāja iddhimā bhikkhu cetovasippatto kāyaṁ citte samāropetvā cittavasena vehāsaṁ gacchatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Uttarakurukādigamanapañho navamo.

---

10. Dīghaṭṭhipañha

10. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe evaṁ bhaṇatha 'aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikānipī'ti, rukkhopi tāva natthi yojanasatiko, kuto pana aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikāni bhavissantī"ti.

Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, sutaṁ te "mahāsamudde pañcayojanasatikāpi macchā atthī"ti. Āma bhante sutanti. Nanu mahārāja pañcayojanasatikassa macchassa aṭṭhikāni dīghāni bhavissanti yojanasatikānipīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Dīghaṭṭhipañho dasamo.

11. Assāsapassāsanirodhapañha

11. Rājā āha "bhante Nāgasena tumhe evaṁ bhaṇatha 'sakkā assāsapassāse nirodhetun'ti". Āma mahārāja sakkā assāsapassāse nirodhetunti. Kathaṁ bhante Nāgasena sakkā assāsapassāse nirodhetunti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja, sutapubbo te koci kākacchamānoti. Āma bhante sutapubboti. Kinnu kho mahārāja so saddo kāye namite virameyyāti. Āma bhante virameyyāti. So hi nāma mahārāja saddo abhāvitakāyassa abhāvitasīlassa abhāvitacittassa abhāvitapaññassa kāye namite viramissati, kiṁ pana bhāvitakāyassa bhāvitasīlassa bhāvitacittassa bhāvitapaññassa catutthajjhānaṁ samāpannassa assāsapassāsā na nirujjhissantīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Assāsapassāsanirodhapañho ekādasamo.

---

12. Samuddapañha

12. Rājā āha "bhante Nāgasena 'samuddo samuddo'ti vuccati, kena kāraṇena udakaṁ 'samuddo'ti vuccatī"ti. Thero āha "yattakaṁ mahārāja udakaṁ, tattakaṁ loṇaṁ. Yattakaṁ loṇaṁ, tattakaṁ udakaṁ. Tasmā 'samuddo'ti vuccatī"ti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Samuddapañho dvādasamo.

---

13. Samudda-ekarasapañha

13. Rājā āha "bhante Nāgasena kena kāraṇena samuddo ekaraso loṇaraso"ti. Cirasaṇṭhitattā kho mahārāja udakassa samuddo ekaraso loṇarasoti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Samudda-ekarasapañho terasamo.

14. Sukhumapañha

14. Rājā āha "bhante Nāgasena sakkā sabbaṁ sukhumaṁ chinditun"ti. Āma mahārāja sakkā sabbaṁ sukhumaṁ chinditunti. Kiṁ pana bhante sabbaṁ sukhumanti. Dhammo kho mahārāja sabbasukhumo, na kho mahārāja dhammā sabbe sukhumā, "sukhuman"ti vā "thūlan"ti vā dhammānametamadhivacanaṁ. Yaṁ kiñci chinditabbaṁ, sabbaṁ taṁ paññāya chindati, natthi dutiyaṁ paññāya chedananti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Sukhumapañho cuddasamo.

---

15. Viññāṇanānatthapañha

15. Rājā āha "bhante Nāgasena 'viññāṇan'ti vā 'paññā'ti vā 'bhūtasmiṁ jīvo'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nānan"ti. Vijānanalakkhaṇaṁ mahārāja viññāṇaṁ, pajānanalakkhaṇā paññā, bhūtasmiṁ jīvo nupalabbhatīti. Yadi jīvo nupalabbhati, atha ko carahi cakkhunā rūpaṁ passati, sotena saddaṁ suṇāti, ghānena gandhaṁ ghāyati, jivhāya rasaṁ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṁ phusati, manasā dhammaṁ vijānātīti. Thero āha "yadi jīvo cakkhunā rūpaṁ passati -pa- manasā dhammaṁ vijānāti, so jīvo cakkhudvāresu uppāṭitesu mahantena ākāsena bahimukho suṭṭhutaraṁ rūpaṁ passeyya, sotesu uppāṭitesu, ghāne uppāṭite, jivhāya uppāṭitāya, kāye uppāṭite mahantena ākāsena suṭṭhutaraṁ saddaṁ suṇeyya, gandhaṁ ghāyeyya, rasaṁ sāyeyya, phoṭṭhabbaṁ phuseyyā"ti. Na hi bhanteti. Tena hi mahārāja bhūtasmiṁ jīvo nupalabbhatīti.

Kallosi bhante Nāgasenāti.

Viññāṇanānatthapañho pannarasamo.

16. Arūpadhammavavatthānadukkarapañha

16. Rājā āha "bhante Nāgasena dukkaraṁ nu kho Bhagavatā katan"ti. Thero āha "dukkaraṁ mahārāja Bhagavatā katan"ti. Kiṁ pana bhante Nāgasena Bhagavatā dukkaraṁ katanti. Dukkaraṁ mahārāja Bhagavatā kataṁ imesaṁ arūpīnaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe vattamānānaṁ vavatthānaṁ akkhātaṁ "ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ cittan"ti.

Opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso nāvāya mahāsamuddaṁ ajjhogāhetvā hatthapuṭena udakaṁ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho mahārāja so puriso "idaṁ Gaṅgāya udakaṁ, idaṁ Yamunāya udakaṁ, idaṁ Aciravatiyā udakaṁ, idaṁ Sarabhuyā udakaṁ, idaṁ Mahiyā udakan"ti. Dukkaraṁ bhante jānitunti. Ito dukkarataraṁ kho mahārāja Bhagavatā kataṁ imesaṁ arūpīnaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe vattamānānaṁ vavatthānaṁ akkhātaṁ "ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ cittan"ti. Suṭṭhu bhanteti rājā abbhānumodīti.

Arūpadhammavavatthānadukkarapañho soḷasamo.

Arūpadhammavavatthānavaggo sattamo.

Imasmiṁ vagge soḷasa pañhā.

Milindapañhapucchāvisajjanā

Thero āha "jānāsi kho mahārāja sampati kā velā"ti. Āma bhante jānāmi "sampati paṭhamo yāmo atikkanto, majjhimo yāmo pavattati, ukkā padīpīyanti, cattāri paṭākāni āṇattāni gamissanti bhaṇḍato rājadeyyānī"ti.

Yonakā evamāhaṁsu "kallosi mahārāja paṇḍito thero"ti. Āma bhaṇe paṇḍito thero, ediso ācariyo bhaveyya mādiso ca antevāsī, nacirasseva paṇḍito dhammaṁ ājāneyyāti. Tassa pañhaveyyākaraṇena tuṭṭho rājā theraṁ Nāgasenaṁ satasahassagghanakena kambalena acchādetvā "bhante Nāgasena ajjatagge te aṭṭhasataṁ bhattaṁ paññapemi, yaṁ kiñci antepure kappiyaṁ, tena ca pavāremī"ti āha. Alaṁ mahārāja jīvāmīti. Jānāmi bhante Nāgasena jīvasi, api ca attānañca rakkha, mamañca rakkhāhīti. Kathaṁ attānaṁ rakkhasi, "Nāgaseno Milindaṁ rājānaṁ pasādeti, na ca kiñci alabhī"ti parāpavādo[1] āgaccheyyāti, evaṁ attānaṁ rakkha. Kathaṁ mamaṁ rakkhasi, "Milindo rājā pasanno pasannākāraṁ na karotī"ti parāpavādo āgaccheyyāti, evaṁ mamaṁ rakkhāhīti. Tathā hotu mahārājāti. Seyyathāpi bhante sīho migarājā suvaṇṇapañjare pakkhittopi bahimukho yeva hoti, evameva kho ahaṁ bhante kiñcāpi agāraṁ ajjhāvasāmi bahimukho yeva pana acchāmi. Sace ahaṁ bhante agārasmā anāgāriyaṁ pabbajeyyaṁ, na ciraṁ jīveyyaṁ, bahū me paccatthikāti.

Atha kho āyasmā Nāgaseno Milindassa rañño pañhaṁ visajjetvā uṭṭhāyāsanā saṁghārāmaṁ agamāsi. Acirapakkante ca āyasmante Nāgasene Milindassa rañño etadahosi "kiṁ mayā pucchitaṁ, kiṁ bhadantena Nāgasenena visajjitan"ti. Atha kho Milindassa rañño etadahosi "sabbaṁ mayā supucchitaṁ, sabbaṁ bhadantena Nāgasenena suvisajjitan"ti. Āyasmatopi Nāgasenassa saṁghārāmagatassa etadahosi "kiṁ

---

1. Parappavādo (Ka)

Milindena raññā pucchitaṁ, kiṁ mayā visajjitan”ti. Atha kho āyasmato Nāgasenassa etadahosi “sabbaṁ Milindena raññā supucchitaṁ, sabbaṁ mayā suvisajjitan”ti.

Atha kho āyasmā Nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena Milindassa rañño nivesanaṁ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ abhivādetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca—

Mā kho bhadantassa evaṁ ahosi “Nāgaseno mayā pañhaṁ pucchito”ti teneva somanassena taṁ rattāvasesaṁ vītināmesīti na te evaṁ daṭṭhabbaṁ. Tassa mayhaṁ bhante taṁ rattāvasesaṁ etadahosi “kiṁ mayā pucchitaṁ, kiṁ bhadantena visajjitan”ti, “sabbaṁ mayā supucchitaṁ, sabbaṁ bhadantena suvisajjitan”ti.

Theropi evamāha—mā kho mahārājassa evaṁ ahosi “Milindassa rañño mayā pañho visajjito”ti teneva somanassena taṁ rattāvasesaṁ vītināmesīti na te evaṁ daṭṭhabbaṁ. Tassa mayhaṁ mahārāja taṁ rattāvasesaṁ etadahosi “kiṁ Milindena raññā pucchitaṁ, kiṁ mayā visajjitan”ti, “sabbaṁ Milindena raññā supucchitaṁ, sabbaṁ mayā suvisajjitan”ti itiha te mahānāgā aññamaññassa subhāsitaṁ samanumodiṁsūti.

Milindapañhapucchāvisajjanā niṭṭhitā.

Meṇḍakapañhārambhakathā

Aṭṭhamantaparivajjanīyaṭṭhāna

Bhassappavādo[1] vetaṇḍī, atibuddhi vicakkhaṇo.
Milindo ñāṇabhedāya, Nāgasenamupāgami.

Vasanto tassa chāyāya, paripucchaṁ punappunaṁ.
Pahinnabuddhi hutvāna, sopi āsi tipeṭako.

Navaṅgaṁ anumajjanto, rattibhāge rahogato.
Addakkhi meṇḍake pañhe, dunniveṭhe saniggahe.

Pariyāyabhāsitaṁ atthi, atthi sandhāyabhāsitaṁ.
Sabhāvabhāsitaṁ atthi, Dhammarājassa sāsane.

Tesamatthaṁ aviññāya, meṇḍake Jinabhāsite.
Anāgatamhi addhāne, viggaho tattha hessati.

Handa kathiṁ pasādetvā, chejjāpessāmi meṇḍake.
Tassa niddiṭṭhamaggena, niddisissantyanāgateti.

Atha kho Milindo rājā pabhātāya rattiyā uddhaste[2] aruṇe sīsaṁ nhatvā sirasi añjaliṁ paggahetvā atītānāgatapaccuppanne Sammāsambuddhe anussaritvā aṭṭha vattapadāni samādiyi "ito me anāgatāni satta divasāni aṭṭha guṇe samādiyitvā tapo caritabbo bhavissati, sohaṁ ciṇṇatapo samāno ācariyaṁ ārādhetvā meṇḍake pañhe pucchissāmī"ti. Atha kho Milindo rājā pakatidussayugaṁ apanetvā ābharaṇāni ca omuñcitvā kāsāvaṁ nivāsetvā muṇḍakapaṭisīsakaṁ sīse paṭimuñcitvā munibhāvamupagantvā aṭṭha guṇe samādiyi "imaṁ sattāhaṁ mayā na rājattho anusāsitabbo, na rāgūpasañhitaṁ cittaṁ uppādetabbaṁ, na dosūpasañhitaṁ cittaṁ uppādetabbaṁ, na mohūpasañhitaṁ cittaṁ uppādetabbaṁ, dāsakammakaraporise janepi nivātavuttinā bhavitabbaṁ, kāyikaṁ

---

1. Bhassappavedī (Sī, I)
2. Uṭṭhite (Syā), uggate (Sī, I)

vācasikaṁ anurakkhitabbaṁ, chapi āyatanāni niravasesato anurakkhitabbāni, mettābhāvanāya mānasaṁ pakkhipitabban”ti. Ime aṭṭha guṇe samādiyitvā tesveva aṭṭhasu guṇesu mānasaṁ patiṭṭhapetvā bahi anikkhamitvā sattāhaṁ vītināmetvā aṭṭhame divase pabhātāya rattiyā pageva pātarāsaṁ katvā okkhittacakkhu mitabhāṇī susaṇṭhitena iriyāpathena avikkhittena cittena haṭṭhena udaggena vippasannena theraṁ Nāgasenaṁ upasaṅkamitvā therassa pāde sirasā vanditvā ekamantaṁ ṭhito idamavoca—

Atthi me bhante Nāgasena koci attho tumhehi saddhiṁ mantayitabbo, na tattha añño koci tatiyo icchitabbo, suññe okāse pavivitte araññe aṭṭhaṅgupāgate samaṇasāruppe. Tattha so pañho pucchitabbo bhavissati, tattha me guyhaṁ na kātabbaṁ na rahassakaṁ, arahāmahaṁ rahassakaṁ suṇituṁ sumantane upagate, upamāyapi so attho upaparikkhitabbo, yathā kiṁviya, yathā nāma bhante Nāgasena mahāpathavī nikkhepaṁ arahati nikkhepe upagate. Evameva kho bhante Nāgasena arahāmahaṁ rahassakaṁ suṇituṁ sumantane upagateti.

Garunā saha pavivittapavanaṁ pavisitvā idamavoca—bhante Nāgasena idha purisena mantayitukāmena aṭṭha ṭhānāni parivajjayitabbāni bhavanti, na tesu ṭhānesu viññū puriso atthaṁ manteti, mantitopi attho paripatati na sambhavati. Katamāni aṭṭha ṭhānāni, visamaṭṭhānaṁ parivajjanīyaṁ, sabhayaṁ parivajjanīyaṁ, ativātaṭṭhānaṁ parivajjanīyaṁ, paṭicchannaṭṭhānaṁ parivajjanīyaṁ, devaṭṭhānaṁ parivajjanīyaṁ, pantho parivajjanīyo, saṅgāmo[1] parivajjanīyo, udakatitthaṁ parivajjanīyaṁ. Imāni aṭṭha ṭhānāni parivajjanīyānīti.

Thero āha “ko doso visamaṭṭhāne, sabhaye, ativāte, paṭicchanne, devaṭṭhāne, panthe, saṅgāme, udakatitthe”ti. Visame bhante Nāgasena mantito attho vikirati vidhamati paggharati na sambhavati, sabhaye mano santassati, santassito na sammā atthaṁ samanupassati, ativāte saddo avibhūto hoti, paṭicchanne upassutiṁ tiṭṭhanti,

1. Saṅkamo (Sī, I)

devaṭṭhāne mantito attho garukaṁ pariṇamati, panthe mantito attho tuccho bhavati, saṅgāme cañcalo bhavati, udakatitthe pākaṭo bhavati. Bhavatīha—

"Visamaṁ sabhayaṁ ativāto, paṭicchannaṁ devanissitaṁ.
Pantho ca saṅgāmo titthaṁ, aṭṭhete parivajjiyā"ti.

Aṭṭha mantanassa parivajjanīyaṭṭhānāni.

Aṭṭhamantavināsakapuggala

Bhante Nāgasena aṭṭhime puggalā mantiyamānā mantitaṁ atthaṁ byāpādenti. Katame aṭṭha, rāgacarito dosacarito mohacarito mānacarito luddho alaso ekacintī bāloti. Ime aṭṭha puggalā mantitaṁ atthaṁ byāpādentīti.

Thero āha "tesaṁ ko doso"ti. Rāgacarito bhante nāgasena rāgavasena mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, dosacarito dosavasena mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, mohacarito mohavasena mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, mānacarito mānavasena mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, luddho lobhavasena mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, alaso alasatāya mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, ekacintī ekacintitāya mantitaṁ atthaṁ byāpādeti, bālo bālatāya mantitaṁ atthaṁ byāpādeti. Bhavatīha—

"Ratto duṭṭho ca mūḷo ca, mānī luddho tathālaso.
Ekacintī ca bālo ca, ete atthavināsakā"ti.

Aṭṭha mantavināsakapuggalā.

Navaguyhamantavidhaṁsaka

Bhante Nāgasena navime puggalā mantitaṁ guyhaṁ vivaranti na dhārenti. Katame nava, rāgacarito dosacarito mohacarito bhīruko āmisagaruko itthī soṇḍo paṇḍako dārakoti.

Thero āha "tesaṁ ko doso"ti. Rāgacarito bhante Nāgasena rāgavasena mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, dosacarito

bhante dosavasena mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, mūḷho mohavasena mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, bhīruko bhayavasena mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, āmisagaruko āmisahetu mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, itthī paññāya ittaratāya mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, soṇḍiko surālolatāya mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, paṇḍako anekaṁsikatāya mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti, dārako capalatāya mantitaṁ guyhaṁ vivarati na dhāreti. Bhavatīha—

"Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, bhīru āmisagaruko[1].
Itthī soṇḍo paṇḍako ca, navamo bhavati dārako.

Navete puggalā loke, ittarā calitā calā.
Etehi mantitaṁ guyhaṁ, khippaṁ bhavati pākaṭan"ti.

Nava guyhamantavidhaṁsakā puggalā.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇa

Bhante Nāgasena aṭṭhahi kāraṇehi buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati. Katamehi aṭṭhahi, vayapariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, yasapariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, paripucchāya buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, titthasaṁvāsena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, yoniso manasikārena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, sākacchāya buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, snehūpasevanena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati, patirūpadesavāsena buddhi pariṇamati paripākaṁ gacchati. Bhavatīha—

"Vayena yasapucchāhi, titthavāsena yoniso.
Sākacchā snehasaṁsevā, patirūpavasena ca.

Etāni aṭṭha ṭhānāni, buddhivisadakāraṇā.
Yesaṁ etāni sambhonti, tesaṁ buddhi pabhijjatī"ti.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇāni.

---

1. Āmisacakkhuko (Sī, I)

Ācariyaguṇa

Bhante Nāgasena ayaṁ bhūmibhāgo aṭṭha manthadosavivajjito, ahañca loke paramo mantisahāyo[1], guyhamanurakkhī cāhaṁ yāvāhaṁ jīvissāmi tāva guyhamanurakkhissāmi, aṭṭhahi ca me kāraṇehi buddhi pariṇāmaṁ gatā, dullabho etarahi mādiso antevāsī, sammā paṭipanne antevāsike ye ācariyānaṁ pañcavīsati ācariyaguṇā, tehi guṇehi ācariyena sammā paṭipajjitabbaṁ. Katame pañcavīsati guṇā.

Idha bhante Nāgasena ācariyena antevāsimhi satataṁ samitaṁ ārakkhā upaṭṭhapetabbā, asevanasevanā jānitabbā, pamattāppamattā jānitabbā, seyyāvakāso jānitabbo, gelaññaṁ jānitabbaṁ, bhojanassa[2] laddhāladdhaṁ jānitabbaṁ, viseso jānitabbo, pattagataṁ saṁvibhajitabbaṁ, assāsitabbo "mā bhāyi, attho te abhikkamatī"ti, "iminā puggalena paṭicaratī"ti[3] paṭicāro jānitabbo, gāme paṭicāro jānitabbo, vihāre paṭicāro jānitabbo, na tena hāso davo kātabbo, tena saha ālāpo kātabbo[4], chiddaṁ disvā adhivāsetabbaṁ, sakkaccakārinā bhavitabbaṁ, akhaṇḍakārinā bhavitabbaṁ, arahassakārinā bhavitabbaṁ, niravasesakārinā bhavitabbaṁ, "janemimaṁ[5] sippesū"ti janakacittaṁ upaṭṭhapetabbaṁ, "kathaṁ ayaṁ na parihāyeyyā"ti vaḍḍhicittaṁ upaṭṭhapetabbaṁ, "balavaṁ imaṁ karomi sikkhābalenī"ti cittaṁ upaṭṭhapetabbaṁ, mettacittaṁ upaṭṭhapetabbaṁ, āpadāsu na vijahitabbaṁ, karaṇīye nappamajjitabbaṁ, khalite dhammena paggahetabboti. Ime kho bhante pañcavīsati ācariyassa ācariyaguṇā, tehi guṇehi mayi sammā paṭipajjassu, saṁsayo me bhante uppanno, atthi meṇḍakapañhā Jinabhāsitā, anāgate addhāne tattha viggaho uppajjissati, anāgate ca addhāne dullabhā bhavissanti tumhādisā buddhimanto, tesu me pañhesu cakkhuṁ dehi paravādānaṁ niggahāyāti.

Upāsakaguṇa

Thero "sādhū"ti sampaṭicchitvā dasa upāsakassa upāsakaguṇe paridīpesi. Dasa ime mahārāja upāsakassa upāsakaguṇā. Katame

---

1. Mantasahāyo (Sī) 2. Bhojanīyaṁ (Syā) 3. Paṭicarāhīti (Ka)
4. Na tena saha sallāpo kātabbo (Sī, I) 5. Jānemimaṁ (Syā)

dasa, idha mahārāja upāsako saṁghena samānasukhadukkho hoti, dhammādhipateyyo hoti, yathābalaṁ saṁvibhāgarato hoti, Jinasāsanaparihāniṁ disvā abhivaḍḍhiyā vāyamati. Sammādiṭṭhiko hoti, apagatakotūhalamaṅgaliko jīvitahetupi na aññaṁ satthāraṁ uddisati, kāyikavācasikañcassa rakkhitaṁ hoti, samaggārāmo hoti samaggarato, anusūyako hoti, na ca kuhanavasena sāsane carati, Buddhaṁ saraṇaṁ gato hoti, dhammaṁ saraṇaṁ gato hoti, saṁghaṁ saraṇaṁ gato hoti. Ime kho mahārāja dasa upāsakassa upāsakaguṇā, te sabbe guṇā tayi saṁvijjanti, taṁ te yuttaṁ pattaṁ anucchavikaṁ patirūpaṁ yaṁ tvaṁ Jinasāsanaparihāniṁ disvā abhivaḍḍhiṁ icchasi, karomi te okāsaṁ, puccha maṁ tvaṁ yathāsukhanti.

Meṇḍakapañhārambhakathā niṭṭhitā.

4. Meṇḍakapañha

1. Iddhibalavagga 1. Katādhikārasaphalapañha

1. Atha kho Milindo rājā katāvakāso nipacca garuno pāde sirasi añjaliṁ katvā etadavoca "bhante Nāgasena ime titthiyā evaṁ bhaṇanti 'yadi Buddho pūjaṁ sādiyati, na parinibbuto Buddho saṁyutto lokena antobhaviko lokasmiṁ lokasādhāraṇo, tasmā tassa kato adhikāro avañjho bhavati saphalo[1]. Yadi parinibbuto visaṁyutto lokena nissaṭo sabbabhavehi, tassa pūjā nuppajjati, parinibbuto na kiñci sādiyati, asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo'ti ubhato koṭiko eso pañho, neso visayo appattamānasānaṁ, mahantānaṁ yeveso visayo, bhindetaṁ diṭṭhijālaṁ ekaṁse ṭhapaya, taveso pañho anuppatto, anāgatānaṁ Jinaputtānaṁ cakkhuṁ dehi paravādaniggahāyā"ti.

Thero āha—parinibbuto mahārāja Bhagavā, na ca Bhagavā pūjaṁ sādiyati, bodhimūle yeva Tathāgatassa sādiyanā pahīnā, kiṁ pana anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

> "Pūjiyantā[2] asamasamā, sadevamānusehi te.
> Na sādiyanti sakkāraṁ, Buddhānaṁ esa dhammatā"ti.

Rājā āha "bhante Nāgasena putto vā pituno vaṇṇaṁ bhāsati, pitā vā puttassa vaṇṇaṁ bhāsati, na cetaṁ kāraṇaṁ paravādānaṁ niggahāya, pasādappakāsanaṁ nāmetaṁ, iṅgha me tvaṁ tattha kāraṇaṁ sammā brūhi sakavādassa patiṭṭhāpanāya diṭṭhijālaviniveṭhanāyā"ti.

Thero āha parinibbuto mahārāja Bhagavā, na ca Bhagavā pūjaṁ sādiyati, asādiyantasseva Tathāgatassa devamanussā dhāturatanaṁ vatthuṁ karitvā Tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṁ sevantā tisso sampattiyo paṭilabhanti.

---

1. Vañjho bhavati aphalo (Sī, I, Ka)
2. Pūjitā (Syā)

Yathā mahārāja mahatimahā-aggikkhandho pajjalitvā nibbāyeyya, api nu kho so mahārāja mahā-aggikkhandho sādiyati tiṇakaṭṭhupādānanti. Jalamānopi so bhante mahā-aggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṁ na sādiyati, kiṁ pana nibbuto upasanto acetano sādiyati, tasmiṁ pana mahārāja aggikkhandhe uparate upasante loke aggi suñño hotīti. Na hi bhante kaṭṭhaṁ aggissa vatthu hoti upādānaṁ, ye keci manussā aggikāmā, te attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṁ manthayitvā[1] aggiṁ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karontīti. Tena hi mahārāja titthiyānaṁ vacanaṁ micchā bhavati "asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo"ti.

Yathā mahārāja mahatimahā-aggikkhandho pajjali, evameva Bhagavā dasasahassiyā[2] lokadhātuyā Buddhasiriyā pajjali. Yathā mahārāja mahatimahā-aggikkhandho pajjalitvā nibbuto, evameva Bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā Buddhasiriyā pajjalitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā mahārāja nibbuto aggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṁ na sādiyati, evameva kho lokahitassa sādiyanā pahīnā upasantā. Yathā mahārāja manussā nibbute aggikkhandhe anupādāne attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṁ manthayitvā aggiṁ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karonti, evameva kho devamanussā Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhāturatanaṁ vatthuṁ karitvā Tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṁ sevantā tisso sampattiyo paṭilabhanti, imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi yena kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo, yathā mahārāja mahatimahāvāto vāyitvā uparameyya, api nu kho so mahārāja uparato vāto sādiyati puna nibbattāpananti. Na hi bhante uparatassa vātassa ābhogo

---

1. Madditvā (Ka)
2. Dasasahassimhi (Sī, I, Ka)

vā manasikāro vā puna nibbattāpanāya, kiṁ kāraṇaṁ, acetanā sā vāyodhātūti. Api nu tassa mahārāja uparatassa vātassa vātoti samaññā apagacchatīti. Na hi bhante tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa uppattiyā paccayā, ye keci manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, te tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena taṁ nibbattetvā tena vātena uṇhaṁ nibbāpenti pariḷāhaṁ vūpasamentīti. Tena hi mahārāja titthiyānaṁ vacanaṁ micchā bhavati "asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo"ti.

Yathā mahārāja mahatimahāvāto vāyi, evameva Bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā sītalamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyi. Yathā mahārāja mahatimahāvāto vāyitvā uparato, evameva Bhagavā sītalamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā mahārāja uparato vāto puna nibbattāpanaṁ na sādiyati, evameva lokahitassa sādiyanā pahīnā upasantā. Yathā mahārāja te manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, evameva devamanussā tividhaggisantāpapariḷāhaparipīḷitā. Yathā tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa nibbattiyā paccayā honti, evameva Tathāgatassa dhātu ca ñāṇaratanañca paccayo hoti tissannaṁ sampattīnaṁ paṭilābhāya. Yathā manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā vātaṁ nibbattetvā uṇhaṁ nibbāpenti pariḷāhaṁ vūpasamenti, evameva devamanussā Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca pūjetvā kusalaṁ nibbattetvā tena kusalena tividhaggisantāpapariḷāhaṁ nibbāpenti vūpasamenti. Imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi paravādānaṁ niggahāya, yathā mahārāja puriso bheriṁ ākoṭetvā saddaṁ nibbatteyya, yo so bherisaddo purisena nibbattito, so saddo antaradhāyeyya, api nu kho so mahārāja saddo sādiyati puna nibbattāpananti. Na hi bhante antarahito so saddo, natthi tassa puna uppādāya

ābhogo vā manasikāro vā, sakiṁ nibbatte bherisadde antarahite so bherisaddo samucchinno hoti. Bherī pana bhante paccayo hoti saddassa nibbattiyā, atha puriso paccaye sati attajena vāyāmena bheriṁ akoṭetvā saddaṁ nibbattetīti, evameva kho mahārāja Bhagavā sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanaparibhāvitaṁ dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusiṭṭhañca[1] Satthāraṁ ṭhapayitvā sayaṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, na ca parinibbute Bhagavati sampattilābho upacchinno hoti, bhavadukkhapaṭipīḷitā sattā dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusiṭṭhañca paccayaṁ karitvā sampattikāmā sampattiyo paṭilabhanti, imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Diṭṭhañcetaṁ mahārāja Bhagavatā anāgatamaddhānaṁ. Kathitañca bhaṇitañca ācikkhitañca * "siyā kho panānanda tumhākaṁ evamassa atītasatthukaṁ pāvacanaṁ natthi no Satthāti, na kho panetaṁ Ānanda evaṁ daṭṭhabbaṁ, yo vo Ānanda mayā dhammo ca Vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā"ti. Parinibbutassa Tathāgatassa asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphaloti, taṁ tesaṁ titthiyānaṁ vacanaṁ micchā abhūtaṁ vitathaṁ alikaṁ viruddhaṁ viparītaṁ dukkhadāyakaṁ dukkhavipākaṁ apāyagamanīyanti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi yena kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo, sādiyati nu kho mahārāja ayaṁ mahāpathavī "sabbabījāni mayi saṁviruhantū"ti. Na hi bhanteti. Kissa pana tāni mahārāja bījāni asādiyantiyā mahāpathaviyā saṁviruhitvā daḷha mūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontīti. Asādiyantīpi bhante mahāpathavī tesaṁ bījānaṁ vatthu hoti paccayaṁ deti viruhanāya, tāni bījāni taṁ vatthuṁ nissāya tena paccayena saṁviruhitvā daḷamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontīti.

---

1. Anusatthiñca (Sī, I)

* Vi 4. 480; Dī 2. 134 piṭṭhesu.

Tena hi mahārāja titthiyā sake vāde naṭṭhā honti hatā viruddhā, sace te bhaṇanti "asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo"ti.

Yathā mahārāja mahāpathavī, evaṁ Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho. Yathā mahārāja mahāpathavī na kiñci sādiyati, evaṁ Tathāgato na kiñci sādiyati. Yathā mahārāja tāni bījāni pathaviṁ nissāya saṁviruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā honti, evaṁ devamanussā Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca nissāya daḷhakusalamūlapatiṭṭhitā samādhikkhandhadhammasārasīlasākhāparivitthiṇṇā vimuttipupphasāmaññaphaladharā honti, imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbukassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi yena kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo, sādiyanti nu kho mahārāja ime oṭṭhā goṇā gadrabhā ajā pasū manussā antokucchismiṁ kimikulānaṁ sambhavanti. Na hi bhanteti. Kissa pana te mahārāja kimayo tesaṁ asādiyantānaṁ antokucchismiṁ sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṁ pāpuṇantīti. Pāpassa bhante kammassa balavatāya asādiyantānaṁ yeva tesaṁ sattānaṁ antokucchismiṁ kimayo sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṁ pāpuṇantīti, evameva kho mahārāja Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātussa ca ñāṇārammaṇassa ca balavatāya Tathāgate kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi yena kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo, sādiyanti nu kho mahārāja ime manussā ime aṭṭhanavuti rogā kāye nibbattantūti. Na hi bhanteti. Kissa pana te mahārāja rogā asādiyantānaṁ kāye nipatantīti. Pubbe katena bhante duccaritenāti. Yadi mahārāja pubbe kataṁ akusalaṁ

idha vedanīyaṁ hoti, tena hi mahārāja pubbe katampi idha katampi kusalākusalaṁ kammaṁ avañjhaṁ bhavati saphalanti, imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja * Nandako nāma yakkho theraṁ Sāriputtaṁ āsādayitvā pathaviṁ paviṭṭhoti. Āma bhante suyyati, loke pākaṭo esoti, api nu kho mahārāja thero Sāriputto sādiyi Nandakassa yakkhassa mahāpathavigilananti. Ubbattiyantepi[1] bhante sadevake loke patamānepi chamāyaṁ candimasūriye vikirantepi Sinerupabbatarāje thero Sāriputto na parassa dukkhaṁ sādiyeyya, taṁ kissa hetu, yena hetunā thero Sāriputto kujjheyya vā dusseyya vā, so hetu therassa Sāriputtassa samūhato samucchinno, hetuno samugghātitattā bhante thero Sāriputto jīvitahārakepi kopaṁ na kareyyāti. Yadi mahārāja thero Sāriputto Nandakassa yakkhassa pathavigilanaṁ na sādiyi, kissa pana Nandako yakkho pathaviṁ paviṭṭhoti, akusalassa bhante kammassa balavatāyāti. Yadi mahārāja akusalassa kammassa balavatāya Nandako yakkho pathaviṁ paviṭṭho, asādiyantassāpi kato aparādho avañjho bhavati saphalo. Tena hi mahārāja akusalassapi kammassa balavatāya asādiyantassa kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti. Imināpi mahārāja kāraṇena Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

Kati nu kho te mahārāja manussā, ye etarahi mahāpathaviṁ paviṭṭhā, atthi te tattha savaṇanti. Āma bhante suyyatīti, iṅgha tvaṁ mahārāja sāvehīti. Ciñcamāṇavikā bhante, Suppabuddho ca sakko, Devadatto ca thero, Nandako ca yakkho, Nando ca māṇavakoti. Sutametaṁ bhante ime pañca janā mahāpathaviṁ paviṭṭhāti. Kismiṁ te mahārāja aparaddhāti, Bhagavati ca bhante sāvakesu cāti. Api nu kho

---

* Khu 1. 123 piṭṭhe.

1. Pavattamānepi (Syā)

mahārāja Bhagavā vā sāvakā vā sādiyiṁsu imesaṁ mahāpathavipavisananti. Na hi bhanteti, tena hi mahārāja Tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti, suviññāpito bhante Nāgasena pañho gambhīro uttānī kato, guyhaṁ vidaṁsitaṁ, gaṇṭhi bhinno, gahanaṁ agahanaṁ kataṁ, naṭṭhā paravādā, bhaggā kudiṭṭhī, nippabhā jātā kutitthiyā, tvaṁ gaṇīvarapavaramāsajjānti.

Katādhikārasaphalapañho paṭhamo.

---

2. Sabbaññubhāvapañha

2. Bhante Nāgasena Buddho sabbaññūti. Āma mahārāja Bhagavā sabbaññū, na ca Bhagavato satataṁ samitaṁ ñāṇadassanaṁ paccupaṭṭhitaṁ, āvajjanapaṭibaddhaṁ Bhagavato sabbaññutañāṇaṁ, āvajjitvā yadicchakaṁ jānātīti, tena hi bhante Nāgasena Buddho asabbaññūti. Yadi tassa pariyesanāya sabbaññutañāṇaṁ hotīti. Vāhasataṁ kho mahārāja vīhīnaṁ aḍḍhacūḷañca vāhā vīhisattambaṇāni dve ca tumbā ekaccharākkhaṇe pavattacittassa ettakā vīhī lakkhaṁ ṭhapīyamānā[1] parikkhayaṁ pariyādānaṁ gaccheyyuṁ.

Tatrime sattavidhā cittā pavattanti, ye te mahārāja sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesaṁ taṁ cittaṁ garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, abhāvitattā cittassa. Yathā mahārāja vaṁsanāḷassa vitatassa visālassa vitthiṇṇassa saṁsibbitavisibbitassa sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa garukaṁ hoti āgamanaṁ dandhaṁ. Kiṁ kāraṇā, saṁsibbitavisibbitattā sākhānaṁ, evameva kho mahārāja ye te sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesaṁ taṁ cittaṁ garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati. Kiṁ kāraṇā, saṁsibbitavisibbitattā kilesehi, idaṁ paṭhamaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ dutiyaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati—ye te mahārāja sotāpannā pihitāpāyā diṭṭhippattā viññātasatthusāsanā, tesaṁ taṁ cittaṁ

---

1. Ṭhapīyamāne (Sī, I)

tīsu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati. Uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati. Kiṁ kāraṇā, tīsu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā. Yathā mahārāja vaṁsanāḷassa tipabbaganṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva tipabbaṁ tāva lahukaṁ eti, tato upari thaddhaṁ, kiṁ kāraṇā, heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā, evameva kho mahārāja ye te sotāpannā pihitāpāyā diṭṭhippattā viññātasatthusāsanā, tesaṁ taṁ cittaṁ tīsu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati. Kiṁ kāraṇā, tīsu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā, idaṁ dutiyaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ tatiyaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati—ye te mahārāja sakadāgāmino, yesaṁ rāgadosamohā tanubhūtā, tesaṁ taṁ cittaṁ pañcasu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati. Kiṁ kāraṇā, pañcasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā. Yathā mahārāja vaṁsanāḷassa pañcapabbaganṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva pañcapabbaṁ tāva lahukaṁ eti, tato upari thaddhaṁ, kiṁ kāraṇā, heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā, evameva kho mahārāja ye te sakadāgāmino, yesaṁ rāgadosamohā tanubhūtā, tesaṁ taṁ cittaṁ pañcasu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, pañcasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā, idaṁ tatiyaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ catutthaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati—ye te mahārāja anāgāmino, yesaṁ pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni, tesaṁ taṁ cittaṁ dasasu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, dasasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā. Yathā mahārāja vaṁsanāḷassa dasapabbaganṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva dasapabbaṁ tāva lahukaṁ eti, tato upari taddhaṁ, kiṁ kāraṇā, heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā, evameva kho mahārāja ye te anāgamino, yesaṁ pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni, tesaṁ

taṁ cittaṁ dasasu ṭhānesu lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, uparibhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, dasasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṁ appahīnattā, idaṁ catutthaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ pañcamaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati—ye te mahārāja arahanto khīṇāsavā dhotamalā vantakilesā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaññojanā pattapaṭisambhidā sāvakabhūmīsu parisuddhā, tesaṁ taṁ cittaṁ sāvakavisaye lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, Paccekabuddhabhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, parisuddhattā sāvakavisaye, aparisuddhattā Paccekabuddhavisaye. Yathā mahārāja vaṁsanāḷassa sabbapabbaganṭhiparisuddhassa ākaḍḍhiyantassa lahukaṁ hoti āgamanaṁ adandhaṁ, kiṁ kāraṇā, sabbapabbaganṭhiparisuddhattā agahanattā vaṁsassa, evameva kho mahārāja ye te arahanto khīṇāsavā dhotamalā vantakilesā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaññojanā pattapaṭisambhidā sāvakabhūmīsu parisuddhā, tesaṁ taṁ cittaṁ sāvakavisaye lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, Paccekabuddhabhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, parisuddhattā sāvakavisaye, aparisuddhattā Paccekabuddhavisaye, idaṁ pañcamaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ chaṭṭhaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati—ye te mahārāja Paccekabuddhāsayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavimalacittā, tesaṁ taṁ cittaṁ sakavisaye lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, Sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, parisuddhattā sakavisaye mahantattā Sabbaññubuddhavisayassa. Yathā mahārāja puriso sakavisayaṁ parittaṁ nadiṁ rattimpi divāpi yadicchakaṁ acchambhito otareyya, atha parato mahāsamuddaṁ gambhīraṁ vitthataṁ agādhamapāraṁ disvā bhāyeyya, dandhāyeyya na visaheyya otituṁ. Kiṁ kāraṇā, tiṇṇattā[1] sakavisayassa, mahantatta ca mahāsamuddassa, evameva kho mahārāja ye te Paccekabuddhā sayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavimalacittā,

1. Ciṇṇattā (Sī, Syā, I)

tesaṁ taṁ cittaṁ sakavisaye lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, Sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṁ uppajjati dandhaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, parisuddhattā sakavisaye mahantattā Sabbaññubuddhavisayassa, idaṁ chaṭṭhaṁ cittaṁ.

Tatridaṁ sattamaṁ cittaṁ vibhattamāpajjati__ye te mahārāja Sammāsambuddhā sabbaññuno Dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi Buddhadhammehi samannāgatā Anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesaṁ taṁ cittaṁ sabbattha lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, sabbattha parisuddhattā, api nu kho mahārāja nārācassa sudhotassa vimalassa niggaṇṭhissa sukhumadhārassa ajimhassa avaṅkassa akuṭilassa daḷhacāpasamārūḷhassa khomasukhume vā kappāsasukhume vā kambalasukhume vā balavanipātitassa dandhāyitattaṁ vā lagganaṁ vā hotīti. Na hi bhante, kiṁ kāraṇā, sukhumattā vatthānaṁ sudhotattā nārācassa nipātassa ca balavattāti, evameva kho mahārāja ye te Sammāsambuddhā sabbaññuno Dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi Buddhadhammehi samannāgatā Anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesaṁ taṁ cittaṁ sabbattha lahukaṁ uppajjati lahukaṁ pavattati, kiṁ kāraṇā, sabbattha parisuddhattā, idaṁ sattamaṁ cittaṁ.

Tatra mahārāja yadidaṁ Sabbaññubuddhānaṁ cittaṁ, taṁ channampi cittānaṁ gaṇanaṁ atikkamitvā asaṅkhyeyyena guṇena parisuddhañca lahukañca, yasmā ca Bhagavato cittaṁ parisuddhañca lahukañca, tasmā mahārāja Bhagavā yamakapāṭihīraṁ dasseti. Yamakapāṭihīre mahārāja ñātabbaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ cittaṁ evaṁ lahuparivattanti, na tattha sakkā uttariṁ kāraṇaṁ vattuṁ, tepi mahārāja pāṭihīrā Sabbaññubuddhānaṁ cittaṁ upādāya gaṇanampi saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upenti, āvajjanapaṭibaddhaṁ mahārāja Bhagavato sabbaññutañāṇaṁ, āvajjetvā yadicchakaṁ jānāti.

Yathā mahārāja puriso hatthe ṭhapitaṁ yaṁ kiñci dutiye hatthe ṭhapeyya vivaṭena mukhena vācaṁ nicchāreyya, mukhagataṁ bhojanaṁ gileyya, ummīletvā vā nimīleyya, nimīletvā vā ummīleyya, samiñjitaṁ vā bāhaṁ pasāreyya, pasāritaṁ vā bāhaṁ samiñjeyya, ciratarаṁ etaṁ mahārāja, lahutaraṁ Bhagavato sabbaññutañāṇaṁ, lahutaraṁ āvajjanaṁ, āvajjetvā yadicchakaṁ jānāti, āvajjanavikalamattakena na tāvatā Buddhā Bhagavanto asabbaññuno nāma hontīti.

Āvajjanampi bhante Nāgasena pariyesanāya kātabbaṁ, iṅgha maṁ tattha kāraṇena saññāpehīti. Yathā mahārāja purisassa aḍḍhassa mahaddhanassa mahābhogassa pahūtajātarūparajatassa pahūtavittūpakaraṇassa pahūtadhanadhaññassa sālivīhiyavataṇḍulatilamuggamāsapubbaṇṇāparaṇṇasappitelanavanītakhīrada dhimadhuguḷaphāṇitā ca khaḷopikumbhipīṭharakoṭṭhabhājanagatā bhaveyyuṁ, tassa ca purisassa pāhunako āgaccheyya bhattāraho bhattābhikaṅkhī, tassa ca gehe yaṁ randhaṁ bhojanaṁ, taṁ pariniṭṭhitaṁ bhaveyya, kumbhito taṇḍule nīharitvā bhojanaṁ randheyya, api ca kho so mahārāja tāvatakena bhojanavekallamattakena adhano nāma kapaṇo nāma bhaveyyāti. Na hi bhante, cakkavattirañño gharepi bhante akāle bhojanavekallaṁ hoti, kiṁ pana gahapatikassāti. Evameva kho mahārāja Tathāgatassa āvajjanavikalamattakaṁ sabbaññutañāṇaṁ āvajjetvā yadicchakaṁ jānāti.

Yathā vā pana mahārāja rukkho assa phalito oṇatavinato piṇḍibhārabharito, na kiñci tattha patitaṁ phalaṁ bhaveyya, api nu kho so mahārāja rukkho tāvatakena patitaphalavekallamattakena aphalo nāma bhaveyyāti. Na hi bhante, patanapaṭibaddhāni tāni rukkhaphalāni, patite yadicchakaṁ labhatīti. Evameva kho mahārāja Tathāgatassaṁ āvajjanapaṭibaddhaṁ sabbaññutañāṇaṁ āvajjetvā yadicchakaṁ jānātīti.

Bhante Nāgasena āvajjetvā āvajjetvā Buddho yadicchakaṁ jānātīti. Āma mahārāja Bhagavā āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṁ jānātīti.

Yathā mahārāja cakkavattī rājā yadā cakkaratanaṁ sarati "upetu me cakkaratanan"ti, sarite cakkaratanaṁ upeti, evameva kho mahārāja Tathāgato āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṁ jānātīti. Daḷhaṁ bhante Nāgasena kāraṇaṁ, Buddho sabbaññū, sampaṭicchāma Buddho sabbaññūti.

Buddhasabbaññubhāvapañho dutiyo.

---

3. Devadattapabbajjapañha

3. Bhante Nāgasena Devadatto kena pabbājitoti. Cha yime mahārāja khattiyakumārā Bhaddiyo ca Anuruddho ca Ānando ca Bhagu ca

Kimilo[1] ca Devadatto ca Upālikappako sattamo abhisambuddhe Satthari Sakyakulānandajanane Bhagavantaṁ anupabbajantā nikkhamiṁsu, te Bhagavā pabbājesīti. Nanu bhante Devadattena pabbajitvā saṁgho bhinnoti. Āma mahārāja Devadattena pabbajitvā saṁgho bhinno, na gihī saṁghaṁ bhindati, na bhikkhunī, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī saṁghaṁ bhindati, bhikkhu pakatatto samānasaṁvāsako samānasīmāyaṁ ṭhito saṁghaṁ bhindatīti. Saṁghabhedako bhante puggalo kiṁ kammaṁ phusatīti. Kappaṭṭhitikaṁ mahārāja kammaṁ phusatīti.

Kiṁ pana bhante Nāgasena Buddho jānāti "Devadatto pabbajitvā saṁghaṁ bhindissati, saṁghaṁ bhinditvā kappaṁ niraye paccissatī"ti. Āma mahārāja Tathāgato jānāti "Devadatto pabbajitvā saṁghaṁ bhindissati, saṁghaṁ bhinditvā kappaṁ niraye paccissatī"ti. Yadi bhante Nāgasena Buddho jānāti "Devadatto pabbajitvā saṁghaṁ bhindissati, saṁghaṁ bhinditvā kappaṁ niraye paccissatī"ti, tena hi bhante Nāgasena Buddho kāruṇiko anukampako hitesī sabbasattānaṁ ahitaṁ apanetvā hitamupadahatīti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi taṁ ajānitvā pabbājesi, tena hi Buddho asabbaññūti, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, vijaṭehi etaṁ mahājaṭaṁ, bhinda parāpavādaṁ, anāgate addhāne tayā sadisā buddhimanto bhikkhū dullabhā bhavissanti, ettha tava balaṁ pakāsehīti.

Kāruṇiko mahārāja Bhagavā sabbaññū ca, kāruññena mahārāja Bhagavā sabbaññutañāṇena Devadattassa gatiṁ olokento addasa Devadattaṁ āpāyikaṁ kammaṁ[2] āyūhitvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṁ vinipātena vinipātaṁ gacchantaṁ, taṁ Bhagavā sabbaññūtañāṇena jānitvā imassa apariyantakataṁ kammaṁ mama sāsane pabbajitassa pariyantakataṁ bhavissati, purimaṁ upādāya pariyantakataṁ dukkhaṁ bhavissati, apabbajitopi ayaṁ moghapuriso kappaṭṭhiyameva kammaṁ āyūhissatīti kāruññena Devadattaṁ pabbājesīti.

Tena hi bhante Nāgasena Buddho vadhitvā telena makkheti, papāte pātetvā hatthaṁ deti, māretvā jīvitaṁ pariyesati, yaṁ so paṭhamaṁ

---

1. Kimbilo (Sī, I) Vi 3. 338; Ma 2. 125 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Aparāpariyakammaṁ (Sī, Syā, I)

dukkhaṁ datvā pacchā sukhaṁ upadahatīti. Vadhetipi mahārāja Tathāgato sattānaṁ hitavasena, pātetipi sattānaṁ hitavasena, māretipi sattānaṁ hitavasena, vadhitvāpi mahārāja Tathāgato sattānaṁ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṁ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṁ hitameva upadahati. Yathā mahārāja mātāpitaro nāma vadhitvāpi pātayitvāpi puttānaṁ hitameva upadahanti, evameva kho mahārāja Tathāgato vadhetipi sattānaṁ hitavasena, pātetipi sattānaṁ hitavasena, māretipi sattānaṁ hitavasena, vadhitvāpi mahārāja Tathāgato sattānaṁ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṁ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṁ hitameva upadahati, yena yena yogena sattānaṁ guṇavuḍḍhi hoti, tena tena yogena sabbasattānaṁ hitameva upadahati. Sace mahārāja Devadatto na pabbājeyya, gihibhūto samāno nirayasaṁvattanikaṁ bahuṁ pāpakammaṁ katvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṁ vinipātena vinipātaṁ gacchanto bahuṁ dukkhaṁ vedayissati, taṁ Bhagavā jānamāno kāruññena Devadattaṁ pabbājesi, “mama sāsane pabbajitassa dukkhaṁ pariyantakataṁ bhavissatī”ti kāruññena garukaṁ dukkhaṁ lahukaṁ akāsi.

Yathā vā mahārāja dhanayasasiriñātibalena balavā puriso attano ñātiṁ vā mittaṁ vā raññā garukaṁ daṇḍaṁ dhārentaṁ attano bahuvissatthabhāvena samatthatāya garukaṁ daṇḍaṁ lahukaṁ akāsi, evameva kho mahārāja Bhagavā bahūni kappakoṭisatasahassāni dukkhaṁ vedayamānaṁ Devadattaṁ pabbājetvā sīlasamādhipaññāvimuttibalasamatthabhāvena garukaṁ dukkhaṁ lahukaṁ akāsi.

Yathā vā pana mahārāja kusalo bhisakko sallakatto garukaṁ rogaṁ balavosadhabalena lahukaṁ karoti, evameva kho mahārāja bahūni kappakoṭisatasahassāni dukkhaṁ vedayamānaṁ Devadattaṁ Bhagavā rogaññutāya pabbajetvā kāruññabalo patthaddhadhammosadhabalena garukaṁ dukkhaṁ lahukaṁ akāsi. Api nu kho so mahārāja Bhagavā bahuvedanīyaṁ Devadattaṁ appavedanīyaṁ karonto kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Na kiñci bhante apuññaṁ āpajjeyya antamaso gaddūhanamattampīti. Imampi kho mahārāja kāraṇaṁ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi, yathā mahārāja coraṁ āgucāriṁ gahetvā rañño dasseyyuṁ, ayaṁ kho deva coro āgucārī, imassa yaṁ icchasi, taṁ daṇḍaṁ paṇehīti. Tamenaṁ rājā evaṁ vadeyya "tena hi bhaṇe imaṁ coraṁ bahinagaraṁ nīharitvā āghātane sīsaṁ chindathā"ti, "evaṁ devā"ti kho te rañño paṭissutvā taṁ bahinagaraṁ nīharitvā āghātanaṁ nayeyyuṁ. Tamenaṁ passeyya kocideva puriso rañño santikā laddhavaro laddhayasadhanabhogo ādeyyavacano balavicchitakārī, so tassa kāruññaṁ katvā te purise evaṁ vadeyya "alaṁ bho kiṁ tumhākaṁ imassa sīsacchedanena, tena hi bho imassa hatthaṁ vā pādaṁ vā chinditvā jīvitaṁ rakkhatha, ahametassa kāraṇā rañño santike paṭivacanaṁ karissāmī"ti. Te tassa balavato vacanena tassa corassa hatthaṁ vā pādaṁ vā chinditvā jīvitaṁ rakkheyyuṁ. Api nu kho so mahārāja puriso evaṁ kārī tassa corassa kiccakārī assāti. Jīvitadāyako so bhante puriso tassa corassa, jīvite dinne kiṁ tassa akataṁ nāma atthīti. Yā pana hatthapādacchedane vedanā, so tāya vedanāya kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Attano katena so bhante coro dukkhavedanaṁ vedayati, jīvitadāyako pana puriso na kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti, evameva kho mahārāja Bhagavā kāruññena Devadattaṁ pabbājesi "mama sāsane pabbajitassa dukkhaṁ pariyantakataṁ bhavissatī"ti. Pariyantakatañca mahārāja Devadattassa dukkhaṁ, Devadatto mahārāja maraṇakāle—

"Imehi aṭṭhīhi ta'maggapuggalaṁ,
Devātidevaṁ naradammasārathiṁ.
Samantacakkhuṁ satapuññalakkhaṇaṁ,
Pāṇehi Buddhaṁ saraṇaṁ upemī"ti.

Pāṇupetaṁ saraṇamagamāsi. Devadatto mahārāja cha koṭṭhāse kate kappe atikkante paṭhamakoṭṭhāse saṁghaṁ bhindi, pañca koṭṭhāse niraye paccitvā tato muccitvā Aṭṭhissaro nāma Paccekabuddho bhavissati. Api nu kho so mahārāja Bhagavā evaṁ kārī Devadattassa kiccakārī assāti. Sabbadado bhante Nāgasena Tathāgato Devadattassa, yaṁ

Tathāgato Devadattaṁ paccekabodhiṁ pāpessati, kiṁ Tathāgatena Devadattassa akataṁ nāma atthīti. Yaṁ pana mahārāja Devadatto saṁghaṁ bhinditvā niraye dukkhavedanaṁ vedayati, api nu kho Bhagavā tatonidānaṁ kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Na hi bhante, attanā katena bhante Devadatto kappaṁ niraye paccati, dukkhapariyantakārako Satthā na kiñci apuññaṁ āpajjatīti. Imampi kho tvaṁ mahārāja kāraṇaṁ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi, yathā mahārāja kusalo bhisakko sallakatto vātapittasemhasannipāta-utupariṇāmavisamaparihāra-opakkamikopakkantaṁ pūtikuṇapaduggandhābhisañchannaṁ antosallaṁ susiragataṁ pubbaruhirasampuṇṇaṁ vaṇaṁ vūpasamento vaṇamukhaṁ kakkhaḷatikhiṇakhārakaṭukena bhesajjena anulimpati paripaccanāya, paripaccitvā mudubhāvamupagataṁ satthena vikantayitvā ḍahati salākāya, daḍḍhe khāralavaṇaṁ deti, bhesajjena anulimpati vaṇaruhanāya byādhitassa sotthibhāvamanuppattiyā, api nu kho so mahārāja bhisakko sallakatto ahitacitto bhesajjena anulimpati, satthena vikanteti, ḍahati salākāya, khāralavaṇaṁ detīti. Na hi bhante, hitacitto sotthikāmo tāni kiriyāni karotīti. Yā panassa bhesajjakiriyākaraṇena uppannā dukkhavedanā, tatonidānaṁ so bhisakko sallakatto kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Hitacitto bhante sotthikāmo bhisakko sallakatto tāni kiriyāni karoti, kiṁ so tatonidānaṁ apuññaṁ āpajjeyya, saggagāmī so bhante bhisakko sallakattoti, evameva kho mahārāja kāruññena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi dukkhaparimuttiyā.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Bhagavā Devadattaṁ pabbājesi, yathā mahārāja puriso kaṇṭakena viddho assa, athaññataro puriso tassa hitakāmo sotthikāmo tiṇhena kaṇṭakena vā satthamukhena vā samantato chinditvā paggharantena lohitena taṁ kaṇṭakaṁ nīhareyya, api nu kho so mahārāja puriso ahitakāmo taṁ kaṇṭakaṁ nīharatīti. Na hi bhante, hitakāmo so bhante puriso sotthikāmo taṁ kaṇṭakaṁ nīharati.

Sace so bhante taṁ kaṇṭakaṁ na nīhareyya, maraṇaṁ vā so tena pāpuṇeyya maraṇamattaṁ vā dukkhanti, evameva kho mahārāja Tathāgato kāruññena Devadattaṁ pabbājesi dukkhaparimuttiyā. Sace mahārāja Bhagavā Devadattaṁ na pabbājeyya, kappakoṭisatasahassampi Devadatto bhavaparamparāya niraye pacceyyāti.

Anusotagāmiṁ bhante Nāgasena Devadatta Tathāgato paṭisotaṁ pāpesi, vipanthapaṭipannaṁ Devadattaṁ panthe paṭipādesi, papāte patitassa Devadattassa patiṭṭhaṁ adāsi, visamagataṁ Devadattaṁ Tathāgato samaṁ āropesi, ime ca bhante Nāgasena hetū imāni ca kāraṇāni na sakkā aññena sandassetuṁ aññatra tavādisena buddhimatāti.

Devadattapabbajjapañho tatiyo.

---

4. Pathavicalanapañha

4. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—"aṭṭhime bhikkhave[1] hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā"ti. Asesavacanaṁ idaṁ, nissesavacanaṁ idaṁ, nippariyāyavacanaṁ idaṁ, natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya. Yadi bhante Nāgasena añño navamo hetu bhaveyya mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tampi hetuṁ Bhagavā katheyya. Yasmā ca kho bhante Nāgasena natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tasmā anācikkhito Bhagavatā, ayañca navamo hetu dissati mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, yaṁ Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitāti. Yadi bhante Nāgasena aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tena hi Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitāti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, tena hi aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo

---

1. Aṭṭhime Ānanda (Dī 2. 90; Aṁ 3. 132 piṭṭhesu.)

dunniveṭhiyo andhakaraṇo ceva gambhīro ca, so tavānuppatto, neso aññena ittarapaññena sakkā visajjetuṁ aññatra tavādisena buddhimatāti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā—"aṭṭhime bhikkhave hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā"ti. Yaṁ Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, tañca pana akālikaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, tasmā agaṇitaṁ aṭṭhahi hetūhi.

Yathā mahārāja loke tayo yeva meghā gaṇīyanti vassiko hemantiko pāvusakoti. Yadi te muñcitvā añño megho pavassati, na so megho gaṇīyati sammatehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṁ gacchati. Evameva kho mahārāja Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja Himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesaṁ mahārāja pañcannaṁ nadisatānaṁ daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathīdaṁ, Gaṅgā Yamunā Aciravatī Sarabhū Mahī Sindhu Sarassatī Vetravatī Vītaṁsā Candabhāgāti, avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā, kiṁ kāraṇā, na tā nadiyo dhuvasalilā. Evameva kho mahārāja Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja raññō satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesaṁ cha yeva janā amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathīdaṁ, senāpati purohito akkhadasso bhaṇḍāgāriko chattaggāhako khaggaggāhako. Ete yeva amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Kiṁ kāraṇā, yuttattā rājaguṇehi, avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkhaṁ gacchantī. Evamevakho mahārāja Vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṁ sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitā, akālikaṁ etaṁ kadācuppattikaṁ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṁ, na taṁ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Suyyati nu kho mahārāja etarahi Jinasāsane katādhikārānaṁ diṭṭhadhammasukhavedanīyakammaṁ, kitti ca yesaṁ abbhuggatā devamanussesūti. Āma bhante suyyati etarahi Jinasāsane katādhikārānaṁ diṭṭhadhammasukhavedanīyakammaṁ, kitti ca yesaṁ abbhuggatā devamanussesu satta janāti. Ke ca te mahārājāti. Sumano ca bhante mālākāro, Ekasāṭako ca brāhmaṇo, Puṇṇo ca bhatako, Mallikā ca devī, Gopālamātā ca devī, Suppiyā ca upāsikā, Puṇṇā ca dāsīti ime satta diṭṭhadhammasukhavedanīyā sattā, kitti ca imesaṁ abbhuggatā devamanussesūti.

Aparepi suyyanti nukho atīte mānusakeneva sarīradehena tidasabhavanaṁ gatāti. Āma bhante suyyantīti, ke ca te mahārājāti. Guttilo ca gandhabbo, Sādhīno ca rājā, Nimi ca rājā, Mandhātā ca rājāti ime caturo janā suyyanti, teneva mānusakena sarīradehena Tidasabhavanaṁ gatāti. Sucirampi kataṁ suyyati sukatadukkaṭanti. Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja atīte vā addhāne vattamāne vā addhāne itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā tikkhattuṁ vā mahāpathavī kampitāti. Na hi bhanteti. Atthi me mahārāja āgamo adhigamo pariyatti savanaṁ sikkhābalaṁ sussūsā paripucchā ācariyupāsanaṁ, mayāpi na sutapubbaṁ "itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā tikkhattuṁ vā mahāpathavī kampitī"ti ṭhapetvā Vessantarassa rājavasabhassa dānavaraṁ. Bhagavato ca mahārāja Kassapassa, Bhagavato ca Sakyamuninoti dvinnaṁ Buddhānaṁ antare gaṇanapathaṁ vītivattā vassakoṭiyo atikkantā, tatthapi me savanaṁ natthi "itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā tikkhattuṁ vā mahāpathavī kampitā"ti. Na mahārāja tāvatakena vīriyena tāvatakena parakkamena mahāpathavī kampati, guṇabhārabharitā mahārāja sabbasoceyyakiriyaguṇabhārabharitā dhāretuṁ na visahantī mahāpathavī calati kampati pavedhati.

Yathā mahārāja sakaṭassa atibhārabharitassa nābhiyo ca nemiyo ca phalanti akkho bhijjati, evameva kho mahārāja sabbasoceyyakiriyaguṇabhārabharitā mahāpathavī dhāretuṁ na visahantī calati kampati pavedhati.

Yathā vā pana mahārāja gaganaṁ anilajalavegasañchāditaṁ ussannajalabhārabharitaṁ ativātena phuṭitattā nadati ravati gaḷagaḷāyati, evameva kho mahārāja mahāpathavī rañño Vessantarassa dānabalavipula-ussannabhārabharitā dhāretuṁ na visahantī calati kampati pavedhati, na hi mahārāja rañño Vessantarassa cittaṁ rāgavasena pavattati, na dosavasena pavattati, na mohavasena pavattati, na mānavasena pavattati, na diṭṭhivasena pavattati, na kilesavasena pavattati, na vitakkavasena pavattati, na arativasena pavattati, atha kho dānavasena bahulaṁ pavattati "kinti anāgatā yācakā mama santike āgaccheyyuṁ, āgatā ca yācakā yathākāmaṁ labhitvā attamanā bhaveyyun"ti satataṁ samitaṁ dānaṁ pati mānasaṁ ṭhapitaṁ hoti. Rañño mahārāja Vessantarassa satataṁ samitaṁ dasasu ṭhānesu mānasaṁ ṭhapitaṁ hoti dame same khantiyaṁ saṁvare yame niyame akkodhe avihiṁsāyaṁ sacce soceyye, rañño mahārāja Vessantarassa kāmesanā pahīnā, bhavesanā paṭippassaddhā, brahmacariyesanāya yeva ussukkaṁ āpanno, rañño mahārāja vessantarassa attarakkhā[1] pahīnā, sabbasattarakkhāya ussukkaṁ āpanno "kinti ime sattā samaggā assu arogā sadhanā dīghāyukā"ti bahulaṁ yeva mānasaṁ pavattati. Dadamāno ca mahārāja Vessantaro rājā taṁ dānaṁ na bhavasampattihetu deti, na dhanahetu deti, na paṭidānahetu deti, na upalāpanahetu deti, na āyuhetu deti, na vaṇṇahetu deti, na sukhahetu deti, na balahetu deti, na yasahetu deti,na puttahetu deti, na dhītuhetu deti, atha kho sabbaññutañāṇahetu sabbaññutañāṇaratanassa kāraṇā evarūpe atulavipulānuttare dānavare adāsi, sabbaññutaṁ patto ca imaṁ gāthaṁ abhāsi—

* "Jāliṁ Kaṇhājinaṁ dhītaṁ, Maddideviṁ patibbataṁ.
Cajamāno na cintesiṁ, bodhiyā yeva kāraṇā"ti.

Vessantaro mahārāja rājā akkodhena kodhaṁ jināti, asādhuṁ sādhunā jināti, kadariyaṁ dānena jināti, alikavādinaṁ saccena jināti, sabbaṁ akusalaṁ kusalena jināti. Tassa evaṁ dadamānassa dhammānugatassa dhammasīsakassa[2] dānanissandabalava[3] vīriyavipulavipphārena heṭṭhā mahāvātā

---

1. Pararakkhāya (Sī, I)
2. Dhammāsīsakassa (Ka)
3. Dānanissandabala (Sī, I)

* Khu 4. 395 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

sañcalanti saṇikaṁ saṇikaṁ sakiṁ sakiṁ ākulākulā vāyanti onamanti unnamanti vinamanti, chinnapattapādapā[1] papatanti, gumbaṁ gumbaṁ valāhakā gagane sandhāvanti, rajosañcitā vātā dāruṇā honti, gaganaṁ uppīḷitā vātā vāyanti, sahasā dhamadhamāyanti, mahābhīmo saddo niccharati, tesu vātesu kupitesu udakaṁ saṇikaṁ saṇikaṁ calati, udake calite khubbhanti macchakacchapā, yamakayamakā ūmiyo jāyanti, jalacarā sattā tasanti, jalavīci yuganaddho vattati, vīcinādo pavattati, ghorā bubbuḷā[2] uṭṭhahanti, pheṇamālā bhavanti, uttarati mahāsamuddo, disāvidisaṁ dhāvati udakaṁ, uddhaṁsotapaṭisotamukhā sandanti saliladhārā, tasanti asurā garuḷā nāgā yakkhā, ubbijjanti "kiṁ nu kho, kathaṁ nu kho, sāgaro viparivattatī"ti, gamanapathamesanti bhītacittā, khubhite luḷite jaladhāre pakampati mahāpathavī sanagā sasāgarā, parivattati Sinerugiri kūṭaselasikharo vinamamāno hoti, vimanā honti ahinakulabiḷārakoṭṭhukasūkaramigapakkhino, rudanti yakkhā appesakkhā, hasanti yakkhā mahesakkhā kampamānāya mahāpathaviyā.

Yathā mahārāja mahati mahāpariyoge uddhanagate udakasampuṇṇe ākiṇṇataṇḍule heṭṭhato aggi jalamāno paṭhamaṁ tāva pariyogaṁ santāpeti, pariyogo santatto udakaṁ santāpeti, udakaṁ santattaṁ taṇḍulaṁ santāpeti, taṇḍulaṁ santattaṁ ummujjati nimujjati, bubbuḷakajātaṁ hoti, pheṇamālā uttarati. Evameva kho mahārāja Vessantaro rājā yaṁ loke duccajaṁ, taṁ caji, tassa taṁ duccajaṁ cajantassa dānassa sabhāvanissandena heṭṭhā mahāvātā dhāretuṁ na visahantā parikuppiṁsu[3], mahāvātesu parikupitesu[4] udakaṁ kampi, udake kampite mahāpathavī kampi, iti tadā mahāvātā ca udakañca mahāpathavī cāti ime tayo ekamanā viya ahesuṁ mahādānanissandena vipulabalavīriyena, natthediso mahārāja aññassa dānānubhāvo, yathā Vessantarassa rañño mahādānānubhāvo. Yathā mahārāja mahiyā bahuvidhā maṇayo vijjanti. Seyyathīdaṁ, indanīlo mahānīlo jotiraso veḷuriyo ummāpuppho sirīsapuppho manoharo sūriyakanto candakanto vajiro khajjopanako

---

1. Sīnappattapādapā (Sī)
2. Pubbuḷā (Ka)
3. Parikampiṁsu (Ka)
4. Parikhubbhitesu (Syā)

phussarāgo lohitaṅgo masāragalloti, ete sabbe atikkamma cakkavattimaṇi aggamakkhāyati, cakkavattimaṇi mahārāja samantā yojanaṁ obhāseti. Evameva kho mahārāja yaṁ kiñci mahiyā dānaṁ vijjati api asadisadānaṁ paramaṁ, taṁ sabbaṁ atikkamma Vessantarassa rañño mahādānaṁ aggamakkhāyati, Vessantarassa mahārāja rañño mahādāne dīyamāne sattakkhattuṁ mahāpathavī kampitāti.

Acchariyaṁ bhante Nāgasena Buddhānaṁ, abbhutaṁ bhante Nāgasena Buddhānaṁ, yaṁ Tathāgato bodhisatto samāno asamo lokena evaṁkhanti evaṁcitto evaṁadhimutti evaṁadhippāyo, bodhisattānaṁ bhante Nāgasena parakkamo dakkhāpito, pāramī ca jinānaṁ bhiyyo obhāsitā, cariyaṁ caratopi tāva Tathāgatassa sadevake loke seṭṭhabhāvo anudassito. Sādhu bhante Nāgasena thomitaṁ Jinasāsanaṁ, jotitā jinapāramī, chinno titthiyānaṁ vādagaṇṭhi, bhinno parāpavādakumbho[1], pañho gambhīro uttānīkato, gahanaṁ agahanaṁ kataṁ, sammā laddhaṁ Jinaputtānaṁ nibbāhanaṁ[2], evametaṁ gaṇivarapavara tathā sampaṭicchāmāti.

Pathavicalanapañho catuttho.

---

5. Sivirājacakkhudānapañha

5. Bhante Nāgasena tumhe evaṁ bhaṇatha "Sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, andhassa sato puna dibbacakkhūni uppannānī"ti, etampi vacanaṁ sakasaṭaṁ saniggahaṁ sadosaṁ "hetusamugghāte ahetusmiṁ avatthusmiṁ natthi dibbacakkhussa uppādo"ti * sutte vuttaṁ, yadi bhante Nāgasena Sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, tena hi "puna dibbacakkhūni uppannānī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā, yadi dibbacakkhūni uppannāni, tena hi "Sivirājena yācakassa cakkhūni dinnānī"ti yaṁ vacanaṁ, tampi micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro veṭhatopi veṭhataro gahanatopi gahanataro, so tavānuppatto, tattha chandamabhijanehi nibbāhanāya paravādānaṁ niggatāyāti.

---

1. Gumbo tayā viddaṁsito (Syā)
2. Nibbāyanaṁ (Ka)

* Khu 1. 231; Abhi 4. 191 piṭṭhesu atthato samānaṁ.

Dinnāni mahārāja Sivirājena yācakassa cakkhūni, tattha mā vimatiṁ uppādehi, puna dibbāni ca cakkhūni uppannāni, tatthāpi mā vimatiṁ janehīti. Api nu kho bhante Nāgasena hetusamugghāte ahetusmiṁ avatthusmiṁ dibbacakkhu uppajjatīti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana bhante ettha kāraṇaṁ, yena kāraṇena hetusamugghāte ahetusmiṁ avatthusmiṁ dibbacakkhu uppajjati, iṅgha tāva kāraṇena maṁ saññāpehīti.

Kiṁ pana mahārāja atthi loke saccaṁ nāma, yena saccavādino saccakiriyaṁ karontīti. Āma bhante, atthi loke saccaṁ nāma, saccena bhante Nāgasena saccavādino saccakiriyaṁ katvā devaṁ vassāpenti, aggiṁ nibbāpenti, visaṁ paṭihananti, aññampi vividhaṁ kattabbaṁ karontīti. Tena hi mahārāja yujjati sameti Sivirājassa saccabalena dibbacakkhūni uppannānīti, saccabalena mahārāja avatthusmiṁ dibbacakkhu uppajjati, saccaṁ yeva tattha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāya.

Yathā mahārāja ye keci sattā saccamanugāyanti "mahāmegho pavassatū"ti, tesaṁ saha saccamanugītena mahāmegho pavassati, api nu kho mahārāja atthi ākāse vassahetu sannicito "yena hetunā mahāmegho pavassatī"ti. Na hi bhante, saccaṁ yeva tattha hetu bhavati mahato meghassa pavassanāyāti. Evameva kho mahārāja natthi tassa pakatihetu, saccaṁ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

Yathā vā pana mahārāja ye keci sattā saccamanugāyanti "jalitapajjalitamahā-aggikkhandho paṭinivattatū"ti, tesaṁ saha saccamanugītena jalitapajjalitamahā-aggikkhandho khaṇena paṭinivattati. Api nu kho mahārāja atthi tasmiṁ jalitapajjalite mahā-aggikkhandhe hetu sannicito "yena hetunā jalitapajjalitamahā-aggikkhandho khaṇena paṭinivattatī"ti. Na hi bhante, saccaṁ yeva tattha vatthu hoti tassa jalitapajjalitassa mahā-aggikkhandhassa khaṇena paṭinivattanāyāti. Evameva kho mahārāja natthi tassa pakatihetu, saccaṁ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

Yathā vā pana mahārāja ye keci sattā saccamanugāyanti "visaṁ halāhalaṁ agadaṁ bhavatū"ti. Tesaṁ saha saccamanugītena visaṁ halāhalaṁ

khaṇena agadaṁ bhavati, api nu kho mahārāja atthi tasmiṁ halāhalavise hetu sannicito "yena hetunā visaṁ halāhalaṁ khaṇena agadaṁ bhavatī"ti. Na hi bhante, saccaṁ yeva tattha hetu bhavati visassa halāhalassa khaṇena paṭighātāyāti. Evameva kho mahārāja vinā pakatihetuṁ saccaṁ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

Catunnampi mahārāja ariyasaccānaṁ paṭivedhāya natthaññaṁ vatthu, saccaṁ vatthuṁ katvā cattāri ariyasaccāni paṭivijjhantīti. Atthi mahārāja Cīnavisaye Cīnarājā, so mahāsamudde kīḷitukāmo[1] catumāse catumāse saccakiriyaṁ katvā saha rathena antomahāsamudde yojanaṁ pavisati, tassa rāthasīsassa purato purato mahāvārikkhandho paṭikkamati, nikkhantassa puna ottharati, api nu kho mahārāja so mahāsamuddo sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena sakkā paṭikkamāpetunti. Atiparittakepi bhante taḷāke udakaṁ na sakkā sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena paṭikkamāpetuṁ, kiṁ pana mahāsamudde udakanti. Imināpi mahārāja kāraṇena saccabalaṁ ñātabbaṁ "natthi taṁ ṭhānaṁ, yaṁ saccena na pattabban"ti.

Nagare mahārāja Pāṭaliputte Asoko Dhammarājā sanegamajānapada-amaccabhaṭabalamahāmattehi parivuto Gaṅgaṁ nadiṁ[2] navasalilasampuṇṇaṁ samatitthikaṁ sambharitaṁ pañcayojanasatāyāmaṁ yojanaputhulaṁ sandamānaṁ disvā amacce evamāha "atthi koci bhaṇe samattho, yo imaṁ mahāgaṅgaṁ paṭisotaṁ sandāpetun"ti. Amaccā āhaṁsu "dukkaraṁ devā"ti.

Tasmiṁ yeva Gaṅgākūle ṭhitā Bandhumatī nāma gaṇikā assosi raññā kira evaṁ vuttaṁ "sakkā nu kho imaṁ mahāgaṅgaṁ paṭisotaṁ sandāpetun"ti, sā evamāha "ahañhi nagare Pāṭaliputte gaṇikā rūpūpajīvinī antimajīvikā, mama tāva rājā saccakiriyaṁ passatū"ti, atha sā saccakiriyaṁ akāsi, saha tassā saccakiriyāya khaṇena sā Mahāgaṅgā gaḷagaḷāyantī paṭisotaṁ sandittha mahato janakāyassa passato.

Atha rājā Gaṅgāya āvaṭṭa-ūmivegajanitaṁ halāhalasaddaṁ sutvā vimhito acchariyabbhutajāto amacce evamāha "kissāyaṁ bhaṇe Mahāgaṅgā paṭisotaṁ sandatī"ti. Bandhumatī mahārāja gaṇikā tava vacanaṁ

1. Baliṁ kātukāmo (Sī, I)
2. Gaṅgānadiṁ (Sī)

sutvā saccakiriyaṁ akāsi, tassā saccakiriyāya Mahāgaṅgā uddhaṁmukhā sandatīti.

Atha saṁviggahadayo rājā turitaturito sayaṁ gantvā taṁ gaṇikaṁ pucchi "saccaṁ kira je tayā saccakiriyāya ayaṁ Gaṅgā paṭisotaṁ sandāpitā"ti. Āma devāti. Rājā āha "kiṁ te tattha balaṁ atthi, ko vā te vacanaṁ ādiyati anummatto, kena tvaṁ balena imaṁ mahāgaṅgaṁ paṭisotaṁ sandāpesīti. Sā āha "saccabalenāhaṁ mahārāja imaṁ mahāgaṅgaṁ paṭisotaṁ sandāpesin"ti. Rājā āha "kiṁ te saccabalaṁ atthi coriyā dhuttiyā asatiyā chinnikāya pāpiyā bhinnasīlāya[1] hiri-atikkantikāya andhajanapalobhikāyā"ti. Saccaṁ mahārāja tādisikā ahaṁ, tādisikāyapi me mahārāja saccakiriyā atthi, yāyāhaṁ icchamānā sadevakampi lokaṁ parivatteyyanti. Rājā āha "katamā pana sā hoti saccakiriyā, iṅgha maṁ sāvehī"ti. Yo me mahārāja dhanaṁ deti khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā añño vā koci, tesaṁ samakaṁ yeva upaṭṭhahāmi, "khattiyo"ti viseso natthi, "suddo"ti atimaññanā[2] natthi, anunayappaṭighavippamuttā dhanassāmikaṁ paricarāmi, esā me deva saccakiriyā, yāyāhaṁ imaṁ mahāgaṅgaṁ paṭisotaṁ sandāpesinti.

Itipi mahārāja sacce ṭhitā na kiñci atthaṁ na vindanti. Dinnāni ca mahārāja Sivirājena yācakassa cakkhūni, dibbacakkhūni ca uppannāni, tañca saccakiriyāya. Yaṁ pana sutte vuttaṁ "maṁsacakkhusmiṁ naṭṭhe ahetusmiṁ avatthusmiṁ natthi dibbacakkhussa uppādo"ti. Taṁ bhāvanāmayaṁ cakkhuṁ sandhāya vuttaṁ, evametaṁ mahārāja dhārehīti. Sādhu bhante Nāgasena sunibbeṭhito pañho, suniddiṭṭho niggaho, sumadditā paravādā, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Sivirājacakkhudānapañho pañcamo.

---

6. Gabbhāvakkantipañha

6. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave sannipātā gabbhassa avakkanti[3] hoti, idha mātāpitaro ca

1. Pāpikāya bhinnasīmāya (Sī)
2. Atimaññamāno (Ka)
3. Gabbhassāvakkanti (Ma 1. 332 piṭṭhe.)

sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, imesaṁ kho bhikkhave tiṇṇaṁ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī”ti, asesavacanametaṁ, nissesavacanametaṁ, nippariyāyavacanametaṁ, arahassavacanametaṁ, sadevamanussānaṁ majjhe nisīditvā bhaṇitaṁ, ayañca dvinnaṁ sannipātā gabbhassa avakkanti dissati, Dukūlena tāpasena Pārikāya tāpasiyā utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena Sāmakumāro nibbatto. Mātaṅgenāpi isinā brāhmaṇakaññāya utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena Maṇḍabyo nāma māṇavako nibbattoti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ “tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave sannipātā gabbhassa avakkanti hotī”ti. Tena hi Sāmo ca kumāro Maṇḍabyo ca māṇavako ubhopi te nābhiparāmasanena nibbattāti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā, yadi bhante Tathāgatena bhaṇitaṁ “Sāmo ca kumāro Maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā”ti, tena hi “tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave sannipātā gabbhassa avakkanti hotī”ti yaṁ vacanaṁ, tampi micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho sugambhīro sunipuṇo visayo buddhimantānaṁ, so tavānuppatto, chinda vimatipathaṁ, dhārehi ñāṇavarappajjotanti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave sannipātā gabbhassa avakkanti hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, evaṁ tiṇṇaṁ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī”ti. Bhaṇitañca “Sāmo ca kumāro Maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā”ti. Tena hi bhante Nāgasena yena kāraṇena pañho suvinicchito hoti, tena kāraṇena maṁ saññāpehīti.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja Saṁkicco ca kumāro Isisiṅgo ca tāpaso thero ca Kumārakassapo “iminā nāma te nibbattā”ti. Āma bhante suyyati, abbhuggatā tesaṁ jāti, dve migadhenuyo tāva utunikāle dvinnaṁ tāpasānaṁ passāvaṭṭhānaṁ āgantvā sasambhavaṁ passāvaṁ piviṁsu, tena passāvasambhavena Saṁkicco ca kumāro Isisiṅgo ca tāpaso nibbattā. Therassa Udāyissa bhikkhunupassayaṁ

upagatassa rattacittena bhikkhuniyā aṅgajātaṁ upanijjhāyantassa sambhavaṁ kāsāve mucci, atha kho āyasmā Udāyi taṁ bhikkhuniṁ etadavoca "gaccha bhagini, udakaṁ āhara antaravāsakaṁ dhovissāmī"ti. Āhara'yya ahameva dhovissāmīti. Tato sā bhikkhunī utunisamaye taṁ sambhavaṁ ekadesaṁ mukhena aggahesi, ekadesaṁ aṅgajāte pakkhipi, tena thero Kumārakassapo nibbattoti etaṁ jano āhāti.

Api nukho tvaṁ mahārāja saddahasi taṁ vacananti. Āma bhante, balavaṁ tattha mayaṁ kāraṇaṁ upalabhāma, yena mayaṁ kāraṇena saddahāma "iminā kāraṇena nibbattā"ti. Kiṁ panettha mahārāja kāraṇanti. Suparikammakate bhante kalale bījaṁ nipatitvā khippaṁ saṁviruhatīti. Āma mahārājāti. Evameva kho bhante sā bhikkhunī utunī samānā saṇṭhite kalale ruhire pacchinnavege ṭhitāya dhātuyā taṁ sambhavaṁ gahetvā tasmiṁ kalale pakkhipi, tena tassā gabbho saṇṭhāsi, evaṁ tattha kāraṇaṁ paccema tesaṁ nibbattiyāti. Evametaṁ mahārāja tathā sampaṭicchāmi, yonippavesena gabbho sambhavatīti. Sampaṭicchasi pana tvaṁ mahārāja therassa Kumārakassapassa gabbhāvakkamananti. Āma bhanteti. Sādhu mahārāja paccāgatosi mama visayaṁ, ekavidhenapi gabbhāvakkantiṁ kathayanto mamānubalaṁ bhavissasi, atha yā pana tā dve migadhenuyo passāvaṁ pivitvā gabbhaṁ paṭilabhiṁsu, tāsaṁ tvaṁ saddahasi gabbhassāvakkamananti. Āma bhante, yaṁ kiñci bhuttaṁ pītaṁ khāyitaṁ lehitaṁ, sabbaṁ taṁ kalalaṁ osarati, ṭhānagataṁ vuḍḍhimāpajjati. Yathā bhante Nāgasena yā kāci saritā nāma, sabbā tā mahāsamuddaṁ osaranti, ṭhānagatā vuḍḍhimāpajjanti. Evameva kho bhante Nāgasena yaṁ kiñci bhuttaṁ pītaṁ khāyitaṁ lehitaṁ, sabbaṁ taṁ kalalaṁ osarati, ṭhānagataṁ vuḍḍhimāpajjati, tenāhaṁ kāraṇena saddahāmi mukhagatenapi gabbhassa avakkanti hotīti. Sādhu mahārāja gāḷhataraṁ upagatosi mama visayaṁ, mukhapānenapi dvayasannipāto bhavati. Saṁkiccassa ca mahārāja kumārassa Isisiṅgassa ca tāpasassa therassa ca Kumārakassapassa gabbhāvakkamanaṁ sampaṭicchasīti. Āma bhante sannipāto osaratīti.

Sāmopi mahārāja kumāro Maṇḍabyopi māṇavako tīsu sannipātesu antogadhā, ekarasā yeva purimena, tattha kāraṇaṁ vakkhāmi.

Dukūlo ca mahārāja tāpaso Pārikā ca tāpasī ubhopi te araññavāsā ahesuṁ pavivekādhimuttā uttamatthagavesakā, tapatejena yāva brahmalokaṁ santāpesuṁ. Tesaṁ tadā Sakko Devānamindo sāyaṁ pātaṁ upaṭṭhānaṁ āgacchati, so tesaṁ garukatamettatāya upadhārento addasa anāgatamaddhāne dvinnampi tesaṁ cakkhūnaṁ antaradhānaṁ, disvā te evamāha "ekaṁ me bhonto vacanaṁ karotha, sādhu ekaṁ puttaṁ janeyyātha, so tumhākaṁ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā"ti. Alaṁ kosiya, mā evaṁ bhaṇīti. Te tassa taṁ vacanaṁ na sampaṭicchiṁsu. Anukampako atthakāmo Sakko Devānamindo dutiyampi. Tatiyampi te evamāha "ekaṁ me bhonto vacanaṁ karotha, sādhu ekaṁ puttaṁ janeyyātha, so tumhākaṁ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā"ti. Tatiyampi te āhaṁsu "alaṁ kosiya, mā tvaṁ kho amhe anatthe niyojehi, kadāyaṁ kāyo na bhijjissati, bhijjatu ayaṁ kāyo bhedanadhammo, bhijjantiyāpi maraṇiyā patantepi selasikhare phalantepi ākāse patantepi candimasūriye neva mayaṁ lokadhammehi missayissāma, mā tvaṁ amhākaṁ sammukhabhāvaṁ upagaccha, upagatassa te eso vissāso, anatthacaro tvaṁ maññe"ti.

Tato Sakko Devānamindo tesaṁ manaṁ alabhamāno garukato pañjaliko puna yāci "yadi me vacanaṁ na ussahatha kātuṁ, yadā tāpasī utunī hoti pupphavatī, tadā tvaṁ bhante dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṁ parāmaseyyāsi, tena sā gabbhaṁ lacchati, sannipāto yevesa gabbhāvakkantiyā"ti. "Sakkomahaṁ kosiya taṁ vacanaṁ kātuṁ, na tāvatakena amhākaṁ tapo bhijjati, hotū"ti sampaṭicchiṁsu. Tāya ca pana velāya devabhavane atthi devaputto ussannakusalamūlo khīṇāyuko āyukkhayappatto yadicchakaṁ samattho okkamituṁ api cakkavattikulepi. Atha Sakko Devānamindo taṁ devaputtaṁ upasaṅkamitvā evamāha "ehi kho mārisa, supabhāto te divaso, atthasiddhi upagatā, yamahaṁ te upaṭṭhānamāgamiṁ, ramaṇīye te okāse vāso bhavissati, patirūpe kule paṭisandhi bhavissati, sundarehi mātāpitūhi vaḍḍhetabbo, ehi me vacanaṁ karohī"ti yāci. Dutiyampi. Tatiyampi yāci sirasi pañjalikato.

Tato so devaputto evamāha "katamaṁ taṁ mārisa kulaṁ, yaṁ tvaṁ abhikkhaṇaṁ kittayasi punappunan"ti. Dukūlo ca tāpaso Pārikā ca tāpasīti. So tassa vacanaṁ sutvā tuṭṭho sampaṭicchi "sādhu mārisa yo tava chando, so hotu, ākaṅkhamāno ahaṁ mārisa patthite kule uppajjeyyaṁ, kimhi kule uppajjāmi aṇḍaje vā jalābuje vā saṁsedaje vā opapātike vā"ti. Jalābujāya mārisa yoniyā uppajjāhīti. Atha Sakko Devānamindo uppattidivasaṁ vigaṇetvā Dukūlassa tāpasassa ārocesi "asukasmiṁ nāma divase tāpasī utunī bhavissati pupphavatī, tadā tvaṁ bhante dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṁ parāmaseyyāsī"ti. Tasmiṁ mahārāja divase tāpasī ca utunī pupphavatī ahosi, devaputto ca tatthūpago paccupaṭṭhito ahosi, tāpaso ca dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena tāpasiyā nābhiṁ parāmasi, iti te tayo sannipātā ahesuṁ, nābhiparāmasanena tāpasiyā rāgo udapādi, so panassā rāgo nābhiparāmasanaṁ paṭicca mā tvaṁ sannipātaṁ ajjhācārameva maññi, ūhasanampi[1] sannipāto, ullapanampi sannipāto, upanijjhāyanampi sannipāto, pubbabhāgabhāvato rāgassa uppādāya āmasanena sannipāto jāyati, sannipātā okkamanaṁ hotīti.

Anajjhācārepi mahārāja parāmasanena gabbhāvakkanti hoti. Yathā mahārāja aggi jalamāno aparāmasanopi upagatassa sītaṁ byapahanti, evameva kho mahārāja anajjhācārepi parāmasanena gabbhāvakkanti hoti.

Catunnaṁ mahārāja vasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti kammavasena yonivasena kulavasena āyācanavasena, api ca sabbepete sattā kammasambhavā kammasamuṭṭhānā.

Kathaṁ mahārāja kammavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti. Ussannakusalamūlā mahārāja sattā yadicchakaṁ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṁsedajāya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Yathā mahārāja puriso

1. Hasanampi (Ka)

aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño pahūtañātipakkho dāsiṁ vā dāsaṁ vā khettaṁ vā vatthuṁ vā gāmaṁ vā nigamaṁ vā janapadaṁ vā yaṁ kiñci manasā abhipatthitaṁ, yadicchakaṁ dviguṇatiguṇampi dhanaṁ datvā kiṇāti, evameva kho mahārāja ussannakusalamūlā sattā yadicchakaṁ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṁsedajāya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Evaṁ kammavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti.

Kathaṁ yonivasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti. Kukkuṭānaṁ mahārāja vātena gabbhāvakkanti hoti. Balākānaṁ meghasaddena gabbhāvakkanti hoti. Sabbepi devā agabbhaseyyakā sattā yeva, tesaṁ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Yathā mahārāja manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti, keci purato paṭicchādenti, keci pacchato paṭicchādenti, keci naggā honti, keci bhaṇḍū honti setapaṭadharā, keci moḷibaddhā honti, keci bhaṇḍū kāsāvavasanā honti, keci kāsāvavasanā moḷibaddhā honti, keci jaṭino vākacīradharā[1] honti, keci cammavasanā honti, keci rasmiyo nivāsenti, sabbepete manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti. Evameva kho mahārāja sattā yeva te sabbe, tesaṁ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Evaṁ yonivasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti.

Kathaṁ kulavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti. Kulaṁ nāma mahārāja cattāri kulāni aṇḍajaṁ jalābujaṁ saṁsedajaṁ opapātikaṁ. Yadi tattha gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍaje kule uppajjati, so tattha aṇḍajo hoti -pa- jalābuje kule. Saṁsedaje kule. Opapātike kule uppajjati, so tattha opapātiko hoti. Tesu tesu kulesu tādisā yeva sattā sambhavanti. Yathā mahārāja Himavati Nerupabbataṁ ye keci migapakkhino upenti, sabbe

---

1. Vākacīrā (Ka)

te sakavaṇṇaṁ vijahitvā suvaṇṇavaṇṇā honti, evameva kho mahārāja yo koci gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍajaṁ yoniṁ upagantvā sabhāvavaṇṇaṁ vijahitvā aṇḍajo hoti -pa-. Jalābujaṁ. Saṁsedajaṁ. Opapātikaṁ yoniṁ upagantvā sabhāvavaṇṇaṁ vijahitvā opapātiko hoti, evaṁ kulavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti.

Kathaṁ āyācanavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti. Idha mahārāja kulaṁ hoti aputtakaṁ bahusāpateyyaṁ saddhaṁ pasannaṁ sīlavantaṁ kalyāṇadhammaṁ tapanissitaṁ, devaputto ca ussannakusalamūlo cavanadhammo hoti. Atha Sakko Devānamindo tassa kulassa anukampāya taṁ devaputtaṁ āyācati "paṇidhehi mārisa asukassa kulassa mahesiyā kucchin"ti. So tassa āyācanahetu taṁ kulaṁ paṇidheti. Yathā mahārāja manussā puṇṇakāmā samaṇaṁ manobhāvanīyaṁ āyācitvā gehaṁ upanenti, ayaṁ upagantvā sabbassa kulassa sukhāvaho bhavissatīti. Evameva kho mahārāja Sakko Devānamindo taṁ devaputtaṁ āyācitvā taṁ kulaṁ upaneti. Evaṁ āyācanavasena sattānaṁ gabbhāvakkanti hoti.

Sāmo mahārāja kumāro Sakkena Devānamindena āyācito Pārikāya tāpasiyā kucchiṁ okkanto. Sāmo mahārāja kumāro katapuñño, mātāpitaro sīlavanto kalyāṇadhammā, āyācako Sakko, tiṇṇaṁ cetopaṇidhiyā Sāmo kumāro nibbatto. Idha mahārāja nayakusalo puriso sukaṭṭhe anūpakhette bījaṁ ropeyya, api nu tassa bījassa antarāyaṁ vivajjentassa vuḍḍhiyā koci antarāyo bhaveyyāti. Na hi bhante, nirupaghātaṁ bījaṁ khippaṁ saṁviruheyyāti. Evameva kho mahārāja Sāmo kumāro mutto uppannantarāyehi tiṇṇaṁ cetopaṇidhiyā nibbatto.

Api nu kho mahārāja sutapubbaṁ tayā isīnaṁ manopadosena iddho phīto mahājanapado sajano samucchinnoti. Āma bhante suyyati. Mahiyā Daṇḍakāraññaṁ[1] Majjhāraññaṁ Kāliṅgāraññaṁ Mātaṅgāraññaṁ, sabbaṁ taṁ araññaṁ araññabhūtaṁ, sabbepete janapadā isīnaṁ manopadosena khayaṁ gatāti.

---

1. Daṇḍakīraññaṁ (Ma 2. 41 piṭṭhe.)

Yadi mahārāja tesaṁ manopadosena susamiddhā janapadā ucchijjanti, api nu kho tesaṁ manopasādena kiñci nibbatteyyāti. Āma bhanteti. Tena hi mahārāja Sāmo kumāro tiṇṇaṁ balavantānaṁ cetopasādena nibbatto isinimmito devanimmito puññanimmitoti. Evametaṁ mahārāja dhārehi.

Tayome mahārāja devaputtā Sakkena Devānamindena āyācitā kulaṁ uppannā. Katame tayo, Sāmo kumāro Mahāpanādo Kusarājā, tayopete bodhisattāti. Suniddiṭṭhā bhante Nāgasena gabbhāvakkanti, sukathitaṁ kāraṇaṁ, andhakāro āloko kato, jaṭā vijaṭitā, nicchuddhā paravādā, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Gabbhāvakkantipañho chaṭṭho.

---

7. Saddhammantaradhānapañha

7. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "pañceva dāni Ānanda vassasatāni[1] saddhammo ṭhassatī"ti. Puna ca parinibbānasamaye Subhaddena paribbājakena pañhaṁ puṭṭhena Bhagavatā bhaṇitaṁ "ime ca Subhadda[2] bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti, asesavacanametaṁ, nissesavacanametaṁ, nippariyāyavacanametaṁ. Yadi bhante Nāgasena Tathāgatena bhaṇitaṁ "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatī"ti, tena hi "asuñño loko arahantehi assā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "asuñño loko arahantehi assā"ti, tena hi "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatī"ti tampi vacanaṁ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho gahanatopi gahanataro balavatopi balavataro gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṁ dassehi makaro viya sāgarabbhantaragatoti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatī"ti. Parinibbānasamaye ca Subhaddassa paribbājakassa

---

1. Vassasahassāni (Sī) passa Vi 4. 446; Aṁ 3. 105 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 125 piṭṭhe passitabbaṁ.

bhaṇitaṁ"ime ca Subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti. Tañca pana mahārāja Bhagavato vacanaṁ nānatthañceva hoti nānābyañjanañca, ayaṁ sāsanaparicchedo, ayaṁ paṭipatti paridīpanāti dūraṁ vivajjitā te ubho aññamaññaṁ. Yathā mahārāja nabhaṁ pathavito dūraṁ vivajjitaṁ, nirayaṁ saggato dūraṁ vivajjitaṁ, kusalaṁ akusalako dūraṁ vivajjitaṁ, sukhaṁ dukkhato dūraṁ vivajjitaṁ. Evameva kho mahārāja te ubho aññamaññaṁ dūraṁ vivajjitā.

Api ca mahārāja mā te pucchā moghā assa[1], rasato te saṁsanditvā kathayissāmi "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatī"ti yaṁ Bhagavā āha, taṁ khayaṁ paridīpayanto sesakaṁ paricchindi, vassasahassaṁ Ānanda saddhammo tiṭṭheyya, sace bhikkhuniyo na pabbājeyyuṁ. Pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatīti. Api nu kho mahārāja Bhagavā evaṁ vadanto saddhammassa antaradhānaṁ vā vadeti abhisamayaṁ vā paṭikkosatīti. Na hi bhanteti. Naṭṭhaṁ mahārāja parikittayanto sesakaṁ paridīpayanto paricchindi. Yathā mahārāja puriso naṭṭhāyiko sabbasesakaṁ gahetvā janassa paridīpeyya "ettakaṁ me bhaṇḍaṁ naṭṭhaṁ, idaṁ sesakan"ti. Evameva kho mahārāja Bhagavā naṭṭhaṁ paridīpayanto sesakaṁ devamanussānaṁ kathesi "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassabhī"ti. Yaṁ pana mahārāja Bhagavatā bhaṇitaṁ "pañceva dāni Ānanda vassasatāni saddhammo ṭhassatī"ti, sāsanaparicchedo eso.

Yaṁ pana parinibbānasamaye Subhaddassa paribbājakassa samaṇe parikittayanto āha "ime ca Subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti, paṭipattiparidīpanā esā. Tvaṁ pana taṁ paricchedañca paridīpanañca ekarasaṁ karosi. Yadi pana te chando, ekarasaṁ katvā kathayissāmi, sādhukaṁ suṇohi manasikarohi avikkhittamānaso[2].

Idha mahārāja taḷāko bhaveyya navasalilasampuṇṇo sammukhamuttariyamāno paricchinno parivaṭumakato, apariyādiṇṇe yeva

1. Assu (Sī, Syā)
2. Avicalamānaso (Sī) avimanamānaso (I, Ka)

tasmiṁ taḷāke udakūpari mahāmegho aparāparaṁ anuppabandho abhivasseyya, api nu kho mahārāja tasmiṁ taḷāke udakaṁ parikkhayaṁ pariyādānaṁ gaccheyyāti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Meghassa bhante anuppabandhatāyāti. Evameva kho mahārāja Jinasāsanavarasaddhammataḷāko ācārasīlaguṇavattapaṭipattivimalanavasalilasampuṇṇo uttariyamāno bhavaggamabhibhavitvā ṭhito. Yadi tattha Buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattimeghavassaṁ aparāparaṁ anuppabandhāpeyyuṁ abhivassāpeyyuṁ. Evamidaṁ Jinasāsanavarasaddhammataḷāko ciraṁ dīghamaddhānaṁ tiṭṭheyya, arahantehi loko asuñño bhaveyya, imamatthaṁ Bhagavatā sandhāya bhāsitaṁ "ime ca Subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti.

Idha pana mahārāja mahati mahā-aggikkhandhe jalamāne aparāparaṁ sukkhatiṇakaṭṭhagomayāni upasaṁhareyyuṁ, api nu kho so mahārāja aggikkhandho nibbāyeyyāti. Na hi bhante, bhiyyo bhiyyo so aggikkhandho jaleyya, bhiyyo bhiyyo pabhāseyyāti. Evameva kho mahārāja dasasahassiyā[1] lokadhātuyā Jinasāsanavarampi ācārasīlaguṇavattapaṭipattiyā jalati pabhāsati. Yadi pana mahārāja taduttariṁ Buddhaputtā pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā satatamappamattā padaheyyuṁ, tīsu sikkhāsu chandajātā sikkheyyuṁ, cārittañca sīlaṁ samattaṁ paripūreyyuṁ, evamidaṁ Jinasāsanavaraṁ bhiyyo bhiyyo ciraṁ dīghamaddhānaṁ tiṭṭheyya, asuñño loko arahantehi assāti imamatthaṁ Bhagavatā sandhāya bhāsitaṁ "ime ca Subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti.

Idha pana mahārāja siniddhasamasumajjitasappabhāsavimalādāsaṁ[2] saṇhasukhumagerukacuṇṇena aparāparaṁ majjeyyuṁ, api nu kho mahārāja tasmiṁ ādāse malakaddamarajojallaṁ jāyeyyāti. Na hi bhante, aññadatthu vimalataraṁ yeva bhaveyyāti. Evameva kho mahārāja Jinasāsanavaraṁ pakatinimmalaṁ byapagatakilesamalarajojallaṁ, yadi taṁ Buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattisallekhadhutaguṇena Jinasāsanavaraṁ sallakkheyyuṁ[3], evamidaṁ Jinasāsanavaraṁ ciraṁ dīghamaddhānaṁ tiṭṭheyya, asuñño ca loko arahantehi

1. Dasasahassimhi (bahūsu)
2. Sappabhaṁ suvimalādāsaṁ (Sī)
3. Sallikkheyyuṁ (Sī, I)

assāti imamatthaṁ Bhagavatā sandhāya bhāsitaṁ "ime ca Subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti. Paṭipattimūlakaṁ mahārāja Satthusāsanaṁ paṭipattikāraṇaṁ paṭipattiyā anantarahitāya tiṭṭhatīti.

Bhante Nāgasena "saddhammantaradhānan"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ saddhammantaradhānanti. Tīṇimāni mahārāja sāsanantaradhānāni. Katamāni tīṇi, adhigamantaradhānaṁ paṭipattantaradhānaṁ liṅgantaradhānaṁ, adhigame mahārāja antarahite suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, paṭipattiyā antarahitāya sikkhāpadapaññatti antaradhāyati, liṅgaṁ yeva tiṭṭhati, liṅge antarahite paveṇupacchedo hoti, imāni kho mahārāja tīṇi antaradhānānīti.

Suviññāpito bhante Nāgasena pañho, gambhīro uttānīkato, gaṇṭhi bhinno, naṭṭhā paravādā bhaggā, nippabhā katā, tvaṁ gaṇivaravasabhamāsajjāti.

Saddhammantaradhānapañho sattamo.

---

8. Akusalacchedanapañha

8. Bhante Nāgasena Tathāgato sabbaṁ akusalaṁ jhāpetvā sabbaññutaṁ patto, udāhu sāvasese akusale sabbaññutaṁ pattoti. Sabbaṁ mahārāja akusalaṁ jhāpetvā Bhagavā sabbaññutaṁ patto, natthi Bhagavato sesakaṁ akusalanti.

Kiṁ pana bhante dukkhā vedanā Tathāgatassa kāye uppannapubbāti. Āma mahārāja, * Rājagahe Bhagavato pādo sakalikāya[1] khato, lohitapakkhandikābādho uppanno, kāye abhisanne Jīvakena vireko kārito, vātābādhe uppanne upaṭṭhākena therena uṇhodakaṁ pariyiṭṭhanti.

---

* Vi 4. 354 piṭṭhe.

1. Sakkhalikāya (Syā, Ka)

Yadi bhante Nāgasena Tathāgato sabbaṁ akusalaṁ jhāpetvā sabbaññutaṁ patto, tena hi Bhagavato pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppannoti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatassa pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppanno, tena hi Tathāgato sabbaṁ akusalaṁ jhāpetvā sabbaññutaṁ pattoti tampi vacanaṁ micchā, natthi bhante vinā kammena vedayitaṁ, sabbaṁ taṁ vedayitaṁ kammamūlakaṁ, taṁ kammeneva vedayati, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti[1].

Na hi mahārāja sabbaṁ taṁ vedayitaṁ kammamūlakaṁ, aṭṭhahi mahārāja kāraṇehi vedayitāni uppajjanti, yehi kāraṇehi puthū sattā vedanā vediyanti. Katamehi aṭṭhahi, vātasamuṭṭhānānipi kho mahārāja idhekaccāni vedayitāni uppajjanti, pittasamuṭṭhānānipi kho mahārāja -pa- semhasamuṭṭhānānipi kho mahārāja -pa- sannipātikānipi kho mahārāja -pa- utupariṇāmajānipi kho mahārāja -pa- visamaparihārajānipi kho mahārāja -pa- opakkamikānipi kho mahārāja -pa- kammavipākajānipi kho mahārāja idhekaccāni vedayitāni uppajjanti, imehi kho mahārāja aṭṭhahi kāraṇehi puthū sattā vedanā vedayanti. Tattha ye te puggalā "satte kammaṁ vibādhatī"ti vadeyyuṁ, te ime puggalā sattakāraṇaṁ paṭibāhanti. Tesaṁ taṁ vacanaṁ micchāti. Bhante Nāgasena yañca vātikaṁ yañca pittikaṁ yañca semhikaṁ yañca sannipātikaṁ yañca utupariṇāmajaṁ yañca visamaparihārajaṁ yañca opakkamikaṁ, sabbete kammasamuṭṭhānā yeva, kammeneva te sabbe sambhavantīti.

Yadi mahārāja tepi sabbe kammasamuṭṭhānāva ābādhā bhaveyyuṁ, na tesaṁ koṭṭhāsato lakkhaṇāni bhaveyyuṁ. Vāto kho mahārāja kuppamāno dasavidhena kuppati sītena uṇhena jighacchāya pipāsāya atibhuttena ṭhānena padhānena ādhāvanena upakkamena kammavipākena. Tatra ye te nava vidhā, na te atīte, na anāgate, vattamānake bhave uppajjanti, tasmā na vattabbā "kammasambhavā sabbā vedanī"ti. Pittaṁ mahārāja kuppamānaṁ tividhena kuppati sītena uṇhena visamabhojanena. Semhaṁ mahārāja kuppamānaṁ tividhena kuppati sītena uṇhena annapānena.

---

1. Nibbāyitabboti (Ka)

Yo ca mahārāja vāto yañca pittaṁ yañca semhaṁ, tehi tehi kopehi kuppitvā missī hutvā sakaṁ sakaṁ vedanaṁ ākaḍḍhati. Utupariṇāmajā mahārāja vedanā utupariṇāmena uppajjati. Visamaparihārajā vedanā visamaparihārena uppajjati. Opakkamikā mahārāja vedanā atthi kiriyā, atthi kammavipākā, kammavipākajā vedanā pubbe katena kammena uppajjati. Iti kho mahārāja appaṁ kammavipākajaṁ, bahutaraṁ avasesaṁ. Tattha bālā "sabbaṁ kammavipākajaṁ yevā"ti atidhāvanti. Taṁ kammaṁ na sakkā vinā Buddhañāṇena vavatthānaṁ kātuṁ.

Yaṁ pana mahārāja Bhagavato pādo sakalikāya khato, taṁ vedayitaṁ neva vātasamuṭṭhānaṁ, na pittasamuṭṭhānaṁ, na semhasamuṭṭhānaṁ, na sannipātikaṁ, na utupariṇāmajaṁ, na visamaparihārajaṁ, na kammavipākajaṁ, opakkamikaṁ yeva. Devadatto hi mahārāja bahūni jātisatasahassāni Tathāgate āghātaṁ bandhi, so tena āghātena mahatiṁ garuṁ silaṁ gahetvā "matthake pātessāmī"ti muñci, athaññe dve selā āgantvā taṁ silaṁ Tathāgataṁ asampattaṁ yeva sampaṭicchiṁsu, tāsaṁ pahārena papaṭikā bhijjitvā Bhagavato pāde patitvā ruhiraṁ[1] uppādesi, kammavipākato vā mahārāja Bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṁ natthaññā vedanā.

Yathā mahārāja khettaduṭṭhatāya vā bījaṁ na sambhavati bījaduṭṭhatāya vā. Evameva kho mahārāja kammavipākato vā Bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṁ natthaññā vedanā.

Yathā vā pana mahārāja koṭṭhaduṭṭhatāya vā bhojanaṁ visamaṁ pariṇamati āhāraduṭṭhatāya vā, evameva kho mahārāja kammavipākato vā Bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṁ natthaññā vedanā. Api ca mahārāja natthi Bhagavato kammavipākajā vedanā, natthi visamaparihārajā vedanā, avasesehi samuṭṭhānehi Bhagavato vedanā uppajjati, tāya ca pana vedanāya na sakkā Bhagavantaṁ jīvitā voropetuṁ.

---

1. Nipatitvā rudhiraṁ (Syā)

Nipatanti mahārāja imasmiṁ cātumahābhūtike[1] kāye iṭṭhāniṭṭhā subhāsubhavedanā. Idha mahārāja ākāse khitto leḍḍu mahāpathaviyā nipatati, api nu kho so mahārāja leḍḍu pubbe katena mahāpathaviyā nipatīti. Na hi bhante, natthi so bhante hetu mahāpathaviyā, yena hetunā mahāpathavī kusalākusalavipākaṁ paṭisaṁvedeyya, paccuppannena bhante akammakena hetunā so leḍḍu mahāpathaviyaṁ nipatati. Yathā mahārāja mahāpathavī, evaṁ Tathāgato daṭṭhabbo. Yathā leḍḍu pubbe akatena mahāpathaviyaṁ nipatati, evameva kho mahārāja Tathāgatassa pubbe akatena sā sakalikā pāde nipatitā.

Idha pana mahārāja manussā mahāpathaviṁ bhindanti ca khaṇanti ca, api nu kho mahārāja te manussā pubbe katena mahāpathaviṁ bhindanti ca khaṇanti cāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja yā sā sakalikā Bhagavato pāde nipatitā, na sā sakalikā pubbe katena Bhagavato pāde nipatitā. Yopi mahārāja Bhagavato lohitapakkhandikābādho uppanno, sopi ābādho na pubbe katena uppanno, sannipātikeneva uppanno, ye keci mahārāja Bhagavato kāyikā ābādhā uppannā, na te kammābhinibbattā, channaṁ etesaṁ samuṭṭhānānaṁ aññatarato nibbattā.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavaralañchake Moḷiyasīvake[2] veyyākaraṇe—

> "Pittasamuṭṭhānānipi kho Sīvaka idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṁ Sīvaka veditabbaṁ, yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṁ Sīvaka saccasammataṁ, yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra Sīvaka ye te samaṇabrāhmaṇā evaṁvādino evaṁdiṭṭhino "yaṁ kiñcāyaṁ purisapuggalo paṭisaṁvedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, sabbaṁ taṁ pubbe katahetū"ti. Yañca sāmaṁ ñātaṁ, tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṁ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ micchāti vadāmi.

---

1. Cātummahābhūtike (Sī) 2. Moliyasivake (Syā, Ka) Saṁ 2. 428 piṭṭhe passitabbaṁ.

Semhasamuṭṭhānānipi kho Sīvaka idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Vātasamuṭṭhānānipi kho Sīvaka -pa- sannipātikānipi kho Sīvaka -pa- utupariṇāmajānipi kho Sīvaka -pa- visamaparihārajānipi kho Sīvaka -pa- opakkamikānipi kho Sīvaka -pa- kammavipākajānipi kho Sīvaka idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṁ Sīvaka veditabbaṁ, yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṁ Sīvaka saccasammataṁ, yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra Sīvaka ye te samaṇabrāhmaṇā evaṁvādino evaṁdiṭṭhino "yaṁ kiñcāyaṁ purisapuggalo paṭisaṁvedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, sabbaṁ taṁ pubbe katahetū"ti. Yañca sāmaṁ ñātaṁ, tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṁ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ micchāti vadāmī"ti.

Itipi mahārāja na sabbā vedanā kammavipākajā, sabbaṁ mahārāja akusalaṁ jhāpetvā Bhagavā sabbaññutaṁ pattoti evametaṁ dhārehīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Akusalacchedanapañho aṭṭhamo.

---

9. Uttarikaraṇīyapañha

9. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "yaṁ kiñci karaṇīyaṁ Tathāgatassa, sabbaṁ taṁ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṁ, natthi Tathāgatassa uttariṁ karaṇīyaṁ, katassa vā paticayo"ti, idañca * temāsaṁ paṭisallānaṁ dissati. Yadi bhante Nāgasena yaṁ kiñci karaṇīyaṁ Tathāgatassa, sabbaṁ taṁ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṁ, natthi Tathāgatassa uttariṁ karaṇīyaṁ, katassa vā paticayo, tena hi "temāsaṁ paṭisallīno"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi temāsaṁ paṭisallīno, tena hi "yaṁ kiñci karaṇīyaṁ, Tathāgatassa, sabbaṁ taṁ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitan"ti tampi vacanaṁ

---

* Vi 1. 336 piṭṭhe.

micchā. Natthi katakaraṇīyassa paṭisallānaṁ, sakaraṇīyasseva paṭisallānaṁ, yathā nāma byādhitasseva bhesajjena karaṇīyaṁ hoti, abyādhitassa kiṁ bhesajjena. Chātasseva bhojanena karaṇīyaṁ hoti, achātassa kiṁ bhojanena. Evameva kho bhante Nāgasena natthi katakaraṇīyassa paṭisallānaṁ, sakaraṇīyasseva paṭisallānaṁ. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Yaṁ kiñci mahārāja karaṇīyaṁ Tathāgatassa, sabbaṁ taṁ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṁ, natthi Tathāgatassa uttariṁ karaṇīyaṁ, katassa vā paticayo, Bhagavā ca temāsaṁ paṭisallīno, paṭisallānaṁ kho mahārāja bahuguṇaṁ, sabbepi Tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṁ pattā, taṁ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṁ sevanti. Yathā mahārāja puriso rañño santikā laddhavaro paṭiladdhabhogo taṁ sukataguṇamanussaranto aparāparaṁ rañño upaṭṭhānaṁ eti. Evameva kho mahārāja sabbepi Tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṁ pattā, taṁ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṁ sevanti.

Yathā vā pana mahārāja puriso āturo dukkhito bāḷhagilāno bhisakkamupasevitvā sotthimanuppatto taṁ sukataguṇamanussaranto aparāparaṁ bhisakkamupasevati. Evameva kho mahārāja sabbepi Tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṁ pattā, taṁ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṁ sevanti.

Aṭṭhavīsati kho panime mahārāja paṭisallānaguṇā, ye guṇe samanussarantā[1] Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti. Katame aṭṭhavīsati, idha mahārāja paṭisallānaṁ paṭisallīyamānaṁ attānaṁ rakkhati, āyuṁ vaḍḍheti, balaṁ deti, vajjaṁ pidahati, ayasamapaneti, yasamupaneti, aratiṁ vinodeti, ratimupadahati, bhayamapaneti, vesārajjaṁ karoti, kosajjamapaneti, vīriyamabhijaneti, rāgamapaneti, dosamapaneti, mohamapaneti, mānaṁ nihanti, vitakkaṁ bhañjati, cittaṁ ekaggaṁ karoti, mānasaṁ snehayati[2], hāsaṁ janeti, garukaṁ karoti, lābhamuppādayati, namassiyaṁ

1. Samanupassantā (Sī, I)
2. Sobhayati (Sī)

karoti, pītiṁ pāpeti, pāmojjaṁ karoti, saṅkhārānaṁ sabhāvaṁ dassayati, bhavappaṭisandhiṁ ugghāṭeti, sabbasāmaññaṁ deti. Ime kho mahārāja aṭṭhavīsati paṭisallānaguṇā, ye guṇe samanussarantā Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti.

Api ca kho mahārāja Tathāgatā santaṁ sukhaṁ samāpattiratiṁ anubhavitukāmā paṭisallānaṁ sevanti pariyositasaṅkappā. Catūhi kho mahārāja kāraṇehi Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti. Katamehi catūhi, vihāraphāsutāyapi mahārāja Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti, anavajjaguṇabahulatāyapi Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti, asesa-ariyavīthitopi Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti, sabbabuddhānaṁ thutathomitavaṇṇitapasatthatopi Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti. Imehi kho mahārāja catūhi kāraṇehi Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti. Iti kho mahārāja Tathāgatā paṭisallānaṁ sevanti na sakaraṇīyatāya, na katassa vā paticayāya, atha kho guṇavisesadassāvitāya Tathāgatā paṭisallānaṁ sevantīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Uttarikaraṇīyapañho navamo.

---

10. Iddhibaladassanapañha

10. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato kappaṁ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṁ vā"ti. Puna ca bhaṇitaṁ + "ito tiṇṇaṁ māsānaṁ accayena Tathāgato parinibbāyissatī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā -pa- kappāvasesaṁ vā"ti, tena hi temāsaparicchedo micchā. Yadi bhante Tathāgatena bhaṇitaṁ "ito tiṇṇaṁ māsānaṁ accayena Tathāgato parinibbāyissatī"ti, tena hi "Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā -pa- kappāvasesaṁ

---

* Dī 2. 86; Saṁ 3. 227; Aṁ 3. 129; Khu 1. 152 piṭṭhesu.

\+ Dī 2. 89; Saṁ 3. 230; Aṁ 3. 131; Khu 1. 155 piṭṭhesu.

vā”ti tampi vacanaṁ micchā. Natthi Tathāgatānaṁ aṭṭhāne gajjitaṁ. Amoghavacanā Buddhā Bhagavanto tathavacanā advejjhavacanā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gambhīro sunipuṇo dunnijjhāpayo tavānuppatto, bhindetaṁ diṭṭhijālaṁ, ekaṁse ṭhapaya, bhinda paravādanti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā -pa- kappāvasesaṁ vā”ti, temāsaparicchedo ca bhaṇito, so ca pana kappo āyukappo vuccati. Na mahārāja Bhagavā attano balaṁ kittayamāno evamāha, iddhibalaṁ pana mahārāja Bhagavā parikittayamāno evamāha “Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā -pa- kappāvasesaṁ vā”ti.

Yathā mahārāja rañño assājānīyo bhaveyya sīghagati anilajavo, tassa rājā javabalaṁ parikittayanto sanegamajānapadabhaṭabalabrāhmaṇagahapatika-amaccajanamajjhe evaṁ vadeyya “ākaṅkhamāno me bho ayaṁ hayavaro sāgarajalapariyantaṁ mahiṁ anuvicaritvā khaṇena idhāgaccheyyā”ti, na ca taṁ javagatiṁ tassaṁ parisāyaṁ dasseyya, vijjati ca so javo tassa, samattho ca so khaṇena sāgarajalapariyantaṁ mahiṁ anuvicituṁ. Evameva kho mahārāja Bhagavā attano iddhibalaṁ parikittayamāno evamāha, tampi tevijjānaṁ chaḷabhiññānaṁ arahantānaṁ vimalakhīṇāsavānaṁ devamanussānañca majjhe nisīditvā bhaṇitaṁ “Tathāgatassa kho Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato kappaṁ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṁ vā”ti. Vijjati ca taṁ mahārāja iddhibalaṁ Bhagavato, samattho ca Bhagavā iddhibalena kappaṁ vā ṭhātuṁ kappāvasesaṁ vā, na ca Bhagavā taṁ iddhibalaṁ tassaṁ parisāyaṁ dasseti, anatthiko mahārāja Bhagavā sabbabhavehi, garahitā ca Tathāgatassa sabbabhavā. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā * “seyyathāpi bhikkhave appamattakopi gūtho duggandho

---

* Aṁ 1. 36 piṭṭhe.

hoti. Evameva kho ahaṁ bhikkhave appamattakampi bhavaṁ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghātamattampī”ti. Api nu kho mahārāja Bhagavā sabbabhavagatiyoniyo gūthasamaṁ disvā iddhibalaṁ nissāya bhavesu chandarāgaṁ kareyyāti. Na hi bhanteti. Tena hi mahārāja Bhagavā iddhibalaṁ parikittayamāno evarūpaṁ Buddhasīhanādamabhinadīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Iddhibaladassanapañho dasamo.

Iddhibalavaggo paṭhamo.

Imasmiṁ vagge dasa pañhā.

2. Abhejjavagga

1. Khuddānukhuddakapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "abhiññāyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemi no anabhiññāyā"ti. Puna ca vinayapaññattiyā evaṁ bhaṇitaṁ + "ākaṅkhamāno Ānanda saṁgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū"ti. Kiṁ nu kho bhante Nāgasena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni duppaññattāni, udāhu avatthusmiṁ ajānitvā paññattāni, yaṁ Bhagavā attano accayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanāpeti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "abhiññāyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemino anabhiññāyā"ti, tena hi "ākaṅkhamāno Ānanda saṁgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena vinayapaññattiyā evaṁ bhaṇitaṁ "ākaṅkhamāno Ānanda saṁgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū"ti. Tena hi "abhiññāyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemi no anabhiññāyā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo nipuṇo gambhīro sugambhīro dunnijjhāpayo, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṁ dassehīti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "abhiññāyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemi no anabhiññāyā"ti, vinayapaññattiyāpi evaṁ bhaṇitaṁ "ākaṅkhamāno Ānanda saṁgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū"ti, taṁ pana maharāja Tathāgato bhikkhū vīmaṁsamāno āha "ukkalessanti[1] nu kho mama sāvakā mayā vissajjāpīyamānā mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, udāhu ādiyissantī"ti.

Yathā mahārāja cakkavattī rājā putte evaṁ vadeyya "ayaṁ kho tātā mahājanapado sabbadisāsu sāgarapariyanto, dukkaro tātā tāvatakena balena dhāretuṁ, etha tumhe tātā mamaccayena paccante paccante dese pajahathā"ti. Api nu kho te mahārāja kumārā pitu-

---

* Aṁ 1. 280; Abhi 4. 407 piṭṭhesu.

\+ Vi 4. 484; Dī 2. 127 piṭṭhesu.

1. Ukkaḍḍhissanti (Sī), ussakkissanti (Syā)

accayena hatthagate janapade sabbe te paccante paccente dese muñceyyunti. Na hi bhante, rājato[1] bhante luddhatarā[2] kumārā rajjalobhena taduttariṁ diguṇatiguṇaṁ janapadaṁ pariggaṇheyyuṁ[3], kiṁ pana te hatthagataṁ janapadaṁ muñceyyunti. Evameva kho mahārāja Tathāgato bhikkhū vīmaṁsamāno evamāha "ākaṅkhamāno Ānanda saṁgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū"ti. Dukkhaparimuttiyā mahārāja Buddhaputtā dhammalobhena aññampi uttariṁ diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ gopeyyuṁ, kiṁ pana pakati paññattaṁ sikkhāpadaṁ muñceyyunti.

Bhante Nāgasena yaṁ Bhagavā āya "khuddānukhuddakāni sikkhāpadānī"ti, etthāyaṁ jano sammūḷho vimatijāto adhikato saṁsayapakkhando. Katamāni tāni khuddakāni sikkhāpadāni, katamāni anukhuddakāni sikkhāpadānīti. Dukkaṭaṁ mahārāja khuddakaṁ sikkhāpadaṁ, dubbhāsitaṁ anukhuddakaṁ sikkhāpadaṁ, imāni dve khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, pubbakehipi mahārāja mahātherehi ettha vimati uppāditā, tehipi ekajjhaṁ na kato dhammasaṇṭhitipariyāye Bhagavatā eso pañho upadiṭṭhoti. Ciranikkhittaṁ bhante Nāgasena jinarahassaṁ ajjetarahi loke vivaṭaṁ pākaṭaṁ katanti.

Khuddānukhuddakapañho paṭhamo.

---

2. Abyākaraṇīyapañha

2. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "natthānanda Tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī"ti, puna ca therena Mālukyaputtena[4] pañhaṁ puṭṭho na byākāsi, eso kho bhante Nāgasena pañho dvayanto[5] ekantanissito bhavissati ajānanena vā guyhakaraṇena vā. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "natthānanda Tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī"ti, tena hi therassa Mālukyaputtassa ajānantena

---

1. Rājāno (Sī, I)
2. Laddhatarā (Ka)
3. Parikaḍḍheyyuṁ (Sī, I)
4. Māluṅkyaputtena (Sī, Syā, I) Ma 2. 89; Saṁ 2. 294 piṭṭhe; Aṁ 1. 571 piṭṭhe ca passitabbaṁ.
5. Dvayato (Sī)

* Dī 2. 85; Saṁ 3. 133 piṭṭhesu.

na abyākataṁ. Yadi ajānantena na byākataṁ, tena hi atthi Tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhi. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "natthānanda Tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī"ti, abyākato ca therena Mālukyaputtena pucchito pañho, tañca pana na ajānantena na guyhakaraṇena. Cattārimāni mahārāja pañhabyākaraṇāni. Katamāni cattāri, ekaṁsabyākaraṇīyo pañho vibhajjabyākaraṇīyo pañho paṭipucchābyākaraṇīyo pañho ṭhapanīyo pañhoti.

Katamo ca mahārāja ekaṁsabyākaraṇīyo pañho, "rūpaṁ aniccan"ti ekaṁsabyākaraṇīyo pañho, "vedanā aniccā"ti -pa- "Saññā aniccā"ti -pa- "Saṅkhārā aniccā"ti -pa- "Viññāṇaṁ aniccan"ti ekaṁsabyākaraṇīyo pañho, ayaṁ ekaṁsabyākaraṇīyo pañho.

Katamo vibhajjabyākaraṇīyo pañho, "aniccaṁ pana rūpan"ti vibhajjabyākaraṇīyo pañho, "aniccā pana vedanā"ti -pa- "Aniccā pana saññā"ti -pa- "Aniccā pana saṅkhārā"ti -pa- "Aniccaṁ pana viññāṇan"ti vibhajjabyākaraṇīyo pañho, ayaṁ vibhajjabyākaraṇīyo pañho.

Katamo paṭipucchābyākaraṇīyo pañho, "kiṁ nu kho cakkhunā sabbaṁ vijānātī"ti ayaṁ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho.

Katamo ṭhapanīyo pañho, "sassato loko"ti ṭhapanīyo pañho, "asassato loko"ti. "Antavā loko"ti. "Anantavā loko"ti. "Antavā ca anantavā ca loko"ti. "Nevantavā nānantavā loko"ti. "Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran"ti. "Aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīran"ti. "Hoti Tathāgato paraṁ maraṇā"ti. "Na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā"ti. "Hoti ca na ca hoti Tathāgato paraṁ maraṇā"ti. "Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā"ti ṭhapanīyo pañho, ayaṁ ṭhapanīyo pañho.

Bhagavā mahārāja therassa Mālukyaputtassa taṁ ṭhapanīyaṁ pañhaṁ na byākāsi. So pana pañho kiṁ kāraṇā ṭhapanīyo. Na tassa dīpanāya

hetu vā kāraṇaṁ vā atthi, tasmā so pañho ṭhapanīyo. Natthi Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ akāraṇamahetukaṁ giramudīraṇanti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Abyākaraṇīyapañho dutiyo.

---

3. Maccubhāyanābhāyanapañha

3. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti, puna bhaṇitaṁ "arahā sabbabhayamatikkanto"ti. Kinnu kho bhante Nāgasena arahā daṇḍabhayā tasati, niraye vā nerayikā sattā jalitā kuthitā tattā santattā tamhā jalitaggijālakā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyanti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti, tena hi "arahā sabbabhayamatikkanto"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Bhagavatā bhaṇitaṁ "arahā sabbabhayamatikkanto"ti, tena hi "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayaṁ ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Netaṁ mahārāja vacanaṁ Bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṁ "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti. Ṭhapito arahā tasmiṁ vatthusmiṁ, samūhato bhayahetu arahato. Ye te mahārāja sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya Bhagavatā bhaṇitaṁ "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti. Arahato mahārāja sabbagati upacchinnā, yoni viddhaṁsitā, paṭisandhi-upahatā, bhaggā phāsukā, samūhatā sabbabhavālayā, samucchinnā sabbasaṅkhārā, hataṁ kusalākusalaṁ, vihatā avijjā, abījaṁ viññāṇaṁ kataṁ, daḍḍhā sabbakilesā, ativattā lokadhammā, tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

Idha mahārāja rañño cattāro mahāmattā bhaveyyuṁ anurakkhā laddhayasā vissāsikā ṭhapitā mahati issariye ṭhāne. Atha rājā

---

* Khu 1. 32 piṭṭhe Dhammapade.

kismiñci deva karaṇīye samuppanne yāvatā sakavijite sabbajanassa āṇāpeyya "sabbeva me baliṁ karontu, sādhetha tumhe cattāro mahāmattā taṁ karaṇīyan"ti. Api nu kho mahārāja tesaṁ catunnaṁ mahāmattānaṁ balibhayā santāso uppajjeyyāti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Ṭhapitā te bhante raññā uttamaṭṭhāne, natthi tesaṁ bali, samatikkantabalino te, avasese upādāya raññā āṇāpitaṁ "sabbeva me baliṁ karontū"ti. Evameva kho mahārāja netaṁ vacanaṁ Bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṁ, ṭhapito arahā tasmiṁ vatthusmiṁ, samūhato bhayahetu arahato, ye te mahārāja sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya Bhagavatā bhaṇitaṁ "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehīti.

Netaṁ bhante Nāgasena vacanaṁ sāvasesaṁ, niravasesavacanametaṁ "sabbe"ti. Tattha me uttariṁ kāraṇaṁ brūhi taṁ vacanaṁ patiṭṭhāpetunti.

Idha mahārāja gāme gāmassāmiko āṇāpakaṁ āṇāpeyya "ehi bho āṇāpaka yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghaṁ mama santike sannipātehī"ti. So "sādhu sāmī"ti sampaṭicchitvā gāmamajjhe ṭhatvā tikkhattuṁ saddamanussāveyya "yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghasīghaṁ sāmino santike sannipatantū"ti. Tato te gāmikā āṇāpakassa vacanena turitaturitā sannipatitvā gāmassāmikassa ārocenti "sannipatitā sāmi sabbe gāmikā, yaṁ te karaṇīyaṁ taṁ karohī"ti. Iti so mahārāja gāmassāmiko kuṭipurise sannipātento sabbe gāmike āṇāpeti, te ca āṇattā na sabbe sannipatanti, kuṭipurisā yeva sannipatanti, "ettakā yeva me gāmikā"ti gāmassāmiko ca tathā sampaṭicchati, aññe bahutarā anāgatā itthipurisā dāsidāsā bhatakā kammakarā gāmikā gilānā gomahiṁsā ajeḷakā suvānā, ye anāgatā, sabbe te agaṇitā, kuṭipurise yeva upādāya āṇāpitattā "sabbe sannipatantū"ti. Evameva kho mahārāja netaṁ vacanaṁ Bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṁ, ṭhapito arahā tasmiṁ vatthusmiṁ, samūhato bhayahetu arahato, ye te mahārāja sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi,

ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya Bhagavatā bhaṇitaṁ "sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno"ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

Atthi mahārāja sāvasesaṁ vacanaṁ sāvaseso attho, atthi sāvasesaṁ vacanaṁ niravaseso attho, atthi niravasesaṁ vacanaṁ sāvaseso attho, atthi niravasesaṁ vacanaṁ niravaseso attho. Tena tena attho sampaṭicchitabbo.

Pañcavidhehi mahārāja kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo āhaccapadena rasena ācariyavaṁsena[1] adhippāyā kāraṇuttariyatāya. Ettha hi **āhaccapada**nti suttaṁ adhippetaṁ. **Raso**ti suttānulomaṁ. **Ācariyavaṁso**ti ācariyavādo. **Adhippāyo**ti attano mati. **Kāraṇuttariyatā**ti imehi catūhi samentaṁ[2] kāraṇaṁ. Imehi kho mahārāja pañcahi kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo. Evameso pañho suvinicchito hotīti.

Hotu bhante Nāgasena, tathā taṁ sampaṭicchāmi. Ṭhapito hotu arahā tasmiṁ vatthusmiṁ, tasantu avasesā sattā, niraye pana nerayikā sattā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānā jalitapajjalitasabbaṅgapaccaṅgā ruṇṇakāruññakanditaparidevitalālappitamukhā asayhatibbadukkhābhibhūtā atāṇā asaraṇā asaraṇībhūtā anappasokāturā antimapacchimagatikā ekantasokaparāyaṇā uṇhatikhiṇacaṇḍakharatapanatejavanto bhīmabhayajanakaninādamahāsaddā saṁsibbitachabbidhajālāmālākulā samantā satayojanānupharaṇaccivegā kadariyā tapanā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyantīti. Āma mahārājāti.

Nanu bhante Nāgasena nirayo ekantadukkhavedanīyo, kissa pana te nerayikā sattā ekantadukkhavedanīyā nirayā cavamānā maccuno bhāyanti, kissa niraye ramantīti. Na te mahārāja nerayikā sattā niraye ramanti, muñcitukāmāva te nirayā. Maraṇasseva so[3] mahārāja ānubhāvo, yena tesaṁ santāso uppajjatīti. Etaṁ kho bhante Nāgasena na saddahāmi, yaṁ muccitukāmānaṁ cutiyā santāso uppajjatīti,

---

1. Ācariyavaṁsatāya (I, Ka) 2. Sametaṁ (Sī) 3. Maraṇasseso (Sī, I)

hāsanīyaṁ bhante Nāgasena taṁ ṭhānaṁ, yaṁ te patthitaṁ labhanti, kāraṇena maṁ saññāpehīti.

Maraṇanti kho mahārāja etaṁ adiṭṭhasaccānaṁ tāsanīyaṭṭhānaṁ, etthāyaṁ jano tasati ca ubbijjati ca. Yo ca mahārāja kaṇhasappassa bhāyati, so maraṇassa bhāyanto kaṇhasappassa bhāyati. Yo ca hatthissa bhāyati -pa-. Sīhassa. Byagghassa. Dīpissa. Acchassa. Taracchassa. Mahiṁsassa. Gavayassa. Aggissa. Udakassa. Khāṇukassa. Kaṇṭakassa bhāyati. Yo ca sattiyā bhāyati, so maraṇassa bhāyanto sattiyā bhāyati. Maraṇasseva so[1] mahārāja sarasasabhāvatejo[2], tassa sarasasabhāvatejena sakilesā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti, muccitukāmāpi mahārāja nerayikā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti.

Idha mahārāja purisassa kāye medo gaṇṭhi uppajjeyya, so tena rogena dukkhito upaddavā parimuccitukāmo bhisakkaṁ sallakattaṁ āmantāpeyya, tassa vacanaṁ so bhisakko sallakatto sampaṭicchitvā tassa rogassa uddharaṇāya upakaraṇaṁ upaṭṭhāpeyya, satthakaṁ tikhiṇaṁ kareyya, yamakasalākā[3] aggimhi pakkhipeyya, khāralavaṇaṁ nisadāya pisāpeyya, api nu kho mahārāja tassa āturassa tikhiṇasatthakacchedanena yamakasalākādahanena khāraloṇappavesanena tāso uppajjeyyāti. Āma bhanteti. Iti mahārāja tassa āturassa rogā muccitukāmassāpi vedanābhayā santāso uppajjati. Evameva kho mahārāja nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṁ sattānaṁ maraṇabhayā santāso uppajjati.

Idha mahārāja puriso issarāparādhiko baddho saṅkhalikabandhanena gabbhe pakkhitto parimuccitukāmo assa, tamenaṁ so issaro mecetukāmo pakkosāpeyya. Api nu kho mahārāja tassa issarāparādhikassa purisassa "katadoso ahan"ti jānantassa issaradassanena santāso uppajjeyyāti. Āma bhanteti. Iti mahārāja tassa issarāparādhikassa purisassa parimuccitukāmassāpi issarabhayā santāso uppajjati. Evameva kho mahārāja nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṁ sattānaṁ maraṇabhayā santāso uppajjatīti.

---

1. Maraṇasseso (Sī, I) 2. Sarasabhāvatejo (Sī, I) 3. Dahanasalākaṁ (Ka)

Aparampi bhante uttariṁ kāraṇaṁ brūhi, yenāhaṁ kāraṇena okappeyyanti. Idha mahārāja puriso daṭṭhavisena āsīvisena daṭṭho bhaveyya, so tena visavikārena pateyya uppateyya vaṭṭeyya pavaṭṭeyya, athaññataro puriso balavantena mantapadena taṁ daṭṭhavisaṁ āsīvisaṁ ānetvā taṁ daṭṭhavisaṁ paccācamāpeyya, api nu kho mahārāja tassa visagatassa purisassa tasmiṁ daṭṭhavise sappe sotthihetu upagacchante santāso uppajjeyyāti. Āma bhanteti. Iti mahārāja tathārūpe ahimhi sotthihetupi upagacchante tassa santāso uppajjati. Evameva kho mahārāja nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṁ sattānaṁ maraṇabhayā santāso uppajjati. Aniṭṭhaṁ mahārāja sabbasattānaṁ maraṇaṁ, tasmā nerayikā sattā nirayā parimuccitukāmāpi maccuno bhāyantīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Maccubhāyanābhāyanapañho tatiyo.

---

4. Maccupāsamuttipañha

4. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—

* "Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṁ vivaraṁ pavissa.
Na vijjatī so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya maccupāsā"ti.

Puna Bhagavatā parittā ca uddiṭṭhā. Seyyathīdaṁ, Ratanasuttaṁ Mettasuttaṁ Khandhaparittaṁ Moraparittaṁ Dhajaggaparittaṁ Āṭānāṭiyaparittaṁ Aṅgulimālaparittaṁ. Yadi bhante Nāgasena ākāsagatopi samuddamajjhagatopi pāsādakuṭileṇaguhāpabbhāradaribilagiri vivarapabbatantaragatopi na muccati maccupāsā, tena hi parittakammaṁ micchā. Yadi parittakaraṇena maccupāsā parimutti bhavati, tena hi "na anta likkhe -pa- maccupāsā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

---

* Khu 1. 32 piṭṭhe Dhammapade.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "na antalikkhe -pa- maccupāsā"ti, parittā ca Bhagavatā uddiṭṭhā, tañca pana sāvasesāyukassa vayasampannassa apetakammāvaraṇassa, natthi mahārāja khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā.

Yathā mahārāja matassa rukkhassa sukkhassa koḷāpassa nisnehassa uparuddhajīvitassa gatāyusaṅkhārassa kumbhasahassenapi udake ākirante allattaṁ vā pallavitaharitabhāvo vā na bhaveyya. Evameva kho mahārāja bhesajjaparittakammena natthi khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā, yāni tāni mahārāja mahiyā osadhāni bhesajjāni, tānipi khīṇāyukassa akiccakarāni bhavanti. Sāvasesāyukaṁ mahārāja vayasampannaṁ apetakammāvaraṇaṁ parittaṁ rakkhati gopeti, tassatthāya Bhagavatā parittā uddiṭṭhā.

Yathā mahārāja kassako paripakke dhaññe mate sassanāḷe udakappavesanaṁ vāreyya, yaṁ pana sassaṁ taruṇaṁ meghasannibhaṁ vayasampannaṁ, taṁ udakavaḍḍhiyā vaḍḍhati. Evameva kho mahārāja khīṇāyukassa bhesajjaparittakiriyā ṭhapitā paṭikkhittā, ye pana te manussā sāvasesāyukā vayasampannā, tesaṁ atthāya parittabhesajjāni bhaṇitāni, te parittabhesajjehi vaḍḍhantīti.

Yadi bhante Nāgasena khīṇāyuko marati, sāvasesāyuko jīvati, tena hi parittabhesajjāni niratthakāni hontīti. Diṭṭhapubbo pana tayā mahārāja koci rogo bhesajjehi paṭinivattitoti. Āma bhante anekasatāni diṭṭhānīti. Tena hi mahārāja "parittabhesajjakiriyā niratthakā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhavatīti.

Dissanti bhante Nāgasena vejjānaṁ upakkamā bhesajjapānānulepā, tena tesaṁ upakkamena rogo paṭinivattatīti. Parittānampi mahārāja pavattīyamānānaṁ saddo suyyati, jivhā sukkhati, hadayaṁ byāvaṭṭati, kaṇṭho āturati. Tena tesaṁ pavattena sabbe byādhayo vūpasamanti, sabbā ītiyo apagacchantīti.

Diṭṭhapubbo pana tayā mahārāja koci ahinā daṭṭho mantapadena visaṁ pātīyamāno visaṁ cikkhassanto uddhamadho ācamayamānoti. Āma

bhante ajjetarahipi taṁ loke vattatīti. Tena hi mahārāja "parittabhesajjakiriyā niratthakā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhavati. Kataparittañhi mahārāja purisaṁ ḍaṁsitukāmo ahi na ḍaṁsati, vivaṭaṁ mukhaṁ pidahati, corānaṁ ukkhittalaguḷampi na sambhavati, te laguḷaṁ muñcitvā pemaṁ karonti, kupitopi hatthināgo samāgantvā uparamati, pajjalitamahā-aggikkhandhopi upagantvā nibbāyati, visaṁ halāhalampi khāyitaṁ agadaṁ sampajjati, āhāratthaṁ vā pharati, vadhakā hantukāmā upagantvā dāsabhūtā sampajjanti, akkantopi pāso na saṁvarati[1].

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "morassa kataparittassa sattavassasatāni luddako nāsakkhi pāsaṁ upanetuṁ, akataparittassa taṁ yeva divasaṁ pāsaṁ upanesī"ti. Āma bhante suyyati, abbhuggato so saddo sadevake loketi. Tena hi mahārāja "parittabhesajjakiriyā niratthakā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhavati.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "Dānavo bhariyaṁ parirakkhanto samugge pakkhipitvā gilitvā kucchinā pariharati, atheko vijjādharo tassa Dānavassa mukhena pavisitvā tāya saddhiṁ abhiramati, yadā so Dānavo aññāsi, atha samuggaṁ vamitvā vivari, saha samugge vivaṭe vijjādharo yathākāmaṁ[2] pakkāmī"ti. Āma bhante suyyati, abbhuggato sopi saddo sadevake loketi. Nanu so mahārāja vijjādharo parittabalena[3] gahaṇā muttoti. Āma bhanteti. Tena hi mahārāja atthi parittabalaṁ.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "aparopi vijjādharo Bārāṇasirañño antepure mahesiyā saddhiṁ sampaduṭṭho[4] gahaṇappatto samāno khaṇena adassanaṁ gato mantabalenā"ti. Āma bhante suyyatīti. Nanu so mahārāja vijjādharo parittabalena gahaṇā muttoti. Āma bhanteti. Tena hi mahārāja atthi parittabalanti.

Bhante Nāgasena kiṁ sabbe yeva parittaṁ rakkhatīti. Ekacce mahārāja rakkhati, ekacce na rakkhatīti. Tena hi bhante Nāgasena parittaṁ na sabbatthikanti. Api nu kho mahārāja bhojanaṁ sabbesaṁ jīvitaṁ rakkhatīti. Ekacce

---

1. Na saṁcarati (Sī)
2. Yena kāmaṁ (Ka)
3. Mantabalena (?)
4. Saṁsaṭṭho (Sī)

bhante rakkhati, ekacce na rakkhatīti. Kiṁ kāraṇāti. Yato bhante ekacce taṁ yeva bhojanaṁ atibhuñjitvā visūcikāya marantīti. Tena hi mahārāja bhojanaṁ na sabbesaṁ jīvitaṁ rakkhatīti. Dvīhi bhante Nāgasena kāraṇehi bhojanaṁ jīvitaṁ harati atibhuttena vā usmādubbalatāya vā, āyudadaṁ bhante Nāgasena bhojanaṁ durupacārena jīvitaṁ haratīti. Evameva kho mahārāja parittaṁ ekacce rakkhati, ekacce na rakkhati.

Tīhi mahārāja kāraṇehi parittaṁ na rakkhati kammāvaraṇena, kilesāvaraṇena, asaddahanatāya. Sattānurakkhaṇaṁ mahārāja parittaṁ attanā katena ārakkhaṁ jahati, yathā mahārāja mātā puttaṁ kucchigataṁ poseti, hitena upacārena janeti, janayitvā asucimalasiṅghāṇikamapanetvā uttamavarasugandhaṁ upalimpati, so aparena samayena paresaṁ putte akkosante vā paharante vā pahāraṁ deti. Te tassa kujjhitvā parisāya ākaḍḍhitvā taṁ gahetvā sāmino upanenti, yadi pana tassā putto aparaddho hoti velātivatto. Atha naṁ sāmino manussā ākaḍḍhayamānā daṇḍamuggarajāṇumuṭṭhīhi tāḷenti pothenti, api nu kho mahārāja tassa mātā labhati ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaṁ gāhaṁ sāmino upanayanaṁ kātunti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Attano bhante aparādhenāti. Evameva kho mahārāja sattānaṁ ārakkhaṁ parittaṁ attano aparādhena vañcyaṁ karotīti[1]. Sādhu bhante Nāgasena suvinicchito pañho, gahanaṁ agahanaṁ kataṁ, andhakāro āloko kato, viniveṭhitaṁ diṭṭhijālaṁ, tvaṁ gaṇivarapavaramāsajjāti.

Maccupāsamuttipañho catuttho.

---

5. Buddhalābhantarāyapañha

5. Bhante Nāgasena tumhe Bhaṇatha * "lābhī Tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānan"ti. Puna ca Tathāgato + Pañcasālaṁ brāhmaṇagāmaṁ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā

---

1. Kāretīti (Sī) * Khu 1. 89, 128 piṭṭhesu. + Saṁ 1. 115 piṭṭhe Mārasaṁyutte.

yathādhotena pattena nikkhantoti. Yadi bhante Nāgasena Tathāgato lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṁ, tena hi Pañcasālaṁ brāhmaṇagāmaṁ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhantoti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Pañcasālaṁ brāhmaṇagāmaṁ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tena hi lābhī Tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sumahanto dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Lābhī mahārāja Tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilāna-ppaccayabhesajjaparikkhārānaṁ, Pañcasālañca brāhmaṇagāmaṁ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tañca pana mārassa pāpimato kāraṇāti. Tena hi bhante Nāgasena Bhagavato gaṇanapathaṁ vītivattakappe[1] abhisaṅkhataṁ kusalaṁ kinti niṭṭhitaṁ, adhunuṭṭhitena mārena pāpimatā tassa kusalassa balavegaṁ[2] kinti pihitaṁ, tena hi bhante Nāgasena tasmiṁ vatthusmiṁ dvīsu ṭhānesu upavādo āgacchati, kusalatopi akusalaṁ balavataraṁ hoti, Buddhabalatopi mārabalaṁ balavataraṁ hotīti, tena hi rukkhassa mūlatopi aggaṁ bhārataraṁ hoti, guṇasamparikiṇṇatopi pāpiyaṁ balavataraṁ hotīti. Na mahārāja tāvatakena kusalatopi akusalaṁ balavataraṁ nāma hoti, na Buddhabalatopi mārabalaṁ balavataraṁ nāma hoti. Api cettha kāraṇaṁ icchitabbaṁ.

Yathā mahārāja puriso rañño cakkavattissa madhuṁ vā madhupiṇḍikaṁ vā aññaṁ vā upāyanaṁ abhihareyya, tamenaṁ rañño dvārapālo evaṁ vadeyya "akālo bho ayaṁ rañño dassanāya, tena hi bho tava upāyanaṁ gahetvā sīghasīghaṁ paṭinivatta, pure tava rājā daṇḍaṁ dhāressatī"ti[3]. Tato so puriso daṇḍabhayā tasito ubbiggo taṁ upāyanaṁ ādāya sīghasīghaṁ paṭinivatteyya, api nu kho so mahārāja rājā cakkavattī tāvatakena upāyanavikalamattakena dvārapālato dubbalataro nāma

1. Gaṇanapathavītivatte kappe (Sī)
2. Taṁ kusalabalavegavipphāraṁ (Sī)
3. Mā te rājā daṇḍaṁ pāpeyyāti (Sī)

hoti, aññaṁ vā pana kiñci upāyanaṁ na labheyyāti. Na hi bhante, issāpakato so bhante dvārapālo upāyanaṁ nivāresi, aññena pana dvārena satasahassaguṇampi rañño upāyanaṁ upetīti. Evameva kho mahārāja issāpakato māro pāpimā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, aññāni pana anekāni devatāsatasahassāni amataṁ dibbaṁ ojaṁ gahetvā upagatāni "Bhagavato kāye ojaṁ odahissāmī"ti Bhagavantaṁ namassamānāni pañjalikāni ṭhitānīti.

Hotu bhante Nāgasena sulabhā Bhagavato cattāro paccayā loke uttamapurisassa, yācitova Bhagavā devamanussehi cattāro paccaye paribhuñjati, api ca kho pana Mārassa yo adhippāyo, so tāvatakena siddho, yaṁ so Bhagavato bhojanassa antarāyamakāsi. Ettha me bhante kaṅkhā na chijjati, vimatijātohaṁ tattha saṁsayapakkhando. Na me tattha mānasaṁ pakkhandati, yaṁ Tathāgatassa Arahato Sammāsambuddhassa sadevake loke aggapuggalavarassa kusalavarapuññasambhavassa asamasamassa anupamassa appaṭisamassa chavakaṁ lāmakaṁ parittaṁ pāpaṁ anariyaṁ vipannaṁ māro lābhantarāyamakāsīti.

Cattāro kho mahārāja antarāyā adiṭṭhantarāyo uddissa katantarāyo upakkhaṭantarāyo paribhogantarāyoti. Tattha katamo adiṭṭhantarāyo, anodissa adassanena anabhisaṅkhataṁ koci antarāyaṁ karoti "kiṁ parassa dinnenā"ti, ayaṁ adiṭṭhantarāyo nāma.

Katamo uddissa katantarāyo, idhekaccaṁ puggalaṁ upadisitvā uddissa bhojanaṁ paṭiyattaṁ hoti, taṁ koci antarāyaṁ karoti, ayaṁ uddissa katantarāyo nāma.

Katamo upakkhaṭantarāyo, idha yaṁ kiñci upakkhaṭaṁ hoti appaṭiggahitaṁ, tattha koci antarāyaṁ karoti, ayaṁ upakkhaṭantarāyo nāma.

Katamo paribhogantarāyo, idha yaṁ kiñci paribhogaṁ, tattha koci antarāyaṁ karoti, ayaṁ paribhogantarāyo nāma. Ime kho mahārāja cattāro antarāyā.

Yaṁ pana māro pāpimā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, taṁ neva Bhagavato paribhogaṁ na upakkhaṭaṁ na uddissakataṁ, anāgataṁ asampattaṁ

adassanena antarāyaṁ kataṁ, taṁ pana nekassa Bhagavato yeva, atha kho ye te tena samayena nikkhantā abbhāgatā, sabbepi te taṁ divasaṁ bhojanaṁ na labhiṁsu, nāhaṁ taṁ mahārāja passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo tassa Bhagavato uddissa kataṁ upakkhaṭaṁ paribhogaṁ antarāyaṁ kareyya. Sace koci issāya uddissa kataṁ upakkhaṭaṁ paribhogaṁ antarāyaṁ kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā sahassadhā vā.

Cattārome mahārāja Tathāgatassa kenaci anāvaraṇīyā guṇā. Katame cattāro, lābho mahārāja Bhagavato uddissa kato upakkhaṭo na sakkā kenaci antarāyaṁ kātuṁ, sarīrānugatā mahārāja Bhagavato byāmappabhā na sakkā kenaci antarāyaṁ kātuṁ, sabbaññutaṁ mahārāja Bhagavato ñāṇaratanaṁ na sakkā kenaci antarāyaṁ kātuṁ, jīvitaṁ mahārāja Bhagavato na sakkā kenaci antarāyaṁ kātuṁ, ime kho mahārāja cattāro Tathāgatassa kenaci anāvaraṇīyā guṇā, sabbepete mahārāja guṇā ekarasā arogā akuppā aparūpakkamā aphusāni kiriyāni. Adassanena mahārāja māro pāpimā nilīyitvā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

Yathā mahārāja rañño paccante dese visame adassanena nilīyitvā corā panthaṁ dūsenti. Yadi pana rājā te core passeyya, api nu kho te corā sotthiṁ labheyyunti. Na hi bhante, pharasunā phālāpeyya satadhā vā sahassadhā vāti. Evameva kho mahārāja adassanena māro pāpimā nilīyitvā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

Yathā vā pana mahārāja itthī sapatikā adassanena nilīyitvā parapurisaṁ sevati, evameva kho mahārāja adassanena māro pāpimā nilīyitvā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi mahārāja itthī sāmikassa sammukhā parapurisaṁ sevati, api nu kho sā itthī sotthiṁ labheyyāti. Na hi bhante, haneyyāpi taṁ bhante sāmiko vadheyyāpi bandheyyāpi dāsittaṁ vā upaneyyāti. Evameva kho mahārāja adassanena māro pāpimā nilīyitvā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi mahārāja māro pāpimā Bhagavato uddissa kataṁ upakkhaṭaṁ paribhogaṁ

antarāyaṁ kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā sahassadhā vāti. Evametaṁ bhante Nāgasena corikāya kataṁ mārena pāpimatā, nilīyitvā māro pāpimā Pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Sace so bhante māro pāpimā Bhagavato uddissa kataṁ upakkhaṭaṁ paribhogaṁ antarāyaṁ kareyya, muddhā vāssa phaleyya satadhā vā sahassadhā vā, kāyo vāssa bhusamuṭṭhi viya vikireyya, sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Buddhalābhantarāyapañho pañcamo.

---

6. Apuññapañha

6. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha + "yo ajānanto pāṇātipātaṁ karoti, so balavataraṁ apuññaṁ pasavatī"ti. Puna ca Bhagavatā vinayapaññattiyā bhaṇitaṁ * "anāpatti ajānantassā"ti. Yadi bhante Nāgasena ajānitvā pāṇātipātaṁ karonto balavataraṁ apuññaṁ pasavati, tena hi "anāpatti ajānantassā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi anāpatti ajānantassa, tena hi "ajānitvā pāṇātipātaṁ karonto balavataraṁ apuññaṁ pasavatī"ti tampi vacanaṁ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho duruttaro duratikkamo tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "yo ajānanto pāṇātipātaṁ karoti, so balavataraṁ apuññaṁ pasavatī"ti. Puna ca vinayapaññattiyā Bhagavatā bhaṇitaṁ "anāpatti ajānantassā"ti. Tattha atthantaraṁ atthi. Katamaṁ atthantaraṁ, atthi mahārāja āpatti saññāvimokkhā, atthi āpatti nosaññāvimokkhā, yāyaṁ mahārāja āpatti saññāvimokkhā, taṁ āpattiṁ ārabbha Bhagavatā bhaṇitaṁ "anāpatti ajānantassā"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Apuññapañho chaṭṭho.

+ Heṭṭhā 90 piṭṭhe.

* Vi 1. 48 piṭṭhādīsu.

7. Bhikkhusaṁghapariharaṇapañha

7. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "Tathāgatassa kho Ānanda na evaṁ hoti 'ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī'ti vā, 'mamuddesiko bhikkhusaṁgho'ti vā"ti. Puna ca Metteyyassa Bhagavato sabhāvaguṇaṁ paridīpayamānena Bhagavatā evaṁ bhaṇitaṁ + "so anekasahassaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissati, seyyathāpi ahaṁ etarahi anekasataṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharāmī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "Tathāgatassa kho Ānanda na evaṁ hoti 'ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī'ti vā, 'mamuddesiko bhikkhusaṁgho'ti vā"ti, tena hi anekasataṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharāmīti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "so anekasahassaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissati, seyyathāpi ahaṁ etarahi anekasataṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharāmī"ti, tena hi Tathāgatassa kho Ānanda na evaṁ hoti "ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī"ti vā, "mamuddesiko bhikkhusaṁgho"ti vāti tampi tampi vacanaṁ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "Tathāgatassa kho Ānanda na evaṁ hoti 'ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī'ti vā, 'mamuddesiko bhikkhu saṁgho'ti vā"ti. Puna ca Mettayyassāpi Bhagavato sabhāvaguṇaṁ paridīpayamānena Bhagavatā bhaṇitaṁ "so anekasahassaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissati, seyyathāpi ahaṁ etarahi anekasataṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharāmī"ti, etasmiñca mahārāja pañhe eko attho sāvaseso, eko attho niravaseso, na mahārāja Tathāgato parisāya anugāmiko, parisā pana Tathāgatassa anugāmikā, sammuti mahārāja esā "ahan"ti "mamā"ti, na paramattho eso, vigataṁ mahārāja Tathāgatassa pemaṁ, vigato sineho, "mayhan"tipi Tathāgatassa gahaṇaṁ natthi, upādāya pana avassayo hoti.

Yathā mahārāja pathavī bhūmaṭṭhānaṁ sattānaṁ patiṭṭhā hoti upassayaṁ, pathaviṭṭhā cete sattā, na ca mahāpathaviyā "mayhete"ti apekkhā hoti, evameva kho mahārāja Tathāgato sabbasattānaṁ patiṭṭhā

---

* Dī 2. 85; Saṁ 3. 133 piṭṭhesu. + Dī 3. 63 piṭṭhe.

hoti upassayaṁ, Tathāgataṭṭhā[1] cete sattā, na ca Tathāgatassa "mayhete"ti apekkhā hoti. Yathā vā pana mahārāja mahatimahāmegho abhivassanto tiṇarukkhapasumanussānaṁ vuḍḍhiṁ deti santatiṁ anupāleti. Vuṭṭhūpajīvino cete sattā sabbe, na ca mahāmeghassa "mayhete"ti apekkhā hoti. Evameva kho mahārāja Tathāgato sabbasattānaṁ kusaladhamme janeti anupāleti, satthūpajīvino cete sattā sabbe, na ca Tathāgatassa "mayhete"ti apekkhā hoti. Taṁ kissa hetu, attānudiṭṭhiyā pahīnattāti.

Sādhu bhante Nāgasena, sunibbeṭhito pañho bahuvidhehi kāraṇehi, gambhīro uttānīkato, gaṇṭhi bhinno, gahanaṁ agahanaṁ kataṁ, andhakāro āloko kato, bhaggā paravādā, Jinaputtānaṁ cakkhuṁ uppāditanti.

Bhikkhusaṁghaparihāraṇapañho sattamo.

---

8. Abhejjaparisapañha

8. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha * "Tathāgato abhejjapariso"ti, puna ca bhaṇatha + "Devadattena ekappahāraṁ pañca bhikkhusatāni bhinnānī"ti, yadi bhante Nāgasena Tathāgato abhejjapariso, tena hi Devadattena ekappahāraṁ pañca bhikkhusatāni bhinnānīti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Devadattena ekappahāraṁ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tena hi Tathāgato abhejjaparisoti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, gambhīro dunniveṭhiyo, gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, etthāyaṁ jano āvaṭo nivuto ovuto pihito pariyonaddho, ettha tava ñāṇabalaṁ dassehi paravādesūti.

Abhejjapariso mahārāja Tathāgato, Devadattena ca ekappahāraṁ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tañca pana bhedakassa balena, bhedake vijjamāne natthi mahārāja abhejjaṁ nāma. Bhedake sati mātāpi puttena bhijjati, puttopi mātarā bhijjati, pitāpi puttena bhijjati, puttopi pitarā bhijjati, bhātāpi bhaginiyā bhijjati, bhaginīpi bhātarā bhijjati,

---

1. Tathāgatapatiṭṭhā eva (Sī) * Dī 3. 140 piṭṭhe. + Vi 4. 362 piṭṭhe.

sahāyopi sahāyena bhijjati, nāvāpi nānādārusaṅghaṭitā ūmivegasampahārena bhijjati, rukkhopi madhukappasampannaphalo anilabalavegābhihato bhijjati, suvaṇṇampi jātimantaṁ[1] lohena bhijjati. Api ca mahārāja neso adhippāyo viññūnaṁ, nesā Buddhānaṁ adhimutti, neso paṇṭitānaṁ chando "Tathāgato bhejjapariso"ti. Api cettha kāraṇaṁ atthi, yena kāraṇena Tathāgato vuccati "abhejjapariso"ti. Katamaṁ ettha kāraṇaṁ, Tathāgatassa mahārāja katena adānena vā appiyavacanena vā anatthacariyāya vā asamānattatāya vā yato kutoci cariyaṁ carantassapi parisā bhinnāti na sutapubbaṁ, tena kāraṇena Tathāgato vuccati "abhejjapariso"ti. Tayāpetaṁ mahārāja ñātabbaṁ "atthi kiñci navaṅge Buddhavacane suttāgataṁ, iminā nāma kāraṇena bodhisattassa katena Tathāgatassa parisā bhinnā"ti. Natthi bhante, no cetaṁ loke dissati nopi suyyati, sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Abhejjaparisapañho aṭṭhamo.

Abhejjavaggo dutiyo.

Imasmiṁ vagge aṭṭha pañhā.

---

1. Jātarūpampi (Sī)

3. Paṇāmitavagga

1. Seṭṭhadhammapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "dhammo hi Vāseṭṭha seṭṭho janetasmiṁ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā"ti. Puna ca "upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṁ vā sāmaṇeraṁ vā puthujjanaṁ abhivādeti paccuṭṭhetī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "dhammo hi Vāseṭṭha seṭṭho janetasmiṁ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā"ti, tena hi "upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṁ vā sāmaṇeraṁ vā puthujjanaṁ abhivādeti paccuṭṭhetī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṁ vā sāmaṇeraṁ vā puthujjanaṁ abhivādeti paccuṭṭheti, tena hi "dhammo hi Vāseṭṭha seṭṭho janetasmiṁ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "dhammo hi Vāseṭṭha seṭṭho janetasmiṁ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā"ti, upāsako ca gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṁ vā sāmaṇeraṁ vā puthujjanaṁ abhivādeti paccuṭṭheti. Tattha pana kāraṇaṁ atthi, katamaṁ taṁ kāraṇaṁ.

Vīsati kho panime mahārāja samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, yehi samaṇo abhivādanapaccuṭṭhānasammānanapūjanāraho hoti, katame vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, seṭṭho[1] dhammārāmo, aggo niyamo, cāro vihāro saṁyamo saṁvaro khanti soraccaṁ ekattacariyā ekattābhirati paṭisallānaṁ hiri-ottappaṁ vīriyaṁ appamādo sikkhāsamādānaṁ[2] uddeso paripucchā sīlādi-abhirati nirālayatā sikkhāpadapāripūritā, kāsāvadhāraṇaṁ, bhaṇḍubhāvo. Ime

---

* Dī 3. 68 piṭṭhe.

1. Seṭṭhabhūmisayo (Sī, Syā), seṭṭho yamo (I)

2. Sikkhāpadhānaṁ (Sī, Syā), sukkāvadānaṁ (Ka)

kho mahārāja vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni. Ete guṇe bhikkhu samādāya vattati, so tesaṁ dhammānaṁ anūnattā paripuṇṇattā sampannattā samannāgatattā asekkhabhūmiṁ arahantabhūmiṁ okkamati, seṭṭhaṁ bhūmantaraṁ okkamati, arahattāsannagatoti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Khīṇāsavehi so sāmaññaṁ upagato, natthi me so samayo"ti[1] arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Aggaparisaṁ so upagato, nāhaṁ taṁ ṭhānaṁ upagato"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Labhati so pātimokkhuddesaṁ sotuṁ, nāhaṁ taṁ labhāmi sotun"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"So aññe pabbājeti upasampādeti Jinasāsanaṁ vaḍḍheti, ahametaṁ na labhāmi kātun"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Appamāṇesu so sikkhāpadesu samattakārī, nāhaṁ tesu vattāmī"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Upagato so samaṇaliṅgaṁ, Buddhādhippāye ṭhito, tenāhaṁ liṅgena dūramapagato"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

"Parūḷhakacchalomo so anañjita-amaṇḍito anulittasīlagandho, ahaṁ pana maṇḍanavibhūsanābhirato"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

Api ca mahārāja "ye te vīsati samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, sabbepete dhammā bhikkhussa saṁvijjanti, so yeva te dhamme dhāreti, aññepi tattha sikkhāpeti, so me āgamo sikkhāpanañca natthī"ti

---

1. Taṁ sāmaññan"ti (?)

arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

Yathā mahārāja rājakumāro purohitassa santike vijjaṁ adhīyati, khattiyadhammaṁ sikkhati, so aparena samayena abhisitto ācariyaṁ abhivādeti paccuṭṭheti "sikkhāpako me ayan"ti, evameva kho mahārāja "bhikkhu sikkhāpako vaṁsadharo"ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṁ puthujjanaṁ abhivādetuṁ paccuṭṭhātuṁ.

Api ca mahārāja imināpetaṁ pariyāyena jānāhi bhikkhubhūmiyā mahantataṁ asamavipulabhāvaṁ. Yadi mahārāja upāsako sotāpanno arahattaṁ sacchi karoti, + dveva tassa gatiyo bhavanti anaññā tasmiṁ yeva divase parinibbāyeyya vā, bhikkhubhāvaṁ vā upagaccheyya. Acalā hi sā mahārāja pabbajjā, mahatī accuggatā, yadidaṁ bhikkhubhūmīti. Ñāṇagato bhante Nāgasena pañho sunibbeṭhito balavatā atibuddhinā tayā, na yimaṁ pañhaṁ samattho añño evaṁ viniveṭhetuṁ aññatra tavādisena buddhimatāti.

Seṭṭhadhammapañho paṭhamo.

---

2. Sabbasattahitapharaṇapañha

2. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "Tathāgato sabbasattānaṁ ahitamapanetvā hitamupadahatī"ti. Puna ca bhaṇatha * **Aggikkhandhūpame** dhammapariyāye bhaññamāne "saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggatan"ti. Aggikkhandhūpamaṁ bhante dhammapariyāyaṁ desentena Tathāgatena saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ hitamapanetvā ahitamupadahitaṁ. Yadi bhante Nāgasena Tathāgato sabbasattānaṁ ahitamapanetvā hitamupadahati, tena hi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggatanti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggataṁ, tena hi Tathāgato sabbasattānaṁ ahitamapanetvā hitamupadahatīti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

+ Upari 257 piṭṭhe.

* Aṁ 2. 495 piṭṭhe.

Tathāgato mahārāja sabbasattānaṁ ahitamapanetvā hitamupadahati, aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggataṁ, tañca pana na Tathāgatassa katena, tesaṁ yeva attano katenāti.

Yadi bhante Nāgasena Tathāgato aggikkhandhūpamaṁ dhammapariyāyaṁ na bhāseyya, api nu tesaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggaccheyyāti. Na hi mahārāja, micchāpaṭipannānaṁ tesaṁ Bhagavato dhammapariyāyaṁ sutvā pariḷāho kāye uppajji, tena tesaṁ pariḷāhena uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggatanti. Tena hi bhante Nāgasena Tathāgatasseva katena tesaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggataṁ, Tathāgato yeva tattha adhikāro tesaṁ nāsanāya, yathā nāma bhante Nāgasena ahi vammikaṁ paviseyya, athaññataro paṁsukāmo puriso vammikaṁ bhinditvā paṁsuṁ hareyya, tassa paṁsuharaṇena vammikassa susiraṁ pidaheyya, atha tattheva so assāsaṁ alabhamāno mareyya, nanu so bhante ahi tassa purisassa katena maraṇappattoti. Āma mahārājāti. Evameva kho bhante Nāgasena Tathāgato yeva tattha adhikāro tesaṁ nāsanāyāti.

Tathāgato mahārāja dhammaṁ desayamāno anunayappaṭighaṁ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṁ deseti, evaṁ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti. Yathā mahārāja purisassa ambaṁ vā jambuṁ vā madhukaṁ vā cālayamānassa yāni tattha phalāni sārāni daḷhabandhanāni, tāni tattheva accutāni tiṭṭhanti, yāni tattha phalāni pūtivaṇṭamūlāni dubbalabandhanāni, tāni patanti. Evameva kho mahārāja Tathāgato dhammaṁ desayamāno anunayappaṭighaṁ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṁ deseti, evaṁ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti.

Yathā vā pana mahārāja kassako dhaññaṁ ropetukāmo khettaṁ kasati, tassa kasantassa anekasatasahassāni tiṇāni maranti. Evameva kho mahārāja Tathāgato paripakkamānase satte bodhento[1]

---

1. Bodhetuṁ (Sī)

anunayappaṭighavippamutto dhammaṁ deseti, evaṁ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te tiṇāni viya maranti.

Yathā vā pana mahārāja manussā rasahetu yantena ucchuṁ pīḷayanti, tesaṁ ucchuṁ pīḷayamānānaṁ ye tattha yantamukhagatā kimayo, te pīḷiyanti. Evameva kho mahārāja Tathāgato paripakkamānase satte bodhento dhammayantamabhipīḷayati[1], ye tattha micchāpaṭipannā, te kimī viya marantīti.

Nanu bhante Nāgasena te bhikkhū tāya dhammadesanāya patitāti. Api nu kho mahārāja tacchako rukkhaṁ tacchanto[2] ujukaṁ parisuddhaṁ karotīti. Na hi bhante, vajjanīyaṁ apanetvā tacchako rukkhaṁ ujukaṁ parisuddhaṁ karotīti. Evameva kho mahārāja Tathāgato parisaṁ rakkhanto na sakkoti bodhaneyye[3] satte bodhetuṁ, micchāpaṭipanne pana satte apanetvā bodhaneyye satte bodheti, attakatena pana te mahārāja micchāpaṭipannā patanti.

Yathā mahārāja kadalī veḷu assatarī attajena[4] haññati, evameva kho mahārāja ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti.

Yathā mahārāja corā attakatena cakkhuppāṭanaṁ sūlāropanaṁ sīsacchedanaṁ pāpuṇanti, evameva kho mahārāja ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti[5], yesaṁ mahārāja saṭṭhimattānaṁ bhikkhūnaṁ uṇhaṁ lohitaṁ mukhato uggataṁ, tesaṁ taṁ neva Bhagavato katena, na paresaṁ katena, atha kho attano yeva katena.

Yathā mahārāja puriso sabbajanassa amataṁ dadeyya, te taṁ amataṁ asitvā arogā dīghāyukā sabbītito[6] parimucceyyuṁ, athaññataro puriso durupacārena taṁ asitvā maraṇaṁ pāpuṇeyya, api nu kho so mahārāja amatadāyako puriso tatonidānaṁ kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja Tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṁ amataṁ

---

1. Dhammayantamatipīḷayati (Ka) 2. Rakkhanto (Sī, I) 3. Abodhanīye (Syā)
4. Attajena phalena (Sī) 5. Jinasāsanā patanti (Sī, I) 6. Sabbītiyā (Sī)

dhammadānaṁ deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patanti. Bhojanaṁ mahārāja sabbasattānaṁ jīvitaṁ rakkhati, tamekacce bhuñjitvā visūcikāya maranti, api nu kho so mahārāja bhojanadāyako puriso tatonidānaṁ kiñci apuññaṁ āpajjeyyāti. Na hi bhanteti. Evamevakho mahārāja Tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṁ amataṁ dhammadānaṁ deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patantīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Sabbasattahitapharaṇapañho dutiyo.

---

3. Vatthaguyhanidassanapañha

3. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Tathāgatena—

"Kāyena saṁvaro sādhu[1], sādhu vācāya saṁvaro.
Manasā saṁvaro sādhu, sādhu sabbattha saṁvaro"ti.

Puna ca Tathāgato catunnaṁ parisānaṁ majjhe nisīditvā purato devamanussānaṁ * Selassa brāhmaṇassa kosohitaṁ vatthaguyhaṁ dassesi. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "kāyena saṁvaro sādhū"ti, tena hi Selassa brāhmaṇassa kosohitaṁ vatthaguyhaṁ dassesīti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Selassa brāhmaṇassa kosohitaṁ vatthaguyhaṁ dassesi, tena hi "kāyena saṁvaro sādhū"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "kāyena saṁvaro sādhū"ti, Selassa ca brāhmaṇassa kosohitaṁ vatthaguyhaṁ dassitaṁ. Yassa kho mahārāja Tathāgate kaṅkhā uppannā, tassa bodhanatthāya Bhagavā iddhiyā tappaṭibhāgaṁ kāyaṁ dasseti, so yeva taṁ pāṭihāriyaṁ passatīti.

---

1. Khu 1. 65 piṭṭhe Dhammapade. * Ma 2. 351 piṭṭhe.

Ko panetaṁ bhante Nāgasena saddahissati, yaṁ parisagato eko yeva taṁ guyhaṁ passati, avasesā tattheva vasantā na passantīti. Iṅgha me tvaṁ tattha kāraṇaṁ upadisa, kāraṇena maṁ saññāpehīti. Diṭṭhapubbo pana tayā mahārāja koci byādhito puriso parikiṇṇo ñātimittehīti. Āma bhanteti. Api nu kho sā mahārāja parisā passatetaṁ vedanaṁ, yāya so puriso vedanāya vedayatīti. Na hi bhante, attanā yeva so bhante puriso vedayatīti. Evameva kho mahārāja yasseva Tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva Tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṁ kāyaṁ dasseti, so yeva taṁ pāṭihāriyaṁ passati.

Yathā vā pana mahārāja kañcideva purisaṁ bhūto āviseyya, api nu kho sā mahārāja parisā passati taṁ bhūtāgamananti. Na hi bhante, so yeva āturo tassa bhūtassa āgamanaṁ passatīti. Evameva kho mahārāja yasseva Tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva Tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṁ kāyaṁ dasseti, so yeva taṁ pāṭihāriyaṁ passatīti.

Dukkaraṁ bhante Nāgasena Bhagavatā kataṁ, yaṁ ekassapi adassanīyaṁ, taṁ dassentenāti. Na mahārāja Bhagavā guyhaṁ dassesi, iddhiyā pana chāyaṁ dassesīti. Chāyāyapi bhante diṭṭhāya diṭṭhaṁ yeva hoti guyhaṁ, yaṁ disvā niṭṭhaṁ gatoti. Dukkarañcāpi mahārāja Tathāgato karoti bodhaneyye satte bodhetuṁ, yadi mahārāja Tathāgato kiriyaṁ hāpeyya, bodhaneyyā sattā na bujjheyyuṁ. Yasmā ca kho mahārāja yogaññū Tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṁ, tasmā Tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā bujjhanti, tena tena yogena bodhaneyye bodheti.

Yathā mahārāja bhisakko sallakatto yena yena bhesajjena āturo arogo hoti, tena tena bhesajjena āturaṁ upasaṅkamati, vamanīyaṁ vameti, virecanīyaṁ vireceti, anulepanīyaṁ anulimpeti, anuvāsanīyaṁ anuvāseti. Evameva kho mahārāja Tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā sattā bujjhanti, tena tena yogena bodheti.

Yathā vā pana mahārāja itthī mūḷhagabbhā bhisakkassa adassanīyaṁ guyhaṁ dasseti, evameva kho mahārāja Tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṁ adassanīyaṁ guyhaṁ iddhiyā chāyaṁ dassesi, natthi mahārāja adassanīyo nāma okāso puggalaṁ upādāya, yadi mahārāja koci Bhagavato hadayaṁ disvā bujjheyya, tassapi Bhagavā yogena hadayaṁ dasseyya, yogaññū mahārāja Tathāgato desanākusalo.

Nanu mahārāja Tathāgato therassa * Nandassa adhimuttiṁ jānitvā taṁ devabhavanaṁ netvā devakaññāyo dassesi "imināyaṁ kulaputto bujjhissatī"ti, tena ca so kulaputto bujjhi. Iti kho mahārāja Tathāgato anekapariyāyena subhanimittaṁ hīḷento garahanto jigucchanto tassa bodhanahetu kakuṭapādiniyo accharāyo dassesi. Evampi Tathāgato yogaññū desanākusalo.

Puna caparaṁ mahārāja Tathāgato therassa + Cūḷapanthakassa bhātarā nikkaḍḍhitassa dukkhitassa dummanassa upagantvā sukhumaṁ coḷakhaṇḍaṁ adāsi "imināyaṁ kulaputto bujjhissatī"ti, so ca kulaputto tena kāraṇena Jinasāsane vasībhāvaṁ pāpuṇi. Evampi mahārāja Tathāgato yogaññū desanākusalo.

Puna caparaṁ mahārāja Tathāgato brāhmaṇassa Mogharājassa yāva tatiyaṁ pañhaṁ puṭṭho na byākāsi "evamimassa kulaputtassa māno upasamissati, mānūpasamā abhisamayo bhavissatī"ti, tena ca tassa kulaputtassa māno upasami, mānūpasamā so brāhmaṇo chasu abhiññāsu vasībhāvaṁ pāpuṇi. Evampi mahārāja Tathāgato yogaññū desanākusaloti.

Sādhu bhante Nāgasena, sunibbeṭhito pañho bahuvidhehi kāraṇehi, gahanaṁ agahanaṁ kataṁ, andhakāro āloko kato, gaṇṭhi bhinno, bhaggā paravādā, Jinaputtānaṁ cakkhuṁ tayā uppāditaṁ, nippaṭibhānā titthiyā, tvaṁ gaṇivarapavaramāsajjāti.

Vatthaguyhanidassanapañho tatiyo.

---

* Khu 1. 101 piṭṭhe Udāne. + Khu 3. 64 piṭṭhe Apadāne.

4. Pharusavācābhāvapañha

4. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā * "parisuddhavacīsamācāro āvuso Tathāgato, natthi Tathāgatassa vacīduccaritaṁ, yaṁ Tathāgato rakkheyya 'mā me idaṁ paro aññāsī'ti". Puna ca Tathāgato therassa Sudinnassa Kalandaputtassa aparādhe pārājikaṁ paññapento pharusāhi vācāhi + moghapurisavādena samudācari, tena ca so thero moghapurisavādena maṅkucittavasena rundhitattā vippaṭisārī nāsakkhi ariyamaggaṁ paṭivijjhituṁ. Yadi bhante Nāgasena parisuddhavacīsamācāro Tathāgato, natthi Tathāgatassa vacīduccaritaṁ, tena hi Tathāgatena therassa Sudinnassa Kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇanti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Bhagavatā therassa Sudinnassa Kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇaṁ, tena hi parisuddhavacīsamācāro Tathāgato, natthi Tathāgatassa vacīduccaritanti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā "parisuddhavacīsamācāro āvuso Tathāgato, natthi Tathāgatassa vacīduccaritaṁ, yaṁ Tathāgato rakkheyya 'mā me idaṁ paro aññāsī'ti". Āyasmato ca Sudinnassa Kalandaputtassa aparādhe pārājikaṁ paññapentena Bhagavatā moghapurisavādena samudāciṇṇaṁ, tañca pana aduṭṭhacittena asārambhena yāthāvalakkhaṇena. Kiñca tattha yāthāvalakkhaṇaṁ, yassa mahārāja puggalassa imasmiṁ attabhāve catusaccābhisamayo na hoti, tassa purisattanaṁ moghaṁ aññaṁ kayiramānaṁ aññena sambhavati, tena vuccati "moghapuriso"ti. Iti mahārāja Bhagavatā āyasmato Sudinnassa Kalandaputtassa satāvavacanena samudāciṇṇaṁ, no abhūtavādenāti.

Sabhāvampi bhante Nāgasena yo akkosanto bhaṇati, tassa mayaṁ kahāpaṇaṁ daṇḍaṁ dhārema, aparādho yeva so vatthuṁ nissāya visuṁ vohāraṁ ācaranto akkosatīti. Atthi pana mahārāja

---

* Dī 3. 182; Aṁ 2. 459 piṭṭhesu. + Vi 1. 23 piṭṭhe.

sutapubbaṁ tayā khalitassa abhivādanaṁ vā paccuṭṭhānaṁ vā sakkāraṁ vā upāyanānuppadānaṁ vāti. Na hi bhante, yato kutoci yattha katthaci khalito, so paribhāsanāraho hoti tajjanāraho, uttamaṅgampissa chindanti hanantipi bandhantipi ghātentipi jhāpentipīti[1]. Tena hi mahārāja Bhagavatā kiriyā yeva katā, no akiriyāti.

Kiriyampi bhante Nāgasena kurumānena patirūpena kātabbaṁ anucchavikena, savanenapi bhante Nāgasena Tathāgatassa sadevako loko ottappati hiriyati bhiyyo dassanena tatuttariṁ upasaṅkamanena payirupāsanenāti. Api nu kho mahārāja tikicchako abhisanne kāye kupite dose sinehanīyāni bhesajjāni detīti. Na hi bhante tiṇhāni lekhanīyāni bhesajjāni detīti. Evameva kho mahārāja Tathāgato sabbakilesabyādhivūpasamāya anusiṭṭhiṁ deti, pharusāpi mahārāja Tathāgatassa vācā satte sinehayati, muduke karoti. Yathā mahārāja uṇhampi udakaṁ yaṁ kiñci sinehanīyaṁ sinehayati, mudukaṁ karoti, evameva kho mahārāja pharusāpi Tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Yathā mahārāja pituvacanaṁ puttānaṁ atthavantaṁ hoti karuṇāsahagataṁ, evameva kho mahārāja pharusāpi Tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Pharusāpi mahārāja Tathāgatassa vācā sattānaṁ kilesappahānā[2] hoti. Yathā mahārāja duggandhampi gomuttaṁ pītaṁ virasampi agadaṁ khāyitaṁ sattānaṁ byādhiṁ hanati, evameva kho mahārāja pharusāpi Tathāgatassa vācā atthavatī karuṇāsahagatā. Yathā mahārāja mahantopi tūlapuñjo[3] parassa kāye nipatitvā rujaṁ na karoti, evameva kho mahārāja pharusāpi Tathāgatassa vācā na kassaci dukkhaṁ uppādetīti. Suvinicchito bhante Nāgasena pañho bahūhi kāraṇehi, sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Pharusavācābhāvapañho catuttho.

---

1. Jāpentipīti (Sī, I) 2. Kilesappahānāya (Sī) 3. Tūlapicu (Sī, Syā)

5. Rukkha-acetanābhāvapañha

5. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Tathāgatena—

"Acetanaṁ brāhmaṇa assuṇantaṁ,
Jāno ajānantamimaṁ palāsaṁ.
Āraddhavīriyo dhuvaṁ appamatto,
Sukhaseyyaṁ pucchasi kissa hetū"ti[1].

Puna ca bhaṇitaṁ—

"Iti phandanarukkhopi, tāvade ajjhabhāsatha.
Mayhampi vacanaṁ atthi, Bhāradvāja suṇohi me"ti[2].

Yadi bhante Nāgasena rukkho acetano, tena hi phandanena rukkhena Bhāradvājena saha sallapitanti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi phandanena rukkhena Bhāradvājena saddhiṁ sallapitaṁ, tena hi rukkho acetanoti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "rukkho acetano"ti, phandanena ca rukkhenaṁ Bhāradvājena saddhiṁ sallapitaṁ, tañca pana vacanaṁ lokasamaññāya bhaṇitaṁ, natthi mahārāja acetanassa rukkhassa sallāpo nāma, api ca mahārāja tasmiṁ rukkhe adhivatthāya devatāyetaṁ adhivacanaṁ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yathā mahārāja sakaṭaṁ dhaññassa paripūritaṁ dhaññasakaṭanti jano voharati, na ca taṁ dhaññamayaṁ sakaṭaṁ, rukkhamayaṁ sakaṭaṁ, tasmiṁ sakaṭe dhaññassa pana ākiritattā dhaññasakaṭanti jano voharati, evameva kho mahārāja na rukkho sallapati, rukkho acetano, yā pana tasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā, tassā yeva taṁ adhivacanaṁ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

Yathā vā pana mahārāja dadhiṁ manthayamāno takkaṁ manthemīti voharati, na taṁ takkaṁ, yaṁ so mantheti, damiṁ yeva so manthento takkaṁ manthemīti voharati, evameva kho mahārāja na rukkho sallapati, rukkho

---

1. Khu 5. 96 piṭṭhe.
2. Khu 5. 259 piṭṭhe.

acetano. Yā pana tasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṁ adhivacanaṁ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

Yathā vā pana mahārāja asantaṁ sādhetukāmo santaṁ sādhemīti voharati, asiddhaṁ siddhanti voharati, evamesā lokasamaññā, evameva kho mahārāja na rukkho sallapati, rukkho acetano. Yā pana tasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṁ adhivacanaṁ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yāya mahārāja lokasamaññāya jano voharati, Tathāgatopi tāyeva lokasamaññāya sattānaṁ dhammaṁ desetīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Rukkha-acetanābhāvapañho pañcamo.

---

6. Piṇḍapātamahapphalapañha

6. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ dhammasaṅgītikārakehi therehi__

"Cundassa bhattaṁ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṁ.
Ābādhaṁ samphusī dhīro, pabāḷhaṁ māraṇantikan"ti[1].

Puna ca Bhagavatā bhaṇitaṁ * "dveme Ānanda piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā ca, katame dve, yañca piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā Tathāgato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā Tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cā"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavato Cundassa bhattaṁ bhuttāvissa[2] kharo ābādho uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikā, tena hi "dveme Ānanda piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatārā ca mahānisaṁsatarā cā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā, yadi dveme piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā

---

1. Dī 2. 106 piṭṭhe. * Dī 2. 112 piṭṭhe. 2. Bhuñjitvā (Sī)

ca mahānisaṁsatarā ca, tena hi Bhagavato Cundassa bhattaṁ bhuttāvissa[1] kharo ābādho uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikāti tampi vacanaṁ micchā. Kinnu kho bhante Nāgasena so piṇḍapāto visagatatāya mahapphalo, roguppādakatāya mahapphalo, āyuvināsakatāya mahapphalo, Bhagavato jīvitaharaṇatāya mahapphalo. Tattha me kāraṇaṁ brūhi paravādānaṁ niggahāya, etthāyaṁ jano sammūḷho lobhavasena atibahuṁ khāyitena lohitapakkhandikā uppannāti. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja dhammasaṅgītikārakehi therehi—

"Cundassa bhattaṁ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṁ.
Ābādhaṁ samphusī dhīro, pabāḷhaṁ māraṇantikan"ti.

Bhagavatā ca bhaṇitaṁ "dveme Ānanda piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā ca, katame dve, yañca piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā Tathāgato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā Tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati[2], ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cā"ti.

So pana piṇḍapāto bahuguṇo anekānisaṁso. Devatā mahārāja haṭṭhā pasannamānasā "ayaṁ Bhagavato pacchimo piṇḍapāto"ti dibbaṁ ojaṁ sūkaramaddave ākiriṁsu. Tañca pana sammāpākaṁ lahupākaṁ[3] manuññaṁ bahurasaṁ jaṭṭharaggitejassa hitaṁ. Na mahārāja tatonidānaṁ Bhagavato koci anuppanno rogo uppanno, api ca mahārāja Bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

Yathā mahārāja pakatiyā jalamāno aggi aññasmiṁ upādāne dinne bhiyyo pajjalati, evameva kho mahārāja Bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

---

1. Bhuñjitvā (Sī) 2. Parinibbāyi (Sī) 3. Bahupākaṁ (Sī)

Yathā vā pana mahārāja soto pakatiyā sandamāno abhivuṭṭhe mahāmeghe bhiyyo mahogho udakavāhako hoti, evameva kho mahārāja Bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

Yathā vā pana mahārāja pakatiyā abhisannadhātu kucchi aññasmiṁ ajjhoharite bhiyyo āyameyya[1], evameva kho mahārāja Bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi, natthi mahārāja tasmiṁ piṇḍapāte doso, na ca tassa sakkā dosaṁ āropetunti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cāti. Dhammānumajjanasamāpattivasena mahārāja te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cāti.

Bhante Nāgasena katamesaṁ dhammānaṁ anumajjanasamāpattivasena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cāti. Navannaṁ mahārāja anupubbavihārasamāpattīnaṁ anulomappaṭilomasamāpajjanavasena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṁsatarā cāti.

Bhante Nāgasena dvīsu yeva divasesu adhimattaṁ Tathāgato navānupubbavihārasamāpattiyo anulomappaṭilomaṁ samāpajjīti. Āma mahārājāti. Acchariyaṁ bhante Nāgasena abbhutaṁ bhante Nāgasena. Yaṁ imasmiṁ Buddhakkhette asadisaṁ paramadānaṁ, tampi imehi dvīhi piṇḍapātehi agaṇitaṁ. Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena. Yāva mahantā navānupubbavihārasamāpattiyo, yatra hi nāma navānupubbavihārasamāpattivasena dānaṁ mahapphalataraṁ hoti mahānisaṁsatarañca. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Piṇḍapātamahapphalapañho chaṭṭho.

---

1. Āmayeyya (Sī)

7. Buddhapūjanapañha

7. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Tathāgatena * "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti. Puna ca bhaṇitaṁ—

+ "Pūjetha naṁ pūjaniyassa dhātuṁ.
Evaṁ kira saggamito gamissathā"ti.

Yadi bhante Nāgasena Tathāgatena bhaṇitaṁ "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti, tena hi "pūjetha naṁ pūjaniyassa dhātuṁ, evaṁ karā saggamito gamissathā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "pūjetha naṁ pūjaniyassa dhātuṁ, evaṁ karā saggamito gamissathā"ti, tena hi "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti, puna ca bhaṇitaṁ "pūjetha naṁ pūjaniyassa dhātuṁ, evaṁ karā saggamito gamissathā"ti, tañca pana na sabbesaṁ Jinaputtānaṁ yeva ārabbha bhaṇitaṁ "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti. Akammaṁ hetaṁ mahārāja Jinaputtānaṁ yadidaṁ pūjā, sammasanaṁ saṅkhārānaṁ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṁ, sadatthamanuyuñjanā, etaṁ Jinaputtānaṁ karaṇīyaṁ, avasesānaṁ devamanussānaṁ pūjā karaṇīyā.

Yathā mahārāja mahiyā rājaputtānaṁ hatthi-assarathadhanutharulekhamuddā-sikkhākhaggamantasutisammutiyuddhayujjhāpanakiriyā karaṇīyā, avasesānaṁ puthuvessasuddānaṁ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho mahārāja akammaṁ hetaṁ Jinaputtānaṁ yadidaṁ pūjā, sammasanaṁ saṅkhārānaṁ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṁ, sadatthamanuyuñjanā, etaṁ Jinaputtānaṁ karaṇīyaṁ, avasesānaṁ devamanussānaṁ pūjā karaṇīyā.

Yathā vā pana mahārāja brāhmaṇamāṇavakānaṁ iruvedaṁ yajuvedaṁ sāmavedaṁ athabbaṇavedaṁ lakkhaṇaṁ itihāsaṁ purāṇaṁ nighaṇḍu keṭubhaṁ akkharappabhedaṁ padaṁ veyyākaraṇaṁ bhāsamaggaṁ uppātaṁ supinaṁ nimittaṁ chaḷaṅgaṁ

---

* Dī 2. 117 piṭṭhe. + Khu 2. 113 piṭṭhe Vimānavatthumhi.

candaggāhaṁ sūriyaggāhaṁ sukkarāhucaritaṁ uḷuggahayuddhaṁ[1] devadundubhissaraṁ okkanti ukkāpātaṁ bhūmikammaṁ[2] disādāhaṁ bhummantalikkhaṁ jotisaṁ lokāyatikaṁ sācakkaṁ migacakkaṁ antaracakkaṁ missakuppādaṁ sakuṇarutaravitaṁ[3] sikkhā karaṇīyā, avasesānaṁ puthuvessasuddānaṁ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho mahārāja akammaṁ hetaṁ Jinaputtānaṁ yadidaṁ pūjā, sammasanaṁ saṅkhārānaṁ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṁ, sadatthamanuyuñjanā, etaṁ Jinaputtānaṁ karaṇīyaṁ, avasesānaṁ devamanussānaṁ pūjā karaṇīyā, tasmā mahārāja Tathāgato "mā ime akamme yuñjantu, kamme ime yuñjantū"ti āha "abyāvaṭā tumhe Ānanda hotha Tathāgatassa sarīrapūjāyā"ti. Yadetaṁ mahārāja Tathāgato na bhaṇeyya, pattacīvarampi attano pariyādāpetvā bhikkhū Buddhapūjaṁ yeva kareyyunti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Buddhapūjanapañho sattamo.

---

8. Pādasakalikāhatapañha

8. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "Bhagavato gacchantassa ayaṁ acetanā mahāpathavī ninnaṁ unnamati, unnataṁ onamatī"ti, puna ca bhaṇatha * "Bhagavato pādo sakalikāya khato"ti. Yā sā sakalikā Bhagavato pāde patitā, kissa pana sā sakalikā Bhagavato pādā na nivattā. Yadi bhante Nāgasena Bhagavato gacchantassa ayaṁ acetanā mahāpathavī ninnaṁ unnamati, unnataṁ onamati, tena hi "Bhagavato pādo sakalikāya khato"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Bhagavato pādo sakalikāya khato, tena hi "Bhagavato gacchantassa ayaṁ acetanā mahāpathavī ninnaṁ unnamati unnataṁ onamatī"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

---

1. Oḷuggahayuddhaṁ (Ka)
2. Bhūmikampaṁ (Sī, I)
3. Sakuṇarutaṁ (Sī)

* Vi 4. 354 piṭṭhe.

Saccaṁ mahārāja atthetaṁ Bhagavato gacchantassa ayaṁ acetanā mahāpathavī ninnaṁ unnamati unnataṁ onamati, Bhagavato ca pādo sakalikāya khato, na ca pana sā sakalikā attano dhammatāya patitā, Devadattassa upakkamena patitā, Devadatto mahārāja bahūni jātisatasahassāni Bhagavati āghātaṁ bandhi, so tena āghātena "mahantaṁ kūṭāgārappamāṇaṁ pāsāṇaṁ Bhagavato upari pātessāmī"ti muñci. Atha dve selā pathavito uṭṭhahitvā taṁ pāsāṇaṁ sampaṭicchiṁsu, atha nesaṁ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī Bhagavato pāde patitāti.

Yathā ca bhante Nāgasena dve selā pāsāṇaṁ sampaṭicchiṁsu, tatheva papaṭikāpi sampaṭicchitabbāti. Sampaṭicchitampi mahārāja idhekaccaṁ paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, yathā mahārāja udakaṁ pāṇinā gahitaṁ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, khīraṁ takkaṁ madhuṁ sappi telaṁ maccharasaṁ maṁsarasaṁ pāṇinā gahitaṁ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho mahārāja sampaṭicchanatthaṁ upagatānaṁ dvinnaṁ selānaṁ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī Bhagavato pāde patitā.

Yathā vā pana mahārāja saṇhasukhuma-aṇurajasamaṁ puḷinaṁ muṭṭhinā gahitaṁ āṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho mahārāja sampaṭicchanatthaṁ upagatānaṁ dvinnaṁ selānaṁ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī Bhagavato pāde patitā.

Yathā vā pana mahārāja kabaḷo mukhena gahito idhekaccassa mukhato muccitvā paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho mahārāja sampaṭicchanatthaṁ upagatānaṁ dvinnaṁ selānaṁ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī Bhagavato pāde patitāti.

Hotu bhante Nāgasena, selehi pāsāṇo sampaṭicchito, atha papaṭikāyapi apaciti kātabbā yatheva mahāpathaviyāti. Dvādasime mahārāja apacitiṁ na karonti, katame dvādasa, ratto rāgavasena apacitiṁ na karoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena

unnato mānavasena, nigguṇo avisesatāya, atithaddho anisedhanatāya, hīno hīnasabhāvatāya, vacanakaro anissaratāya, pāpo kadariyatāya, dukkhāpito paṭidukkhāpanatāya, luddho lobhābhibhūtatāya, āyūhito atthasādhanatāya[1] apacitiṁ na karoti, ime kho mahārāja dvādasa apacitiṁ na karonti. Sā ca pana papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā Bhagavato pāde patitā.

Yathā vā pana mahārāja saṇhasukhuma-aṇurajo anilabalasamāhato animittakatadiso yena vā tena vā abhikirati, evameva kho mahārāja sā papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā Bhagavato pāde patitā. Yadi pana mahārāja sā papaṭikā pāsāṇato visuṁ na bhaveyya, tampi te selā pāsāṇapapaṭikaṁ uppatitvā gaṇheyyuṁ. Esā pana mahārāja papaṭikā na bhūmaṭṭhā na ākāsaṭṭhā, pāsāṇasampahāravegena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā Bhagavato pāde patitā.

Yathā vā pana mahārāja vātamaṇṭalikāya ukkhittaṁ purāṇapaṇṇaṁ animittakatadisaṁ yena vā tena vā patati, evameva kho mahārāja esā papaṭikā pāsāṇasampahāravegena animittakatadisā yena vā tena vā patamānā Bhagavato pāde patitā. Api ca mahārāja akataññussa kadariyassa Devadattassa dukkhānubhavanāya papaṭikā Bhagavato pāde patitāti. Sādhu bhanto Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Pādasakalikāhatapañho aṭṭhamo.

---

9. Aggaggasamaṇapañha

9. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti. Puna ca bhaṇitaṁ—

+ "Catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṁ,
Taṁ ve naraṁ samaṇaṁ āhu loke"ti.

---

1. Atthasādhanena (Syā, I, Ka) * Ma 1. 353 piṭṭhe. + Khu 5. 204 piṭṭhe Jātake.

Tatrime cattāro dhammā khanti appāhāratā rativippahānaṁ ākiñcaññaṁ. Sabbāni panetāni aparikkhīṇāsavassa sakilesasseva honti. Yadi bhante Nāgasena āsavānaṁ khayā samaṇo hoti, tena hi "catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṁ, taṁ ve naraṁ samaṇaṁ āhu loke"ti yaṁ vacanaṁ taṁ micchā. Yadi catubbhi dhammehi samaṅgibhūto samaṇo hoti, tena hi "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti tampi vacanaṁ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti. Puna ca bhaṇitaṁ "catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṁ, taṁ ve naraṁ samaṇaṁ āhu loke"ti. Tadidaṁ mahārāja vacanaṁ tesaṁ tesaṁ puggalānaṁ guṇavasena bhaṇitaṁ "catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṁ, taṁ ve naraṁ samaṇaṁ āhu loke"ti, idaṁ pana niravasesavacanaṁ "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti.

Api ca mahārāja ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati. Yathā mahārāja yāni kānici jalajathalajapupphāni, vassikaṁ tesaṁ aggamakkhāyati, avasesāni yāni kānici vividhāni pupphajātāni, sabbāni tāni pupphāni yeva, upādāyupādāya pana vassikaṁ yeva pupphaṁ janassa patthitaṁ pihayitaṁ. Evameva kho mahārāja ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati.

Yathā vā pana mahārāja sabbadhaññānaṁ sāli aggamakkhāyati, yā kāci avasesā vividhā dhaññajātiyo, tā sabbā upādāyupādāya bhojanāni sarīrayāpanāya, sāli yeva tesaṁ aggamakkhāyati. Evameva kho mahārāja ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyatīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Aggaggasamaṇapañho navamo.

10. Vaṇṇabhaṇanapañha

10. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā, saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra tumhehi na Ānando, na somanassaṁ, na cetaso uppilāvitattaṁ karaṇīyan"ti, puna ca Tathāgato Selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ pakittesi—

"Rājāhamasmi Selāti, Dhammarājā anuttaro.
Dhammena cakkaṁ vattemi, cakkaṁ appaṭivattiyan"ti[1].

Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra tumhehi na Ānando, na somanassaṁ, na cetaso uppilāvitattaṁ karaṇīyan"ti, tena hi Selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ pakittesīti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ pakittesi, tena hi "mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra tumhehi na Ānando, na somanassaṁ, na cetaso uppilāvitattaṁ karaṇīyan"ti tampi vacanaṁ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra tumhehi na Ānando, na somanassaṁ, na cetaso uppilāvitattaṁ karaṇīyan"ti. Selassa ca brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ pakittitaṁ—

"Rājāhamasmi Selāti, Dhammarājā anuttaro.
Dhammena cakkaṁ vattemi, cakkaṁ appaṭivattiyan"ti.

Paṭhamaṁ mahārāja Bhagavatā dhammassa sabhāvasarasalakkhaṇaṁ sabhāvaṁ avitathaṁ bhūtaṁ taccharṁ tathatthaṁ, paridīpayamānena bhaṇitaṁ "mamaṁ vā bhikkhave

---

* Dī 1. 3 piṭṭhe.

1. Ma 2. 352; Khu 1. 368 piṭṭhesu.

pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra tumhehi na Ānando, na somanassaṁ, nacetaso uppilāvitattaṁ karaṇīyan”ti. Yaṁ pana Bhagavatā Selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ pakittitaṁ “rājāhamasmi Selāti, Dhammarājā anuttaro”ti taṁ na lābhahetu, na yasahetu, na attahetu, na pakkhahetu, na antevāsikamyatāya, atha kho anukampāya kāruññena hitavasena evaṁ imassa dhammābhisamayo bhivissati tiṇṇañca māṇavakasatānanti, evaṁ bhiyyo uttariṁ sakaguṇaṁ bhaṇitaṁ “rājāhamasmi Selāti, Dhammarājā anuttaro”ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Vaṇṇabhaṇanapañho dasamo.

---

11. Ahiṁsāniggahapañha

11. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * “ahiṁsāya cara loke, piyo hohisi maṁmivā”ti. Puna ca bhaṇitaṁ + “niggaṇhe niggahārahaṁ, paggaṇhe paggahārahan”ti. Niggaho nāma bhante Nāgasena hatthacchedo pādacchedo vadho bandanaṁ kāraṇā māraṇaṁ santativikopanaṁ, na etaṁ vacanaṁ Bhagavato yuttaṁ, na ca Bhagavā arahati etaṁ vacanaṁ vatthuṁ. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ “ahiṁsayaṁ paraṁ loke, piyo hohisi māmako”ti, tena hi “niggaṇhe niggahārahaṁ, paggaṇhe paggahārahan”ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ “niggaṇhe niggahārahaṁ, paggaṇhe paggahārahan”ti, tena hi “ahiṁsayaṁ paraṁ loke, piyo hohisi māmako”ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “ahiṁsayaṁ paraṁ loke, piyo hohisi māmako”ti, bhaṇitañca “niggaṇhe niggahārahaṁ, paggaṇhe

---

* Khu 5. 220 piṭṭhe Jātake. + Khu 6. 3 piṭṭhe Jātake.

paggahārahan”ti. “Ahiṁsayaṁ paraṁ loke, piyo hohisi māmako”ti sabbesaṁ mahārāja Tathāgatānaṁ anumataṁ etaṁ, esā anusiṭṭhi, esā dhammadesanā, dhammo hi mahārāja ahiṁsālakkhaṇo, sabhāvavacanaṁ etaṁ. Yaṁ pana mahārāja Tathāgato āha “niggaṇhe niggahārahaṁ, paggaṇhe paggahārahan”ti, bhāsā esā, uddhataṁ mahārāja cittaṁ niggahetabbaṁ, līnaṁ cittaṁ paggahetabbaṁ. Akusalaṁ cittaṁ niggahetabbaṁ, kusalaṁ cittaṁ paggahetabbaṁ. Ayoniso manasikāro niggahetabbo, yoniso manasikāro paggahetabbo. Micchāpaṭipanno niggahetabbo, sammāpaṭipanno paggahetabbo. Anariyo niggahetabbo ariyo paggahetabbo. Coro niggahetabbo, acoro paggahetabboti.

Hotu bhante Nāgasena, idāni tvaṁ paccāgatosi mama visayaṁ, yamahaṁ pucchāmi, so me attho upagato. Coro pana bhante Nāgasena niggaṇhantena kathaṁ niggahetabboti. Coro mahārāja niggaṇhantena evaṁ niggahetabbo, paribhāsanīyo paribhāsitabbo, daṇḍanīyo daṇḍetabbo, pabbājanīyo pabbājetabbo, bandhanīyo bandhitabbo, ghātanīyo ghātetabboti. Yaṁ pana bhante Nāgasena corānaṁ ghātanaṁ, taṁ Tathāgatānaṁ anumatanti. Na hi mahārājāti. Kissa pana coro anusāsanīyo anumato Tathāgatānanti. Yo so mahārāja ghātīyati, na so Tathāgatānaṁ anumatiyā ghātīyati, sayaṁkatena so ghātīyati, api ca dhammānusiṭṭhiyā anusāsīyati, sakkā pana mahārāja tayā purisaṁ akārakaṁ anaparādhaṁ vīthiyaṁ carantaṁ gahetvā ghātayitunti. Na sakkā bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Akārakattā bhanteti. Evameva kho mahārāja na coro Tathāgatānaṁ anumatiyā haññati, sayaṁkatena so haññati, kiṁ panettha anusāsako kiñci dosaṁ āpajjatīti. Na hi bhanteti. Tena hi mahārāja Tathāgatānaṁ anusiṭṭhi sammānusiṭṭhi hotīti. Sādhu bhante Nāgasena evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Ahiṁsāniggahapañho ekādasamo.

12. Bhikkhupaṇāmitapañha

12. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "akkodhano vigatakhilohamasmī"ti, puna ca Tathāgato there Sāriputtamoggallāne + saparise paṇāmesi, kiṁ nu kho bhante Nāgasena Tathāgato kupito parisaṁ paṇāmesi, udāhu tuṭṭho paṇāmesi, etaṁ tāva jānāhi imaṁ nāmāti. Yadi bhante Nāgasena kupito parisaṁ paṇāmesi, tena hi Tathāgatassa kodho appaṭivattito, yadi tuṭṭho paṇāmesi, tena hi avatthusmiṁ ajānantena paṇāmitā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "akkodhano vigatakhilohamasmī"ti, paṇāmitā ca therā Sāriputtamoggallānā saparisā, tañca pana na kopena. Idha mahārāja kocideva puriso mahāpathaviyā mūle vā khāṇuke vā pāsāṇe vā kaṭhale vā visame vā bhūmibhāge khalitvā patati, api nu kho mahārāja mahāpathavī kupitā taṁ pātetīti. Na hi bhante, natthi mahāpathaviyā kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā mahāpathavī, sayameva so alaso khalitvā patitoti, evameva kho mahārāja natthi Tathāgatānaṁ kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā Tathāgatā Arahanto Sammāsambuddhā, atha kho sayaṁ kateneva te attano aparādhena paṇāmitā.

Idha pana mahārāja mahāsamuddo na matena kuṇapena saṁvasati, yaṁ hoti mahāsamudde mataṁ kuṇapaṁ, taṁ khippameva nicchubhati thalaṁ ussāreti, api nu kho mahārāja mahāsamuddo kupito taṁ kuṇapaṁ nicchubhatīti. Na hi bhante, natthi mahāsamuddassa kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamutto mahāsamuddoti. Evameva kho mahārāja natthi Tathāgatānaṁ kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā Tathāgatā Arahanto Sammāsambuddhā, atha kho sayaṁ kateneva te attano aparādhena paṇāmitā.

Yathā mahārāja pathaviyā khalito patīyati, evaṁ Jinasāsanavare khalito paṇāmīyati. Yathā mahārāja samudde mataṁ kuṇapaṁ

---

* Khu 1. 282 piṭṭhe Suttanipāte. + Ma 2. 120 piṭṭhe.

nicchubhīyati, evaṁ Jinasāsanavare khalito paṇāmīyati. Yaṁ pana te mahārāja Tathāgato paṇāmesi, tesaṁ atthakāmo hitakāmo sukhakāmo visuddhikāmo "evaṁ ime jātijarābyādhimaraṇehi parimuccissantī"ti paṇāmesīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Bhikkhupaṇāmitapañho dvādasamo.

Paṇāmitavaggo tatiyo.

Imasmiṁ vagge dvādassa pañhā.

4. Sabbaññutañāṇavagga

1. Iddhikammavipākapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ iddhimantānaṁ yadidaṁ Mahāmoggallāno"ti. Puna ca kira so laguḷehi paripothito bhinnasīso sañcuṇṇitaṭṭhimaṁsadhamanichinnaparigatto[1] parinibbuto. Yadi bhante Nāgasena thero Mahāmoggallāno iddhiyā koṭiṁ gato, tena hi laguḷehi pothito parinibbutoti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi laguḷehi paripothito parinibbuto, tena hi iddhiyā koṭiṁ gatoti tampi vacanaṁ micchā. Kiṁ na samattho iddhiyā attano upaghātaṁ apanayituṁ, sadevakassapi lokassa paṭisaraṇaṁ bhavituṁ arahoti. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhunaṁ iddhimantānaṁ yadidaṁ Mahānoggallāno"ti. Āyasmā ca Mahāmoggallāno laguḷahato parinibbuto, tañca pana kammādhiggahitenāti.

Nanu bhante Nāgasena iddhimato iddhivisayopi kammavipākopi dve acintiyā, acintiyena acintiyaṁ apanayitabbaṁ. Yathā nāma bhante keci phalakāmā kapitthena kapitthaṁ pothenti, ambena ambaṁ pothenti, evameva kho bhante Nāgasena acintiyena acintiyaṁ pothayitvā apanetabbanti. Acintiyānampi mahārāja ekaṁ adhimattaṁ balavataraṁ, yathā mahārāja mahiyā rājāno honti samajaccā, samajaccānampi tesaṁ eko sabbe abhibhavitvā āṇaṁ pavatteti, evameva kho mahārāja tesaṁ acintiyānaṁ kammavipākaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, kammavipākaṁ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṁ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṁ na labhanti.

---

* Aṁ 1. 23 piṭṭhe. 1. Dhamanimajjaparikatto (Sī, I), dhammanimiñjaparigatto (Syā)

Idha pana mahārāja koci puriso kismiñcideva pakaraṇe aparajjhati, na tassa mātā vā pitā vā bhaginī vā bhātaro vā sakhī vā sahāyakā vā[1] tāyanti, atha kho rājā yeva tattha abhibhaviya āṇaṁ pavatteti, kiṁ tattha kāraṇaṁ, aparādhikatā. Evameva kho mahārāja tesaṁ acintiyānaṁ kammavipākaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, kammavipākaṁ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṁ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṁ na labhanti.

Yathā vā pana mahārāja mahiyā davaḍāhe samuṭṭhite ghaṭasahassampi udakaṁ na sakkoti nibbāpetuṁ, atha kho aggi yeva tattha abhibhaviya āṇaṁ pavatteti, kiṁ tattha kāraṇaṁ, balavatā tejassa. Evameva kho mahārāja tesaṁ acinniyānaṁ kammavipākaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, kammavipākaṁ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṁ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṁ na labhanti, tasmā mahārāja āyasmato Mahāmoggalānassa kammādhiggahitassa laguḷehi pothiyamānassa iddhiyā samannāhāro nāhosīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Iddhikammavipākapañho paṭhamo.

---

2. Dhammavinayapaṭicchannāpaṭicchannapañha

2. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "Tathāgatappavedito bhikkhave dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno"ti. + Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca Vinayapiṭakaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ. Yadi bhante Nāgasena Jinasāsane yuttaṁ vā pattaṁ vā samayaṁ labhetha, vinayapaṇṇatthi vivaṭā sobheyya, kena kāraṇena, kevalaṁ tattha sikkhā saṁyamo niyamo sīlaguṇa-ācārapaṇṇatti attharaso dhammaraso vimuttiraso. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "Tathāgatappavedito bhikkhave dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno"ti, tena hi "pātimokkhuddeso kevalañca Vinayapiṭakaṁ pihitaṁ paṭicchannan"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi pātimokkhuddeso kevalañca Vinayapiṭakaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ, tena hi

---

1. Bhaginibhātaro vā sakhisahāyakā vā (Sī, I, Ka) * Vi 5. 218; Aṁ 1. 216 piṭṭhe.
+ Vi 3. 155 piṭṭhe.

"Tathāgatappavedito bhikkhave dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "Tathāgatappavedito bhikkhave dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno"ti. Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca Vinayapiṭakaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ, tañca pana na sabbesaṁ, sīmaṁ katvā pihitaṁ.

Tividhena mahārāja Bhagavatā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito, pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ vaṁsavasena pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito, dhammassa garukattā pihito, bhikkhubhūmiyā garukattā pihito.

Kathaṁ pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ vaṁsavesena pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito, eso vaṁso mahārāja sabbesaṁ pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ yadidaṁ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṁ pihito. Yathā mahārāja khattiyānaṁ khattiyamāyā khattiyesu yeva carati, evametaṁ khattiyānaṁ lokassa paveṇī avasesānaṁ pihitā. Evameva kho mahārāja eso vaṁso sabbesaṁ pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ yadidaṁ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṁ pihito.

Yathā vā pana mahārāja mahiyā gaṇā vattanti, seyyathīdaṁ, mallā atoṇā pabbatā dhammagiriyā brahmagiriyā naṭakā naccakā laṅghakā pisācā maṇibhaddā puṇṇabaddhā candimasūriyā siridevatā kālidevatā, sivā vasudevā ghanikā asipāsā bhaddiputtāti, tesaṁ tesaṁ rahassaṁ tesu tesu gaṇesu yeva carati, avasesānaṁ pihitaṁ. Evameva kho mahārāja eso vaṁso sabbesaṁ pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ yadidaṁ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṁ pihito. Evaṁ pubbakānaṁ Tathāgatānaṁ vaṁsavasena pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito.

Kathaṁ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito, dhammo mahārāja garuko bhāriyo, tattha sammattakārī aññaṁ ārādheti, taṁ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, na taṁ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, mā cāyaṁ sāradhammo

varadhammo asammattakārīnaṁ hatthagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatu, mā cāyaṁ sāradhammo varadhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatūti. Evaṁ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito.

Yathā mahārāja sāravarapavara-abhijātajātimantarattalohitacandanaṁ nāma savarapuramanugataṁ oññātaṁ avaññātaṁ hīḷitaṁ khīḷitaṁ garahitaṁ bhavati, evameva kho mahārāja mā cāyaṁ sāradhammo varadhammo paramparā-asammattakārīnaṁ hatthagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatu, mā cāyaṁ sāradhammo varadhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatūti. Evaṁdhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito.

Kathaṁ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihito, bhikkhubhāvo kho mahārāja loke atuliyo appamāṇo anagghiyo, na sakkā kenaci agghāpetuṁ tuletuṁ parimetuṁ, māyaṁ evarūpe bhikkhubhāve ṭhito lokena samasamo bhavatūti bhikkhūnaṁ yeva antare pātimokkhuddeso carati. Yathā mahārāja loke varapavarabhaṇḍaṁ vatthaṁ vā attharaṇaṁ vā gajaturaṅgarathasu-vaṇṇarajatamaṇimuttā-itthiratanādīni vā vijitakammasūrā vā[1] sabbe te rājānamupagacchanti, evameva kho mahārāja yāvatā loke[2] sugatāgamapariyatti-ācārasaṁyamasīlasaṁvaraguṇā, sabbe te bhikkhusaṁghamupagatā bhavanti. Evaṁ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṁ katvā pihitoti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Dhammavinayapaṭicchānnāpaṭicchannapañho dutiyo.

---

3. Musāvādagarulahubhāvapañha

3. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "sampajānamusāvāde pārājiko hotī"ti. Puna ca bhaṇitaṁ "sampajānamusāvāde lahukaṁ

---

1. Nijjitakammasūrā vā (Sī, I)
2. Loke sikkhā (Sī, I)

āpattiṁ āpajjati ekassa santike desanāvatthukan”ti. Bhante Nāgasena ko panettha viseso, kiṁ kāraṇaṁ, yañcekena musāvādena ucchijjati, yañcekena musāvādena satekiccho hoti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ “sampajānamusāvāde pārājiko hotī”ti, tena hi “sampajānamusāvāde lahukaṁ āpattiṁ āpajjati ekassa santike desanāvatthukan”ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ “sampajānamusāvāde lahukaṁ āpattiṁ āpajjati ekassa santike desanāvatthukan”ti, tena hi “sampajāmusāvāde pārājiko hotī”ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “sampajānamusavāde parājiko hotī”ti. Bhaṇitañca “sampajānamusāvāde lahukaṁ āpattiṁ āpajjati ekassa santike desanāvatthukan”ti, tañca pana vatthuvasena garukalahukaṁ hoti. Taṁ kiṁ maññasi mahārāja idha koci puriso parassa pāṇinā pahāraṁ dadeyya, tassa tumhe kiṁ daṇḍaṁ dhārethāti. Yadi so bhante āha “nakkhamāmī”ti, tassa mayaṁ akkhamamāne kahāpaṇaṁ harāpemāti. Idha pana mahārāja so yeva puriso tava pāṇinā pahāraṁ dadeyya, tassa pana ko daṇḍoti. Hatthampissa bhante chedāpeyyāma, pādampi chedāpeyyāma, yāva sīsaṁ kaḷīracchejjaṁ chedāpeyyāma, sabbampi taṁ gehaṁ vilumpāpeyyāma, ubhatopakkhe[1] yāva sattamaṁ kulaṁ samugghātāpeyyāmāti. Ko panettha mahārāja viseso, kiṁ kāraṇaṁ, yaṁ ekassa pāṇippahāre sukhumo kahāpaṇo daṇḍo, yaṁ tava pāṇippahāre hatthacchejjaṁ pādacchejjaṁ yāva kaḷīracchejjaṁ sabbagehādānaṁ ubhatopakkhe[1] yāva sattamakulā samugghātoti. Manussantarena bhanteti. Evameva kho mahārāja sampajānamusāvādo vatthuvasena garukalahuko hotīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Musāvādagarulahubhāvapañho tatiyo.

---

1. Ubhatopasse (Sī, I, Ka)

4. Bodhisattadhammatāpañha

4. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * **dhammatādhammapariyāye** "pubbeva bodhisattānaṁ mātāpitaro niyatā honti, bodhi niyatā hoti, aggasāvakā niyatā honti, putto niyato hoti, upaṭṭhāko niyato hotī"ti. Puna ca tumhe bhaṇatha "tusite kāye ṭhito bodhisatto aṭṭha mahāvilokanāni viloketi, kālaṁ viloketi, dīpaṁ viloketi, desaṁ viloketi, kulaṁ viloketi, janettiṁ viloketi, āyuṁ viloketi, māsaṁ viloketi, nekkhammaṁ viloketī"ti. Bhante Nāgasena aparipakke ñāṇe bujjhanaṁ natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesantarampi āgametuṁ, anatikkamanīyaṁ paripakkamānasaṁ. Kasmā bodhisatto kālaṁ viloketi "kamhi kāle uppajjāmī"ti. Aparipakke ñāṇe bujjhanaṁ natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesantarampi āgametuṁ, kasmā bodhisatto kulaṁ viloketi "kamhi kule uppajjāmī"ti. Yadi bhante Nāgasena pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā, tena hi "kulaṁ viloketī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi kulaṁ viloketi, tena hi "pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Niyatā mahārāja pubbeva bodhisattassa mātāpitaro, kusañca bodhisatto viloketi. Kinti pana kulaṁ viloketi "ye me mātāpitaro, te khattiyā udāhu brāhmaṇā"ti. Evaṁ kulaṁ viloketi.

Aṭṭhannaṁ mahārāja pubbeva anāgataṁ oloketabbaṁ hoti. Katamesaṁ aṭṭhannaṁ, vāṇijassa mahārāja pubbeva vikkayabhaṇḍaṁ oloketabbaṁ hoti, hatthināgassa pubbeva soṇḍāya anāgato maggo oloketabbo hoti, sākaṭikassa pubbeva anāgataṁ titthaṁ oloketabbaṁ hoti, niyāmakassa pubbeva anāgataṁ tīraṁ oloketvā nāvā pesetabbā hoti, bhisakkassa pubbeva āyuṁ oloketvā āturo upasaṅkamitabbo hoti, uttarasetussa pubbeva thirāthirabhāvaṁ jānitvā abhiruhitabbaṁ hoti, bhikkhussa pubbeva anāgataṁ kālaṁ paccavekkhitvā bhojanaṁ bhuñjitabbaṁ hoti, bodhisattānaṁ pubbeva kulaṁ oloketabbaṁ

---

* Dī 2. 10 piṭṭhe.

hoti "khattiyakulaṁ vā brāhmaṇakulaṁ vā"ti. Imesaṁ kho mahārāja aṭṭhannaṁ pubbeva anāgataṁ oloketabbaṁ hotīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Bodhisattadhammatāpañho catuttho.

---

5. Attanipātanapañha

5. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "na bhikkhave attānaṁ pātetabbaṁ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti. Puna ca tumhe bhaṇatha "yattha katthaci Bhagavā sāvakānaṁ dhammaṁ desayamāno anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṁ deseti, yo hi koci jātijarābyādhimaraṇaṁ samatikkamati, taṁ paramāya pasaṁsāya pasaṁsatī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "na bhikkhave attānaṁ pātetabbaṁ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti, tena hi "jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṁ desetī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṁ deseti, tena hi "na bhikkhave attānaṁ pātetabbaṁ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "na bhikkhave attānaṁ pātetabbaṁ yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti. Yattha katthaci Bhagavatā sāvakānaṁ dhammaṁ desayamānena ca anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammo desito, tattha pana kāraṇaṁ atthi, yena Bhagavā kāraṇena paṭikkhipi samādapesi cāti.

Kiṁ panettha bhante Nāgasena kāraṇaṁ, yena Bhagavā kāraṇena paṭikkhipi samādapesi cāti, sīlavā mahārāja sīlasampanno agadasamo sattānaṁ kilesavisavināsane, osadhasamo sattānaṁ kilesabyādhivūpasame, udakasamo sattānaṁ kilesarajojallāpaharaṇe, maṇiratanasamo sattānaṁ sabbasampattidāne, nāvāsamo sattānaṁ caturoghapāragamane, satthavāhasamo sattānaṁ jātikantāratāraṇe, vātasamo

---

* Vi 1. 104 piṭṭhe.

sattānaṁ tividhaggisantāpanibbāpane, mahāmeghasamo sattānaṁ mānasaparipūraṇe, ācariyasamo sattānaṁ kusalasikkhāpane, sudesakasamo sattānaṁ khemapathamācikkhaṇe. Evarūpo mahārāja bahuguṇo anekaguṇo appamāṇaguṇo guṇarāsi guṇapuñjo sattānaṁ vaḍḍhikaro sīlavā "mā vinassī"ti sattānaṁ anukampāya Bhagavā sikkhāpadaṁ paññapesi "na bhikkhave attānaṁ pātetabbaṁ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti. Idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena Bhagavā paṭikkhipi. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Kumārakassapena vicitrakathikena Pāyāsirājaññassa paralokaṁ dīpayamānena * "yathā yathā kho rājañña samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā ciraṁ dīghamaddhānaṁ tiṭṭhanti, tathā tathā bahuṁ puññaṁ pasavanti, bahujanahitāya ca paṭipajjanti bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānan"ti.

Kena pana kāraṇena Bhagavā samādapesi, jātipi mahārāja dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṁ, sokopi dukkho, paridevopi dukkho, dukkhampi dukkhaṁ, domanassampi dukkhaṁ, upāyāsopi dukkho, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho, mātumaraṇampi dukkhaṁ. Pitumaraṇampi dukkhaṁ, bhātumaraṇampi dukkhaṁ, bhaginimaraṇampi dukkhaṁ, puttamaraṇampi dukkhaṁ dāramaraṇampi dukkhaṁ, dāsamaraṇampi dukkhaṁ [1], ñātimaraṇampi dukkhaṁ, ñātibyasanampi dukkhaṁ, rogabyasanampi dukkhaṁ, bhogabyasanampi dukkhaṁ, sīlabyasanampi dukkhaṁ, diṭṭhibyasanampi dukkhaṁ, rājabhayampi dukkhaṁ, corabhayampi dikkhaṁ, veribhayampi dukkhaṁ, dubbhikkhabhayampi dukkhaṁ, aggibhayampi dukkhaṁ, udakabhayampi dukkhaṁ, ūmibhayampi dukkhaṁ, āvaṭṭabhayampi dukkhaṁ, kumbhīlabhayampi dukkhaṁ, susukābhayampi dukkhaṁ, attānuvādabhayampi dukkhaṁ, parānuvādabhayampi dukkhaṁ, daṇḍabhayampi dukkhaṁ, duggatibhayampi dukkhaṁ, parisāsārajjabhayampi dukkhaṁ, ājīvakabhayampi dukkhaṁ, maraṇabhayampi dikkhaṁ, vettehi tāḷanampi dukkhaṁ, kasāhi tāḷanampi dukkhaṁ, addhadaṇḍakehi tāḷanampi dukkhaṁ, hatthacchedanampi dukkhaṁ, pādacchedanampi dukkhaṁ, hatthapādacchedanampi dukkhaṁ, kaṇṇacchedanampi dukkhaṁ, nāsacchedanampi dukkhaṁ, kaṇṇanāsacchedanampi dukkhaṁ, bilaṅgathālikampi dukkhaṁ, saṅkhamuṇḍikampi dukkhaṁ, rāhumukhampi dukkhaṁ, jotimālikampi dukkhaṁ, hatthapajjotikampi dukkhaṁ, erakavattikampi dukkhaṁ, cīrakavāsikampi dukkhaṁ, eṇeyyākampi

---

* Dī 2. 264 piṭṭhe.

1. Idaṁ vākyaṁ Sī-I-potthakesu natthi.

dukkhaṁ, baḷisamaṁsikampi dukkhaṁ, kahāpaṇikampi dukkhaṁ, khārāpatacchikampi dukkhaṁ, palighaparivattikampi dukkhaṁ, palālapīṭhakampi dukkhaṁ, tattena telena osiñcanampi dukkhaṁ, sunakhehi khādāpanampi dukkhaṁ, jīvasūlāropanampi dukkhaṁ, asinā sīsacchedanampi dukkhaṁ, evarūpāni mahārāja bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṁsāragato anubhavati.

Yathā mahārāja Himavantapabbate abhivuṭṭhaṁ udakaṁ Gaṅgāya nadiyā pāsāṇa sakkhara khara marumba āvaṭṭa gaggalaka ūmikavaṅka cadika āvaraṇanīvaraṇamūlakasākhāsu pariyottharati, evameva kho mahārāja evarūpāni bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṁsāragato anubhavati. Pavattaṁ mahārāja dukkhaṁ, appavattaṁ sukhaṁ. Appavattassa guṇaṁ pavatte[1] ca bhayaṁ dīpayamāno mahārāja Bhagavā appavattassa sacchikiriyāya jātijarābyādhimaraṇasamatikkamāya samādapesi, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena Bhagavā samādapesīti. Sādhu bhante Nāgasena sunibbeṭhito pañho, sukathitaṁ kāraṇaṁ, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Attanipātanapañho pañcamo.

---

6. Mettābhāvanānisaṁsapañha

6. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "mettāya bhikkhave cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisaṁsā pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa, sukhaṁ supati, sukhaṁ paṭibujjhati, na pāpakaṁ supinaṁ passati, manussānaṁ piyo hoti, amanussānaṁ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamati[2], tuvaṭaṁ cittaṁ samādhiyati, mukhavaṇṇo vippasīdati, asammūḷho kālaṁ karoti, uttariṁ appaṭivijjhanto brahmalokūpago hotī"ti. Puna ca tumhe bhaṇatha * "Sāmo kumāro mettāvihārī migasaṁghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito"ti.

---

1. Pavattassa (Ka)
2. Satthaṁ kamati (Syā) Aṁ 3. 542; Vi 5. 249; Khu 9. 314 piṭṭhesu passitabbaṁ.

* Khu 6. 177 piṭṭhe.

Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "mettāya bhikkhave -pa- brahmalokūpago hotī"ti, tena hi "Sāmo kumāro mettāvihārī migasaṁghena parivuto pavane vicaranto Pīḷiyakkhena rañña viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Sāmo kumāro mettāvihārī migasaṁghena parivuto pavane vicaranto Pīḷiyakkhena rañña viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tena hi "mettāya bhikkhave -pa- satthaṁ vā kamatī"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sunipuṇo parisaṇho sukhumo gambhīro, api sunipuṇānaṁ manujānaṁ gatte sedaṁ moceyya, so tavānuppatto, vijaṭehi taṁ mahājaṭājaṭitaṁ, anāgatānaṁ Jinaputtānaṁ cakkhuṁ dehi nibbāhanāyāti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "mettāya bhikkhave -pa- satthaṁ vā kamatī"ti. Sāmo ca kumāro mettāvihārī migasaṁghena parivuto pavane vicaranto Pīḷiyakkhena rañña viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tattha pana mahārāja kāraṇaṁ atthi, katamaṁ tattha kāraṇaṁ, nete mahārāja guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā, Sāmo mahārāja kumāro ghaṭaṁ ukkhipanto tasmiṁ khaṇe mettābhāvanāya * pamatto ahosi.

Yasmiṁ mahārāja khaṇe puggalo mettaṁ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṁ khaṇe aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamati, tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṁ na passanti, na tasmiṁ okāsaṁ labhanti, nete mahārāja guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha mahārāja puriso saṅgāmasūro abhejjakavacajālikaṁ sannayhitvā saṅgāmaṁ otareyya, tassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti, na tasmiṁ okāsaṁ labhanti, neso mahārāja guṇo saṅgāmasūrassa, abhejjakavacajālikāyeso guṇo, yassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti. Evameva kho mahārāja nete guṇā puggalassa mettābhāvanāyete guṇā.

Yasmiṁ mahārāja khaṇe puggalo mettaṁ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṁ khaṇe aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamati, tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṁ na passanti, tasmiṁ okāsaṁ na labhanti.

---

* Khu 6. 174 piṭṭhe.

nete mahārāja guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha pana mahārāja puriso dibbaṁ antaradhānaṁ mūlaṁ hatthe kareyya, yāva taṁ mūlaṁ tassa hatthagataṁ hoti, tāva na añño koci pakatimanusso taṁ purisaṁ passati, neso mahārāja guṇo purisassa, mūlasseso guṇo antaradhānassa, yaṁ so pakatimanussānaṁ cakkhupathe na dissati. Evameva kho mahārāja nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

Yasmiṁ mahārāja khaṇe puggalo mettaṁ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṁ khaṇe aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamati, tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṁ na passanti, na tasmiṁ okāsaṁ labhanti, nete mahārāja guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Yathā vā pana mahārāja purisaṁ sukataṁ mahāleṇamanuppaviṭṭhaṁ mahatimahāmegho abhivassanto na sakkoti temayituṁ, neso mahārāja guṇo purisassa, mahāleṇasseso guṇo, yaṁ mahāmegho abhivassamāno na taṁ temeti. Evameva kho mahārāja nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

Yasmiṁ mahārāja khaṇe puggalo mettaṁ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṁ khaṇe aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamati, tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṁ na passanti, na tassa sakko nti ahitaṁ kātuṁ, nete mahārāja guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇāti. Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, sabbapāpanivāraṇā mettābhāvanāti. Sabbakusalaguṇāvahā mahārāja mettābhāvanā hitānampi ahitānampi, ye te sattā viññāṇabaddhā, sabbesaṁ mahānisaṁsā mettābhāvanā saṁvibhajitabbāti.

Mettābhāvanānisaṁsapañho chaṭṭho.

---

7. Kusalākusalasamavisamapañha

7. Bhante Nāgasena "kusalakārissapi akusalakārissapi vipāko samasamo, udāhu koci viseso atthī"ti. Atthi mahārāja

kusalassa ca akusalassa ca viseso, kusalaṁ mahārāja sukhavipākaṁ saggasaṁvattanikaṁ, akusalaṁ dukkhavipākaṁ nirayasaṁvattanikanti.

Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "Devadatto ekantakaṇho, ekantakaṇhehi dhammehi samannāgato, bodhisatto ekantasukko, ekantasukkehi dhammehi samannāgato"ti. Puna ca Devadatto bhave bhave yasena ca pakkhena ca bodhisattena samasamo hoti, kadāci adhikataro vā. Yadā Devadatto nagare Bārāṇasiyaṁ Brahmadattassa rañño purohitaputto ahosi, tadā bodhisatto chavakacaṇḍālo ahosi vijjādharo, vijjaṁ parijappitvā akāle ambaphalāni nibbattesi, ettha tāva bodhisatto Devadattato jātiyā nihīno yasena ca nihīno.

Puna caparaṁ yadā Devadatto rājā ahosi mahā mahīpati sabbakāmasamaṅgī, tadā bodhisatto tassūpabhogo ahosi hatthināgo sabbalakkhaṇasampanno, tassa cārugativilāsaṁ asahamāno rājā vadhamicchanto hatthācariyaṁ evamavoca "asikkhito te ācariya hatthināgo, tassa ākāsagamanaṁ nāma kāraṇaṁ karohī"ti, tatthapi tāva bodhisatto Devadattato jātiyā nihīno lāmako tiracchānagato.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi pavane naṭṭhāyiko, tadā bodhisatto Mahāpathavī nāma makkaṭo ahosi, etthapi tāva dissati viseso manussassa ca tiracchānagatassa ca, tatthapi tāva bodhisatto Devadattato jātiyā nihīno.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi Soṇuttaro nāma nesādo balavā balavataro nāgabalo, tadā bodhisatto Chaddanto nāma nāgarājā ahosi, tadā so luddako taṁ hatthināgaṁ ghātesi, tatthapi tāva Devadattova adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi vanacarako aniketavāsī, tadā bodhisatto sakuṇo ahosi tittiro mantajjhāyī, tadāpi so vanacarako taṁ sakuṇaṁ ghātesi, tatthapi tāva Devadattova jātiyā adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Kalābu nāma Kāsirājā[1] ahosi, tadā bodhisatto tāpaso ahosi khantivādī, tadā so rājā tassa tāpasassa kuddho hatthapāde vaṁsakaḷīre viya chedāpesi, tatthapi tāva Devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi vanacaro, tadā bodhisatto Nandiyo nāma vānarindo ahosi, tadāpi so vanacaro taṁ vānarindaṁ ghātesi saddhiṁ mātarā kaniṭṭhabhātikena ca, tatthapi tāva Devadatto yeva adhikataro jātiyā.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi acelako Kārambhiyo nāma, tadā bodhisatto Paṇḍarako nāma nāgarājā ahosi, tatthapi tāva Devadatto yeva adhikataro jātiyā.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi pavane jaṭilako, tadā bodhisatto Tacchako nāma mahāsūkaro ahosi, tatthapi tāva Devadatto yeva jātiyā adhikaro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Cetīsu Sūraparicaro nāma rājā ahosi upari purisamatte gagane vehāsaṅgamo, tadā bodhisatto Kapilo nāma brāhmaṇo ahosi, tatthapi tāva Devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi Sāno nāma, tadā bodhisatto Ruru nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva Devadatto yeva jātiyā adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto manusso ahosi luddako pavanacaro, tadā bodhisatto hatthināgo ahosi, so luddako tassa hatthināgassa sattakkhattuṁ dante chinditvā hari, tatthapi tāva Devadatto yeva yoniyā adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto siṅgālo ahosi khattiyadhammo, so yāvatā Jambudīpe padesarājāno te sabbe anuyutte akāsi,

---

1. Kāsikarājā (Ka)

tadā bodhisatto Vidhuro nāma paṇḍito ahosi, tatthapi tāva Devadatto yeva yasena adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto hatthināgo hutvā laṭukikāya sakuṇikāya puttake ghātesi, tadā bodhisattopi hatthināgo ahosi yūthapati, tattha tāva ubhopi te samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto yakkho ahosi Adhammo nāma, tadā bodhisattopi yakkho ahosi Dhammo nāma, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto nāviko ahosi pañcannaṁ kulasatānaṁ issaro, tadā bodhisattopi nāviko ahosi pañcannaṁ kulasatānaṁ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto satthavāho ahosi pañcannaṁ sakaṭasatānaṁ issaro, tadā bodhisattopi satthavāho ahosi pañcannaṁ sakaṭasatānaṁ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Sākho nāma migarājā ahosi, tadā bodhisattopi Nigrodho nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Sākho nāma senāpati ahosi, tadā bodhisattopi Nigrodho nāma rājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṁ.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Khaṇḍahālo nāma brāhmaṇo ahosi, tadā bodhisatto Cando nāma rājakumāro ahosi, tadā so Khaṇḍahālo yeva adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Brahmadatto nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto Mahāpadumo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtaṁ corapapāte khipāpesi, yato kutoci pitāva puttānaṁ adhikataro hoti visiṭṭhoti, tatthapi tāva Devadatto yeva adhikataro.

Puna caparaṁ yadā Devadatto Mahāpātāpo nāma rāja ahosi, tadā bodhisatto tassa putto Dhammapālo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtassa hatthapāde sīsañca chedāpesi, tatthapi tāva Devadatto yeva uttaro adhikataro.

Ajjetarahi ubhopi Sakyakule jāyiṁsu, bodhisatto Buddho ahosi sabbaññū Lokanāyako, Devadatto tassa devātidevassa sāsane pabbajitvā iddhaṁ nibbattetvā Buddhālayaṁ akāsi. Kinnu kho bhante Nāgasena yaṁ mayā bhaṇitaṁ, taṁ sabbaṁ tatthaṁ udāhu vitathanti.

Yaṁ tvaṁ mahārāja bahuvidhaṁ kāraṇaṁ osāresi, sabbaṁ taṁ tatheva no aññathāti. Yadi bhante Nāgasena kaṇhopi sukkopi samasamagatikā honti, tena hi kusalampi akusalampi samasamavipākaṁ hotīti. Na hi mahārāja kusalampi akusalampi samasamavipākaṁ hoti, na hi mahārāja Devadatto sabbajanehi paṭiviruddho, bodhisatteneva paṭiviruddho. Yo tassa bodhisattena paṭiviruddho, so tasmiṁ tasmiṁ yeva bhave paccati phalaṁ deti. Devadattopi mahārāja issariye ṭhito janapadesu ārakkhaṁ deti, setuṁ sabhaṁ puññasālaṁ kāreti, samaṇabrāhmaṇānaṁ kapaṇaddhikavaṇibbakānaṁ nāthānāthānaṁ yathāpaṇihitaṁ dānaṁ deti. Tassa so vipākena bhave bhave sampattiyo paṭilabhati. Kassetaṁ mahārāja sakkā vattuṁ vinā dānena damena saṁyamena uposathakammena sampattiṁ anubhavissatīti.

Yaṁ pana tvaṁ mahārāja evaṁ vadesi "Devadatto ca bodhisatto ca ekato anuparivattantī"ti, so na jātisatassa accayena samāgamo ahosi, na jātisahassassa accayena, na jātisatasahassassa accayena, kadāci karahaci bahūnaṁ ahorattānaṁ accayena samāgamo ahosi. Yaṁ panetaṁ mahārāja Bhagavatā * **Kāṇakacchapopamaṁ** upadassitaṁ manussattappaṭilābhāya, tathūpamaṁ mahārāja imesaṁ samāgamaṁ dhārehi.

Na mahārāja bodhisattassa Devadatteneva saddhiṁ samāgamo ahosi, theropi mahārāja Sāriputto anekesu jātisatasahassesu bodhisattassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā

---

* Saṁ 3. 397 piṭṭhe.

ahosi, bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi.

Bodhisattopi mahārāja anekesu jātisatasahassesu therassa Sāriputtassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā ahosi, bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi, sabbepi mahārāja sattanikāyapariyāpannā saṁsārasotamanugatā saṁsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāgacchanti. Yathā mahārāja udakaṁ sotena vuyhamānaṁ suci-asucikalyāṇapāpakena samāgacchati, evameva kho mahārāja sabbepi sattanikāyapariyāpannā saṁsārasotamanugatā saṁsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāgacchanti. + Devadatto mahārāja yakkho samāno attanā adhammo pare adhamme niyojetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni mahāniraye pacci, bodhisattopi mahārāja yakkho samāno attanā dhammo pare dhamme niyojetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni sagge modi sabbakāmasamaṅgī, api ca mahārāja Devadatto imasmiṁ bhave Buddhaṁ anāsādanīyamāsādayitvā samaggañca saṁghaṁ bhinditvā pathaviṁ pāvisi, Tathāgato bujjhitvā sabbadhamme parinibbuto upadhisaṅkhayeti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Kusalākusalasamavisamapañho sattamo.

---

8. Amarādevīpañha

8. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—

"Sace labhetha khaṇaṁ vā raho vā,
Nimantakaṁ[1] vāpi labhetha tādisaṁ.
Sabbāva[2] itthī kayiruṁ[3] nu pāpaṁ,
Aññaṁ aladdhā pīṭhasappinā saddhin"ti.

Puna ca kathīyati * "Mahosadhassa bhariyā Amarā nāma itthī gāmake ṭhapitā pavutthapatikā raho nisinnā vivittā rājappaṭisamaṁ sāmikaṁ karitvā

+ Khu 5. 229 piṭṭhe.
1. Nivātakaṁ (Khu 6. 123 piṭṭhe Kuṇālajātake)
2. Sabbāpi (Sī, I)
3. Kareyyuṁ (Sī, I, Ka)
* Jātakaṭṭha 6. 210 piṭṭhe.

sahassena nimantīyamānā pāpaṁ nākāsī”ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ “sace -pa- saddhin”ti. Tena hi “Mahosadhassa bhariyā -pa- nākāsī”ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Mahosadhassa bhariyā -pa- nākāsi, tena hi “sace -pa- saddhin”ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “sace -pa- saddhin”ti. Kathīyati ca “Mahosadhassa bhariyā -pa- nākāsī”ti. Kareyya sā mahārāja itthī sahassaṁ labhamānā tādisena purisena saddhiṁ pāpakammaṁ, na sā kareyya sace khaṇaṁ vā raho vā nimantakaṁ vāpi tādisaṁ labheyya, vicinantī sā mahārāja Amarā itthī na addasa khaṇaṁ vā raho vā nimantakaṁ vāpi tādisaṁ.

Idha loke garahabhayā khaṇaṁ na passi, paraloke nirayabhayā khaṇaṁ na passi, kaṭukavipākaṁ pāpanti khaṇaṁ na passi, piyaṁ amuñcitukāmā khaṇaṁ na passi, sāmikassa garukatāya khaṇaṁ na passi, dhammaṁ apacāyantī khaṇaṁ na passi, anariyaṁ garahantī khaṇaṁ na passi, kiriyaṁ abhinditukāmā khaṇaṁ na passi. Evarūpehi bahūhi kāraṇehi khaṇaṁ na passi.

Rahopi sā loke vicinitvā apassantī pāpaṁ nākāsi. Sace sā manussehi raho labheyya, atha amanussehi raho na labheyya. Sace amanussehi raho labheyya, atha paracittavidūhi pabbajitehi raho na labheyya. Sace paracittavidūhi pabbajitehi raho labheyya, atha paracittavidūnīhi devatāhi raho na labheyya. Sace paracittavidūnīhi devatāhi raho labheyya, attanāva pāpehi raho na labheyya. Sace attanāva pāpehi raho labheyya, atha adhammena raho na labheyya. Evarūpehi bahuvidhehi kāraṇehi raho alabhitvā pāpaṁ nākāsi.

Nimantakampi sā loke vicinitvā tādisaṁ alabhantī pāpaṁ nākāsi. Mahosadho mahārāja paṇḍito aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato. Katamehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato, Mahosadho mahārāja sūro hirimā ottappī sapakkho mittasampanno khamo sīlavā saccavādī soceyyasampanno akkodhano anatimānī anusūyako vīriyavā āyūhako saṅgāhako saṁvibhāgī sakhilo nivātavutti saṇho asaṭho amāyāvī atibuddhisampanno kittimā vijjāsampanno hitesī

upanissitānaṁ patthito sabbajanassa dhanavā yasavā. Mahosadho mahārāja paṇḍito imehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato, sā aññaṁ tādisaṁ nimantakaṁ alabhitvā pāpaṁ nākāsīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Amarādevīpañho aṭṭhamo.

---

9. Arahanta-abhāyanapañha

9. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "vigatabhayasantāsā arahanto"ti. * Puna ca nāgare Rājagahe Dhanapālakaṁ hatthiṁ Bhagavati opatantaṁ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṁ pakkantāni disāvidisaṁ ekaṁ ṭhapetvā theraṁ Ānandaṁ. Kinnu kho bhante Nāgasena te arahanto bhayā pakkantā, paññāyissati sakena kammenāti Dasabalaṁ pātetukāmā pakkantā, udāhu Tathāgatassa atulaṁ vipulamasamaṁ pāṭihāriyaṁ daṭṭhukāmā pakkantā. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "vigatabhayasantāsā arahanto"ti, tena hi "nagare -pa- Ānandan"ti yaṁ vacanaṁ taṁ micchā. Yadi nāgare Rājagahe Dhanapālakaṁ hatthaṁ Bhagavati opatantaṁ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṁ pakkantāni disāvidisaṁ ekaṁ ṭhapetvā theraṁ Ānandaṁ, tena hi "vigatabhayasantāsā arahanto"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "vigatabhayasantāsā arahanto"ti, nagare Rājagahe Dhanapālakaṁ hatthiṁ Bhagavati opatantaṁ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṁ pakkantāni disāvidisaṁ ekaṁ ṭhapetvā theraṁ Ānandaṁ, tañca pana na bhayā, nāpi Bhagavantaṁ pātetukāmatāya.

Yena pana mahārāja hetunā arahanto bhāyeyyuṁ vā tāseyyuṁ vā, so hetu arahantānaṁ samucchinno, tasmā vigatabhayasantāsā arahanto, bhāyati nu mahārāja mahāpathavī khaṇantepi bhindantepi dhārentepi samuddapabbatagirisikhareti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Natthi bhante mahāpathaviyā so hetu, yena hetunā

---

* Vi 4. 356 piṭṭhe.

mahāpathavī bhāyeyya vā tāseyya vāti, evameva kho mahārāja natthi arahaintānaṁ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyuṁ vā tāseyyuṁ vā.

Bhāyati nu mahārāja girisikharaṁ chindante vā bhindante vā patante vā agginā dahante vāti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Natti bhante girisikharassa so hetu, yena hetunā girisikharaṁ bhāyeyya vā tāseyya vāti, evameva kho mahārāja natthi arahantānaṁ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyuṁ vā tāseyyuṁ vā.

Yadipi mahārāja lokadhātusatasahassesu ye keci sattanikāyapariyāpannā sabbepi te sattihatthā ekaṁ arahantaṁ upadhāvitvā tāseyyuṁ, na bhaveyya arahato cittassa kiñci aññathattaṁ, kiṁ kāraṇaṁ, aṭṭhānamanavakāsatāya.

Api ca mahārāja tesaṁ khīṇāsavānaṁ evaṁ cetoparivitakko ahosi "ajja naravarapavare jinavaravasabhe nagaravaramanuppaviṭṭhe vīthiyā Dhanapālako hatthī āpatissati, asaṁsayamatidevadevaṁ upaṭṭhāko na pariccajissati, yadi mayaṁ sabbepi Bhagavantaṁ na pariccajissāma, Ānandassa guṇo pākaṭo na bhavissati, na heva ca Tathāgataṁ samupagamissati hatthināgo, handa mayaṁ āpagacchāma, evamidaṁ mahato janakāyassa kilesabandhanamokkho bhavissati, Ānandassa ca guṇo pākaṭo bhavissatī"ti. Evaṁ te arahanto ānisaṁsaṁ disvā disāvidisaṁ pakkantāti. Suvibhatto bhante Nāgasena pañho, evametaṁ natthi arahantānaṁ bhayaṁ vā santāso vā, ānisaṁsaṁ disvā arahanto pakkantā disāvidisanti.

Arahanta-abhāyanapañho navamo.

---

10. Buddhasabbaññubhāvapañha

10. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha * "Tathāgato sabbaññū"ti. Puna ca bhaṇatha + "Tathāgatena Sāriputtamoggallānappamukhe bhikkhusaṁghe

---

* Khu 7. 139; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu. + Ma 2. 120 piṭṭhādīsu.

paṇāmite Cātumeyyakā ca Sakyā brahmā ca Sahampati bījūpamañca vacchataruṇūpamañca upadassetvā Bhagavantaṁ pasādesuṁ khamāpesuṁ nijjhattaṁ akaṁsū”ti. Kinnu kho bhante Nāgasena aññātā tā upamā Tathāgatassa, yāhi Tathāgato upamāhi orato khamito upasanto nijjhattaṁ gato. Yadi bhante Nāgasena Tathāgatassa tā upamā aññātā, tena hi Buddho asabbaññū, yadi ñātā, tena hi okassa pasayha vīmaṁsāpekkho paṇāmesi, tena hi tassa akāruññatā sambhavati. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Sabbaññu mahārāja Tathāgato, tāhi ca upamāhi Bhagavā pasanno orato khamito upasanto nijjhattaṁ gato, dhammassāmī mahārāja Tathāgato, Tathāgatappaveditheva te opammehi Tathāgataṁ ārādhesuṁ tosesuṁ pasādesuṁ, tesañca Tathāgato pasanno “sādhū”ti abbhānumodi.

Yathā mahārāja itthī sāmikassa santakeneva dhanena sāmikaṁ ārādheti toseti pasādeti, tañca sāmiko “sādhū”ti abbhānumodati, evameva kho mahārāja Cātumeyyakā ca Sakyā brahmā ca Sahampati Tathāgatappaveditheva opammehi Tathāgataṁ ārādhesuṁ tosesuṁ pasādesuṁ, tesañca Tathāgato pasanno “sādhū”ti abbhānumodi.

Yathā vā pana mahārāja kappako rañño santakeneva suvaṇṇaphaṇakena rañño uttamaṅgaṁ pasādhayamāno rājānaṁ ārādheti toseti pasādeti, tassa ca rājā pasanno “sādhū”ti abbhānumodati, yathicchitamanuppadeti, evameva kho mahārāja Cātumeyyakā ca Sakyā brahmā ca Sahampati Tathāgatappaveditheva opammehi Tathāgataṁ ārādhesuṁ tosesuṁ pasādesuṁ, tesañca Tathāgato pasanno “sādhu”ti abbhānumodi.

Yathā vā pana mahārāja saddhivihāriko upajjhāyābhataṁ piṇḍapātaṁ gahetvā upajjhāyassa upanāmento upajjhāyaṁ ārādheti toseti pasādeti, tañca upajjhāyo pasanno “sādhū”ti abbhānumodati,

evameva kho mahārāja Cātumeyyakā ca Sakyā brahmā ca Sahampati Tathāgatappaveditheva opammehi Tathāgataṁ ārādhesuṁ tosesuṁ pasādesuṁ, tesañca Tathāgato pasanno "sādhū"ti abbhānumoditvā sabbadukkhaparimuttiyā dhammaṁ desesīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Buddhasabbaññubhāvapañho dasamo.

Sabbaññutañāṇavaggo catuttho.

Imasmiṁ vagge dasa pañhā.

5. Santhavavagga

1. Santhavapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhāgavatā—

> * "Santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo.
> Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti.

Puna ca Bhagavatā bhaṇitaṁ + "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti. Yadi bhante Nāgasena Tathāgatena bhaṇitaṁ "santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti. Tena hi "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti, tena hi "santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti, bhaṇitañca "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti. Yaṁ mahārāja Bhagavatā bhaṇitaṁ "santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti, taṁ sabhāvavacanaṁ asesavacanaṁ nissesavacanaṁ nippariyāyavacanaṁ samaṇānucchavaṁ samaṇasāruppaṁ samaṇappatirūpaṁ samaṇārahaṁ samaṇagocaraṁ samaṇappaṭipadā samaṇappaṭipatti. Yathā mahārāja āraññako migo araññe pavane caramāno niralayo aniketo yathicchakaṁ sayati, evameva kho mahāraja bhikkhunā "santhavato bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti cintetabbaṁ.

Yaṁ pana mahārāja Bhagavatā bhaṇitaṁ "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti, taṁ dve atthavase sampassāmānena Bhagavatā bhaṇitaṁ. Katame dve, vihāradānaṁ nāma sabbabuddhehi vaṇṇitaṁ anumataṁ

---

* Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte.

+ Vi 4. 314 piṭṭhe.

thomitaṁ pasatthaṁ, taṁ te vihāradānaṁ datvā jātijarāmaraṇā parimuccissantīti. Ayaṁ tāva paṭhamo ānisaṁso vihāradāne.

Puna caparaṁ vihare vijjamāne bhikkhuniyo byattasaṅketā bhavissanti, sulabhaṁ dassanaṁ dassanakāmānaṁ, anikete duddassanā bhavissantīti. Ayaṁ dutiyo ānisaṁso vihāradāne. Ime dve atthavase sampassamānena Bhagavatā bhaṇitaṁ "vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute"ti, na tattha Buddhaputtena ālayo karaṇīyo niketeti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Santhavapañho paṭhamo.

---

2. Udarasaṁyatapañha

2. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—

* "Uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti.

Puna ca Bhagavatā bhaṇitaṁ + "ahaṁ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti, tena hi "ahaṁ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatitthikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhiṇitaṁ "ahaṁ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatitthikampi bhuñjāmī"ti, tena hi "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti, bhaṇitañca "ahaṁ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī"ti. Yaṁ mahārāja Bhagavatā bhaṇitaṁ "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti, taṁ sabhāvavacanaṁ asesavacanaṁ nissesavacanaṁ nippariyāyavacanaṁ bhūtavacanaṁ tacchavacanaṁ yāthāvavacanaṁ aviparītavacanaṁ isivacanaṁ Munivacanaṁ Bhagavantāvacanaṁ

---

* Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade. + Ma 2. 199 piṭṭhe.

arahantavacanaṁ Paccekabuddhavacanaṁ Jinavacanaṁ sabbaññuvacanaṁ Tathāgatassa Arahato Sammāsambuddhassa vacanaṁ.

Udare asaṁyato mahārāja pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, majjampi pivati, mātarampi jīvitā voropeti, pitarampi jīvitā voropeti, arahantampi jīvitā voropeti, saṁghampi bhindati, duṭṭhena cittena Tathāgatassa lohitampi uppādeti. Nanu mahārāja Devadatto udare asaṁyato saṁghaṁ bhinditvā kappaṭṭhiyaṁ kammaṁ āyūhi[1]. Evarūpāni mahārāja aññānipi bahuvidhāni kāraṇāni disvā Bhagavatā bhaṇitaṁ "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti.

Udare saṁyato mahārāja catusaccābhisamayaṁ abhisameti, cattāri sāmaññaphalāni sacchikaroti, catūsu paṭisambhidāsu aṭṭhasu samāpattīsu chasu abhiññāsu vasībhāvaṁ pāpuṇāti, kevalañca samaṇadhammaṁ pūreti. Nanu mahārāja sukapotako udare saṁyato hutvā yāva Tāvatiṁsabhavanaṁ kampetvā Sakkaṁ Devānamindaṁ upaṭṭhānamupanesi, evarūpāni mahārāja aññānipi bahuvidhāni kāraṇāni disvā Bhagavatā bhaṇitaṁ "uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṁyato siyā"ti.

Yaṁ pana mahārāja Bhagavatā bhaṇitaṁ "ahaṁ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī"ti, taṁ katakiccena niṭṭhitakiriyena siddhatthena vusitavosānena nirāvaraṇena sabbaññunā sayambhunā Tathāgatena attānaṁ upādāya bhaṇitaṁ.

Yathā mahārāja vantassa virittassa anuvāsitassa āturassa sappāyakiriyā icchitabbā hoti, evameva kho mahārāja sakilesassa adiṭṭhasaccassa udare saṁyamo karaṇīyo hoti. Yathā mahārāja maṇiratanassa sappabhāsassa jātimantassa abhijātiparisuddhassa majjananighaṁsanaparisodhanena karaṇīyaṁ na hoti, evameva kho mahārāja Tathāgatassa Buddhavisaye pāramiṁ gatassa kiriyākaraṇesu āvaraṇaṁ na hotīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Udarasaṁyatapañho dutiyo.

---

1. Āyūhati (Ka)

3. Buddha-appābādhapañha

3. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā + "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo yācayogo sadā payatapāṇi antimadehadharo anuttaro bhisakko sallakatto"ti. Puna ca bhaṇitaṁ Bhagavatā * "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ appābādhānaṁ yadidaṁ Bākulo"ti. Bhagavato ca sarīre bahukkhattuṁ ābādho uppanno dissati. Yadi bhante Nāgasena Tathāgato anuttaro, tena hi "etadaggaṁ -pa- Bākulo"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi thero Bākulo appābādhānaṁ aggo, tena hi "ahamasmi -pa- Sallakatto"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "ahamasmi -pa- sallakatto"ti, bhaṇitañca "etadaggaṁ -pa- Bākulo"ti, tañca pana bāhirānaṁ āgamānaṁ adhigamānaṁ pariyattīnaṁ attani vijjamānataṁ sandhāya bhāsitaṁ.

Santi kho pana mahārāja Bhagavato sāvakā ṭhānacaṅkamikā, te ṭhānena caṅkamena divārattiṁ vītināmenti, Bhagavā pana mahārāja ṭhānena caṅkamena nisajjāya sayanena divārattiṁ vītināmeti, ye te mahārāja bhikkhū ṭhānacaṅkamikā, te tena aṅgena atirekā.

Santi kho pana mahārāja Bhagavato sāvakā ekāsanikā, te jīvitahetupi dutiyaṁ bhojanaṁ na bhuñjanti, Bhagavā pana mahārāja dutiyampi yāva tatiyampi bhojanaṁ bhuñjati, ye te mahārāja bhikkhū ekāsanikā, te tena aṅgena atirekā, anekavidhāni mahārāja tāni kāraṇāni tesaṁ tesaṁ taṁ taṁ sandhāya bhaṇitāni. Bhagavā pana mahārāja anuttaro sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena dasahi ca balehi catūhi vesārajjehi aṭṭhārasahi Buddhadhammehi chahi asādhāraṇehi ñāṇehi, kevale ca Buddhavisaye taṁ sandhāya bhaṇitaṁ "ahamasmi -pa- sallakatto"ti.

Idha mahārāja manussesu eko jātimā hoti, eko dhanavā, eko vijavā, eko sippavā, eko sūro, eko vicakkhaṇo, sabbepete abhibhaviya rājā yeva tesaṁ uttamo hoti, evameva kho mahārāja Bhagavā sabbasattānaṁ aggo jeṭṭho seṭṭho.

+ Khu 1. 264 piṭṭhe Itivuttake. * Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

Yaṁ pana āyasmā Bākulo appābādho ahosi, taṁ abhinīhāravasena, so hi mahārāja Anomadassissa[1] Bhagavato udaravātābādhe uppanne Vipassissa ca Bhagavato aṭṭhasaṭṭhiyā ca bhikkhusatasahassānaṁ tiṇapupphakaroge uppanne sayaṁ tāpaso samāno nānābhesajjehi taṁ byādhiṁ apanetvā appābādhataṁ patto, bhaṇito ca "etadaggaṁ -pa- Bākulo"ti.

Bhagavato mahārāja byādhimhi uppajjantepi anuppajjantepi dhutaṅgaṁ ādiyantepi anādiyantepi natthi Bhagavatā sadiso koci satto. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * **Saṁyuttanikāya**varalañchake—

> "Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, Tathāgato tesaṁ aggamakkhāyati Arahaṁ Sammāsambuddho"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Buddha-appābādhapañho tatiyo.

---

4. Magguppādanapañha

4. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā + "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti. Puna ca bhaṇitaṁ ++ "addasaṁ khvāhaṁ bhikkhave purāṇaṁ maggaṁ purāṇaṁ añjasaṁ pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātan"ti. Yadi bhante Nāgasena Tathāgato anuppannassa maggassa uppādetā, tena hi "addasaṁ khvāhaṁ bhikkhave purāṇaṁ maggaṁ purāṇaṁ añjasaṁ pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātan"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "addasaṁ khvāhaṁ bhikkhave purāṇaṁ maggaṁ purāṇaṁ añjasaṁ pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātan"ti, tena hi "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

---

1. Khu 3. 385 piṭṭhe Apadāne.

* Saṁ 3. 38; Aṁ 1. 343; Aṁ 2. 29; Aṁ 3. 273; Khu 1. 255 piṭṭhesupi.

\+ Ma 3. 59; Saṁ 2. 54; Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

++ Saṁ 1. 329 piṭṭhe.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti. Bhaṇitañca "addasaṁ khvāhaṁ bhikkhave purāṇaṁ maggaṁ purāṇaṁ añjasaṁ pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātan"ti, taṁ dvayampi sabhāvavacanameva, pubbakānaṁ mahārāja Tathāgatānaṁ antaradhānena asati anusāsake maggo antaradhāyi, taṁ[1] Tathāgato maggaṁ luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ asañcaraṇaṁ paññācakkhunā sampassamāno[2] addasa pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātaṁ, taṁkāraṇā āha "addasaṁ khvāhaṁ bhikkhave purāṇaṁ maggaṁ purāṇaṁ añjasaṁ pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātan"ti.

Pubbakānaṁ mahārāja Tathāgatānaṁ antaradhānena asati anusāsake luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ asañcaraṇaṁ maggaṁ yaṁ dāni Tathāgato sañcaraṇaṁ akāsi, taṁkāraṇā āha "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti.

Idha mahārāja rañño cakkavattissa antaradhānena maṇiratanaṁ girisikhantare nilīyati, aparassa cakkavattissa sammāpaṭipattiyā upagacchati, api nu kho taṁ mahāraja maṇiratanaṁ tassa pakatanti. Na hi bhante, pākatikaṁ yeva taṁ maṇiratanaṁ, tena pana nibbattitanti[3], evameva kho mahārāja pākatikaṁ pubbakehi Tathāgatehi anuciṇṇaṁ aṭṭhaṅgikaṁ sivaṁ maggaṁ asati anusāsake luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ asañcaraṇaṁ Bhagavā paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṁ akāsi, taṁkāraṇā āha "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetī"ti.

Yathā vā pana mahārāja santaṁ yeva puttaṁ yoniyā janayitvā mātā "janikā"ti vuccati, evameva kho mahārāja Tathāgato santaṁ yeva maggaṁ luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ asañcaraṇaṁ paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṁ akāsi, taṁkāraṇā āha "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti.

Yathā vā pana mahārāja koci puriso yaṁ kiñci naṭṭhaṁ passati, "tena taṁ bhaṇḍaṁ nibbattitan"ti jano voharati, evameva kho mahārāja Tathāgato santaṁ yeva maggaṁ luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ

1. So taṁ (Sī, I, Ka) 2. Sammasamāno (Sī, I) 3. Nibbattanti (Sī, I)

asañcaraṇaṁ paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṁ akāsi, taṁkāraṇā āha "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti.

Yathā vā pana mahārāja koci puriso vanaṁ sodhetvā bhūmiṁ nīharati, "tassa sā bhūmī"ti jano voharati, na cesā bhūmi tena pavattitā, taṁ bhūmiṁ kāraṇaṁ katvā bhūmisāmiko nāma hoti, evameva kho mahārāja Tathāgato santaṁ yeva maggaṁ luggaṁ paluggaṁ gūḷhaṁ pihitaṁ paṭicchannaṁ asañcaraṇaṁ paññāya sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṁ akāsi, taṁkāraṇā āha "Tathāgato bhikkhave Arahaṁ Sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Magguppādanapañho catuttho.

---

5. Buddha-aviheṭhakapañha

5. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "pubbe vāhaṁ manussabhūto samāno sattānaṁ aviheṭhakajātiko ahosin"ti. Puna ca bhaṇitaṁ + "Lomasakassapo nāma isi samāno anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yajī"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "pubbe vāhaṁ manussabhūto samāno sattānaṁ aviheṭhakajātiko ahosin"ti, tena hi "Lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yajitan"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yajitaṁ, tena hi "pubbe vāhaṁ manussabhūto samāno sattānaṁ aviheṭhakajātiko ahosin"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "pubbe vāhaṁ manussabhūto samāno sattānaṁ aviheṭhakajātiko ahosin"ti. Lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yajitaṁ, tañca pana rāgavasena visaññinā, no sacetanenāti.

---

* Dī 3. 135 piṭṭhe. + Khu 5. 193 piṭṭhe.

Aṭṭhime bhante Nāgasena puggalā pāṇaṁ hananti. Katame aṭṭha, ratto rāgavasena pāṇaṁ hanati, duṭṭho dosavasena pāṇaṁ hanati, mūḷho mohavasena pāṇaṁ hanati, mānī mānavasena pāṇaṁ hanati, luddho lobhavasena pāṇaṁ hanati, akiñcano jīvikatthāya pāṇaṁ hanati, bālo hassavasena[1] pāṇaṁ hanati, rājā vinayanavasena pāṇaṁ hanati, ime kho bhante Nāgasena aṭṭha puggalā pāṇaṁ hananti. Pākatikaṁ yeva bhante Nāgasena bodhisattena katanti. Na mahārāja pākatikaṁ bodhisattena kataṁ, yadi mahārāja bodhisatto pakatibhāvena onameyya mahāyaññaṁ yajituṁ, na yimaṁ gāthaṁ bhaṇeyya—

* "Sasamuddapariyāyaṁ, mahiṁ sāgarakuṇḍalaṁ.
Na icche saha nindāya, evaṁ seyha[2] vijānahī"ti.

Evaṁvādī mahārāja bodhisatto saha dassanena Candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṁ vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yaji.

Yathā mahārāja ummattako khittacitto jalitampi jātavedaṁ akkamati, kupitampi āsīvisaṁ gaṇhāti, mattampi hatthiṁ upeti, samuddampi atīradassiṁ pakkhandati, candanikampi oḷigallampi omaddati, kaṇṭakādhānampi abhiruhati, papātepi patati, asucimpi bhakkheti, naggopi rathiyā carati, aññampi bahuvidhaṁ akiriyaṁ karoti. Evameva kho mahārāja bodhisatto saha dassanena Candavatiyā rājakaññaya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṁ vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yaji.

Khittacittena mahārāja kataṁ pāpaṁ diṭṭhadhammepi na mahāsāvajjaṁ hoti, samparāye vipākenapi no tathā. Idha mahārāja koci ummattako vajjhamāpajjeyya, tassa tumhe kiṁ daṇḍaṁ dhārethāti. Ko bhante ummattakassa daṇḍo bhavissati, taṁ mayaṁ pothāpetvā nīharāpema, esova tassa daṇḍoti. Iti kho mahārāja ummattakassa aparādhe daṇḍopi na

---

1. Aññāṇavasena (Ka, Sī) * Khu 5. 193 piṭṭhe. 2. Sayha (Sī, I)

bhavati, tasmā ummattakassa katepi na doso bhavati satekiccho. Evameva kho mahārāja Lomasakassapo isi saha dassanena Candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto visaṭapayāto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṁ vājapeyyaṁ mahāyaññaṁ yaji. Yadā ca pana pakaticitto ahosi paṭiladdhassati, tadā punadeva pabbajitvā pañcābhiññāyo nibbattetvā brahmalokūpago ahosīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Buddha-aviheṭhakapañho pañcamo.

---

6. Chaddantajotipālārabbhapañha

6. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā Chaddanto nāgarājā—

* "Vadhissametanti parāmasanto,
Kāsāvamaddakkhi dhajaṁ isīnaṁ.
Dukkhena phuṭṭhassudapādi saññā,
Arahaddhajo sabbhi avajjharūpo"ti.

Puna ca bhaṇitaṁ + "Jotipālamāṇavo samāno Kassapaṁ Bhagavantaṁ Arahantaṁ Sammāsambuddhaṁ muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosi paribhāsī"ti. Yadi bhante Nāgasena bodhisatto tiracchānagato samāno kāsāvaṁ abhipūjayi, tena hi "Jotipālena māṇavena Kassapo Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Jotipālena māṇavena Kassapo Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tena hi "Chaddantena nāgarājena kāsāvaṁ pūjitan"ti tampi vacanaṁ micchā. Yadi tiracchānagatena bodhisattena kakkhaḷakharakaṭukavedanaṁ vedayamānena luddakena nivatthaṁ kāsāvaṁ pūjitaṁ, kiṁ manussabhūto samāno paripakkañāṇo paripakkāya bodhiyā Kassapaṁ Bhagavantaṁ Arahantaṁ Sammāsambuddhaṁ Dasabalaṁ Lokanāyakaṁ

---

* Khu 5. 374 piṭṭhe. + Ma 2. 236 piṭṭhe.

uditoditaṁ jalitabyāmobhāsaṁ pavaruttamaṁ pavararucirakāsikakāsāvamabhipārutaṁ disvā na pūjayi. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā Chaddanto nāgarājā "vadhissametanti -pa- avajjharūpo"ti. Jotipālena ca māṇavena Kassapo Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tañca pana jātivasena kulavasena. Jotipālo mahārāja māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, tassa mātāpitaro bhaginibhātaro dāsidāsaceṭakaparivārakamanussā brahmadevatā brahmagarukā, te "brahmaṇā eva uttamā pavarā"ti avasese pabbajite garahanti jigucchanti, tesaṁ taṁ vacanaṁ sutvā Jotipālo māṇavo Ghaṭikārena kumbhakārena Satthāraṁ dassanāya pakkosito evamāha "kiṁ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā"ti.

Yathā mahārāja amataṁ visamāsajja tittakaṁ hoti, yathā ca sītodakaṁ aggimāsajja uṇhaṁ hoti, evameva kho mahārāja Jotipālo māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā[1] Tathāgataṁ akkosi paribhāsi.

Yathā mahārāja jalitapajjalito mahā-aggikkhandho sappabhāso udakamāsajja upahatappabhātejo sītalo kāḷako bhavati paripakkaniggunḍiphalasadiso, evameva kho mahārāja Jotipālo māṇavo puññavā saddho ñāṇavipulasappabhāso assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā Tathāgataṁ akkosi paribhāsi, upagantvā ca Buddhaguṇamaññāya ceṭakabhūto viya ahosi, Jinasāsane pabbajitvā abhiññā ca samāpattiyo ca nibbattetvā brahmalokūpago ahosīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Chaddantajotipālārabbhapañho chaṭṭho.

---

1. So kulajātivasena andho bhavitvā (Syā)

7. Ghaṭikārapañha

7. Bhante Nāgasena bhasitampetaṁ Bhagavatā * "Ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṁ sabbaṁ temāsaṁ ākāsacchadanaṁ aṭṭhāsi, na devotivassī"ti. Puna ca bhaṇitaṁ "Kassapassa Tathāgatassa[1] kuṭi ovassatī"ti. Kissa pana bhante Nāgasena Tathāgatassa evamussannakusalamūlassa[2] kuṭi ovassati, Tathāgatassa nāma so ānubhāvo icchitabbo. Yadi bhante Nāgasena Ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṁ anovassaṁ ākāsacchadanaṁ ahosi, tena hi "Tathāgatassa kuṭi ovassatī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatassa kuṭi ovassati, tena hi "Ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṁ anovassakaṁ ahosi ākāsacchadanan"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "Ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṁ sabbaṁ temāsaṁ ākāsacchadanaṁ aṭṭhāsi, na devotivassī"ti. Bhaṇitañca "Kassapassa Tathāgatassa[1] kuṭi ovassatī"ti. Ghaṭikāro mahārāja kumbhakāro sīlavā kalyāṇadhammo ussannakusalamūlo andhe jiṇṇe mātāpitaro poseti, tassa asammukhā anāpucchāyevassa ghare tiṇaṁ haritvā Bhagavato kuṭiṁ chādesuṁ, so tena tiṇaharaṇena akampitaṁ asañcalitaṁ susaṇṭhitaṁ vipulamasamaṁ pītiṁ paṭilabhati, bhiyyo somanassañca atulaṁ uppādesi "aho vata me Bhagavā lokuttamo suvissattho"ti, tena tassa diṭṭhadhammiko vipāko nibbatto. Na hi mahārāja Tathāgato tāvatakena vikārena calati.

Yathā mahārāja Sineru girirājā anekasatasahassavātasampahārenapi na kampati na calati, mahodadhi varappavarasāgaro anekasatanahutamahāgaṅgāsatasahassehipi na pūrati na vikāramāpajjati, evameva kho mahārāja Tathāgato na tāvatakena vikārena calati.

Yaṁ pana mahārāja Tathāgatassa kuṭi ovassati, taṁ mahato janakāyassa anukampāya. Dveme mahārāja atthavase sampassamānā

---

1. Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa (Ma 2. 243 piṭṭhe)

* Ma 2. 244 piṭṭhe.

2. Evarūpassa ussannakusalamūlassa (Ka)

Tathāgatā sayaṁ nimmitaṁ paccayaṁ nappaṭisevanti, "ayaṁ aggadakkhiṇeyyo Satthā"ti Bhagavato paccayaṁ datvā devamanussā sabbaduggatito parimuccissantīti, pāṭihīraṁ dassetvā vuttiṁ pariyesantīti "mā aññe upavadeyyun"ti. Ime dve atthavase sampassamānā Tathāgatā sayaṁ nimmitaṁ paccayaṁ nappaṭisevanti. Yadi mahārāja Sakko vā taṁ kuṭiṁ anovassaṁ kareyya brahmā vā sayaṁ vā, sāvajjaṁ bhaveyya taṁ yeva karaṇaṁ[1] sadosaṁ saniggahaṁ, ime vibhūtaṁ[2] katvā lokaṁ sammohenti adhikataṁ karontīti, tasmā taṁ karaṇaṁ vajjanīyaṁ. Na mahārāja Tathāgatā vatthuṁ yācanti, tāya avatthuyācanāya aparibhāsiyā bhavantīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Ghaṭikārapañho sattamo.

---

8. Brāhmaṇarājavādapañha

8. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Tathāgatena + "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo yācayogo"ti. Puna ca bhaṇitaṁ * "rājāhamasmi selā"ti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo yācayogo"ti, tena hi "rājāhamasmi selā"ti, yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ "rājāhamasmi selā"ti, tena hi "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo yācayogo"ti tampi vacanaṁ micchā. Khattiyo vā hi bhaveyya brāhmaṇo vā, natthi ekāya jātiyā dve vaṇṇā nāma, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo yācayogo"ti, puna ca bhaṇitaṁ "rājahamasmi selā"ti, tattha kāraṇaṁ atthi, yena kāraṇena Tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hotīti.

Kiṁ pana taṁ bhante Nāgasena kāraṇaṁ, yena kāraṇena Tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hoti, sabbe mahārāja

---

1. Kāraṇaṁ (Sī, I)
2. Vibhūsaṁ (Sī, I)

+ Khu 1. 264 piṭṭhe Itivuttake.
* Ma 2. 352; Khu 1. 368 piṭṭhesu.

pāpakā akusalā dhammā Tathāgatassa bāhitā pahīnā apagatā byapagatā ucchinnā khīṇā khayaṁ pattā nibbutā upasantā, tasmā Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma saṁsayamanekaṁsaṁ vimatipathaṁ vītivatto, Bhagavāpi mahārāja saṁsayamanekaṁsaṁ vimatipathaṁ vītivatto, tena kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, Bhagavāpi mahārāja sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, tena kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma aggaseṭṭhavarapavaradibbavihārabahulo, Bhagavāpi mahārāja aggaseṭṭhavarapavaradibbavihārabahulo, tenāpi kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma ajjhayana ajjhāpana dāna ppaṭiggahaṇa dama saṁyamaniyamapubbamanusiṭṭhi paveṇi vaṁsa dharaṇo, Bhagavāpi mahārāja ajjhayana ajjhāpanadānappaṭiggahaṇa dama saṁyama niyama pubbajināciṇṇa anusiṭṭhi paveṇi vaṁsa dharaṇo, tenāpi kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma brahāsukhavihārajjhānajhāyī, Bhagavāpi mahārāja brahāsukhavihārajjhānajhāyī, tenāpi kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇo nāma sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṁ jānāti, Bhagavāpi mahārāja sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṁ jānāti, tenāpi kāraṇena Tathāgato "brāhmaṇo"ti vuccati.

Brāhmaṇoti mahārāja Bhagavato netaṁ nāmaṁ mātarā kataṁ, na pitarā kataṁ, na bhātarā kataṁ, na bhaginiyā kataṁ, na mittāmaccehi kataṁ, na ñātisālohitehi kataṁ, nasamaṇabrāhmaṇehi kataṁ, na devatāhi kataṁ, vimokkhantikametaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ nāmaṁ bodhiyā yeva mūle mārasenaṁ vidhamitvā atītānāgatapaccuppanne pāpake

akusale dhamme bāhetvā saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā paṭiladdhapātubhūtasamuppannamatte sacchikā paññatti yadidaṁ brāhmaṇoti, tena kāraṇena Tathāgato vuccati "brāhmaṇo"ti.

Kena pana bhante Nāgasena kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti. Rājā nāma mahārāja yo koci rajjaṁ kāreti lokamanusāsati, Bhagavāpi mahārāja dasasahassiyā lokadhātuyā dhammena rajjaṁ kāreti, sadevakaṁ lokaṁ samārakaṁ sabrahmakaṁ sassamaṇabrāhmaṇiṁ pajaṁ sadevamanussaṁ anusāsati, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti.

Rājā nāma mahārāja sabbajanamanusse abhibhavitvā nandayanto ñātisaṁghaṁ, socayanto amittasaṁghaṁ, mahatimahāyasasiriharaṁ thirasāradaṇḍaṁ anūnasatasalākālaṅkataṁ ussāpeti paṇḍaravimalasetacchattaṁ, Bhagavāpi mahārāja socayanto mārasenaṁ micchāpaṭipannaṁ, nandayanto devamanusse sammāpaṭipanne dasasahassiyā lokadhātuyā mahatimahāyasasiriharaṁ khantithirasāradaṇḍaṁ ñāṇavarasatasalākālaṅkataṁ ussāpeti aggavaravimuttipaṇḍaravimalasetacchattaṁ, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti.

Rājā nāma upagatasampattajānānaṁ bahūnamabhivandanīyo bhavati, Bhagavāpi mahārāja upagatasampattadevamanussānaṁ bahūnamabhivandanīyo, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti.

Rājā nāma yassa kassaci ārādhakassa pasīditvā varitaṁ varaṁ datvā kāmena tappayati, Bhagavāpi mahārāja yassa kassaci kāyena vācāya manasā ārādhakassa pasīditvā varitaṁ varamanuttaraṁ sabbadukkhaparimuttiṁ datvā asesakāmavarena ca tappayati, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti.

Rājā nāma āṇaṁ vītikkamantaṁ vigarahati jhāpeti[1] dhaṁseti, Bhagavatopi mahārāja sāsanavare āṇaṁ atikkamanto alajjī maṅkubhāvena oññāto hīḷito garahito Bhavitvā vajjati Jinasāsanavaramhā, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti.

---

1. Jāpeti (Sī, I)

Rājā nāma pubbakānaṁ dhammikānaṁ rājūnaṁ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena rajjaṁ kārayamāno pihayito piyo patthito bhavati janamanussānaṁ, ciraṁ rājakulavaṁsaṁ ṭhapayati dhammaguṇabalena, Bhagavāpi mahārāja pubbakānaṁ sayambhūnaṁ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena lokamanusāsamāno pihayito piyo patthito devamanussānaṁ ciraṁ sāsanaṁ pavatteti dhammaguṇabalena, tenāpi kāraṇena Tathāgato vuccati "rājā"ti. Evamanekavidhaṁ mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena Tathāgato brāhmaṇopi bhaveyya rājāpi bhaveyya, sunipuṇo bhikkhu kappampi no naṁ sampādeyya, kiṁ atibahuṁ bhaṇitena, saṁkhittaṁ sampaṭicchitabbanti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Brāhmaṇarājavādapañho aṭṭhamo.

---

9. Gāthābhigītabhojanakathāpañha

9. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—

"Gāthābhigītaṁ me abhojaneyyaṁ[1],
Sampassataṁ brāhmaṇa nesa dhammo.
Gāthābhigītaṁ panudanti Buddhā,
Dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā"ti.

Puna ca Bhagavā parisāya dhammaṁ desento kathento anupubbikathaṁ paṭhamaṁ tāva dānakathaṁ katheti, pacchā sīlakathaṁ, tassa Bhagavato sabbalokissarassa bhāsitaṁ sutvā devamanussā abhisaṅkharitvā dānaṁ denti, tassa taṁ uyyojitaṁ dānaṁ sāvakā paribhuñjanti. Yadi bhante Nāgasena Bhagavatā bhaṇitaṁ "gāthābhigītaṁ me abhojaneyyan"ti, tena hi "Bhagavā dānakathaṁ paṭhamaṁ kathetī"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ 0micchā. Yadi dānakathaṁ paṭhamaṁ katheti, tena hi "gāthābhigītaṁ me abhojaneyyan"ti tampi vacanaṁ micchā. Kiṁ kāraṇaṁ, yo so bhante dakkhiṇeyyo gihīnaṁ piṇḍapātadānassa vipākaṁ katheti, tassa te dhammakathaṁ sutvā pasannacittā

---

1. Abhojanīyaṁ (Ka) Saṁ 1. 175; Khu 1. 292, 349 piṭṭhesu.

aparāparaṁ dānaṁ denti, ye taṁ dānaṁ paribhuñjanti, sabbe te gāthābhigītaṁ paribhuñjanti. Ayampi ubhato koṭiko pañho nipuṇo gambhīro tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā "gāthābhigītaṁ me abhojaneyyaṁ, sampassataṁ brāhmaṇa nesa dhammo. Gāthābhigītaṁ panudanti Buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā"ti, katheti ca Bhagavā paṭhamaṁ dānakathaṁ tañca pana kiriyaṁ sabbesaṁ Tathāgatānaṁ paṭhamaṁ dānakathāya, tattha cittaṁ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojenti. Yathā mahārāja manussā taruṇadārakānaṁ paṭhamaṁ tāva kīḷābhaṇḍakāni denti. Seyyathīdaṁ, vaṅkakaṁ ghaṭikaṁ ciṅgulakaṁ pattāḷhakaṁ rathakaṁ dhanukaṁ, pacchā te sake sake kamme niyojenti. Evameva kho mahārāja Tathāgato paṭhamaṁ dānakathāya cittaṁ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojeti.

Yathā vā pana mahārāja bhisakko nāma āturānaṁ paṭhamaṁ tāva catūhapañcāhaṁ telaṁ pāyeti balakaraṇāya sinehanāya, pacchā vireceti. Evameva kho mahārāja Tathāgato paṭhamaṁ tāva dānakathāya cittaṁ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojeti. Dāyakānaṁ mahārāja dānapatīnaṁ cittaṁ mudukaṁ hoti maddavaṁ siniddhaṁ, tena te dānasetusaṅkamena dānanāvāya saṁsārasāgarapāramanugacchanti, tasmā tesaṁ paṭhamaṁ kammabhūmimanusāsati, na ca kenaci[1] viññattimāpajjatīti.

Bhante Nāgasena "viññattin"ti yaṁ vadesi, kati pana tā viññattiyoti. Dvemā mahārāja viññattiyo kāyaviññatti vacīviññatti cāti. Tattha atthi kāyaviññatti sāvajjā, atthi anavajjā. Atthi vacīviññatti sāvajjā, atthi anavajjā.

Katamā kāyaviññatti sāvajjā, idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito ṭhānaṁ bhañjati, ayaṁ kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

---

1. Tena (Sī, I)

Puna caparaṁ mahārāja idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito galaṁ paṇāmetvā morapekkhitaṁ pekkhati "evaṁ ime passantī"ti, tena ca te passanti. Ayampi kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Puna caparaṁ mahārāja idhekacco bhikkhu hanukāya vā bhamukāya vā aṅguṭṭhena vā viññāpeti, ayampi kāyaviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Katamā kāyaviññatti anavajjā, idha bhikkhu kulāni upagantvā sato samāhito sampajāno ṭhānepi aṭṭhānepi yathānusiṭṭhiṁ gantvā ṭhāne tiṭṭhati, dātukāmesu tiṭṭhati, adātukāmesu pakkamati. Ayaṁ kāyaviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye vaṇṇito hoti thuto pasattho sallekhitācāro, parisuddhājīvotveva saṅkhaṁ gacchati. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Na ve yācanti sappaññā, dhīro ca veditumarahati[1].
Uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā"ti.

Katamā vacīviññatti sāvajjā, idha mahārāja bhikkhu vācāya bahuvidhaṁ viññāpeti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṁ, ayaṁ vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Puna caparaṁ mahārāja idhekacco bhikkhu paresaṁ sāvento evaṁ bhaṇati "iminā me attho"ti, tāya ca vācāya paresaṁ sāvitāya tassa lābho uppajjati, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṁ

---

1. Ariyā garahanti yācanaṁ (Sī, I) Khu 5. 162 piṭṭhe.

ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Puna caparaṁ mahārāja idhekacco bhikkhu vacīvipphārena parisāya sāveti "evañca evañca bhikkhūnaṁ dātabban"ti, tañca te vacanaṁ sutvā parikittitaṁ abhiharanti, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Nanu mahārāja theropi Sāriputto atthaṅgate sūriye rattibhāge gilāno samāno therena Mahāmoggallānena bhesajjaṁ pucchīyamāno vācaṁ bhindi, tassa tena vacībhedena bhesajjaṁ uppajji, atha thero Sāriputto "vacībhedena me imaṁ bhesajjaṁ uppannaṁ, mā me ājīvo bhijjī"ti ājīvabhedabhayā taṁ bhesajjaṁ pajahi na upajīvi, evampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṁ gacchati.

Katamā vacīviññatti anavajjā, idha mahārāja bhikkhu sati paccaye bhesajjaṁ viññāpeti ñātipavāritesu kulesu, ayaṁ vacīviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṁ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṁ samaye vaṇṇito hoti thomito pasattho, parisuddhājīvotveva saṅkhaṁ gacchati, anumato Tathāgatehi Arahantehi Sammāsambuddhehi.

Yaṁ pana mahārāja Tathāgato Kasibhāradvājassa brahmaṇassa bhojanaṁ pajahi[1], taṁ āveṭhanaviniveṭhanakaḍḍhananiggahappaṭikammena nibbatti, tasmā Tathāgato taṁ piṇḍapātaṁ paṭikkhipi na upajīvīti.

Sabbakālaṁ bhante Nāgasena Tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṁ ojaṁ patte ākiranti, udāhu "sūkaramaddave ca madhupāyāse cā"ti dvīsu yeva piṇḍapātesu ākiriṁsūti. Sabbakālaṁ mahārāja Tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṁ ojaṁ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope ākiranti.

---

1. Pajahati (Ka)

Yathā mahārāja rañño sūdo rañño bhuñjantassa sūpaṁ gahetvā upatiṭṭhitvā kabaḷe kabaḷe sūpaṁ ākirati, evameva kho mahārāja sabbakālaṁ Tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṁ ojaṁ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope dibbaṁ ojaṁ ākiranti. Verañjāyampi mahārāja Tathāgatassa sukkhayavapulake[1] bhuñjamānassa devatā dibbena ojena temayitvā temayitvā upasaṁhariṁsu, tena Tathāgatassa kāyo upacito ahosīti. Lābhā vata bhante Nāgasena tāsaṁ devatānaṁ, yā Tathāgatassa sarīrappaṭijaggane satataṁ samitaṁ ussukkamāpannā. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Gāthābhigītabhojanakathāpañho navamo.

---

10. Dhammadesanāya appossukkapañha

10. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "Tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ paripācitaṁ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā"ti. Puna ca sabbaññutaṁ pattassa * appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāyāti.

Yathā nāma bhante Nāgasena issāso vā issāsantevāsī vā bahuke divase saṅgāmatthāya upāsanaṁ sikkhitvā sampatte mahāyuddhe osakkeyya, evameva kho bhante Nāgasena Tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ paripācetvā mahato janakāyassa samuddharaṇāya sabbaññutaṁ pattena dhammadesanāya osakkitaṁ.

Yathā vā pana bhante Tāgasena mallo vā mallantevāsī vā bahuke divase nibbuddhaṁ sikkhitvā sampatte mallayuddhe osakkeyya, evameva kho bhante Nāgasena Tathāgatena cahūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ paripācetvā mahato janakāyassa samuddharaṇāya sabbaññutaṁ pattena dhammadesanāya osakkitaṁ.

---

1. Sukkhayavamūlake (Ka)

* Vi 3. 7; Dī 2. 31; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138 piṭṭhesu.

Kinnu kho bhante Nāgasena Tathāgatena bhayā osakkitaṁ, udāhu apākaṭatāya osakkitaṁ, udāhu dubbalatāya osakkitaṁ, udāhu asabbaññutāya osakkitaṁ, kiṁ tattha kāraṇaṁ, iṅgha me tvaṁ kāraṇaṁ brūhi kaṅkhāvitaraṇāya, yadi bhante Nāgasena Tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ paripācitaṁ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, tena hi "sabbaññutaṁ pattassa appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāyā"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi sabbaññutaṁ pattassa appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāya, tena hi "Tathāgatena cahūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ paripācitaṁ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā"ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gambhīro dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Paripācitañca mahārāja Tathāgatena cahūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṁ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṁ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, pattasabbaññutassa ca appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāya. Tañca pana dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṁ sattānañca ālayārāmataṁ sakkāyadiṭṭhiyā daḷhasuggahitatañca disvā "kinnu kho, kathaṁ nu kho"ti appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāya, sattānaṁ paṭivedhacintanamānasaṁ yevetaṁ.

Yathā mahārāja bhisakko sallakatto anekabyādhiparipīḷitaṁ naraṁ upasaṅkamitvā evaṁ cintayati "kena nu kho upakkamena katamena vā bhesajjena imassa byādhi vūpasameyyā"ti, evameva kho mahārāja Tathāgatassa sabbakilesabyādhiparipīḷitaṁ janaṁ dhammassa ca gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṁ disvā "kinnu kho, kathaṁ nu kho"ti appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāya, sattānaṁ paṭivedhacintanamānasaṁ yevetaṁ.

Yathā mahārāja rañño khattiyassa muddhāvasittassa dovārika-anīkaṭṭhapārisajjanegamabhaṭabala[1] amaccarājaññarājūpajīvine jane disvā evaṁ

1. Balattha (Sī, I)

cittamuppajjeyya "kinnu kho, kathaṁ nu kho ime saṅgaṇhissāmī"ti, evameva kho mahārāja Tathāgatassa dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṁ sattānañca ālayārāmataṁ sakkāyadiṭṭhiyā daḷhasuggahitatañca disvā "kinnu kho, kathaṁ nu kho"ti appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāya, sattānaṁ paṭivedhacintanamānasaṁ yevetaṁ.

Api ca mahārāja sabbesaṁ Tathāgatānaṁ dhammatā esā, yaṁ brahmunā āyācitā dhammaṁ desenti, tattha pana kiṁ kāraṇaṁ, ye tena samayena manussā tāpasaparibbājakā samaṇabrāhmaṇā, sabbete brahmadevatā honti brahmagarukā brahmaparāyaṇā, tasmā tassa balavato yasavato ñātassa paññātassa uttarassa accuggatassa onamanena sadevako loko onamissati okappessati adhimuccissatīti iminā ca mahārāja kāraṇena Tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṁ desenti.

Yathā mahārāja koci rājā vā rājamahāmatto vā yassa onamati apacitiṁ karoti, balavatarassa tassa onamanena avasesā janatā onamati apacitiṁ karoti, evameva kho mahārāja brahme onamite Tathāgatānaṁ sadevako loko onamissati, pūjitapūjako mahārāja loko, tasmā so brahmā sabbesaṁ Tathāgatānaṁ āyācati dhammadenāya, tena ca kāraṇena Tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṁ desentīti. Sādhu bhante Nāgasena sunibbeṭhito pañho, atibhadrakaṁ veyyākaraṇaṁ, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Dhammadesanāya appossukkapañho dasamo.

---

11. Ācariyānācariyapañha

11. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā—

> "Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati.
> Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo"ti[1].

Puna ca bhaṇitaṁ * "iti kho bhikkhave Āḷāro Kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṁ maṁ samānaṁ attanā samasamaṁ ṭhapesi,

---

1. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295 piṭṭhesu. * Ma 1. 221; Ma 2. 281 piṭṭhesu.

uḷārāya ca maṁ pūjāya pūjesī”ti. Yadi bhante Nāgasena Tathāgatena bhaṇitaṁ “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo”ti, tena hi “iti kho bhikkhave Āḷāro Kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṁ maṁ samānaṁ attanā samasamaṁ ṭhapesī”ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā. Yadi Tathāgatena bhaṇitaṁ “iti kho bhikkhave Āḷāro Kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṁ maṁ samānaṁ attanā samasamaṁ ṭhapesī”ti, tena hi “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo”ti tampi vacanaṁ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Tathāgatena “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo”ti, bhaṇitañca “iti kho bhikkhave Āḷāro Kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṁ maṁ samānaṁ attanā samasamaṁ ṭhapesi, uḷārāya ca maṁ pūjāya pūjesī”ti.

Tañca pana vacanaṁ pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ācariyabhāvaṁ sandhāya bhāsitaṁ.

“Pañcime mahārāja pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato ācariyā, yehi anusiṭṭho bodhisatto tattha tattha divasaṁ vītināmesi, katame pañca, ye te mahārāja aṭṭha brāhmaṇā jātamatte bodhisatte lakkhaṇāni pariggaṇhiṁsu, seyyathīdaṁ, rāmo dhajo lakkhaṇo mantī yaññо suyāmo subhojo sudattoti. Te tassa sotthiṁ pavedayitvā rakkhākammaṁ akaṁsu, te ca paṭhamaṁ ācariyā.

Puna caparaṁ mahārāja bodhisattassa pitā Suddhodano rājā yaṁ tena samayena abhijātaṁ udiccajātimantaṁ padakaṁ veyyākaraṇaṁ chaḷaṅgavantaṁ Sabbamittaṁ nāma brāhmaṇaṁ upanetvā sovaṇṇena bhiṅgārena[1] udakaṁ oṇojetvā “imaṁ kumāraṁ sikkhāpehī”ti adāsi, ayaṁ dutiyo ācariyo.

---

1. Bhiṅkārena (Sī, I)

Puna caparaṁ mahārāja yā sā devatā bodhisattaṁ saṁvejesi, yassā vacanaṁ sutvā bodhisatto saṁviggo ubbiggo tasmiṁ yeva khaṇe nekkhammaṁ nikkhamitvā pabbaji, ayaṁ tatiyo ācariyo.

Puna caparaṁ mahārāja Āḷāro Kālāmo ākiñcaññāyatanassa parikammaṁ ācikkhi[1], ayaṁ catuttho ācariyo.

Puna caparaṁ mahārāja Udako Rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṁ ācikkhi[1], ayaṁ pañcamo ācariyo. Ime kho mahārāja pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato pañca ācariyā, te ca pana ācariyā lokiye dhamme, imasmiñca pana mahārāja lokuttare dhamme sabbaññutañāṇappaṭivedhāya natthi Tathāgatassa anuttaro anusāsako, sayambhū mahārāja Tathāgato anācariyako, tasmā kāraṇā Tathāgatena bhaṇitaṁ "na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Ācariyānācariyapañho ekādasamo.

Santhavavaggo pañcamo.

Imasmiṁ vagge ekādasa pañhā.

Meṇḍakapañho niṭṭhito.

---

1. Ācikkhati (Ka)

5. Anumānapañha

1. Buddhavagga 1. Dvinnaṁ Buddhānaṁ anuppajjamānapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā * "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ ekissā lokadhātuyā dve Arahanto Sammāsambuddhā apubbaṁ acarimaṁ uppajjeyyuṁ, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti. Desentā ca bhante Nāgasena sabbepi Tathāgatā sattatiṁsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādappaṭipattiyaṁ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesampi Tathāgatānaṁ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusiṭṭhi, kena kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva Buddhuppādena ayaṁ loko obhāsajāto, yadi dutiyo Buddho bhaveyya, dvinnaṁ pabhāya ayaṁ loko bhiyyosomattāya obhāsajāto bhaveyya, ovadamānā ca dve Tathāgatā sukhaṁ ovadeyyuṁ, anusāsamānā ca sukhaṁ anusāseyyuṁ, tattha me kāraṇaṁ brūhi, yathāhaṁ nissaṁsayo bhaveyyanti.

Ayaṁ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṁ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṁ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṁseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā mahārāja nāvā ekapurisasandhāraṇī[1] bhaveyya, ekasmiṁ purise abhirūḷe sā nāvā samupādikā[2] bhaveyya, atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṁ nāvaṁ abhirūheyya, api nu sā mahārāja nāvā dvinnampi dhāreyyāti. Na hi bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṁseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udaketi. Evameva kho mahārāja ayaṁ dasasahassī

---

* Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṁ 1. 29; Abhi 2. 348; Khu 10. 78 piṭṭhesu.

1. Ekapurisasantāraṇī (Sī, I) 2. Samudakā (Ka)

lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṁ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṁ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṁseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṁ bhojanaṁ bhuñjeyya chādentaṁ yāva kaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṁ bhojanaṁ bhuñjeyya, api nu kho so mahārāja puriso sukhito bhaveyyāti. Na hi bhante, sakiṁ bhuttova mareyyāti[1]. Evameva kho mahārāja ayaṁ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṁ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṁ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṁseyya, na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṁ nu kho bhante Nāgasena atidhammabhārena pathavī calatīti. Idha mahārāja dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṁ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṁ gahetvā ekasmiṁ sakaṭe ākireyyuṁ, api nu kho taṁ mahārāja sakaṭaṁ dvinnampi sakaṭānaṁ ratanaṁ dhāreyyāti. Na hi bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṁ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṁ nu kho mahārāja atiratanabhārena sakaṭaṁ bhijjatīti. Kiṁ nu kho mahārāja atiratanabhārena sakaṭaṁ bhijjatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja atidhammabhārena pathavī calati.

Api ca mahārāja imaṁ kāraṇaṁ Buddhabalaparidīpanāya osāritaṁ, aññampi tattha abhirūpaṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṁ, tesaṁ parisāya vivādo uppajjeyya "tumhākaṁ Buddho, amhākaṁ Buddho"ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṁ, yathā mahārāja dvinnaṁ balavāmaccānaṁ parisāya vivādo uppajjeyya "tumhākaṁ amacco, amhākaṁ amacco"ti, ubhato pakkhajātā honti, evameva kho mahārāja yadi dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṁ, tesaṁ parisāya vivādo uppajjeyya

1. Bhutto vameyyāti (Ka)

"tumhākaṁ Buddho, amhākaṁ Buddho"ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṁ, idaṁ tāva mahārāja ekaṁ kāraṇaṁ, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti, yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṁ, "aggo Buddho"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhaveyya, "jeṭṭho Buddho"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhaveyya, "seṭṭho Buddho"ti, "visiṭṭho Buddho"ti, "uttamo Buddho"ti, "pavaro Buddho"ti, "asamo Buddho"ti, "asamasamo Buddho"ti, "appaṭimo Buddho"ti, "appaṭibhāgo Buddho"ti, "appaṭipuggalo Buddho"ti yaṁ vacanaṁ, taṁ micchā bhaveyya, idampi kho tvaṁ mahārāja kāraṇaṁ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca kho mahārāja Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sabhāvapakati esāyaṁ, eko yeva Buddho loke uppajjati, kasmā kāraṇā, mahantatāya Sabbaññubuddhaguṇānaṁ, aññampi mahārāja yaṁ loke mahantaṁ, taṁ ekaṁ yeva hoti. Pathavī mahārāja mahantī. sā ekā yeva. Sāgaro mahanto, so eko yeva. Sineru girirājā mahanto, so eko yeva. Ākāso mahanto, so eko yeva. Sakko mahanto, so eko yeva. Māro mahanto, so eko yeva. Mahābrahmā mahanto, so eko yeva. Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho mahanto, so eko yeva lokasmiṁ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti, tasmā mahārāja Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho eko yeva lokasmiṁ uppajjatīti.

Sukathito bhante Nāgasena pañho opammehi kāraṇehi, anipuṇopetaṁ sutvā attamano bhaveyya, kiṁ pana mādiso mahāpañño. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Dvinnaṁ Buddhānaṁ anuppajjanapañho paṭhamo.

2. Gotamivatthadānapañha

2. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā mātucchāya Mahāpajāpatiyā Gotamiyā vassikasāṭikāya dīyamānāya * "saṁghe Gotami dehi, saṁghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṁgho cā"ti. Kiṁ nu kho bhante Nāgasena Tathāgato saṁgharatanato na bhāriko na garuko na dakkhiṇeyyo, yaṁ Tathāgato sakāya mātucchāya sayaṁ piñjitaṁ[1] sayaṁ luñcitaṁ sayaṁ pothitaṁ sayaṁ kantitaṁ sayaṁ vāyitaṁ vassikasāṭikaṁ attano dīyamānaṁ saṁghassa dāpesi. Yadi bhante Nāgasena Tathāgato saṁgharatanato uttaro bhaveyya adhiko vā visiṭṭho vā, "mayi dinne mahapphalaṁ bhavissatī"ti na Tathāgato mātucchāya sayaṁ piñjitaṁ sayaṁ luñcitaṁ sayaṁ pothitaṁ vassikasāṭikaṁ saṁghe dāpeyya, yasmā ca kho bhante Nāgasena Tathāgato attānaṁ na patthayati[2] na upanissayati, tasmā Tathāgato mātucchāya taṁ vassikasāṭikaṁ saṁghassa dāpesīti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā mātucchāya Mahāpajātiyā Gotamiyā vassikasāṭikāya dīyamānāya "saṁghe Gotami dehi, saṁghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṁgho cā"ti. Taṁ pana na attano patimānanassa avipākatāya na adakkhiṇeyyatāya, api ca kho mahārāja hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṁ saṁgho mamaccayena cittīkato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe parikittayanto evamāha "saṁghe Gotami dehi, saṁghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṁgho cā"ti.

Yathā mahārāja pitā dharamāno yeva amaccabhaṭabaladovārika-anīkaṭṭhapārisajjajanamajjhe rañño santike puttassa vijjamānaṁ yeva guṇaṁ pakitteti[3] "idha ṭhapito anāgatamaddhānaṁ janamajjhe pūjito bhavissatī"ti. Evameva kho mahārāja Tathāgato hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṁ saṁgho mamaccayena cittīkato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe pakittayanto evamāha "saṁghe Gotami dehi, saṁghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṁgho cā"ti.

---

* Ma 3. 296 piṭṭhe. 1. Picchitaṁ (Sī, I) 2. Na pattīyati (Sī, I) 3. Parikitteti (Ka)

Na kho mahārāja tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṁgho Tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā. Yathā mahārāja mātāpitaro puttānaṁ ucchādenti parimaddanti nahāpenti sambāhenti, api nu kho mahārāja tāvatakena ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanamattakena "putto mātāpitūhi adhiko nāma hoti visiṭṭho vā"ti. Na hi bhante, akāmakaraṇīyā bhante puttā mātāpitūnaṁ, tasmā mātāpitaro puttānaṁ ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanaṁ karontīti. Evameva kho mahārāja na tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṁgho Tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vāti. Api ca Tathāgato akāmakaraṇīyaṁ karonto mātucchāya taṁ vassikasāṭikaṁ saṁghassa dāpesi.

Yathā vā pana mahārāja kocideva puriso rañño upāyanaṁ āhareyya, taṁ rājā upāyanaṁ aññatarassa bhaṭassa vā balassa vā senāpatissa vā purohitassa vā dadeyya. Api nu kho so mahārāja puriso tāvatakena upāyanapaṭilābhamattakena raññā adhiko nāma hoti visiṭṭho vāti. Na hi bhante, rājabhattiko bhante so puriso rājūpajīvī, taṭṭhāne ṭhapento rājā upāyanaṁ detīti. Evameva kho mahārāja na tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṁgho Tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā, atha kho Tathāgatabhattiko tathāgatūpajīvī. Taṭṭhāne ṭhapento Tathāgato saṁghassa vassikasāṭikaṁ dāpesi.

Api ca mahārāja Tathāgatassa evaṁ ahosi "sabhāvapaṭipūjanīyo saṁgho, mama santakena saṁghaṁ paṭipūjessāmī"ti saṁghassa vassikasāṭikaṁ dāpesi, na mahārāja Tathāgato attano yeva paṭipūjanaṁ vaṇṇeti, atha kho ye loke paṭipūjanārahā, tesampi Tathāgato paṭipūjanaṁ vaṇṇeti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Majjhimanikāyavaralañchake Dhammadāyādadhammapariyāye appicchappaṭipattiṁ pakittayamānena "asu yeva me purimo bhikkhu pujjataro ca pāsaṁsataro cā"ti *. Natthi mahārāja bhavesu koci satto Tathāgatato dakkhiṇeyyo

---

* Ma 1. 16 piṭṭhe.

vā uttaro vā adhiko vā visiṭṭho vā, Tathāgatova uttaro adhiko visiṭṭho.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Saṁyuttanikāyavare Māṇavagāmikena devaputtena Bhagavato purato ṭhatvā devamanussamajjhe—

"Vipulo rājagahīyānaṁ[1], giri seṭṭho pavuccati.
Seto Himavataṁ seṭṭho, ādicco aghagāminaṁ.

Samuddo udadhinaṁ seṭṭho, nakkhattānañca candimā.
Sadevakassa lokassa, Buddho aggo pavuccatī"ti.

Tā kho panetā mahārāja Māṇavagāmikena devaputtena gāthā sugītā na duggītā, subhāsitā na dubbhāsitā, anumatā ca Bhagavatā, nanu mahārāja therenapi Sāriputtena Dhammasenāpatinā bhaṇitaṁ—

"Eko manopasādo.
Saraṇagamanamañjalipaṇāmo vā.
Ussahate tārayituṁ,
Mārabalanisūdane Buddhe"ti.

Bhagavatā ca bhaṇitaṁ devātidevena * "ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ, katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho -pa- devamanussānan"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Gotamivatthadānapañho dutiyo.

---

3. Gihipabbajitasammāpaṭipattipañha

(3) Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā + "gihino vāhaṁ bhikkhave pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṁ vaṇṇemi, gihī vā bhikkhave pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti

---

1. Rājagahikānaṁ (Ka) Saṁ 1. 67 piṭṭhe. * Aṁ 1. 21 piṭṭhe. + Aṁ 1. 70 piṭṭhe.

ñāyaṁ dhammaṁ kusalan”ti. Yadi bhante Nāgasena gihī odātavasano kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṁ ajjhāvasanto Kāsikacandanaṁ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṁ dhārento jātarūparajataṁ sādiyanto maṇikuṇḍala[1] vicittamoḷibaddho sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṁ dhammaṁ kusalaṁ, pabbajitopi bhaṇḍukāsāvavatthavasano parapiṇḍamajjhupagato catūsu sīlakkhandhesu sammāparipūrakārī diyaḍḍhesu sikkhāpadasatesu samādāya vattanto terasasu dhutaguṇesu anavasesaṁ vattanto sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṁ dhammaṁ kusalaṁ. Tattha bhante ko viseso gihino vā pabbajitassa vā, aphalaṁ hoti tapokammaṁ, niratthakā pabbajjā. Vañjhā sikkhāpadagopanā, moghaṁ dhutaguṇasamādānaṁ, kiṁ tattha dukkhamanuciṇṇena, nanu nāma sukheneva sukhaṁ adhigantabbanti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā “gihino vāhaṁ bhikkhave pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṁ vaṇṇemi, gihī vā bhikkhave pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṁ dhammaṁ kusalan”ti. Evametaṁ mahārāja sammāpaṭipannova seṭṭho, pabbajitopi mahārāja “pabbajitomhī”ti na sammā paṭipajjeyya, atha kho so ārakāva sāmaññā, ārakāva brahmaññā, pageva gihī odātavasano. Gihīpi mahārāja sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṁ dhammaṁ kusalaṁ, pabbajitopi mahārāja sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṁ dhammaṁ kusalaṁ.

Api ca kho mahārāja pabbajitova sāmaññassa issaro adhipati, pabbajjā mahārāja bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṁ parimāṇaṁ kātuṁ.

Yathā mahārāja kāmadadassa maṇiratanassa na sakkā dhanena aggho parimāṇaṁ kātuṁ “ettakaṁ maṇiratanassa mūlan”ti, evameva kho mahārāja pabbajjā bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṁ parimāṇaṁ kātuṁ.

Yathā vā pana mahārāja mahāsamudde ūmiyo na sakkā parimāṇaṁ kātuṁ “ettakā mahāsamudde ūmiyo”ti, evameva kho mahārāja pabbajjā

1. Maṇikanaka (Sī, I)

bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṁ parimāṇaṁ kātuṁ.

Pabbajitassa mahārāja yaṁ kiñci karaṇīyaṁ, sabbaṁ taṁ khippameva samijjhati no cirarattāya. Kiṁ kāraṇā, pabbajito mahārāja appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho āraddhavīriyo nirālayo aniketo paripuṇṇasīlo sallekhitācāro dhutappaṭipattikusalo hoti, taṁkārāṇā pabbajitassa yaṁ kiñci karaṇīyaṁ, sabbaṁ taṁ khippameva samijjhati no cirarattāya. Yathā mahārāja niggaṇṭhisamasudhota-ujuvimalanārāco susajjito sammā vahati, evameva kho mahārāja pabbajitassa yaṁ kiñci karaṇīyaṁ, sabbaṁ taṁ khippameva samijjhati no cirarattāyāti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Gihipabbajitasammāpaṭipattipañho tatiyo.

---

4. Paṭipadādosapañha

4. Bhante Nāgasena yadā bodhisatto dukkarakārikaṁ akāsi, netādiso aññatra ārambho ahosi nikkamo kilesayuddhaṁ maccusenaṁ vidhamanaṁ āhārapariggaho dukkarakārikā, evarūpe parakkame kiñci assādaṁ alabhitvā tameva cittaṁ parihāpetvā evamavoca "na kho panāhaṁ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussadhammaṁ alamariyañāṇadassanavisesaṁ, siyā nu kho añño maggo bodhāyā"ti, tato nibbinditvā aññena maggena sabbaññutaṁ patto, puna tāya paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti.

"Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha Buddhasāsane.
Dhunātha maccuno senaṁ, naḷāgāraṁva kuñjaro"ti[1].

Kena nu kho bhante Nāgasena kāraṇena Tathāgato yāya paṭipadāya attanā nibbinno virattarūpo, tattha sāvake anusāsati samādapetīti.

---

1. Saṁ 1. 158; Khu 10. 35, 217 piṭṭhesu.

Tadāpi mahārāja etarahipi sā yeva paṭipadā, taṁ yeva paṭipadaṁ paṭipajjitvā bodhisatto sabbaññutaṁ patto. Api ca mahārāja bodhisatto ativīriyaṁ karonto niravasesato āhāraṁ uparundhi, tassa āhārūparodhena cittadubbalyaṁ uppajji, so tena dubbalyena nāsakkhi sabbaññutaṁ pāpuṇituṁ, so mattamattaṁ kabaḷīkārāhāraṁ sevanto tāyeva paṭipadāya nacirasseva sabbaññutaṁ pāpuṇi. Sā yeva mahārāja paṭipadā sabbesaṁ Tathāgatānaṁ sabbaññutañāṇappaṭilābhāya.

Yathā mahārāja sabbesaṁ sattānaṁ āhāro upatthambho, āhārūpanissitā sabbe sattā sukhaṁ anubhavanti, evameva kho mahārāja sā yeva paṭipadā sabbesaṁ Tathāgatānaṁ sabbaññutañāṇappaṭilābhāya, neso mahārāja doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena Tathāgato tasmiṁ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṁ, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevasā paṭipadā.

Yathā mahārāja puriso addhānaṁ ativegena gaccheyya, tena so pakkhahato vā bhaveyya pīṭhasappī vā asañcaro pathavitale. Api nu kho mahārāja mahāpathaviyā doso atthi, yena so puriso pakkhahato ahosīti. Na hi bhante, sadā paṭiyattā bhante mahāpathavī, kuto tassā doso, vāyāmasseveso doso, yena so puriso pakkhahato ahosīti. Evameva kho mahārāja neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena Tathāgato tasmiṁ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṁ, atha kho āhārūparodhasseveso doso sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā.

Yathā vā pana mahārāja puriso kiliṭṭhaṁ sāṭakaṁ nivāseyya, na so taṁ dhovāpeyya, neso doso udakassa, sadā paṭiyattaṁ udakaṁ, purisasseveso doso, evameva kho mahārāja neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kulesayuddhassa, yena Tathāgato tasmiṁ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṁ, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā, tasmā Tathāgato tāyeva paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti, evaṁ kho mahārāja

sadā paṭiyattā anavajjā sā paṭipadāti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Paṭipadādosapañho catuttho.

---

5. Hīnāyāvattanapañha

5. Bhante Nāgasena mahantaṁ idaṁ Tathāgatasāsanaṁ sāraṁ varaṁ seṭṭhaṁ pavaraṁ anupamaṁ parisuddhaṁ vimalaṁ paṇḍaraṁ anavajjaṁ, na yuttaṁ gihiṁ tāvatakaṁ pabbajetuṁ, gihī yeva[1] ekasmiṁ phale vinetvā yadā apunarāvattī hoti, tadā so pabbājetabbo. Kiṁ kāraṇā, ime dujjanā tāva tattha sāsane visuddhe pabbajitvā paṭinivattitvā hīnāyāvattanti, tesaṁ paccāgamanena ayaṁ mahājano evaṁ vicinteti "tucchakaṁ vata bho etaṁ samaṇassa Gotamassa sāsanaṁ bhavissati, yaṁ ime paṭinivattantī"ti. Idamettha kāraṇanti.

Yathā mahārāja taḷāko bhaveyya sampuṇṇasucivimalasītalasalilo, atha yo koci kiliṭṭho malakaddamagato taṁ taḷākaṁ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatteyya, tattha mahārāja katamaṁ jano garaheyya kiliṭṭhaṁ vā taḷākaṁ vāti. Kiliṭṭhaṁ bhante jano garaheyya "ayaṁ taḷākaṁ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatto, kiṁ imaṁ anahāyitukāmaṁ taḷāko sayaṁ nahāpessati, ko doso taḷākassā"ti. Evameva kho mahārāja Tathāgato vimuttivarasalilasampuṇṇaṁ saddhammavarataḷākaṁ māpesi "ye keci kilesamalakiliṭṭhā sacetanā budhā, te idha nahāyitvā sabbakilese pavāhayissantī"ti. Yadi koci taṁ saddhammavarataḷākaṁ gantvā anahāyitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati. Taṁ yeva jano garahissati "ayaṁ Jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṁ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṁ imaṁ appaṭipajjantaṁ Jinasāsanaṁ sayaṁ bodhessati, ko doso Jinasāsanassā"ti.

---

1. Gihiṁ yeva (Sī, I)

Yathā vā pana mahārāja puriso paramabyādhito roguppattikusalaṁ amoghadhuvasiddhakammaṁ bhisakkaṁ sallakattaṁ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatteyya, tattha katamaṁ jano garaheyya āturaṁ vā bhisakkaṁ vāti. Āturaṁ bhante jano garaheyya "ayaṁ roguppattikusalaṁ amoghadhuvasiddhakammaṁ bhisakkaṁ sallakattaṁ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatto, kiṁ imaṁ atikicchāpentaṁ bhisakko sayaṁ tikicchissati, ko doso bhisakkassā"ti. Evameva kho mahārāja Tathāgato antosāsanasamugge kevalaṁ sakalakilesabyādhivūpasamanasamatthaṁ amatosadhaṁ pakkhipi, "ye keci kilesabyādhipīḷitā sacetanā budhā, te imaṁ amatosadhaṁ pivitvā sabbakilesabyādhiṁ vūpasamessantī"ti. Yadi koci taṁ amatosadhaṁ apivitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taṁ yeva jano garahissati "ayaṁ Jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṁ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṁ imaṁ appaṭipajjantaṁ Jinasāsanaṁ sayaṁ bodhessati, ko doso Jinasāsanassā"ti.

Yathā vā pana mahārāja chāto puriso mahatimahāpuññabhattaparivesanaṁ gantvā taṁ bhattaṁ abhuñjitvā chātova paṭinivatteyya, tattha katamaṁ jano garaheyya chātaṁ vā puññabhattaṁ vāti. Chātaṁ bhante jano garaheyya "ayaṁ khudāpīḷito puññabhattaṁ paṭilabhitvā abhuñjitvā chātova paṭinivatto, kiṁ imassa abhuñjantassa bhojanaṁ sayaṁ mukhaṁ pavisissati, ko doso bhojanassā"ti. Evameva kho mahārāja Tathāgato antosāsanasamugge paramapavaraṁ santaṁ sivaṁ paṇītaṁ amataṁ paramamadhuraṁ kāyagatāsatibhojanaṁ ṭhapesi "ye keci kilesachātajjhattā taṇhāparetamānasā sacetanā budhā, te imaṁ bhojanaṁ bhuñjitvā kāmarūpārūpabhavesu sabbaṁ taṇhamapanessantī"ti. Yadi koci taṁ bhojanaṁ abhuñjitvā taṇhāsitova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taññeva jano garahissati "ayaṁ Jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṁ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṁ imaṁ appaṭipajjantaṁ Jinasāsanaṁ sayaṁ bodhessasi, ko doso Jinasāsanassā"ti.

Yadi mahārāja Tathāgato gihiṁ yeva ekasmiṁ phale vinītaṁ pabbājeyya, na nāmāyaṁ pabbajjā kilesappahānāya visuddhiyā vā,

natthi pabbajjāya karaṇīyaṁ. Yathā mahārāja puriso anekasatena kammena taḷākaṁ khaṇāpetvā parisāya evamanussāveyya "mā me bhonto keci saṁkiliṭṭhā imaṁ taḷākaṁ otaratha, pavāhitarajojallā parisuddhā vimalamaṭṭhā imaṁ taḷākaṁ otarathā"ti. Api nu kho mahārāja tesaṁ pavāhitarajojallānaṁ parisuddhānaṁ vimalamaṭṭhānaṁ tena taḷākena karaṇīyaṁ bhaveyyāti. Na hi bhante, yassatthāya te taṁ taḷākaṁ upagaccheyyuṁ, taṁ aññatreva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ tena taḷākenāti. Evameva kho mahārāja yadi Tathāgato gihiṁ yeva ekasmiṁ phale vinītaṁ pabbājeyya, tattheva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ pabbajjāya.

Yathā vā pana mahārāja sabhāva-isibhattiko sutamantapadadharo atakkiko roguppattikusalo amoghadhuvasiddhakammo bhisakko sallakatto sabbarogūpasamabhesajjaṁ sannipātetvā parisāya evamanussāveyya "mā kho bhonto keci sabyādhikā mama santike upagacchatha, abyādhikā arogā mama santike upagacchathā"ti. Api nu kho mahārāja tesaṁ abyādhikānaṁ arogānaṁ paripuṇṇānaṁ udaggānaṁ tena bhisakkena karaṇīyaṁ bhaveyyāti. Na hi bhante, yassatthāya te taṁ bhisakkaṁ sallakattaṁ upagaccheyyuṁ, taṁ aññatreva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ tena bhisakkenāti. Evameva kho mahārāja yadi Tathāgato gihiṁ yeva ekasmiṁ phale vinītaṁ pabbājeyya, tattheva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ pabbajjāya.

Yathā vā pana mahārāja koci puriso anekathālipākasataṁ bhojanaṁ paṭiyādāpetvā parisāya evamanussāveyya "mā me bhonto keci chātā imaṁ parivesanaṁ upagacchatha, subhuttā tittā suhitā dhātā pīṇitā paripuṇṇā imaṁ parivesanaṁ upagacchathā"ti. Api nu kho mahārāja tesaṁ bhuttāvīnaṁ tittānaṁ suhitānaṁ dhātānaṁ pīṇitānaṁ paripuṇṇānaṁ tena bhojanena karaṇīyaṁ bhaveyyāti. Na hi bhante, yassatthāya te taṁ parivesanaṁ upagaccheyyuṁ, taṁ aññatreva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ tāya parivesanāyāti. Evameva kho mahārāja yadi Tathāgato gihiṁ yeva ekasmiṁ phale vinītaṁ pabbājeyya, tattheva tesaṁ kataṁ karaṇīyaṁ, kiṁ tesaṁ pabbajjāya.

Api ca mahārāja ye hīnāyāvattanti, te Jinasāsanassa pañca atuliye guṇe dassenti. Katame pañca, bhūmimahantabhāvaṁ dassenti, parisuddhavimalabhāvaṁ dassenti, pāpehi asaṁvāsiyabhāvaṁ dassenti, duppaṭivedhabhāvaṁ dassenti, bahusaṁvararakkhiyabhāvaṁ dassenti.

Kathaṁ bhūmimahantabhāvaṁ dassenti, yathā mahārāja puriso adhano hīnajacco nibbiseso buddhiparihīno mahārajjaṁ paṭilabhitvā na cirasseva paripatati paridhaṁsati parihāyati yasato, na sakkoti issariyaṁ sandhāretuṁ. Kiṁ kāraṇaṁ, mahantattā issariyassa. Evameva kho mahārāja ye keci nibbisesā akatapuññā buddhiparihīnā Jinasāsane pabbajanti, te taṁ pabbajjaṁ pavaruttamaṁ sandhāretuṁ avisahantā na cirasseva Jinasāsanā paripatitvā paridhaṁsitvā parihāyitvā hīnāyāvattanti, na sakkonti Jinasāsanaṁ sandhāretuṁ. Kiṁ kāraṇaṁ, mahantattā Jinasāsanabhūmiyā. Evaṁ bhūmimahantabhāvaṁ dassenti.

Kathaṁ parisuddhavimalabhāvaṁ dassenti, yathā mahārāja vāri pokkharapatte vikirati vidhamati vidhaṁseti, na ṭhānamupagacchati nūpalimpati. Kiṁ kāraṇaṁ, parisuddhavimalattā padumassa. Evameva kho mahārāja ye keci saṭhā kūṭā vaṅkā kuṭilā visamadiṭṭhino Jinasāsane pabbajanti, te parisuddhavimalanikkaṇṭakapaṇḍaravarappavarasāsanato na cirasseva vikiritvā vidhamitvā vidhaṁsetvā asaṇṭhahitvā anupalimpitvā hīnāyāvattanti. Kiṁ kāraṇaṁ, parisuddhavimalattā Jinasāsanassa. Evaṁ parisuddhavimalabhāvaṁ dassenti.

Kathaṁ pāpehi asaṁvāsiyabhāvaṁ dassenti, yathā mahārāja mahāsamuddo na matena kuṇapena saṁvasati, yaṁ hoti mahāsamudde mataṁ kuṇapaṁ, taṁ khippameva tīraṁ upaneti thalaṁ vā ussāreti. Kiṁ kāraṇaṁ, mahābhūtānaṁ bhavanattā mahāsamuddassa. Evameva kho mahārāja ye keci pāpakā asaṁvutā ahirikā akiriyā osannavīriyā kusītā kiliṭṭhā dujjanā manussā Jinasāsane pabbajanti, te na cirasseva Jinasāsanato arahantavimalakhīṇāsavamahābhūtabhavanato nikkhamitvā asaṁvasitvā hīnāyāvattanti. Kiṁ kāraṇaṁ, pāpehi asaṁvāsiyattā Jinasāsanassa. Evaṁpāpehi asaṁvāsiyabhāvaṁ dassenti.

Kathaṁ duppaṭivedhabhāvaṁ dassenti, yathā mahārāja ye keci achekā asikkhitā asippino mativippahīnā issāsā[1] vālaggavedhaṁ avisahantā vigaḷanti pakkamanti. Kiṁ kāraṇaṁ, saṇhasukhumaduppaṭivedhattā vālaggassa. Evameva kho mahārāja ye keci duppaññā jaḷā eḷamūgā mūḷhā dandhagatikā janā Jinasāsane pabbajanti, te taṁ paramasaṇhasukhumacatusaccappaṭivedhaṁ paṭivijjhituṁ avisahantā Jinasāsanā vigaḷitvā pakkamitvā na cirasseva hīnāyāvattanti. Kiṁ kāraṇaṁ, paramasaṇhasukhumaduppaṭivedhatāya saccānaṁ. Evaṁ duppaṭivedhabhāvaṁ dassenti.

Kathaṁ bahusaṁvararakkhiyabhāvaṁ dassenti, yathā mahārāja kocideva puriso mahatimahāyuddhabhūmimupagato parasenāya disāvidisāhi samantā parivārito sattihatthaṁ janamupentaṁ disvā bhīto osakkati paṭinivattati palāyati. Kiṁ kāraṇaṁ, bahuvidhayuddhamukharakkhaṇabhayā. Evameva kho mahārāja ye keci pāpakā asaṁvutā ahirikā akiriyā akkhantī capalā calitā ittarā bālajanā Jinasāsane pabbajanti, te bahuvidhaṁ sikkhāpadaṁ parirakkhituṁ avisahantā osakkitvā paṭinivattitvā palāyitvā na cirasseva hīnāyāvattanti. Kiṁ kāraṇaṁ, bahuvidhasaṁvararakkhiyabhāvattā Jinasāsanassa. Evaṁ bahuvidhasaṁvararakkhibhāvaṁ dassenti.

Thalajuttamepi mahārāja vassikāgumbe kimividdhāni pupphāni honti, tāni aṅkurāni saṅkuṭitāni antarā yeva paripatanti, na ca tesu paripatitesu vassikāgumbo hīḷito nāma hoti. Yāni tattha ṭhitāni pupphāni, tāni sammā gandhena disāvidisaṁ abhibyāpenti. Evameva kho mahārāja ye te Jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te Jinasāsane kimividdhāni vassikāpupphāni viya vaṇṇagandharahitā nibbaṇṇākārasīlā abhabbā vepullāya, na ca tesaṁ hīnāyāvattanena Jinasāsanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṁ lokaṁ sīlavaragandhena abhibyāpenti.

Sālīnampi mahārāja nirātaṅkānaṁ lohitakānaṁ antare karumbhakaṁ nāma sālijāti uppajjitvā antarā yeva vinassati, na ca tassā vinaṭṭhattā lohitakasālī hīḷitā nāma honti. Ye tattha ṭhitā sālī, te rājūpabhogā honti. Evameva kho mahārāja ye te Jinasāsane

1. Issatthā (Sī, Syā, I)

pabbajitvā hīnāyāvattanti, te lohitakasālīnamantare karumbhakā viya Jinasāsane na vaḍḍhitvā vepullataṁ na pāpuṇitvā[1] antarā yeva hīnāyā vattanti, na ca tesaṁ hīnāyāvattanena Jinasāsanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te arahattassa anucchavikā honti.

Kāmadadassāpi mahārāja maṇiratanassa ekadesaṁ[2] kakkasaṁ uppajjati, na ca tattha kakkasuppannattā maṇiratanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Yaṁ tattha parisuddhaṁ maṇiratanassa, taṁ janassa hāsakaraṁ hoti. Evameva kho mahārāja ye te Jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, kakkasā te Jinasāsane papaṭikā, na ca tesaṁ hīnāyāvattanena Jinasāsanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te devamanussānaṁ hāsajanakā honti.

Jātisampannassapi mahārāja lohitacandanassa ekadesaṁ pūtikaṁ hoti appagandhaṁ. Na tena lohitacandanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Yaṁ tattha apūtikaṁ sugandhaṁ, taṁ samantā vidhūpeti abhibyāpeti. Evameva kho mahārāja ye te Jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te lohitacandanasārantare pūtikadesamiva chaḍḍanīyā Jinasāsane, na ca tesaṁ hīnāyāvattanena Jinasāsanaṁ hīḷitaṁ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṁ lokaṁ sīlavaracandanagandhena anulimpayantīti.

Sādhu bhante Nāgasena, tena tena anucchavikena tena tena sadisena kāraṇena niravajjamanupāpitaṁ Jinasāsanaṁ seṭṭhabhāvena paridīpitaṁ, hīnāyāvattamānāpi te Jinasāsanassa seṭṭhabhāvaṁ yeva paridīpentīti.

Hīnāyāvattanapañho pañcamo.

---

6. Arahantavedanāvediyanapañha

6. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "arahā eka vedanaṁ vedayati kāyikaṁ na cetasikan"ti. Kinnu kho bhante Nāgasena arahato cittaṁ yaṁ kāyaṁ nissāya pavattati, tattha arahā anissaro assāmī

---

1. Vaḍḍhitvā vepullataṁ apāpuṇitvā (Sī, Ka)
2. Ekadese (Ka)

avasavattīti. Āma mahārājāti. Na kho bhante Nāgasena yuttametaṁ, yaṁ so sakacittassa pavattamāne kāye anissaro hoti assāmī avasavattī, sakuṇopi tāva bhante yasmiṁ kulāvake paṭivasati, tattha so issaro hoti sāmī vasavattīti.

Dasa yime mahārāja kāyānugatā dhammā bhave bhave kāyaṁ anudhāvanti anuparivattanti. Katame dasa, sītaṁ uṇhaṁ jighacchā pipāsā uccāro passāvo middhaṁ[1] jarā byādhi maraṇaṁ. Ime kho mahārāja dasa kāyānugatā dhammā bhave bhave kāyaṁ anudhāvanti anuparivattanti, tattha arahā anissaro assāmī avasavattīti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena arahato kāye āṇā nappavattati issariyaṁ vā, tattha me kāraṇaṁ brūhīti. Yathā mahārāja ye keci pathavinissitā sattā, sabbe te pathaviṁ nissāya caranti viharanti vuttiṁ kappenti, api nu kho mahārāja tesaṁ pathaviyā āṇā pavattati issariyaṁ vāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja arahato cittaṁ kāyaṁ nissāya pavattati, na ca arahato kāye āṇā pavattati issariyaṁ vāti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṁ vedayatīti. Abhāvitattā mahārāja cittassa puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṁ vedayati. Yathā mahārāja goṇo chāto paritasito abaladubbalaparittakatiṇesu vā latāya vā upanibaddho assa, yadā so goṇo parikupito hoti, tadā saha upanibandhanena pakkamati. Evameva kho mahārāja abhāvitacittassa vedanā uppajjitvā cittaṁ parikopeti, cittaṁ parikupitaṁ kāyaṁ ābhujati nibbhujati samparivattakaṁ karoti. Atha kho so abhāvitacitto tasati ravati bheravarāvamabhiravati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṁ vedayatīti.

Kiṁ pana taṁ kāraṇaṁ, yena kāraṇena arahā ekaṁ vedanaṁ vedayati kāyikaṁ na cetasikanti. Arahato mahārāja cittaṁ bhāvitaṁ hoti subhāvitaṁ dantaṁ sudantaṁ assavaṁ vacanakaraṁ, so dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno "aniccan"ti daḷhaṁ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṁ upanibandhati,

1. Thinamiddhaṁ (sabbattha)

tassa taṁ cittaṁ samādhithambhe upanibandhanaṁ na vedhati na calati, ṭhitaṁ hoti avikkhittaṁ, tassa vedanāvikāravipphārena kāye ābhujati nibbhujati samparivattati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena arahā ekaṁ vedanaṁ vedayati kāyikaṁ na cetasikanti.

Bhante Nāgasena taṁ nāma loke acchariyaṁ yaṁ kāye calamāne cittaṁ na calati, tattha me kāraṇaṁ brūhīti. Yathā mahārāja mahatimahārukkhe khandhasākhāpalāsasampanne anilabalasamāhate sākhā calati, api nu tassa khandhopi calatīti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja arahā dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno "aniccan"ti daḷhaṁ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṁ upanibandhati, tassa taṁ cittaṁ samādhithambhe upanibandhanaṁ na vedhati na calati, ṭhitaṁ hoti avikkhittaṁ, tassa vedanāvikāravipphārena kāyo ābhujati nibbhujati samparivattati, cittaṁ pana tassa na vedhati na calati khandho viya mahārukkhassāti. Acchariyaṁ bhante nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, na me evarūpo sabbakāliko dhammapadīpo diṭṭhapubboti.

Arahantavedanāvediyanapañho chaṭṭho.

---

7. Abhisamayantarāyakarapañha

7. Bhante Nāgasena idha yo koci gihī pārājikaṁ ajjhāpanno bhaveyya, so aparena samayena pabbājeyya, attanāpi so na jāneyya "gihipārājikaṁ ajjhāpannosmī"ti, napi tassa añño koci ācikkheyya "gihipārājikaṁ ajjhāpannosī"ti. So ca tathattāya paṭipajjeyya, api nu tassa dhammābhisamayo bhaveyyāti. Na hi mahārājāti. Kena bhante kāraṇenāti. Yo tassa hetu dhammābhisamayāya, so tassa samucchinno, tasmā dhammābhisamayo na bhavatīti.

Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "jānantassa kukkuccaṁ hoti, kukkucce sati āvaraṇaṁ hoti, āvaṭe citte dhammābhisamayo na hotī"ti. Imassa pana ajānantassa akukkuccajātassa santacittassa viharato kena kāraṇena dhammābhisamayo na hoti, visamena visameneso pañho gacchati, cintetvā visajjethāti.

Ruhati mahārāja sukaṭṭhe sukalale maṇḍakhette sāradaṁ sukhasayitaṁ bījanti. Āma bhanteti. Api nu mahārāja taññeva bījaṁ ghanaselasilātale ruheyyāti. Na hi bhanteti. Kissa pana mahārāja taññeva bījaṁ kalale ruhati, kissa ghanasele na ruhatīti. Natthi bhante tassa bījassa rūhanāya ghanasele hetu, ahetunā bījaṁ na ruhatīti. Evameva kho mahārāja yena hetunā tassa dhammābhisamayo bhaveyya, so tassa hetu samucchinno, ahetunā dhammābhisamayo na hoti.

Yathā vā pana mahārāja daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā ṭhānamupagacchanti, api nu mahārāja te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā gagane ṭhānamupagacchantīti. Na hi bhanteti. Kiṁ panettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā ṭhānamupagacchanti, kena kāraṇena gagane na tiṭṭhantīti. Natthi bhante tesaṁ daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarānaṁ patiṭṭhānāya ākāse hetu, ahetunā na tiṭṭhantīti. Evameva kho mahārāja tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamugghāte ahetunā abhisamayo na hotīti.

Yathā vā pana mahārāja thale aggi jalati, api nu kho mahārāja so yeva aggi udake jalatīti. Na hi bhanteti. Kiṁ panettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena so yeva aggi thale jalati, kena kāraṇena udake na jalatīti. Natthi bhante aggissa jalanāya udake hetu, ahetunā najalatīti. Evameva kho mahārāja tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamugghāte ahetunā dhammābhisamayo na hotīti.

Bhante Nāgasena punapetaṁ atthaṁ cintehi, na me tattha cittasaññatti bhavati, ajānantassa asati kukkucce āvaraṇaṁ hotīti, kāraṇena maṁ saññāpehīti. Api nu mahārāja visaṁ halāhalaṁ ajānantena khāyitaṁ jīvitaṁ haratīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja ajānantenapi kataṁ pāpaṁ abhisamayantarāyakaraṁ hoti.

Api nu mahārāja aggi ajānitvā akkamantaṁ ḍahatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja ajānantenapi kataṁ pāpaṁ abhisamayantarāyakaraṁ hoti.

Api nu mahārāja ajānantaṁ āsīviso ḍaṁsitvā jīvitaṁ haratīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja ajānantenapi kataṁ pāpaṁ abhisamayantarāyakaraṁ hoti.

Nanu mahārāja Kāliṅgarājā samaṇakolañño sattaratanaparikiṇṇo hatthiratanamabhiruyha kuladassanāya gacchanto ajānantopi nāsakkhi Bodhimaṇḍassa uparito gantuṁ, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena ajānantenapi kataṁ pāpaṁ abhisamayantarāyakaraṁ hotīti. Jinabhāsitaṁ bhante Nāgasena kāraṇaṁ na sakkā paṭikkosituṁ, esovetassa attho tathā sampaṭicchāmīti.

Abhisamayantarāyakarapañho sattamo.

---

8. Dussīlapañha

8. Bhante Nāgasena gihidussīlassa ca samaṇadussīlassa ca ko viseso, kiṁ nānākaraṇaṁ, ubhopete samasamagatikā, ubhinnampi samasamo vipāko hoti, udāhu kiñci nānākāraṇaṁ atthīti.

Dasa yime mahārāja guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā, dasahi ca kāraṇehi uttariṁ dakkhiṇaṁ visodheti.

Katame dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā, idha mahārāja samaṇadussīlo Buddhe sagāravo hoti, dhamme sagāravo hoti, saṁghe sagāravo hoti, sabrahmacārīsu sagāravo hoti, uddesaparipucchāya vāyamati, savanabahulo hoti, bhinnasīlopi mahārāja dussīlo parisagato ākappaṁ upaṭṭhapeti, garahabhayā kāyikaṁ vācasikaṁ rakkhati, padhānābhimukhañcassa hoti cittaṁ, bhikkhusāmaññaṁ upagato hoti. Karontopi mahārāja samaṇadussīlo pāpaṁ paṭicchannaṁ ācarati. Yathā mahārāja itthī sapatikā nilīyitvā rahasseneva pāpamācarati. Evameva kho mahārāja

karontopi samaṇadussīlo pāpaṁ paṭicchannaṁ ācarati. Ime kho mahārāja dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā.

Katamehi dasahi kāraṇehi uttariṁ dakkhiṇaṁ visodheti, anavajjakavacadhāraṇatāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, isisāmaññabhaṇḍuliṅgadhāraṇatopi dakkhiṇaṁ visodheti, saṁghasamayamanuppaviṭṭhatāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, Buddhadhammasaṁghasaraṇagatatāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, padhānāsayaniketavāsitāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, Jinasāsanadhara[1] pariyesanatopi dakkhiṇaṁ visodheti, pavaradhammadesanatopi dakkhiṇaṁ visodheti, dhammadīpagatiparāyaṇatāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, "aggo Buddho"ti ekanta-ujudiṭṭhitāyapi dakkhiṇaṁ visodheti, uposathasamādānatopi dakkhiṇaṁ visodheti. Imehi kho mahārāja dasahi kāraṇehi uttariṁ dakkhiṇaṁ visodheti.

Suvipannopi hi mahārāja samaṇadussīlo dāyakānaṁ dakkhiṇaṁ visodheti. Yathā mahārāja udakaṁ subahalampi kalalakaddamarajojallaṁ apaneti. Evameva kho mahārāja suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṁ dakkhiṇaṁ visodheti.

Yathā vā pana mahārāja uṇhodakaṁ sukudhitampi[2] pajjalantaṁ mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpeti. Evameva kho mahārāja suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṁ dakkhiṇaṁ visodheti.

Yathā vā pana mahārāja bhojanaṁ virasampi khudādubbalyaṁ apaneti. Evameva kho mahārāja suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṁ dakkhiṇaṁ visodheti.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Tathāgatena devātidevena Majjhimanikāyavaralañchake dakkhiṇavibhaṅge veyyākaraṇe—

"Yo sīlavā dussīlesu dadāti dānaṁ,
Dhammena laddhaṁ supasannacitto.
Abhisaddahaṁ kammaphalaṁ uḷāraṁ,
Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatī"ti[3].

---

1. Jinasāsanadhana (Sī, I)
2. Sukaṭhitampi (Sī, I), sukhuṭhitampi (Syā)
3. Ma 3. 300 piṭṭhe.

Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, tāvatakaṁ mayaṁ pañhaṁ apucchimha, taṁ tvaṁ opammehi kāraṇehi vibhāvento amatamadhuraṁ s1avanūpagaṁ akāsi. Yathā nāma bhante sūdo vā sūdantevāsī vā tāvatakaṁ maṁsaṁ labhitvā nānāvidhehi sambhārehi sampādetvā rājūpabhogaṁ karoti. Evameva kho bhante Nāgasena tāvatakaṁ mayaṁ pañhaṁ apucchimha, taṁ tvaṁ opammehi kāraṇehi vibhāvetvā amatamadhuraṁ savanūpagaṁ akāsīti.

Dussīlapañho aṭṭhamo.

---

9. Udakasattajīvapañha

9. Bhante Nāgasena imaṁ udakaṁ aggimhi tappamānaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṁ, kinnu kho bhante Nāgasena udakaṁ jīvati, kiṁ kīḷamānaṁ saddāyati, udāhu aññena paṭipīḷitaṁ saddāyatīti. Na hi mahārāja udakaṁ jīvati, natthi udake jīvo vā satto vā, api ca mahārāja aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhanti.

Bhante Nāgasena idhekacce titthiyā udakaṁ jīvatīti sītodakaṁ paṭikkhipitvā udakaṁ tāpetvā vekatikavekatikaṁ paribhuñjanti, te tumhe garahanti paribhavanti "ekindriyaṁ samaṇā Sakyaputtiyā jīvaṁ viheṭhentī"ti, taṁ tesaṁ garahaṁ paribhavaṁ vinodehi apanehi nicchārehīti. Na hi mahārāja udakaṁ jīvati, natthi mahārāja udake jīvo vā satto vā, api ca mahārāja aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṁ.

Yathā mahārāja udakaṁ sobbhasarasaritadahataḷākakandarapadara-udapānaninnapokkharaṇigataṁ vātātapavegassa mahantatāya pariyādiyati parikkhayaṁ gacchati, api nu tattha udakaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhanti. Na hi bhanteti. Yadi mahārāja udakaṁ jīveyya, tatthāpi udakaṁ saddāyeyya, imināpi mahārāja kāraṇena jānāhi "natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhan"ti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi "natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyatī"ti. Yadā pana mahārāja udakaṁ taṇḍulehi sammissitaṁ bhājanagataṁ hoti pihitaṁ uddhane aṭhapitaṁ, api nu tattha udakaṁ saddāyatīti. Na hi bhante acalaṁ hoti santasantanti. Taṁ yeva pana mahārāja udakaṁ bhājanagataṁ aggiṁ ujjāletvā uddhane ṭhapitaṁ hoti, api nu tattha udakaṁ acalaṁ hoti santasantanti. Na hi bhante, calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṁ hoti, uddhamadho disāvidisaṁ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotīti. Kissa pana taṁ mahārāja pākatikaṁ udakaṁ na calati santasantaṁ hoti, kissa pana aggigataṁ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṁ hoti, uddhamadho disāvidisaṁ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotīti. Pākatikaṁ bhante udakaṁ na calati, aggikataṁ pana udakaṁ aggisantāpavegassa mahantatāya cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhantil. Imināpi mahārāja kāraṇena jānāhi "natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyatī"ti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyati. Hoti taṁ mahārāja udakaṁ ghare ghare udakavārakagataṁ pihitanti. Āma bhanteti. Api nu taṁ mahārāja udakaṁ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṁ hoti, uddhamadho disāvidisaṁ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotīti. Na hi bhante, acalaṁ taṁ hoti pākatikaṁ udakavārakagataṁ udakanti.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "mahāsamudde udakaṁ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṁ hoti, uddhamadho disāvidisaṁ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hoti, ussakkitvā ossakkitvā[1] velāya paharati saddāyati bahuvidhan"ti. Āma bhante sutapubbaṁ etaṁ mayā diṭṭhapubbañca "mahāsamudde udakaṁ hatthasatampi dvepi hatthasatāni gagane ussakkatī"ti. Kissa mahārāja udakavārakagataṁ udakaṁ na calati na saddāyati, kissa pana mahāsamudde udakaṁ calati saddāyatīti. Vātavegassa mahantatāya bhante mahāsamudde udakaṁ calati saddāyati, udakavārakagataṁ udakaṁ aghaṭṭitaṁ

1. "Ossakkitvā"ti padaṁ Sī- I-potthakesu natthi.

kehici na calati na saddāyatīti. Yathā mahārāja vātavegassa mahantatāya mahāsamudde udakaṁ calati saddāyati. Evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyatīti.

Nanu mahārāja bheripokkharaṁ sukkhaṁ sukkhena gocammena onandhantīti. Āma bhante. Api nu mahārāja bheriyā jīvo vā satto vā atthīti. Na hi bhanteti. Kissa pana mahārāja bherī saddāyatīti. Itthiyā vā bhante purisassa vā tajjena vāyāmenāti. Yathā mahārāja itthiyā vā purisassa vā tajjena vāyāmena bherī saddāyati. Evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyati, imināpi mahārāja kāraṇena jānāhi "natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṁ saddāyatī"ti.

Mayhampi tāva mahārāja tava pucchitabbaṁ atthi, evameso pañho suvinicchito hoti, kinnu kho mahārāja sabbehipi bhājanehi udakaṁ tappamānaṁ saddāyati, udāhu ekaccehi yeva bhājanehi tappamānaṁ saddāyatīti. Na hi bhante, sabbehipi bhājanehi udakaṁ tappamānaṁ saddāyati, ekaccehi yeva bhājanehi udakaṁ tappamānaṁ saddāyatīti. Tena hi mahārāja jahitosi sakasamayaṁ, paccāgatosi mama visayaṁ, natthi udake jīvo vā satto vā. Yadi mahārāja sabbehipi bhājanehi udakaṁ tappamānaṁ saddāyeyya, yuttamidaṁ "udakaṁ jīvatī"ti vattuṁ. Na hi mahārāja udakaṁ dvayaṁ hoti, yaṁ saddāyati, taṁ jīvati, yaṁ na saddāyati, taṁ na jīvatīti. Yadi mahārāja udakaṁ jīveyya mahantānaṁ hatthināgānaṁ ussannakāyānaṁ pabhinnānaṁ soṇḍāya ussiñcitvā mukhe pakkhipitvā kucchiṁ pavesayantānaṁ, tampi udakaṁ tesaṁ dantantare cippiyamānaṁ saddāyeyya, hatthasatikāpi mahānāvā garukā bhārikā anekasatasahassabhāraparipūrā mahāsamudde vicaranti. Tāhipi cippiyamānaṁ udakaṁ saddāyeyya. Mahatimahantāpi macchā anekasatayojanikakāyā timī timiṅgalā timirapiṅgalā abbhantare nimuggā mahāsamudde nivāsaṭṭhānatāya paṭivasantā mahā-udakadhārā ācamanti Dhamanti ca, tesampi taṁ dantantarepi udarantarepi cippiyamānaṁ udakaṁ saddāyeyya. Yasmā ca kho mahārāja evarūpehi evarūpehi mahantehi paṭipīḷanehi paṭipīḷitaṁ udakaṁ na saddāyati. Tasmāpi natthi udake jīvo vā satto vāti, evametaṁ mahārāja dhārehīti.

Sādhu bhante Nāgasena dosāgato[1] pañho anucchavikāya vibhattiyā vibhatto, yathā nāma bhante Nāgasena mahagghaṁ maṇiratanaṁ chekaṁ ācariyaṁ kusalaṁ sikkhitaṁ maṇikāraṁ pāpuṇitvā kittiṁ labheyya thomanaṁ pasaṁsaṁ, muttāratanaṁ vā muttikaṁ dussaratanaṁ vā dussikaṁ, lohitacandanaṁ vā gandhikaṁ pāpuṇitvā kittiṁ labheyya thomanaṁ pasaṁsaṁ. Evameva kho bhante Nāgasena dosāgato[1] pañho anucchavikāya vibhattiyā vibhatto, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Udakasattajīvapañho navamo.

Buddhavaggo paṭhamo.

Imasmiṁ vagge nava pañhā.

1. Desāgato (Sī, I)

2. Nippapañcavagga

1. Nippapañcapañha

1. Bhante Nāgasena bhāsitampetaṁ Bhagavatā "nippapañcārāmā bhikkhave viharatha nippapañcaratino"ti, katamaṁ taṁ nippapañcanti. Sotāpattiphalaṁ mahārāja nippapañcaṁ, sakadāgāmiphalaṁ nippapañcaṁ, anāgāmiphalaṁ nippapañcaṁ, arahattaphalaṁ nippapañcanti.

Yadi bhante Nāgasena sotāpattiphalaṁ nippapañcaṁ, sakadāgāmi-anāgāmi-arahattaphalaṁ nippapañcaṁ, kissa pana ime bhikkhū uddisanti paripucchanti Suttaṁ Geyyaṁ Veyyākaraṇaṁ Gāthaṁ Udānaṁ Itivuttakaṁ Jātakaṁ Abbhutadhammaṁ Vedallaṁ, navakammena palibujjhanti dānena ca pūjāya ca, nanu te jinappaṭikkhittaṁ kammaṁ karontīti.

Ye te mahārāja bhikkhū uddisanti paripucchanti Suttaṁ Geyyaṁ Veyyākaraṇaṁ Gāthaṁ Udānaṁ Itivuttakaṁ Jātakaṁ Abbhutadhammaṁ Vedallaṁ, navakammena palibujjhanti dānena ca pūjāya ca, sabbe te nippapañcassa pattiyā karonti. Ye te mahārāja sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti.

Yathā mahārāja eko puriso khette bījaṁ ropetvā attano yathābalavīriyena vinā pākāravatiyā dhaññaṁ uddhareyya, eko puriso khette bījaṁ ropetvā vanaṁ pavisitvā kaṭṭhañca sākhañca chinditvā vatipākāraṁ katvā dhaññaṁ uddhareyya. Yā tattha tassa vatipākārapariyesanā, sā dhaññatthāya. Evameva kho mahārāja ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, vinā vatipākāraṁ puriso viya dhaññuddhāro. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti, vatipākāraṁ katvā puriso viya dhaññuddhāro.

Yathā vā pana mahārāja puriso mahatimahante ambarukkhamatthake phalapiṇḍi bhaveyya, atha tattha yo koci iddhimā āgantvā tassa phalaṁ hareyya, yo pana tattha aniddhimā, so kaṭṭhañca valliñca chinditvā nisseṇiṁ bandhitvā tāya taṁ rukkhaṁ abhiruhitvā phalaṁ hareyya. Yā

tattha tassa nisseṇipariyesanā, sā phalatthāya. Evameva kho mahārāja ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, iddhimā viya rukkhaphalaṁ haranto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te iminā payogena saccāni abhisamenti, nisseṇiyā viya puriso rukkhaphalaṁ haranto.

Yathā vā pana mahārāja eko puriso atthakaraṇiyo ekako yeva sāmikaṁ upagantvā atthaṁ sādheti. Eko dhanavā dhanavasena parisaṁ vaḍḍhetvā parisāya atthaṁ sādheti. Yā tattha tassa parisapariyesanā, sā atthatthāya. Evameva kho mahārāja ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena chasu abhiññāsu vasibhāvaṁ pāpuṇanti, puriso viya ekako atthasiddhiṁ karonto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi sāmaññatthamabhisādhenti, parisāya viya puriso atthasiddhiṁ karonto.

Uddesopi mahārāja bahukāro, paripucchāpi bahukārā, navakammampi bahukāraṁ, dānampi bahukāraṁ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yathā mahārāja puriso rājūpasevī katāvī amaccabhaṭabaladovārika-anīkaṭṭhapārisajjajanehi, te tassa karaṇīye anuppatte sabbepi upakārā honti. Evameva kho mahārāja uddesopi bahukāro, paripucchāpi bahukāro, navakammampi bahukāraṁ, dānampi bahukāraṁ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yadi mahārāja sabbepi abhijātiparisuddhā bhaveyyuṁ, anusāsanena[1] karaṇīyaṁ na bhaveyya. Yasmā ca kho mahārāja savanena karaṇīyaṁ hoti, thero mahārāja Sāriputto aparimitamasaṅkheyyakappaṁ upādāya upacitakusalamūlo paññāya koṭiṁ gato, sopi vinā savanena nāsakkhi āsavakkhayaṁ pāpuṇituṁ. Tasmā mahārāja bahukāraṁ savanaṁ tathā uddesopi paripucchāpi. Tasmā uddesaparipucchāpi nippapañcā saṅkhatāti. Sunijjhāpito bhante Nāgasena pañho, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Nippapañcapañho paṭhamo.

---

1. Anusāsakena (Sī, I)

2. Khīṇāsavabhāvapañha

2. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha * "yo gihī arahattaṁ patto, dve vāssa gatiyo bhavanti anaññā, tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Na so divaso sakkā atikkametun"ti. Sace so bhante Nāgasena tasmiṁ divase ācariyaṁ vā upajjhāyaṁ vā pattacīvaraṁ vā na labhetha, api nu kho so arahā sayaṁ vā pabbajeyya divasaṁ vā atikkameyya, añño koci arahā iddhimā āgantvā taṁ pabbājeyya vā parinibbāyeyya vāti. Na so mahārāja arahā sayaṁ pabbajeyya, sayaṁ pabbajanto theyyaṁ āpajjati, na ca divasaṁ atikkameyya, aññassa arahantassa āgamanaṁ bhaveyya vā na vā bhaveyya, tasmiṁ yeva divase parinibbāyeyyāti. Tena hi bhante Nāgasena arahattassa santabhāvo vijahito hoti, yena adhigatassa jīvitahāro bhavatīti.

Visamaṁ mahārāja gihiliṅgaṁ, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṁ patto gihī tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā, neso mahārāja doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṁ liṅgadubbalatā.

Yathā mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ āyupālakaṁ jīvitarakkhakaṁ visamakoṭṭhassa mandadubbalagahaṇikassa avipākena jīvitaṁ harati, neso mahārāja doso bhojanassa, koṭṭhasseveso doso yadidaṁ aggidubbalatā. Evameva kho mahārāja visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṁ patto gihī tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā, neso mahārāja doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṁ liṅgadubbalatā.

Yathā vā pana mahārāja parittaṁ tiṇasalākaṁ upari garuke pāsāṇe ṭhapite dubbalatāya bhijjitvā patati. Evameva kho mahārāja arahattaṁ patto gihī tena liṅgena arahattaṁ dharetuṁ asakkonto tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā.

Yathā vā pana mahārāja puriso abalo dubbalo nihīnajacco parittapuñño mahatimahārajjaṁ labhitvā khaṇena paripatati paridhaṁsati osakkati, na sakkoti issariyaṁ dhāretuṁ. Evameva kho mahārāja

---

* Heṭṭhā 165 piṭṭhe.

arahattaṁ patto gihī tena liṅgena arahattaṁ dhāretuṁ na sakkoti, tena kāraṇena tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vāti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Khīṇāsavabhāvapañho dutiyo.

---

3. Khīṇāsavasatisammosapañha

3. Bhante Nāgasena atthi arahato satisammosoti. Vigatasatisammosā kho mahārāja arahanto, natthi arahantānaṁ satisammosoti. Āpajjeyya pana bhante arahā āpattinti. Āma mahārājāti. Kismiṁ vatthusminti. Kuṭikāre, mahārāja sañcaritte, vikāle kālasaññāya, pavārite appavāritasaññāya, anatiritte atirittasaññāyāti.

Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "ye āpattiṁ āpajjanti, te dvīhi kāraṇehi āpajjanti anādariyena vā ajānanena vā"ti. Api nu kho bhante arahato anādariyaṁ hoti, yaṁ arahā āpattiṁ āpajjatīti. Na hi mahārājāti.

Yadi bhante Nāgasena arahā āpattiṁ āpajjati, natthi ca arahato anādariyaṁ, tena hi atthi arahato satisammosoti. Natthi mahārāja arahato satisammoso, āpattiñca arahā āpajjatīti.

Tena hi bhante kāraṇena maṁ saññāpehi, kiṁ tattha kāraṇanti. Dveme mahārāja kilesā lokavajjaṁ paṇṇattivajjañcāti. Katamaṁ mahārāja lokavajjaṁ, dasa akusalakammapathā, idaṁ vuccati lokavajjaṁ. Katamaṁ paṇṇattivajjaṁ, yaṁ loke atthi samaṇānaṁ ananucchavikaṁ ananulomikaṁ, gihīnaṁ anavajjaṁ. Tattha Bhagavā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapeti "yāvajīvaṁ anatikkamanīyan"ti. Vikālabhojanaṁ mahārāja lokassa anavajjaṁ, taṁ Jinasāsane vajjaṁ. Bhūtagāmavikopanaṁ mahārāja lokassa anavajjaṁ, taṁ Jinasāsane vajjaṁ. Udake hassadhammaṁ mahārāja lokassa anavajjaṁ, taṁ Jinasāsane vajjaṁ. Iti evarūpāni evarūpāni

mahārāja Jinasāsane vajjāni, idaṁ vuccati paṇṇattivajjaṁ. Lokavajjaṁ abhabbo khīṇāsavo taṁ ajjhācituṁ.

Yaṁ kilesaṁ paṇṇattivajjaṁ, taṁ ajānanto āpajjeyya. Avisayo mahārāja ekaccassa arahato sabbaṁ jānituṁ, na hi tassa balaṁ atthi sabbaṁ jānituṁ. Anaññātaṁ mahārāja arahato itthipurisānaṁ nāmampi gottampi, maggopi tassa mahiyā anaññāto, vimuttiṁ yeva mahārāja ekacco arahā jāneyya, chaḷabhiñño arahā sakavisayaṁ jāneyya, sabbaññū mahārāja Tathāgatova sabbaṁ jānātīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Khīṇāsavasatisammosapañho tatiyo.

---

4. Loke natthibhāvapañha

4. Bhante Nāgasena dissanti loke Buddhā, dissanti Paccekabuddhā, dissanti Tathāgatassa sāvakā, dissanti cakkavattirājāno, dissanti padesarājāno, dissanti devamanussā, dissanti sadhanā, dissanti adhanā, dissanti sugatā, dissanti duggatā, dissati purisassa itthiliṅgaṁ pātubhūtaṁ, dissati itthiyā purisaliṅgaṁ pātubhūtaṁ, dissati sukataṁ dukkataṁ kammaṁ, dissanti kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākūpabhogino sattā, atthi loke sattā aṇḍajājalābujā saṁsedajā opapātikā, atthi sattā apadā dvipadā catuppadā bahuppadā, atthi loke yakkhā rakkhasā kumbhaṇḍā asurā dānavā gandhabbā petā pisācā, atthi kinnarā mahoragā nāgā supaṇṇā siddhā vijjādharā, atthi hatthī assā gāvo mahiṁsā[1] oṭṭhā gadrabhā ajā eḷakā migā sūkarā sīhā byagghā dīpī acchā kokā taracchā soṇā siṅgālā, atthi bahuvidhā sakuṇā, atthi suvaṇṇaṁ rajataṁ muttā maṇi saṅkho silā pavāḷaṁ lohitaṅko masāragallaṁ veḷuriyo vajiraṁ phalikaṁ kāḷalohaṁ tambalohaṁ vaṭṭalohaṁ kaṁsalohaṁ, atthi khomaṁ koseyyaṁ kappāsikaṁ sāṇaṁ bhaṅgaṁ kambalaṁ, atthi sāli vīhi yavo kaṅgu kudrūso varako

---

1. Mahisā (Sī, I)

godhūmo muggo māso tilaṁ kulatthaṁ, atthi mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho pattagandho pupphagandho phalagandho sabbagandho, atthi tiṇa latā gaccha rukkha osadhi vanappati nadī pabbata samudda macchakacchapā sabbaṁ loke atthi. Yaṁ bhante loke natthi, taṁ me kathehīti.

Tīṇimāni mahārāja loke natthi. Katamāni tīṇi, sacetanā vā acetanā vā ajarāmarā loke natthi, saṅkhārānaṁ niccatā natthi, paramatthena sattūpaladdhi natthi, imāni kho mahārāja tīṇi loke natthīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Loke natthibhāvapañho catuttho.

---

5. Akammajādipañha

5. Bhante Nāgasena dissanti loke kammanibbattā, dissanti hetunibbattā, dissanti utunibbattā, yaṁ loke akammajaṁ ahetujaṁ anutujaṁ, taṁ me kathehīti. Dveme mahārāja lokasmiṁ akammajā ahetujā anutujā. Katame dve, ākāso mahārāja akammajo ahetujo anutujo, nibbānaṁ mahārāja akammajaṁ ahetujaṁ anutujaṁ. Ime kho mahārāja dve akammajā ahetujā anutujāti.

Mā bhante Nāgasena Jinavacanaṁ makkhehi, mā ajānitvā pañhaṁ byākarohīti. Kiṁ kho mahārāja ahaṁ vadāmi, yaṁ maṁ tvaṁ evaṁ vadesi "mā bhante Nāgasena Jinavacanaṁ makkhehi, mā ajānitvā pañhaṁ byākarohī"ti. Bhante Nāgasena yuttamidaṁ tāva vattuṁ "ākāso akammajo ahetujo anutujo"ti. Anekasatehi pana bhante Nāgasena kāraṇehi Bhagavatā sāvakānaṁ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, atha ca pana tvaṁ evaṁ vadesi "ahetujaṁ nibbānan"ti. Saccaṁ mahārāja Bhagavatā anekasatehi kāraṇehi sāvakānaṁ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, na ca pana nibbānassa uppādāya hetu akkhātoti.

Ettha mayaṁ bhante Nāgasena andhakārato andhakārataraṁ pavisāma, vanato vanataraṁ pavisāma, gahanato gahanataraṁ[1] pavisāma, yatra hi

---

1. Gahanantarato gahanantaraṁ (Ka)

nāma nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tassa pana dhammassa uppādāya hetu natthi. Yadi bhante Nāgasena nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena hi nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

Yathā pana bhante Nāgasena puttassa pitā atthi, tena kāraṇena pitunopi pitā icchitabbo. Yathā antevāsikassa ācariyo atthi, tena kāraṇena ācariyassapi ācariyo icchitabbo. Yathā aṅkurassa bījaṁ atthi, tena kāraṇena bījassapi bījaṁ icchitabbaṁ. Evameva kho bhante Nāgasena yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

Yathā rukkhassa vā latāya vā agge sati tena kāraṇena majjhampi atthi, mūlampi atthi. Evameva kho bhante Nāgasena yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabboti.

Anuppādanīyaṁ mahārāja nibbānaṁ, tasmā na nibbānassa uppādāya hetu akkhātoti. Iṅgha bhante Nāgasena kāraṇaṁ dassetvā kāraṇena maṁ saññāpehi, yathāhaṁ jāneyyaṁ nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, nibbānassa uppādāya hetu natthīti.

Tena hi mahārāja sakkaccaṁ sotaṁ odaha, sādhukaṁ suṇohi, vakkhāmi tattha kāraṇaṁ, sakkuṇeyya mahārāja puriso pākatikena balena ito Himavantaṁ pabbatarājaṁ upagantunti. Āma bhanteti. Sakkuṇeyya pana so mahārāja puriso pākatikena balena Himavantaṁ pabbatarājaṁ idha āharitunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātuṁ, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetuṁ.

Sakkuṇeyya mahārāja puriso pākatikena balena mahāsamuddaṁ nāvāya uttaritvā pārimatīraṁ gantunti. Āma bhanteti. Sakkuṇeyya pana so mahārāja puriso pākatikena balena mahāsamuddassa pārimatīraṁ idha āharitunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātuṁ, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetuṁ. Kiṁ kāraṇā, asaṅkhatattā dhammassāti.

Asaṅkhataṁ bhante Nāgasena nibbānanti. Āma mahārāja asaṅkhataṁ nibbānaṁ na kehici kataṁ, nibbānaṁ mahārāja na vattabbaṁ uppannanti vā anuppannanti vā uppādanīyanti vā atītanti vā anāgatanti vā paccuppannanti vā cakkhuviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vāti. Yadi bhante Nāgasena nibbānaṁ na uppannaṁ na anuppannaṁ na uppādanīyaṁ na atītaṁ na anāgataṁ na paccuppannaṁ na cakkhuviññeyyaṁ na sotaviññeyyaṁ na ghānaviññeyyaṁ na jivhāviññeyyaṁ na kāyaviññeyyaṁ, tena hi bhante Nāgasena tumhe natthidhammaṁ nibbānaṁ apadisatha "natthi nibbānan"ti. Atthi mahārāja nibbānaṁ, manoviññeyyaṁ nibbānaṁ, visuddhena mānasena paṇītena ujukena anāvaraṇena nirāmisena sammāpaṭipanno ariyasāvako nibbānaṁ passatīti.

Kīdisaṁ pana taṁ bhante nibbānaṁ, yaṁ taṁ opammehi ādīpanīyaṁ kāraṇehi maṁ saññāpehi, yathā atthidhammaṁ opammehi ādīpanīyanti. Atthi mahārāja vāto nāmāti. Āma bhanteti. Iṅgha mahārāja vātaṁ dassehi vaṇṇato vā saṇṭhānato vā aṇuṁ vā thūlaṁ vā dīghaṁ vā rassaṁ vāti. Na sakkā bhante Nāgasena vāto upadassayituṁ, na so vāto hatthaggahaṇaṁ vā nimmaddanaṁ vā upeti, api ca atthi so vātoti. Yadi mahārāja nasakkā vāto upadassayituṁ, tena hi natthi vātoti. Jānāmahaṁ bhante Nāgasena, vāto atthīti me hadaye anupaviṭṭhaṁ, na cāhaṁ sakkomi vātaṁ upadassayitunti. Evameva kho mahārāja atthi nibbānaṁ, na ca sakkā nibbānaṁ upadassayituṁ vaṇṇena vā saṇṭhānena vāti. Sādhu bhante Nāgasena, sūpadassitaṁ opammaṁ, suniddiṭṭhaṁ kāraṇaṁ, evametaṁ tathā sampaṭicchāmi "atthi nibbānan"ti.

Akammajādipañho pañcamo.

---

6. Kammajādipañha

6. Bhante Nāgasena katame ettha kammajā, katame hetujā, katame utujā, katame na kammajā, na hetujā, na utujāti. Ye keci mahārāja sattā sacetanā, sabbe te kammajā, aggi ca sabbāni

ca bījajātāni hetujāni, pathavī ca pabbatā ca udakañca vāto ca, sabbe te utujā, ākāso ca nibbānañca ime dve akammajā ahetujā anutujā, nibbānaṁ pana mahārāja na vattabbaṁ kammajanti vā hetujanti vā utujanti vā uppannanti vā anuppannanti vā uppādanīyanti vā atītanti vā anāgatanti vā paccuppannanti vā cakkhuviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vā, api ca mahārāja manoviññeyyaṁ nibbānaṁ, yaṁ so sammāpaṭipanno ariyasāvako visuddhena ñāṇena passatīti. Ramaṇīyo bhante Nāgasena pañho suvinicchito nissaṁsayo ekantagato, vimati uppacchinnā, tvaṁ gaṇivarapavaramāsajjāti.

Kammajādipañho chaṭṭho.

---

7. Yakkhapañha

7. Bhante Nāgasena atthi loke yakkhā nāmāti. Āma mahārāja atthi loke yakkhā nāmāti. Cavanti pana te bhante yakkhā tamhā yoniyāti. Āma mahārāja cavanti te yakkhā tamhā yoniyāti. Kissa pana bhante Nāgasena tesaṁ matānaṁ yakkhānaṁ sarīraṁ na dissati, kuṇapagandhopi na vāyatīti. Dissati mahārāja matānaṁ yakkhānaṁ sarīraṁ, kuṇapagandhopi tesaṁ vāyati, matānaṁ mahārāja yakkhānaṁ sarīraṁ kīṭavaṇṇena vā dissati, kimivaṇṇena vā dissati, kipillikavaṇṇena vā dissati, paṭaṅgavaṇṇena vā dissati, ahivaṇṇena vā dissati, vicchikavaṇṇena vā dissati, satapadivaṇṇena vā dissati, dijavaṇṇena vā dissati, migavaṇṇena vā dissatīti. Ko hi bhante Nāgasena añño idaṁ pañhaṁ puṭṭho visajjeyya aññatra tavādisena buddhimatāti.

Yakkhapañho sattamo.

---

8. Anavasesasikkhāpadapañha

8. Bhante Nāgasena ye te ahesuṁ tikicchakānaṁ pubbakā ācariyā. Seyyathīdaṁ, Nārado Dhammantarī[1] Aṅgiraso Kapilo Kaṇḍaraggi

1. Dhanvantarī (?)

sāmo Atulo Pubbakaccāyano, sabbepete ācariyā sakiṁ yeva roguppattiñca nidānañca sabhāvañca samuṭṭhānañca tikicchañca kiriyañca siddhāsiddhañca sabbaṁ taṁ[1] niravasesaṁ jānitvā "imasmiṁ kāye ettakā rogā uppajjissantī"ti ekappahārena kalāpaggāhaṁ karitvā suttaṁ bandhiṁsu, asabbaññuno ete sabbe, kissa pana Tathāgato sabbaññū samāno anāgataṁ kiriyaṁ Buddhañāṇena jānitvā "ettake nāma vatthusmiṁ ettakaṁ nāma sikkhāpadaṁ paññapetabbaṁ bhavissatī"ti paricchinditvā anavasesato sikkhāpadaṁ na paññapesi, uppannuppanne vatthusmiṁ ayase pākaṭe dose vitthārike puthugate ujjhāyantesu manussesu tasmiṁ tasmiṁ kāle sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapesīti.

Ñātametaṁ mahārāja Tathāgatassa "imasmiṁ samaye imesu manussesu sādhikaṁ diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ paññapetabbaṁ bhavissatī"ti, api ca Tathāgatassa evaṁ ahosi "sace kho ahaṁ sādhikaṁ diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ ekappahāraṁ paññapessāmi, mahājano santāsamāpajjissati 'bahukaṁ idha rakkhitabbaṁ, dukkaraṁ vata bho samaṇassa Gotamassa sāsane pabbajitun'ti, pabbajitukāmāpi na pabbajissanti, vacanañca me na saddahissanti, asaddahantā te manussā apāyagāmino bhavissanti. Uppannuppanne vatthusmiṁ dhammadesanāya viññāpetvā pākaṭe dose sikkhāpadaṁ paññapessāmī"ti. Acchariyaṁ bhante Nāgasena Buddhānaṁ, abbhutaṁ bhante Nāgasena Buddhānaṁ, yāva mahantaṁ Tathāgatassa sabbaññutañāṇaṁ, evametaṁ bhante Nāgasena, suniddiṭṭho eso attho Tathāgatena, "bahukaṁ idha sikkhitabban"ti sutvā sattānaṁ santāso uppajjeyya, ekopi Jinasāsane na pabbajeyya, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Anavasesasikkhāpadapañho aṭṭhamo.

---

9. Sūriyatapanapañha

9. Bhante Nāgasena ayaṁ sūriyo sabbakālaṁ kaṭhinaṁ tapati, udāhu kiñcikālaṁ mandaṁ tapatīti. Sabbakālaṁ mahārāja sūriyo kaṭhinaṁ

---

1. Santaṁ (Ka)

tapati, na kiñcikālaṁ mandaṁ tapatīti. Yadi bhante Nāgasena sūriyo sabbakālaṁ kaṭhinaṁ tapati, kissa pana appekadā sūriyo kaṭhinaṁ tapati, appekadā mandaṁ tapatīti. Cattārome mahārāja sūriyassa rogā, yesaṁ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapati. Katame cattāro, abbhaṁ mahārāja sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapati. Mahikā mahārāja sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapati. Megho mahārāja sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapati. Rāhu mahārāja sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapati. Ime kho mahārāja cattāro sūriyassa rogā, yesaṁ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṁ tapatīti. Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, sūriyassapi tāva tejosampannassa rogo uppajjissati, kimaṅgaṁ pana aññesaṁ sattānaṁ, natthi bhante esā vibhatti aññassa aññatra tavādisena buddhimatāti.

Sūriyatapanapañho navamo.

---

10. Kaṭhinatapanapañha

10. Bhante Nāgasena kissa hemante sūriyo kaṭhinaṁ tapati, no tathā gimheti. Gimhe mahārāja anupahataṁ hoti rajojallaṁ, vātakkhubhitā reṇū gaganānugatā honti, ākāsepi abbhā subahalā honti, mahāvāto ca adhimattaṁ vāyati, te sabbe nānākulā samāyutā sūriyaraṁsiyo pidahanti, tena gimhe sūriyo mandaṁ tapati.

Hemante pana mahārāja heṭṭhā pathavī nibbutā hoti, upari mahāmegho upaṭṭhito hoti, upasantaṁ hoti rajojallaṁ, reṇu ca santasantaṁ gagane carati, vigatavalāhako ca hoti ākāso,

vāto ca mandamandaṁ vāyati, etesaṁ uparatiyā visuddhā[1] honti sūriyaraṁsiyo, upaghātavimuttassa sūriyassa tāpo ati viya tapati. Idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena sūriyo hemante kaṭhinaṁ tapati, no tathā gimheti. Sabbītimutto bhante sūriyo kaṭhinaṁ tapati, meghādisahagato kaṭhinaṁ na tapatīti.

Kaṭhinatapanapañho dasamo.

Nippapañcavaggo dutiyo.

Imasmiṁ vagge dasa pañhā.

1. Visadā (Sī, I)

3. Vessantaravagga

1. Vessantarapañha

1. Bhante Nāgasena sabbeva bodhisattā puttadāraṁ denti, udāhu Vessantareneva raññā puttadāraṁ dinnanti. Sabbepi mahārāja bodhisattā puttadāraṁ denti, na Vessantareneva raññā puttadāraṁ dinnanti. Api ca kho bhante Nāgasena tesaṁ anumatena dentīti. Bhariyā mahārāja anumatā, dārakā pana bālatāya vilapiṁsu[1], yadi te atthato jāneyyuṁ, tepi anumodeyyuṁ, na te vilapeyyunti.

Dukkaraṁ bhante Nāgasena bodhisattena kataṁ, yaṁ so attano orase piye putte brāhmaṇassa dāsatthāya adāsi.

Idampi dutiyaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ so attano orase piye putte bālake taruṇake latāya bandhitvā tena brāhmaṇena latāya anumajjīyante disvā ajjhupekkhi.

Idampi tatiyaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ so sakena balena bandhanā muccitvā āgate dārake sārajjamupagate punadeva latāya bandhitvā adāsi.

Idampi catutthaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ so dārake "ayaṁ kho tāta yakkho khādituṁ neti amhe"ti vilapante "mā bhāyitthā"ti na assāsesi.

Idampi pañcamaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ so Jālissa kumārassa rudamānassa pādesu nipatitvā "alaṁ tāta Kaṇhājinaṁ nivattehi, ahameva gacchāmi yakkhena saha, khādatu maṁ yakkho"ti yācamānassa evaṁ na sampaṭicchi.

Idampi chaṭṭhaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ so Jālissa kumārassa "pāsāṇasamaṁ nūna te tāta hadayaṁ, yaṁ tvaṁ amhākaṁ dukkhitānaṁ pekkhamāno nimmanussake brahāraññe yakkhena nīyamāne na nivāresī"ti vilapamānassa kāruññaṁ nākāsi.

---

1. Lālapiṁsu (Sī, I)

Idampi sattamaṁ dukkarato dukkarataraṁ, yaṁ tassa ruḷaruḷassa bhīmabhīmassa nīte dārake adassanaṁ gamite na phali hadayaṁ satadhā vā sahassadhā vā, puññakāmena manujena kiṁ paradukkhāpanena, nanu nāma sakadānaṁ dātabbaṁ hotīti.

Dukkarassa mahārāja katattā bodhisattassa kittisaddo dasasahassiyā lokadhātuyā sadevamanussesu abbhuggato, devā devabhavane pakittenti, asurā asurabhavane pakittenti, garuḷā garuḷabhavane pakittenti, nāgā nāgabhavane pakittenti, yakkhā yakkhabhavane pakittenti, anupubbena tassa kittisaddo paramparāya ajjetarahi idha amhākaṁ samayaṁ anuppatto, taṁ mayaṁ dānaṁ pakittentā vikopentā nisinnā Sudinnaṁ, udāhu duddinnanti. So kho panāyaṁ mahārāja kittisaddo nipuṇānaṁ viññūnaṁ vidūnaṁ vibhāvīnaṁ bodhisattānaṁ dasa guṇe anudassati. Katame dasa, agedhatā nirālayatā cāgo pahānaṁ apunarāvattitā sukhumatā mahantatā duranubodhatā dullabhatā asadisatā Buddhadhammassa, so kho panāyaṁ mahārāja kittisaddo nipuṇānaṁ viññūnaṁ vidūnaṁ vibhāvīnaṁ bodhisattānaṁ ime dasa guṇe anudassatīti.

Bhante Nāgasena yo paraṁ dukkhāpetvā dānaṁ deti, api nu taṁ dānaṁ sukhavipākaṁ hoti saggasaṁvattanikanti. Āma mahārāja kiṁ vattabbanti. Iṅgha bhante Nāgasena kāraṇaṁ upadassehīti. Idha mahārāja koci samaṇo vā brāhmaṇo vā sīlavā hoti kalyāṇadhammo, so bhaveyya pakkhahato vā pīṭhasappī vā aññataraṁ vā byādhiṁ āpanno, tamenaṁ yo koci puññakāmo yānaṁ āropetvā patthitaṁ desamanupāpeyya, api nu kho mahārāja tassa purisassa tatonidānaṁ kiñci sukhaṁ nibbatteyya saggasaṁvattanikaṁ taṁ kammanti. Āma bhante kiṁ vattabbaṁ, hatthiyānaṁ vā so bhante puriso labheyya assayānaṁ vā rathayānaṁ vā, thale thalayānaṁ jale jalayānaṁ devesu devayānaṁ manussesu manussayānaṁ, tadanucchavikaṁ tadanulomikaṁ bhave bhave nibbatteyya, tadanucchavikāni tadanulomikāni cassa sukhāni nibbatteyyuṁ, sugatito sugatiṁ gaccheyya, teneva kammābhisandena iddhiyānaṁ abhiruyha patthitaṁ nibbānanagaraṁ pāpuṇeyyāti. Tena hi mahārāja paradukkhāpanena dinnadānaṁ sukhavipākaṁ

hoti saggasaṁvattanikaṁ, yaṁ so puriso balībadde dukkhāpetvā evarūpaṁ sukhaṁ anubhavati.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yathā paradukkhāpanena dinnadānaṁ sukhavipākaṁ hoti saggasaṁvattanikaṁ, idha mahārāja yo koci rājā janapadato dhammikaṁ baliṁ uddharāpetvā āṇāpavattanena dānaṁ dadeyya, api nu kho so mahārāja rājā tatonidānaṁ kiñci sukhaṁ anubhaveyya saggasaṁvattanikaṁ taṁ dānanti. Āma bhante kiṁ vattabbaṁ, tatonidānaṁ so bhante rājā uttariṁ anekasatasahassaguṇaṁ labheyya. Rājūnaṁ atirājā bhaveyya, devānaṁ atidevo bhaveyya, brahmānaṁ atibrahmā bhaveyya, samaṇānaṁ atisamaṇo bhaveyya, brāhmaṇānaṁ atibrāāhmaṇo bhaveyya, arahantānaṁ ati-arahā[1] bhaveyyāti. Tena hi mahārāja paradukkhāpanena dinnadānaṁ sukhavipākaṁ hoti saggasaṁvattanikaṁ, yaṁ so rājā balinā janaṁ pīḷetvā dinnadānena evarūpaṁ uttariṁ yasasukhaṁ anubhavatīti.

Atidānaṁ bhante Nāgasena Vessantarena raññā dinnaṁ, yaṁ so sakaṁ bhariyaṁ parassa bhariyatthāya adāsi, sake orase putte brāhmaṇassa dāsatthāya adāsi, atidānaṁ nāma bhante Nāgasena loke vidūhi ninditaṁ garahitaṁ, yathā nāma bhante Nāgasena atibhārena sakaṭassa akkho bhijjati, atibhārena nāvā osīdati, atibhuttena bhojanaṁ visamaṁ pariṇamati, ativassena dhaññaṁ vinassati, atidānena bhogakkhayaṁ upeti, atitāpena pathavī upaḍayhati, atirāgena ummattako hoti, atidosena vajjho hoti, atimohena anayaṁ āpajjati, atilobhena coraggahaṇamupagacchati, atibhayena nirujjhati, atipūrena nadī uttarati, ativātena asani patati, atiagginā odanaṁ uttarati, atisañcaraṇena na ciraṁ jīvati. Evameva kho bhante Nāgasena atidānaṁ nāma loke vidūhi ninditaṁ garahitaṁ, atidānaṁ bhante Nāgasena Vessantarena raññā dinnaṁ, na tattha kiñci phalaṁ icchitabbanti.

Atidānaṁ mahārāja loke vidūhi vaṇṇitaṁ thutaṁ pasatthaṁ, ye keci yādisaṁ kīdisaṁ dānaṁ denti[2], atidānadāyī loke kittiṁ pāpuṇāti.

---

1. Ati-arahanto (Syā, Ka)
2. Keci yādisaṁ tādisaṁ dānaṁ denti (Syā)

yathā mahārāja atipavaratāya dibbaṁ vanamūlaṁ gahitampi hatthapāse ṭhitānaṁ parajanānaṁ na dassayati, agado atijaccatāya[1] pīḷāya samugghātako rogānaṁ antakaro, aggi atijotitāya ḍahati, udakaṁ atisītatāya nibbāpeti, padumaṁ parisuddhatāya na upalimpati vārikaddamena, maṇi atiguṇatāya kāmadado, vajiraṁ atitikhiṇatāya vijjhati maṇimuttāphalikaṁ, pathavī atimahantatāya naroragamigapakkhijala sela pabbata dume dhāreti, samuddo atimahantatāya aparipūraṇo, Sineru atibhāratāya acalo, ākāso ativitthāratāya ananto, sūriyo atippabhatāya timiraṁ ghāteti, sīho atijātitāya vigatabhato, mallo atibalavatāya paṭimallaṁ khippaṁ ukkhipati, rājā atipuññatāya adhipati, bhikkhu atisīlavantatāya nāgayakkhanaramarūhi namassanīyo, Buddho ati-aggatāya[2] anupamo. Evameva kho mahārāja atidānaṁ nāma loke vidūhi vaṇṇitaṁ thutaṁ pasatthaṁ, ye keci yādisaṁ kīdisaṁ dānaṁ denti, atidānadāyī loke kittiṁ pāpuṇāti, atidānena Vessantaro rājā dasasahassiyā lokadhātuyā vaṇṇito thuto pasattho mahito kittito, teneva atidānena Vessantaro rājā ajjetarahi Buddho jāto aggo sadevake loke.

Atthi pana mahārāja loke ṭhapanīyaṁ dānaṁ, yaṁ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabbanti. Dasa kho panimāni bhante Nāgasena dānāni, yāni loke adānasammatāni, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hoti. Katamāni dasa, majjadānaṁ bhante Nāgasena loke adānasammataṁ, yo taṁ dānaṁ deti, so apāyagāmī hoti. Samajjadānaṁ -pa- itthidānaṁ. Usabhadānaṁ. Cittakammadānaṁ. Satthadānaṁ. Visadānaṁ. Saṅkhalikadānaṁ. Kukkuṭasūkaradānaṁ. Tulākūṭamānakūṭadānaṁ bhante Nāgasena loke adānasammataṁ hoti, yo taṁ dānaṁ deti, so apāyagāmī hoti. Imāni kho bhante Nāgasena dasa dānāni loke adānasammatāni, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hotīti.

Nāhaṁ taṁ mahārāja adānasammataṁ pucchāmi, imaṁ khvāhaṁ mahārāja taṁ pucchāmi "atthi pana mahārāja loke ṭhapanīyaṁ dānaṁ, yaṁ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabban"ti. Natthi bhante Nāgasena loke ṭhapanīyaṁ dānaṁ,

---

1. Ati-usabhatāya (Ka)
2. Ativisiṭṭhatāya (Syā)

yaṁ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabbaṁ, cittappasāde uppanne keci dakkhiṇeyyānaṁ bhojanaṁ denti, keci acchādanaṁ, keci sayanaṁ, kici āvasathaṁ, keci attharaṇapāvuraṇaṁ, keci dāsidāsaṁ, keci khettavatthuṁ, keci dvipadacatuppadaṁ, keci sataṁ sahassaṁ satasahassaṁ, keci mahārajjaṁ, keci jīvitampi dentīti. Yadi pana mahārāja keci jīvitampi denti, kiṁ kāraṇā Vessantaraṁ dānapatiṁ atibāḷhaṁ paripātesi Sudinne putte ca dāre ca.

Api nu kho mahārāja atthi lokapakati lokāciṇṇaṁ, labhati pitā puttaṁ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṁ vā[1] vikkiṇituṁ vāti. Āma bhante labhati pitā puttaṁ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṁ vā vikkiṇituṁ vāti. Yadi mahārāja labhati pitā puttaṁ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṁ vā vikkiṇituṁ vā, Vessantaropi mahārāja rājā alabhamāno sabbaññutañāṇaṁ upadduto dukkhito tassa dhammadhanassa paṭilābhāya puttadāraṁ āvapesi ca vikkiṇi ca, iti mahārāja Vessantarena raññā aññesaṁ dinnaṁ yeva dinnaṁ, kataṁ yeva kataṁ. Kissa pana tvaṁ mahārāja tena dānena Vessantaraṁ dānapatiṁ atibāḷhaṁ apasādesīti.

Nāhaṁ bhante Nāgasena Vessantarassa dānapatino dānaṁ garahāmi, api ca puttadāraṁ yācante niminitvā attānaṁ dātabbanti. Etaṁ kho mahārāja asabbhikāraṇaṁ, yaṁ puttadāraṁ yācante attānaṁ dadeyya, yaṁ yaṁ hi yācante taṁ tadeva dātabbaṁ, etaṁ sappurisānaṁ kammaṁ. Yathā mahārāja koci puriso pānīyaṁ āharāpeyya, tassa yo bhojanaṁ dadeyya, api nu so mahārāja puriso tassa kiccakārī assāti. Na hi bhante, yaṁ so āharāpeti, tameva tassa dento kiccakārī assāti. Evameva kho mahārāja Vessantaro rājā brāhmaṇe puttadāraṁ yācante puttadāraṁ yeva adāsi. Sace mahārāja brāhmaṇo Vessantarassa sarīraṁ yāceyya, na so mahārāja attānaṁ rakkheyya na kampeyya na rajjeyya, tassa dinnaṁ pariccattaṁ yeva sarīraṁ bhaveyya. Sace mahārāja koci Vessantaraṁ dānapatiṁ upagantvā yāceyya "dāsattaṁ

1. Ādhāpetuṁ vā (Syā), ādhapituṁ vā (Ka)

me upehī”ti, dinnaṁ pariccattaṁ yevassa sarīraṁ bhaveyya, na so datvā tapeyya[1], rañño mahārāja Vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo.

Yathā mahārāja pakkā maṁsapesi bahusādhāraṇā, evameva kho mahārāja rañño Vessantarassa kāyo bahusādhārāṇo. Yathā vā pana mahārāja phalito rukkho nānādijagaṇasādhāraṇo, evameva kho mahārāja rañño Vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo. Kiṁ kāraṇā, evāhaṁ paṭipajjanto sammāsambodhiṁ pāpuṇissāmīti.

Yathā mahārāja puriso adhano dhanatthiko dhanapariyesanaṁ caramāno ajapathaṁ saṅkupathaṁ vettapathaṁ gacchati, jalathalavāṇijjaṁ karoti, kāyena vācāya manasā dhanaṁ ārādheti, dhanappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho mahārāja Vessantaro dānapati adhano Buddhadhanena sabbaññutañāṇaratanappaṭilābhāya yācakānaṁ dhanadhaññaṁ dāsidāsaṁ yānavāhanaṁ sakalasāpateyyaṁ sakaṁ puttadāraṁ attānañca cajitvā sammāsambodhiṁ yeva pariyesati.

Yathā vā pana mahārāja amacco muddakāmo muddādhikaraṇaṁ yaṁ kiñci gehe dhanadhaññaṁ hiraññasuvaṇṇaṁ, taṁ sabbaṁ datvāpi muddappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho mahārāja Vessantaro dānapati sabbaṁ taṁ bāhirabbhantaradhanaṁ datvā jīvitampi paresaṁ datvā sammāsambodhiṁ yeva pariyesati.

Api ca mahārāja Vessantarassa dānapatino evaṁ ahosi “yaṁ so brāhmaṇo yācati, tamevāhaṁ tassa dento kiccakārī nāma homī”ti. Evaṁ so tassa puttadāramadāsi. Na kho mahārāja Vessantaro dānapati dessatāya brāhmaṇassa puttadāramadāsi, na adassanakāmatāya puttadāramadāsi, na atibahukā me puttadārā, “na sakkomi te posetun”ti puttadāramadāsi, na ukkaṇṭhito “appiyā me”ti nīharitukāmatāya puttadāramadāsi. Atha kho sabbaññutañāṇaratanasseva piyattā sabbaññutañāṇassa kāraṇā Vessantaro rājā evarūpaṁ atulaṁ vipulamanuttaraṁ piyaṁ manāpaṁ dayitaṁ pāṇasamaṁ puttadāradānavaraṁ brāhmaṇassa adāsi.

---

1. Ṭhapeyya (Sī)

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevana **Cariyāpiṭake** *—

"Na me dessā ubho puttā, Maddī devī na dessiyā.
Sabbaññutaṁ piyaṁ mayhaṁ, tasmā piye adāsahan"ti.

Tasmā mahārāja Vessantaro rājā puttadānaṁ[1] datvā paṇṇasālaṁ pavisitvā nipajji. Tassa atipemena dukkhitassa balavasoko uppajji, hadayavatthu uṇhamahosi. Nāsikāya appahontiyā mukhena uṇhe assāsapassāse vissajjesi, assūni parivattitvā lohitabindūni hutvā nettehi nikkhamiṁsu. Evameva kho mahārāja dukkhena Vessantaro rājā brāhmaṇassa puttadāramadāsi "mā me dānapatho parihāyī"ti.

Api ca mahārāja Vessantaro rājā dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsi. Katame dve, dānapatho ca me aparihīno bhavissati, dukkhite ca me puttake vanamūlaphalehi itonidānaṁ ayyako mocessatīti. Jānāti hi mahārāja Vessantaro rājā "na me dārakā sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, ime ca dārake ayyako nikkiṇissati, evaṁ amhākampi gamanaṁ bhavissatī"ti. Ime kho mahārāja dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsi.

Api ca mahārāja Vessantaro rājā jānāti "ayaṁ kho brāhmaṇo jiṇṇo vuḍḍho mahallako dubbalo bhaggo daṇḍaparāyaṇo khīṇāyuko parittapuñño, neso samattho ime dārake dāsabhogena bhuñjitun"ti. Sakkuṇeyya pana mahārāja puriso pākatikena balena ime candimasūriye evaṁmahiddhike evaṁmahānubhāve gahetvā peḷāya vā samugge vā pakkhipitvā nippabhe katvā thālakaparibhogena[2] paribhuñjitunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja imasmiṁ loke candimasūriyappaṭibhāgassa Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjitunti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja rañño cakkavattissa maṇiratanaṁ subhaṁ jātimantaṁ aṭṭhaṁsaṁ suparikammakataṁ catuhatthāyāmaṁ sakaṭanābhipariṇāhaṁ na sakkā kenaci

---

* Khu 4. 395 piṭṭhe. 1. Puttadāraṁ (Ka) 2. Padīpaparibhogena (Syā)

pilotikāya veṭhetvā peḷāya pakkhipitvā satthakanisānaparibhogena paribhuñjituṁ. Evameva kho mahārāja loke cakkavattirañño maṇiratanappaṭibhāgassa Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja tidhā pabhinno sabbaseto sattappatiṭṭhito aṭṭharatanubbedho navaratanāyāmapariṇāho pāsādiko dassanīyo uposatho nāgarājā nasakkā kenaci suppena vā sarāvena vā pidahituṁ, govacchako viya vacchakasālāya pakkhipitvā pariharituṁ vā. Evameva kho mahārāja loke uposathanāgarājappaṭibhāgassa Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja mahāsamuddo dīghaputhulavitthiṇṇo gambhīro appameyyo duruttaro apariyogāḷho anāvaṭo na sakkā kenaci sabbattha pidahitvā ekatitthena paribhogaṁ kātuṁ, evameva kho mahārāja loke mahāsamuddappaṭibhāgassa Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja Himavanto pabbatarājā pañcayojanasataṁ accuggato nabhe tisahassayojanāyāmavitthāro caturāsītikūṭasahassappaṭimaṇḍito pañcannaṁ mahānadīsatānaṁ pabhavo mahābhūtagaṇālayo nānāvidhagandhadharo dibbosadhasatasamalaṅkato nabhe valāhako viya accuggato dissati. Evameva kho mahārāja loke Himavantapabbatarājappaṭibhāgassa Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā nasakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja rattandhakāratimisāyaṁ uparipabbatagge jalamāno mahā-aggikkhandho suvidūrepi paññāyati, evameva kho mahārāja Vessantaro rājā pabbatagge

jalamāno mahā-aggikkhandho viya suvidūrepi pākaṭo paññāyati, tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, yena kāraṇena Vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ, yathā mahārāja Himavante pabbate nāgapupphasamaye ujuvāte vāyante dasa dvādasa yojanāni pupphagandho vāyati, evameva kho mahārāja Vessantarassa rañño api yojanasahassehipi yāva akaniṭṭhabhavanaṁ etthantare surāsuragaruḷagandhabbayakkhasamahoraga kinnara-indabhavanesu kittisaddo abbuggato, sīlavaragandho cassa sampavāyati, tena tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṁ. Anusiṭṭho mahārāja Jālī kumāro pitarā Vessantarena raññā "ayyako te tāta tumhe brāhmaṇassa dhanaṁ datvā nikkiṇanto taṁ nikkhasahassaṁ datvā nikkiṇātu, Kaṇhājinaṁ nikkiṇanto dāsasataṁ dāsisataṁ hatthisataṁ assasataṁ dhenusataṁ usabhasataṁ nikkhasatanti sabbasataṁ datvā nikkiṇātu, yadi te tāta ayyako tumhe brāhmaṇassa hatthato āṇāya balasā mudhā gaṇhāti, mā tumhe ayyakassa vacanaṁ karittha, brāhmaṇasseva anuyāyino hothā"ti, evamanusāsitvā putte pesesi, tato Jālīkumāro gantvā ayyakena puṭṭho kathesi—

* "Sahassagghaṁ hi maṁ tāta, brāhmaṇassa pitā adā.
Atho Kaṇhājinaṁ kaññaṁ, hatthīnañca satena cā"ti.

Sunibbeṭhito bhante Nāgasena pañho, subhinnaṁ diṭṭhijālaṁ, sumaddito paravādo, sakasamayo sudīpito, byañjanaṁ suparisodhitaṁ, suvibhatto attho, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Vessantarapañho paṭhamo.

---

2. Dukkarakārikapañha

2. Bhante Nāgasena sabbeva bodhisattā dukkarakārikaṁ karonti, udāhu Gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katāti. Natthi

---

* Khu 6. 368 piṭṭhe.

mahārāja sabbesaṁ bodhisattānaṁ dukkarakārikā, Gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katāti.

Bhante Nāgasena yadi evaṁ ayuttaṁ, yaṁ bodhisattānaṁ bodhisattehi vemattatā hotīti. Catūhi mahārāja ṭhānehi bodhisattānaṁ bodhisattehi vemattatā hoti. Katamehi catūhi, kulavemattatā padhānavemattatā[1] āyuvemattatā pamāṇavemattatāti. Imehi kho mahārāja catūhi ṭhānehi bodhisattānaṁ bodhisattehi vemattatā hoti. Sabbesampi mahārāja Buddhānaṁ rūpe sīle samādhimhi paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassane catuvesārajje dasatathāgatabale cha-asādhāraṇañāṇe cuddasabuddhañāṇe aṭṭhārasabuddhadhamme kevale ca Buddhaguṇe[2] natthi vemattatā, sabbepi Buddhā Buddhadhammehi samasamāti.

Yadi bhante Nāgasena sabbepi Buddhā Buddhadhammehi samasamā, kena kāraṇena Gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katāti. Aparipakke mahārāja ñāṇe aparipakkāya bodhiyā Gotamo bodhisatto nekkhammamabhinikkhanto aparipakkaṁ ñāṇaṁ paripācayamānena dukkarakārikā katāti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena bodhisatto aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā mahābhinikkhamanaṁ nikkhanto, nanu nāma ñāṇaṁ paripācetvā paripakke ñāṇe nikkhamitabbanti.

Bodhisatto mahārāja viparītaṁ itthāgāraṁ disvā vippaṭisārī ahosi, tassa vippaṭisārissa arati uppajji, araticittaṁ uppannaṁ disvā aññataro mārakāyiko devaputto "ayaṁ kho kālo araticittassa vinodanāyā"ti vehāse ṭhatvā idaṁ vacanamabravi—

"Mārisa mā kho tvaṁ ukkaṇṭhito ahosi, ito te sattame divase dibbaṁ cakkaratanaṁ pātubhavissati sahassāraṁ sanemikaṁ sanābhikaṁ sabbākāraparipūraṁ, pathavigatāni ca te ratanāni ākāsaṭṭhāni ca sayameva upagacchissanti, dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ekamukhena āṇā pavattissati, parosahassañca te puttā bhavissanti sūrā vīraṅgarūpā

1. Addhānavemattatā (Sī, Syā, I)
2. Buddhadhamme (Sī, I)

parasenappamaddanā, tehi puttehi parikiṇṇo sattaratanasamannāgato catuddīpamanusāsissasī”ti.

Yathā nāma divasasantattaṁ ayosūlaṁ sabbattha upaḍahantaṁ kaṇṇasotaṁ paviseyya, evameva kho mahārāja bodhisattassa taṁ vacanaṁ kaṇṇasotaṁ pavisittha, iti so pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhiyyosomattāya ubbijji saṁvijji saṁvegamāpajji.

Yathā pana mahārāja mahatimahā-aggikkhandho jalamāno aññena kaṭṭhena upaḍahito bhiyyosomattāya jaleyya, evameva kho mahārāja bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacenena bhiyyosomattāya ubbijji saṁvijji saṁvegamāpajji.

Yathā vā pana mahārāja mahāpathavī pakatitintā nibbattaharitasaddalā āsittodakā cikkhallajātā punadeva mahāmeghe abhivuṭṭhe bhiyyosomattāya cikkhallatarā assa, evameva kho mahārāja bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhiyyosomattāya ubbijji saṁvijji saṁvegamāpajjīti.

Api nu kho bhante Nāgasena bodhisattassa yadi sattame divase dibbaṁ cakkaratanaṁ nibbatteyya, paṭinivatteyya bodhisatto dibbe cakkaratane nibbatteti. Na hi mahārāja sattame divase bodhisattassa dibbaṁ cakkaratanaṁ nibbatteyya, api ca palobhanatthāya tāya devatāya musā bhaṇitaṁ, yadipi mahārāja sattame divase dibbaṁ cakkaratanaṁ nibbatteyya, bodhisatto na nivatteyya, kiṁ kāraṇaṁ “aniccan”ti mahārāja bodhisatto daḷhaṁ aggahesi, “dukkhaṁ anattī”ti daḷhaṁ aggahesi, upādānakkhayaṁ patto.

Yathā mahārāja Anotattadahato udakaṁ Gaṅgaṁ nadiṁ pavisati, Gaṅgāya nadiyā mahāsamuddaṁ pavisati, mahāsamuddato pātālamukhaṁ pavisati, api nu mahārāja taṁ udakaṁ pātālamukhagataṁ paṭinivattitvā mahāsamuddaṁ paviseyya, mahāsamuddato Gaṅgaṁ nadiṁ paviseyya, Gaṅgāya nadiyā puna Anotattaṁ paviseyyāti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja bodhisattena kappānaṁ satasahassaṁ caturo ca asaṅkhyeyye kusalaṁ paripācitaṁ imassa bhavassa kāraṇā, soyaṁ antimabhavo

anuppatto paripakkaṁ bodhiñāṇaṁ chahi vassehi Buddho bhavissati sabbaññū loke aggapuggalo, api nu kho mahārājā bodhisatto cakkaratanakāraṇā[1] paṭinivatteyyāti[2]. Na hi bhanteti.

Api ca mahārāja mahāpathavī parivatteyya sakānanā sapabbatā, natveva bodhisakko paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ. Āroheyyapi ce mahārāja Gaṅgāya udakaṁ paṭisotaṁ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ, visusseyyapi ce mahārāja mahāsamuddo aparimitajaladharo gopade udakaṁ viya, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ. Phaleyyapi ce mahārāja Sinerupabbatarājā satadhā vā sahassadhā vā, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ. Pateyyumpi ce mahārāja candimasūriyā satārakā leḍḍu viya chamāyaṁ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ. Saṁvatteyyapi ce mahārāja ākāso kilañjamiva, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṁ, kiṁ kāraṇā, padālitattā sabbabandhanānanti.

Bhante Nāgasena kati loke bandhanānīti. Dasa kho panimāni mahārāja loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti nikkhamitvāpi paṭinivattanti. Katamāni dasa, mātā mahārāja loke bandhanaṁ, pitā mahārāja loke bandhanaṁ, bhariyā mahārāja loke bandhanaṁ, puttā mahārāja loke bandhanaṁ, ñātī mahārāja loke bandhanaṁ, mittaṁ mahārāja loke bandhanaṁ, dhanaṁ mahārāja loke bandhanaṁ, lābhasakkāro mahārāja loke bandhanaṁ, issariyaṁ mahārāja loke bandhanaṁ, pañca kāmaguṇā mahārāja loke bandhanaṁ, imāni kho mahārāja dasa loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti nikkhamitvāpi paṭinivattanti, tāni dasa bandhanāni bodhisattassa chinnāni padālitāni, tasmā mahārāja bodhisatto na paṭinivattatīti.

Bhante Nāgasena yadi bodhisatto uppanne araticitte devatāya vacanena aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā nekkhammamabhinikkhanto,

---

1. Cakkaratanassa kāraṇā (Sī, Syā, I)
2. Parinivatteyyāti (Sī, I, Ka)

kiṁ tassa dukkarakārikāya katāya, nanu nāma sabbabhakkhena bhavitabbaṁ ñāṇaparipākaṁ āgamayamānenāti.

Dasa kho panime mahārāja puggalā lokasmiṁ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Katame dasa, itthī mahārāja vidhavā lokasmiṁ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Dubbalo mahārāja puggalo -pa-. Amittañāti mahārāja puggalo. Mahagghaso mahārāja puggalo. Agarukulavāsiko mahārāja puggalo. Pāpamitto mahārāja puggalo. Dhanahīno mahārāja puggalo. Ācārahīno mahārāja puggalo. Kammahīno mahārāja puggalo. Payogahīno mahārāja puggalo lokasmiṁ oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato. Ime kho mahārāja dasa puggalā lokasmiṁ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Imāni kho mahārāja dasa ṭhānāni anussaramānassa bodhisattassa evaṁ saññā uppajji "māhaṁ kammahīno assaṁ payogahīno garahīto devamanussānaṁ, yannūnāhaṁ kammassāmī assaṁ kammagaru kammādhipateyyo kammasīlo kammadhorayho kammaniketavā appamatto vihareyyan"ti, evaṁ kho mahārāja bodhisatto ñāṇaṁ paripācento dukkarakārikaṁ akāsīti.

Bhante Nāgasena bodhisatto dukkarakārikaṁ karonto evamāha "na kho panāhaṁ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussadhammaṁ alamariyañāṇadassanavisesaṁ, siyā nu kho añño maggo bodhāyāti. Api nu tasmiṁ samaye bodhisattassa maggaṁ ārabbha satisammoso ahosī"ti.

Pañcavīsati kho panime mahārāja cittadubbalīkaraṇā dhammā, yehi dubbalīkataṁ cittaṁ na sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāya. Katame pañcavīsati, kodho mahārāja cittadubbalīkaraṇo dhammo, yena dubbalīkataṁ cittaṁ na sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāya, upanāho -pa-. Makkho. Paḷāso. Issā. Macchariyaṁ. Māyā. Sāṭheyyaṁ. Thambho. Sārambho. Māno.

Atimāno. Mado. Pamādo. Thinamiddhaṁ. Tandi[1]. Ālasyaṁ. Pāpamittatā. Rūpā. Saddā. Gandhā. Rasā. Phoṭṭhabbā. Khudāpipāsā. Arati mahārāja cittadubbalīkaraṇo dhammo, yena dubbalīkataṁ cittaṁ na sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāya, ime kho mahārāja pañcavīsati cittadubbalīkaraṇā dhammā, yehi dubbalīkataṁ cittaṁ na sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāya.

Bodhisattassa kho mahārāja khudāpipāsā[2] kāyaṁ pariyādiyiṁsu, kāye pariyādinne cittaṁ na sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāya. Satasahassaṁ mahārāja kappānaṁ[3] caturo ca asaṅkhyeyye kappe bodhisatto catunnaṁ yeva ariyasaccānaṁ abhisamayaṁ anvesi tāsu tāsu jātīsu, kiṁ panassa pacchime bhave abhisamayajātiyaṁ maggaṁ ārabbha satisammoso hessati, api ca mahārāja bodhisattassa saññāmattaṁ uppajji "siyā nu kho añño maggo bodhāyā"ti. Pubbe kho mahārāja bodhasatto ekamāsiko samāno pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya sirisayane pallaṅkaṁ ābhujitvā nisinno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītisukhaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja vihāsi -pa-catutthaṁ jhānaṁ upasampajja vihāsīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmi, ñāṇaṁ paripācento bodhisatto dukkarakārikaṁ akāsīti.

Dukkarakārikapañho dutiyo.

---

3. Kusalākusalabalavatarapañha

3. Bhante Nāgasena katamaṁ adhimattaṁ balavataraṁ kusalaṁ vā akusalaṁ vāti. Kusalaṁ mahārāja adhimattaṁ balavataraṁ, no tathā akusalanti. Nāhaṁ bhante Nāgasena taṁ vacanaṁ sampaṭicchāmi "kusalaṁ adhimattaṁ balavataraṁ, no tathā akusalan"ti, dissanti bhante Nāgasena idha pāṇātipātino adinnādāyino kāmesumicchācārino musāvādino gāmaghātikā panthadūsakā nekatikā vañcanikā, sabbe te tāvatakena pāpena labhanti hatthacchedaṁ pādacchedaṁ hatthapādacchedaṁ kaṇṇacchedaṁ nāsacchedaṁ

1. Nandī (I, Ka) 2. Khuppipāsā (Ka) 3. Kappe (Ka)

kaṇṇanāsacchedaṁ bilaṅgathālikaṁ saṅkhamuṇḍikaṁ rāhumukhaṁ jotimālikaṁ hatthapajjotikaṁ erakavattikaṁ cīrakavāsikaṁ eṇeyyakaṁ baḷisamaṁsikaṁ kahāpaṇikaṁ khārāpatacchikaṁ palighaparivattikaṁ palālapīṭhakaṁ tattenapi telena osiñcanaṁ sunakhehipi khādāpanaṁ jīvasūlāropanaṁ asināpi sīsacchedaṁ, keci rattiṁ pāpaṁ katvā rattiṁ yeva vipākaṁ anubhavanti, keci rattiṁ katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā rattiṁ yeva anubhavanti, keci dve tayo divase vītivatte anubhavanti, sabbepi te diṭṭheva dhamme vipākaṁ anubhavanti. Atthi pana bhante Nāgasena koci ekassa vā dvinnaṁ vā tiṇṇaṁ vā catunnaṁ vā pañcannaṁ vā dasannaṁ vā satassa vā sahassassa vā satasahassassa vā saparivāraṁ dānaṁ datvā diṭṭhadhammikaṁ bhogaṁ vā yasaṁ vā sukhaṁ vā anubhavitā sīlena vā uposathakammena vāti.

Atthi mahārāja cattāro purisā dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā diṭṭheva dhamme teneva sarīradehena tidasapure samanuppattāti[1]. Ko ca ko ca bhanteti. Mandhātā mahārāja rājā Nimi rājā Sādhīno rājā Guttilo ca gandhabboti.

Bhante Nāgasena anekehi taṁ bhavasahassehi antaritaṁ, dvinnampetaṁ amhākaṁ[2] parokkhaṁ, yadi samatthosi vattamānake bhave Bhagavato dharamānakāle kathehīti. Vattamānakepi mahārāja bhave Puṇṇako dāso therassa Sāriputtassa bhojanaṁ datvā tadaheva seṭṭhiṭṭhānaṁ ajjhupagato, so etarahi Puṇṇako seṭṭhīti paññāyi, Gopālamātā devī attano kese vikkiṇitvā laddhehi aṭṭhahi kahāpaṇehi therassa Mahākaccāyanassa attaṭṭhamakassa piṇḍapātaṁ datvā tadaheva rañño Candapajjotassa[3] aggamahesiṭṭhānaṁ pattā. Suppiyā upāsikā aññatarassa gilānabhikkhuno attano ūrumaṁsena paṭicchādanīyaṁ datvā dutiyadivase yeva rūḷhavaṇā sañchavī[4] arogā jātā. Millikā devī Bhagavato ābhidosikaṁ kummāsapiṇḍaṁ datvā tadaheva rañño Kosalassa aggamahesī jātā. Sumano mālākāro aṭṭhahi sumanapupphamuṭṭhīhi Bhagavantaṁ pūjetvā taṁ divasaṁ yeva mahāsampattiṁ patto.

---

1. Yasamanupattāti (Sī, I)
2. Dīpitaṁ, amhākampetaṁ (Ka)
3. Udenassa (Sī, I)
4. Sacchavī (Sī, I)

Ekasāṭako brāhmaṇo uttarasāṭakena Bhagavantaṁ pūjetvā taṁ divasaṁ yeva sabbaṭṭhakaṁ labhi, sabbepete mahārāja diṭṭhadhammikaṁ bhogañca yasañca anubhaviṁsūti.

Bhante Nāgasena vicinitvā pariyesitvā cha jane yeva addasāsīti. Āma mahārājāti. Tena hi bhante Nāgasena akusalaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, no tathā kusalaṁ, ahañhi bhante Nāgasena ekadivasaṁ yeva dasapi purise passāmi pāpassa kammassa vipākena sūlesu āropente, vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi purisasatampi purisasahassampi passāmi pāpassa kammassa vipākena sūlesu āropente. Nandakulassa bhante Nāgasena Bhaddasālo nāma senāpatiputto ahosi, tena ca raññā Candaguttena saṅgāmo samupabyūḷho ahosi, tasmiṁ kho pana bhante Nāgasena saṅgāme ubhato balakāye asītikabandharūpani ahesuṁ, ekasmiṁ kira sīsakabandhe paripāte[1] ekaṁ kabandharūpaṁ uṭṭhahati, sabbepete pāpasseva kammassa vipākena anayabyasanaṁ āpannā, imināpi bhante Nāgasena kāraṇena bhaṇāmi akusalaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, no tathā kusalanti.

Suyyati bhante Nāgasena imasmiṁ Buddhasāsane Kosalena raññā asadisadānaṁ dinnanti. Āma mahārāja suyyatīti. Api nu kho bhante Nāgasena Kosalarājā taṁ asadisaṁ dānaṁ datvā tatonidānaṁ kañci diṭṭhadhammikaṁ bhogaṁ vā yasaṁ vā sukhaṁ vā paṭilabhīti[2]. Na hi mahārājāti. Yadi bhante Nāgasena Kosalarājā evarūpaṁ anuttaraṁ dānaṁ datvāpi na labhi[3] tatonidānaṁ kañci diṭṭhadhammikaṁ bhogaṁ vā yasaṁ vā sukhaṁ vā, tena hi bhante Nāgasena akusalaṁ yeva adhimattaṁ balavataraṁ, no tathā kusalanti.

Parittattā mahārāja akusalaṁ khippaṁ pariṇamati, vipulattā kusalaṁ dīghena kālena pariṇamati, upamāyapi mahārāja etaṁ upaparikkhitabbaṁ. Yathā mahārāja Aparante janapade Kumudabhaṇḍikā nāma dhaññajāti māsalūnā[4] antogehagatā hoti, sālayo chappañcamāsehi

---

1. Paripuṇṇe (sabbattha)
2. Paṭilabhatīti. (Ka)
3. Na labhati (Ka)
4. Māsapūrā (Ka)

pariṇamanti, kiṁ panettha mahārāja antaraṁ ko viseso Kumudabhaṇḍikāya ca sālīnañcāti. Parittattā bhante Kumudabhaṇḍikāya vipulattā ca sālīnaṁ, sālayo bhante Nāgasena rājārahā rājabhojanaṁ, Kumudabhaṇḍikā dāsakammakarānaṁ bhojananti. Evameva kho mahārāja parittattā akusalaṁ khippaṁ pariṇamati, vipulattā kusalaṁ dīghena kālena pariṇamatīti.

Yaṁ tattha bhante Nāgasena khippaṁ pariṇamati, taṁ nāma loke adhimattaṁ balavataraṁ, tasmā akusalaṁ balavataraṁ, no tathā kusalaṁ. Yathā nāma bhante Nāgasena yo koci yodho mahatimahāyuddhaṁ pavisitvā paṭisattuṁ upakacchake gahetvā ākaḍḍhitvā khippataraṁ sāmino upaneyya, so yodho loke samattho sūro nāma. Yo ca bhisakko khippaṁ sallaṁ uddharati rogamapaneti, so bhisakko cheko nāma. Yo gaṇako sīghasīghaṁ gaṇetvā khippaṁ dassayati, so gaṇako cheko nāma. Yo mallo khippaṁ paṭimallaṁ ukkhipitvā uttānakaṁ pāteti, so mallo samattho sūro nāma. Evameva kho bhante Nāgasena yaṁ khippaṁ pariṇamati kusalaṁ vā akusalaṁ vā, taṁ loke adhimattaṁ balavataranti.

Ubhayampi taṁ mahārāja kammaṁ samparāyavedanīyameva, api ca kho akusalaṁ sāvajjatāya khaṇena diṭṭhadhammavedanīyaṁ hoti, pubbakehi mahārāja khattiyehi ṭhapito eso niyamo "yo pāṇaṁ hanati, so daṇḍāraho. Yo adinnaṁ ādiyati. Yo paradāraṁ gacchati. Yo musā bhaṇati. Yo gāmaṁ ghāteti. Yo panthaṁ dūseti. Yo nikatiṁ karoti. Yo vañcanaṁ karoti, so daṇḍāraho vadhitabbo chettabbo bhettabbo hantabbo"ti. Taṁ te upādāya vicinitvā vicinitvā daṇḍenti vadhenti chindanti bhindanti hananti ca, api nu mahārāja atthi kehici ṭhapito niyamo "yo dānaṁ vā deti, sīlaṁ vā rakkhati, uposathakammaṁ vā karoti, tassa dhanaṁ vā yasaṁ vā dātabban"ti. Api nu taṁ vicinitvā vicinitvā dhanaṁ vā yasaṁ vā denti, corassa katakammassa vadhabandhanaṁ viyāti. Na hi bhanteti. Yadi mahārāja dāyakānaṁ vicinitvā vicinitvā dhanaṁ vā yasaṁ vā dadeyyuṁ, kusalampi diṭṭhadhammavedanīyaṁ bhaveyya, yasmā ca kho mahārāja dāyake na vicinanti "dhanaṁ vā yasaṁ vā dassāmā"ti, tasmā kusalaṁ na diṭṭhadhammavedanīyaṁ. Iminā mahārāja kāraṇena akusalaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ,

samparā yeva so adhimattaṁ balavataraṁ vedanaṁ vedayatīti. Sādhu bhante Nāgasena, tavādisena buddhimantena vinā neso pañho sunibbeṭhiyo, lokikaṁ bhante Nāgasena lokuttarena viññāpitanti.

Kusalākusalabalavatarapañho tatiyo.

---

4. Pubbapetādisapañha

4. Bhante Nāgasena ime dāyakā dānaṁ datvā pubbapetānaṁ ādisanti[1] "idaṁ tesaṁ pāpuṇātū"ti, api nu te kiñci tatonidānaṁ vipākaṁ paṭilabhantīti. Keci mahārāja paṭilabhanti, keci nappaṭilabhantīti. Ke bhante paṭilabhanti, ke nappaṭilabhantīti. * Nirayūpapannā mahārāja nappaṭilabhanti, saggagatā nappaṭilanti, tiracchānayonigatā nappaṭilabhanti, catunnaṁ petānaṁ tayo petā nappaṭilabhanti vantāsikā khuppipāsino Nijjhāmataṇhikā, labhanti petā paradattūpajīvino, tepi saramānā yeva labhantīti.

Tena hi bhante Nāgasena dāyakānaṁ dānaṁ visositaṁ[2] hoti aphalaṁ, yesaṁ uddissa kataṁ yadi te nappaṭilabhantīti. Na hi taṁ mahārāja dānaṁ aphalaṁ hoti avipākaṁ, dāyakā yeva tassa phalaṁ anubhavantīti. Tena hi bhante Nāgasena kāraṇena maṁ saññāpehīti. Idha mahārāja keci manussā macchamaṁsasurābhattakhajjakāni paṭiyādetvā ñātikulaṁ gacchanti, yadi te ñātakā taṁ upāyanaṁ na sampaṭiccheyyuṁ, api nu taṁ upāyanaṁ visositaṁ gaccheyya vinasseyya vāti. Na hi bhante, sāmikānaṁ yeva taṁ hotīti, evameva kho mahārāja dāyakā yeva tassa phalaṁ anubhavanti. Yathā pana mahārāja puriso gabbhaṁ paviṭṭho asati purato nikkhamanamukhe kena nikkhameyyāti. Paviṭṭheneva bhanteti. Evameva kho mahārāja dāyakā yeva tassa phalaṁ anubhavantīti. Hotu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmi, dāyakā yeva tassa phalaṁ anubhavanti, na mayaṁ taṁ kāraṇaṁ vilomemāti.

---

1. Uddisanti (Ka, Sī) * Aṁ 3. 478 piṭṭhe. 2. Visotaṁ (Sī, I)

Bhante Nāgasena yadi imesaṁ dāyakānaṁ dinnadānaṁ pubbapetānaṁ pāpuṇāti, te ca tassa vipākaṁ anubhavanti. Tena hi yo pāṇātipātī luddo lohitapāṇī paduṭṭhamanasaṅkappo manusse ghātetvā dāruṇaṁ kammaṁ katvā pubbapetānaṁ ādiseyya "imassa me kammassa vipāko pubbapetānaṁ pāpuṇātū"ti, api nu tassa vipāko pubbapetānaṁ pāpuṇātīti. Na hi mahārājāti.

Bhante Nāgasena ko tattha hetu kiṁ kāraṇaṁ, yena kusalaṁ pāpuṇāti akusalaṁ na pāpuṇātīti. Neso mahārāja pañho pucchitabbo, mā ca tvaṁ mahārāja "visajjako atthī"ti apucchitabbaṁ pucchi, "kissa ākāso nirālambo, kissa Gaṅgā uddhammukhā na sandati, kissa ime manussā ca dijā ca dvipadā migā catuppadā"ti tampi maṁ tvaṁ pucchissatīti. Nāhaṁ taṁ bhante Nāgasena vihesāpekkho pucchāmi, api ca nibbāhanatthāya[1] sandehassa pucchāmi, bahū manussā loke vāmagāmino[2] vicakkhukā, "kinti te otāraṁ na labheyyūn"ti evāhaṁ taṁ pucchāmīti. Na sakkā mahārāja saha akatena ananumatena saha pāpaṁ kammaṁ saṁvibhajituṁ.

Yathā mahārāja manussā udakanibbāhanena udakaṁ suvidūrampi haranti, api nu mahārāja sakkā ghanamahāselapabbato[3] nibbāhanena yathicchitaṁ haritunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sakkā kusalaṁ saṁvibhajituṁ, na sakkā akusalaṁ saṁvibhajituṁ. Yathā vā pana mahārāja sakkā telena padīpo jāletuṁ, api nu mahārāja sakkā udakena padīpo jāletunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sakkā kusalaṁ saṁvibhajituṁ, na sakkā akusalaṁ saṁvibhajituṁ. Yathā vā pana mahārāja kassakā taḷākato udakaṁ nīharitvā dhaññaṁ paripācenti. Api nu kho mahārāja sakkā mahāsamuddato udakaṁ nīharitvā dhaññaṁ paripācetunti. Na hi bhanteti. Evameva kho mahārāja sakkā kusalaṁ saṁvibhajituṁ, na sakko akusalaṁ saṁvibhajitunti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena sakkā kusalaṁ saṁvibhajituṁ, na sakkā akusalaṁ saṁvibhajituṁ. Kāraṇena maṁ saññāpehi, nāhaṁ andho

---

1. Nibbānatthāya (Ka) 2. Pāpagāhino (Syā) 3. Pabbatato (Ka)

anāloko sutvā vedissāmīti. Akusalaṁ mahārāja thokaṁ, kusalaṁ bahukaṁ, thokattā akusalaṁ kattāraṁ yeva pariyādiyati, bahukattā kusalaṁ sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharatīti. Opammaṁ karohīti.

Yathā mahārāja parittaṁ ekaṁ udakabindu pathaviyaṁ nipateyya, api nu kho taṁ mahārāja udakabindu dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyāti. Na hi bhante, yattha taṁ udakabindu nipatitaṁ, tattheva pariyādiyatīti. Kena kāraṇena mahārājāti. Parittattā bhante udakabindussāti. Evameva kho mahārāja parittaṁ akusalaṁ parittattā kattāraṁ yeva pariyādiyati, na sakkā saṁvibhajituṁ.

Yathā vā pana mahārāja mahatimahāmegho abhivasseyya tappayanto dharaṇitalaṁ, api nu kho so mahārāja mahāmegho samantato otthareyyāti. Āma bhante pūrayitvā so mahāmegho sobbha sara saritasākhākandarapadara daha taḷāka[1] udapānapokkharaṇiyo dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyāti. Kena kāraṇena mahārājāti. Mahantattā bhante meghassāti. Evameva kho mahārāja kusalaṁ bahukaṁ, bahukattā sakkā devamanussehipi saṁvibhajitunti.

Bhante Nāgasena kena kāraṇena akusalaṁ thokaṁ kusalaṁ bahutaranti. Idha mahārāja yo koci dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, so haṭṭho pahaṭṭho hasito pamudito pasannamānaso vedajāto hoti, tassa aparāparaṁ pīti uppajjati, pītimanassa bhiyyo bhiyyo kusalaṁ pavaḍḍhati.

Yathā mahārāja udapāne bahusalilasampuṇṇe ekena desena udakaṁ paviseyya, ekena nikkhameyya, nikkhamantepi aparāparaṁ uppajjati, na sakkā hoti khayaṁ pāpetuṁ. Evameva kho mahārāja kusalaṁ bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati. Vassasatepi ce mahārāja puriso kataṁ kusalaṁ āvajjeyya, āvajjite āvajjite bhiyyo bhiyyo kusalaṁ pavaḍḍhati. Tassa taṁ kusalaṁ sakkā hoti yathicchakehi saddhiṁ saṁvibhajituṁ, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena kusalaṁ bahutaraṁ.

---

1. Mātikātaḷāka (Ka)

Akusalaṁ pana mahārāja karonto pacchā vippaṭisārī hoti, vippaṭisārino cittaṁ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasārīyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Yathā mahārāja sukkhāya nadiyā mahāpuḷināya unnatāvanatāya kuṭilasaṅkuṭilāya uparito parittaṁ udakaṁ āgacchantaṁ hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Evameva kho mahārāja akusalaṁ karontassa cittaṁ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasārīyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akusalaṁ thokanti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Pubbapetādisapañho catuttho.

---

5. Supinapañha

5. Bhante Nāgasena imasmiṁ loke naranāriyo supinaṁ passanti kalyāṇampi pāpakampi, diṭṭhapubbampi adiṭṭhapubbampi, katapubbampi akatapubbampi, khemampi sabhayampi, dūrepi santikepi, bahuvidhānipi anekavaṇṇasahassāni dissanti, kiñcetaṁ supinaṁ nāma, ko cetaṁ passatīti. Nimittametaṁ mahārāja supinaṁ nāma, yaṁ cittassa āpāta[1] mupagacchati. Chayime mahārāja supinaṁ passanti, vātiko supinaṁ passati, pittiko supinaṁ passati, semhiko supinaṁ passati, devatūpasaṁhārato supinaṁ passati, samudāciṇṇato supinaṁ passati, pubbanimittato supinaṁ passati, tatra mahārāja yaṁ pubbanimittato supinaṁ passati, taṁ yeva saccaṁ, avasesaṁ micchāti.

Bhante Nāgasena yo pubbanimittato supinaṁ passati, kiṁ tassa cittaṁ sayaṁ gantvā taṁ nimittaṁ vicināti, taṁ vā nimittaṁ cittassa āpātamupagacchati, añño vā āgantvā tassa ārocetīti. Na mahārāja tassa cittaṁ sayaṁ gantvā taṁ nimittaṁ vicināti, nāpi añño koci āgantvā tassa āroceti, atha kho taṁ yeva nimittaṁ cittassa āpātamupagacchati. Yathā mahārāja ādāso na sayaṁ kuhiñci gantvā chāyaṁ vicināti, nāpi añño

---

1. Āpātha (Sī, I)

koci chāyaṁ ānetvā ādāsaṁ āropeti[1], atha kho yato kutoci chāyā āgantvā ādāsassa āpātamupagacchati, evameva kho mahārāja na tassa cittaṁ sayaṁ gantvā taṁ nimittaṁ vicināti, nāpi añño koci āgantvā āroceti, atha kho yato kutoci nimittaṁ āgantvā cittassa āpātamupagacchatīti.

Bhante Nāgasena yaṁ taṁ cittaṁ supinaṁ passati, api nu taṁ cittaṁ jānāti "evaṁ nāma vipāko bhavissati khemaṁ vā bhayaṁ vā"ti. Na hi mahārāja taṁ cittaṁ jānāti "evaṁvipāko bhavissati khemaṁ vā bhayaṁ vā"ti, nimitte pana uppanne aññesaṁ katheti, tato te atthaṁ kathentīti.

Iṅgha bhante Nāgasena kāraṇaṁ me dassehīti. Yathā mahārāja sarīre tilakā pīḷakā daddūni uṭṭhahanti lābhāya vā alābhāya vā, yasāya vā ayasāya vā, nindāya vā pasaṁsāya vā, sukhāya vā dukkhāya vā, api nu tā mahārāja pīḷakā jānitvā uppajjanti "imaṁ nāma mayaṁ atthaṁ nipphādessāmī"ti. Na hi bhante, yādise tā okāse pīḷakā sambhavanti, tattha tā pīḷakā disvā nemittakā byākaronti "evaṁ nāma vipāko bhavissatī"ti. Evameva kho mahārāja yaṁ taṁ cittaṁ supinaṁ passati, na taṁ cittaṁ jānāti "evaṁ nāma vipāko bhavissati khemaṁ vā bhayaṁ vā"ti, nimitte pana uppanne aññesaṁ katheti, tato te atthaṁ kathentīti.

Bhante Nāgasena yo supinaṁ passati, so niddāyanto, udāhu jāgaranto[2] passatīti. Yo so mahārāja supinaṁ passati, na so niddāyanto passati, nāpi jāgaranto passati. Api ca okkante middhe asampatte bhavaṅge etthantare supinaṁ passati. Middhasamārūḷhassa mahārāja cittaṁ bhavaṅgagataṁ hoti, bhavaṅgagataṁ cittaṁ nappavattati, appavattaṁ cittaṁ sukhadukkhaṁ nappajānāti, appaṭivijānantassa supino na hoti, pavattamāne citte supinaṁ passati.

Yathā mahārāja timire andhakāre appabhāse suparisuddhepi ādāse chāyā na dissati, evameva kho mahārāja middhasamārūḷhe citte bhavaṅgagate tiṭṭhamānepi sarīre cittaṁ appavattaṁ hoti, appavatte citte supinaṁ na

1. Āroceti (Ka) 2. Jagganto (Sī, I)

passati. Yathā mahārāja ādāso, evaṁ sarīraṁ daṭṭhabbaṁ yathā andhakāro, evaṁ middhaṁ daṭṭhabbaṁ, yathā āloko, evaṁ cittaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yathā vā pana mahārāja mahikotthaṭassa sūriyassa pabhā na dissati santā yeva sūriyarasmi appavattā hoti, appavattāya sūriyarasmiyā āloko na hoti, evameva kho mahārāja middhasamārūḷhassa cittaṁ bhavaṅgagataṁ hoti, bhavaṅgagataṁ cittaṁ nappavattati, appavatte citta supinaṁ na passati. Yathā mahārāja sūriyo, evaṁ sarīraṁ daṭṭhabbaṁ, yathā mahikottharaṇaṁ, evaṁ middhaṁ daṭṭhabbaṁ, yathā sūriyarasmi, evaṁ cittaṁ daṭṭhabbaṁ.

Dvinnaṁ mahārāja santepi sarīre cittaṁ appavattaṁ hoti, middhasamārūḷhassa bhavaṅgagatassa santepi sarīre cittaṁ appavattaṁ hoti, nirodhasamāpannassa santepi sarīre cittaṁ appavattaṁ hoti, jāgarantassa mahārāja cittaṁ lolaṁ hoti vivaṭaṁ pākaṭaṁ anibaddhaṁ, evarūpassa citte nimittaṁ āpātaṁ na upeti, yathā mahārāja purisaṁ vivaṭaṁ pākaṭaṁ akiriyaṁ arahassaṁ rahassakāmā parivajjenti, evameva kho mahārāja jāgarantassa dibbo attho āpātaṁ na upeti, tasmā jāgaranto supinaṁ na passati. Yathā vā pana mahārāja bhikkhuṁ bhinnājīvaṁ anācāraṁ pāpamittaṁ dussīlaṁ kusītaṁ hīnavīriyaṁ kusalā bodhipakkhiyā dhammā āpātaṁ na upenti, evameva kho mahārāja jāgarantassa dibbo attho āpātaṁ na upeti, tasmā jāgaranto supinaṁ na passatīti.

Bhante Nāgasena atthi middhassa ādimajjhapariyosānanti. Āma mahārāja atthi middhassa ādimajjhapariyosānanti. Katamaṁ ādi, katamaṁ majjhaṁ, katamaṁ pariyosānanti. Yo mahārāja kāyassa onāho pariyonāho dubbalyaṁ mandatā akammaññatā kāyassa, ayaṁ middhassa ādi, yo mahārāja kapiniddāpareto vokiṇṇakaṁ jaggati[1], idaṁ middhassa majjhaṁ. Bhavaṅgagati pariyosanaṁ. Majjhūpagato mahārāja kapiniddāpareto supinaṁ passati. Yathā mahārāja koci yatacārī samāhitacitto ṭhitadhammo acalabuddhi pahīnakotūhalasaddaṁ vanamajjhogāhitvā sukhumaṁ atthaṁ cintayati, na ca so tattha middhaṁ okkamati, so tattha samāhito ekaggacitto sukhumaṁ atthaṁ paṭivijjhati, evameva kho mahārāja jāgaro na

1. Vokiṇṇataṁ gacchati (Nisya)

middhasamāpanno majjhūpagato kapiniddāpareto supinaṁ passati. Yathā mahārāja kotūhalasaddo, evaṁ jāgaraṁ daṭṭhabbaṁ, yathā vivittaṁ vanaṁ, evaṁ kapiniddāpareto daṭṭhabbo, yathā so kotūhalasaddaṁ ohāya middhaṁ vivajjetvā majjhattabhūto sukhumaṁ atthaṁ paṭivijjhati, evaṁ jāgaro na middhasamāpanno kapiniddāpareto supinaṁ passatīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Supinapañho pañcamo.

---

6. Akālamaraṇapañha

6. Bhante Nāgasena ye te sattā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, udāhu akālepi marantīti. Atthi mahārāja kālepi maraṇaṁ, atthi akālepi maraṇanti.

Bhante Nāgasena ke kāle maranti, ke akāle marantīti. Diṭṭhapubbā pana mahārāja tayā ambarukkhā vā jamburukkhā vā, aññasmā vā pana phalarukkhā phalāni patantāni āmāni ca pakkāni cāti. Āma bhanteti. Yāni tāni mahārāja phalāni rukkhato patanti, sabbāni tāni kāle yeva patanti, udāhu akālepīti. Yāni tāni bhante Nāgasena phalāni paripakkāni vilīnāni patanti, sabbāni tāni kāle patanti. Yāni pana tāni avasesāni phalāni tesu kānici kimividdhāni patanti, kānici laguḷahatāni[1] patanti, kānici vātappahatāni patanti, kānici antopūtikāni hutvā patanti, sabbāni tāni akāle patantīti. Evameva kho mahārāja ye te jarāvegahatā maranti, te yeva kāle maranti, avasesā keci kammappaṭibāḷhā maranti, keci gatippaṭibāḷhā maranti, keci kiriyappaṭibāḷhā marantīti.

Bhante Nāgasena ye te kammappaṭibāḷhā maranti, yepi te gatippaṭibāḷhā maranti, yepi te kiriyappaṭibāḷhā maranti, yepi te jarāvegappaṭibāḷhā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, yopi mātukucchigato marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati. Yopi vijātaghare marati, so tassa kālo, sopi kāle yeva marati. Yopi

---

1. Sakuṇapahatā (Syā), lakuṭahatāni (Sī, I, Ka)

māsiko marati -pa-. Yopi vassasatiko marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati, tena hi bhante Nāgasena akāle maraṇaṁ nāma na hoti, ye keci maranti, sabbe te kāle yeva marantīti.

Sattime mahārāja vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle maranti. Katame satta, jighacchito mahārāja bhojanaṁ alabhamāno upahatabbhantaro vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, pipāsito mahārāja pānīyaṁ alabhamāno parisukkhahadayo vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, ahinā daṭṭho mahārāja visavegābhihato tikicchakaṁ alabhamāno vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, visamāsito mahārāja ḍayhantesu aṅgapaccaṅgesu agadaṁ alabhamāno vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, aggigato mahārāja jhāyamāno nibbāpanaṁ alabhamāno vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, udakagato mahārāja patiṭṭhaṁ alabhamāno vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, sattihato mahārāja ābādhiko bhisakkaṁ alabhamāno vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle marati, ime kho mahārāja satta vijjamānepi uttariṁ āyusmiṁ akāle maranti. Tatrāpāhaṁ mahārāja ekaṁsena vadāmi.

Aṭṭhavidhena mahārāja sattānaṁ kālaṁkiriyā hoti, vātasamuṭṭhānena pittasamuṭṭhānena semhasamuṭṭhānena sannipātikena utuvipariṇāmena visamaparihārena opakkamikena kammavipākena mahārāja sattānaṁ kālaṁkiriyā hoti. Tatra mahārāja yadidaṁ kammavipākena kālaṁkiriyā, sā yeva tattha sāmayikā[1] kālaṁkiriyā, avasesā asāmahikā kālaṁkiriyāti. Bhavati ca—

> "Jighacchāya pipāsāya, ahidaṭṭhā[2] visena ca.
> Aggi-udakasattīhi, akāle tattha mīyati.
> Vātapittena semhena, sannipātenutūhi ca.
> Visamopakkamakammehi, akāle tattha mīyatī"ti.

---

1. Sāmāyikā (Ka)
2. Ahidaṭṭho (Sī), ahinā daṭṭho (I)

Keci mahārāja sattā pubbe katena tena tena akusalakammavipākena maranti. Idha mahārāja yo pubbe pare jighacchāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni jighacchāya paripīḷito chāto parikilanto sukkhamilātahadayo bubhukkhito[1] visukkhito jhāyanto abbhantaraṁ pariḍayhanto jighacchāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo pubbe pare pipāsāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni peto hutvā Nijjhāmataṇhiko samāno lūkho kiso parisukkhitahadayo pipāsāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo pubbe pare ahinā ḍaṁsāpetvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ajagaramukheneva ajagaramukhaṁ kaṇhasappamukheneva kaṇhasappamukhaṁ parivattitvā tehi khāyitakhāyito ahīhi daṭṭho yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo pubbe pare visaṁ datvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ḍayhantehi aṅgapaccaṅgehi bhijjamānena sarīrena kuṇapagandhaṁ vāyanto viseneva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo bubbe pare agginā māreti, so bahūni vassasatasahassāni aṅgārapabbateneva aṅgārapabbataṁ yamavisayeneva yamavisayaṁ parivattitvā daḍḍhavidaḍḍhagatto agginā yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo pubbe pare udakena māreti, so bahūni vassasatasahassāni hataviluttabhaggadubbalagatto khubbhitacitto[2] udakeneva[3] marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

Yo pubbe pare sattiyā māreti, so bahūni vassasatasahassāni chinnabhinnakoṭṭitavikoṭṭito sattimukhasamāhato sattiyā yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṁ.

---

1. Sukkhito (Sī, I, Ka) 2. Khubhitacitto (Sī, I) 3. Udake yeva (bahūsu)

Bhante Nāgasena akāle maraṇaṁ atthīti yaṁ vadesi, iṅgha me tvaṁ tattha kāraṇaṁ atidisāti. Yathā mahārāja mahatimahā-aggikkhandho ādinnati -ṇakaṭṭhasākhāpalāso pariyādinnabhakkho upādānasaṅkhayā nibbāyati, so aggi vuccati "anītiko anupaddavo samaye nibbuto nāmā"ti, evameva kho mahārāja yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "samaye maraṇamupagato"ti.

Yathā vā pana mahārāja mahatimahā-aggikkhandho ādinnatiṇakaṭṭhasākhāpalāso assa, taṁ apariyādinne yeva tiṇakaṭṭhasākhāpalāse mahatimahāmegho abhippavassitvā nibbāpeyya, api nu kho mahārāja mahā-aggikkhandho samaye nibbuto nāma hotīti. Na hi bhanteti. Kissa pana so mahārāja pacchimo aggikkhandho purimakena aggikkhandhena samasamagatiko nāhosīti. Āgantukena bhante meghena paṭipīḷito so aggikkhandho asamaye nibbutoti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupariṇāmajena vā visamaparihārajena vā opakkamikena vā jighacchāya vā pipāsāya vā sappadaṭṭhena vā visamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthi.

Yathā vā pana mahārāja gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā ninnañca thalañca paripūrayanto abhivassati, so vuccati "megho anītiko anupaddavo vassatī"ti. Evameva kho mahārāja yo koci ciraṁ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "samaye maraṇamupagato"ti.

Yathā vā pana mahārāja gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā antarāyeva mahatā vātena abbhatthaṁ gaccheyya, api nu kho so mahārāja mahāvalāhako samaye vigato nāma hotīti. Na hi bhanteti. Kissa pana so mahārāja pacchimo valāhako purimena valāhakena samasamagatiko nāhosīti. Ā gantukena bhante vātena paṭipīḷito so valāhako asamayappatto yeva

vigatoti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Yathā vā pana mahārāja balavā āsīviso kupito kiñcideva purisaṁ ḍaṁseyya, tassa taṁ visaṁ anītikaṁ anupaddavaṁ maraṇaṁ pāpeyya, taṁ visaṁ vuccati "anītikamanupaddavaṁ koṭigatan"ti. Evameva kho mahārāja yo koci ciraṁ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "anītiko anupaddavo jīvitakoṭigato sāmayikaṁ maraṇamupagato"ti.

Yathā vā pana mahārāja balavatā āsīvisena daṭṭhassa antarāyeva āhituṇḍiko agadaṁ datvā avisaṁ kareyya, api nu kho taṁ mahārāja visaṁ samaye vigataṁ nāma hotīti. Na hi bhanteti. Kissa pana taṁ mahārāja pacchimaṁ visaṁ purimakena visena samasamagatikaṁ nāhosīti. Āgantukena bhante agadena paṭipīḷitaṁ visaṁ akoṭigataṁ yeva vigatanti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Yathā vā pana mahārāja issāso saraṁ pāteyya, sace so saro yathāgatigamanapathamatthakaṁ gacchati, so saro vuccati "anītiko anupaddavo yathāgatimanapathamatthakaṁ gato nāmā"ti. Evameva kho mahārāja yo koci ciraṁ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "anītiko anupaddavo samaye maraṇamupagato"ti.

Yathā vā pana mahārāja issāso saraṁ pāteyya, tassa taṁ saraṁ tasmiṁ yeva khaṇe koci gaṇheyya, api nu kho so mahārāja saro yathāgatigamanapathamatthakaṁ gato nāma hotīti. Na hi bhanteti. Kissa pana so mahārāja pacchimo saro purimakena sarena samasamagatiko nāhosīti. Āgantukena bhante gahaṇena tassa

sarassa gamanaṁ upacchinnanti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Yathā vā pana mahārāja yo koci lohamayaṁ bhājanaṁ ākoṭeyya, tassa ākoṭanena saddo nibbattitvā yathāgatigamanapathamatthakaṁ gacchati, so saddo vuccati "anītiko anupaddavo yathāgatigamanapathamatthakaṁ gato nāmā"ti. Evameva kho mahārāja yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "anītiko anupaddavo samaye maraṇamupāgato"ti.

Yathā vā pana mahārāja yo koci lohamayaṁ bhājanaṁ ākoṭeyya, tassa ākoṭanena saddo nibbatteyya, nibbatte sadde adūragate koci āmaseyya, saha āmasanena saddo nirujjheyya, api nu kho so mahārāja saddo yathāgatigamanapathamatthakaṁ gato nāma hotīti. Na hi bhanteti. Kissa pana mahārāja pacchimo saddo purimakena saddena samasamagatiko nāhosīti. Āgantukena bhante āmasanena so saddo uparatoti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Yathā vā pana mahārāja khette suvirūḷhaṁ dhaññabījaṁ sammā pavattamānena vassena otatavitata-ākiṇṇabahuphalaṁ hutvā[1] sassuṭṭhānasamayaṁ pāpuṇāti, taṁ dhaññaṁ vuccati "anītikamanupaddavaṁ samayasampattaṁ nāma hotī"ti. Evameva kho mahārāja yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati "anītiko anupaddavo samaye maraṇamupagato"ti.

Yathā vā pana mahārāja khetta suvirūḷaṁ dhaññabījaṁ udakena vikalaṁ mareyya, api nu kho taṁ mahārāja dhaññaṁ samayasampattaṁ nāma hotīti.

---

1. Uṭṭhita-ākiṇṇabahuphalaṁ bhavitvā (Syā)

Na hi bhanteti. Kissa pana taṁ mahārāja pacchimaṁ dhaññaṁ purimakena dhaññena samasamagatikaṁ nāhosīti. Āgantukena bhante uṇhena paṭipīḷitaṁ taṁ dhaññaṁ matanti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "sampannataruṇasassaṁ kimayo uṭṭhahitvā samūlaṁ nāsentī"ti. Sutapubbañceva taṁ bhante amhehi diṭṭhapubbañcāti. Kinnu kho taṁ mahārāja sassaṁ kāle naṭṭhaṁ, udāhu akāle naṭṭhanti. Akāle bhante, yadi kho taṁ bhante sassaṁ kimayo na khādeyyuṁ, sassuddharaṇasamayaṁ pāpuṇeyyāti. Kiṁ pana mahārāja āgantukena upaghātena sassaṁ vinassati, nirupaghātaṁ sassaṁ sassuddharaṇasamayaṁ pāpuṇātīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā -pa- sattivegappaṭipīḷito vā marati, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Sutapubbaṁ pana tayā mahārāja "sampanne sasse phalabhāranamite mañjaritapatte karakavassaṁ nāma vassajāti nipatitvā vināseti aphalaṁ karotī"ti. Sutapubbañceva taṁ bhante amhehi diṭṭhapubbañcāti. Api nu kho taṁ mahārāja sassaṁ kāle naṭṭhaṁ, udāhu akāle naṭṭhanti. Akāle bhante, yadi kho taṁ bhante sassaṁ karakavassaṁ na vasseyya sassuddharaṇasamayaṁ āpuṇeyyāti. Kiṁ pana mahārāja āgantukena upaghātena sassaṁ vinassati, nirupaghātaṁ sassaṁ sassuddharaṇasamayaṁ pāpuṇātīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupariṇāmajena vā visamaparihārajena vā opakkamikena vā jighacchāya vā pipāsāya vā sappadaṭṭhena vā visamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Yadi pana āgantukena rogena paṭipīḷito na bhaveyya, samayeva maraṇaṁ pāpuṇeyya, idamettha mahārāja kāraṇaṁ, yena kāraṇena akāle maraṇaṁ atthīti.

Acchariyaṁ bhante Nāgasena, abbhutaṁ bhante Nāgasena, sudassitaṁ kāraṇaṁ, sudassitaṁ opammaṁ akāle maraṇassa paridīpanāya, "atthi akāle maraṇan"ti uttānīkataṁ pākaṭaṁ kataṁ vibhūtaṁ kataṁ, acittavikkhittakopi bhante Nāgasena manujo ekamekenapi tāva opammena niṭṭhaṁ gaccheyya "atthi akāle maraṇan"ti. Kiṁ pana manujo sacetano, paṭhamopammenevāhaṁ bhante saññatto "atthi akāle maraṇan"ti, api ca aparāparaṁ nibbāhanaṁ sotukāmo na sampaṭicchinti.

Akālamaraṇapañho chaṭṭho.

---

7. Cetiyapāṭihāriyapañha

7. Bhante Nāgasena sabbesaṁ parinibbutānaṁ cetiye pāṭihīraṁ hoti, udāhu ekaccānaṁ yeva hotīti. Ekaccānaṁ mahārāja hoti, ekaccānaṁ na hotīti. Katamesaṁ bhante hoti, katamesaṁ na hotīti. Tiṇṇannaṁ mahārāja aññatarassa adhiṭṭhānā parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti. Katamesaṁ tiṇṇannaṁ, idha mahārāja arahā devamanussānaṁ anukampāya tiṭṭhantova adhiṭṭhāti "evaṁnāma cetiye pāṭihīraṁ hotū"ti, tassa adhiṭṭhānavasena cetiye pāṭihīraṁ hoti, evaṁ arahato adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti.

Puna caparaṁ mahārāja devatā manussānaṁ anukampāya parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ dassenti "iminā pāṭihīrena saddhammo niccasampaggahito bhavissati, manussā ca pasannā kusalena abhivaḍḍhissantī"ti, evaṁ devatānaṁ adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti.

Puna caparaṁ mahārāja itthī vā puriso vā saddho pasanno paṇḍito byatto medhāvī buddhisampanno yoniso cintayitvā gandhaṁ vā mālaṁ vā dussaṁ vā aññataraṁ vā kiñci adhiṭṭhahitvā cetiye ukkhipati "evaṁnāma hotū"ti, tassapi adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti, evaṁ manussānaṁ adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti.

Imesaṁ kho mahārāja tiṇṇannaṁ aññatarassa adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṁ hoti.

Yadi mahārāja tesaṁ adhiṭṭhānaṁ na hoti, khīṇāsavassapi chaḷabhiññassa cetovasippattassa cetiye pāṭihīraṁ na hoti, asatipi mahārāja pāṭihīre caritaṁ disvā suparisuddhaṁ okappetabbaṁ niṭṭhaṁ gantabbaṁ saddahitabbaṁ "suparinibbuto ayaṁ Buddhaputto"ti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Cetiyapāṭihāriyapañho sattamo.

---

8. Dhammābhisamayapañha

8. Bhante Nāgasena ye te sammā paṭipajjanti, tesaṁ sabbesaṁ yeva dhammābhisamayo hoti, udāhu kassaci na hotīti. Kassaci mahārāja hoti, kassaci na hotīti. Kassa bhante hoti, kassa na hotīti. Tiracchānagatassa mahārāja suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, pettivisayūpapannassa. Micchādiṭṭhikassa. Kuhakassa. Mātughātakassa. Pitughātakassa. Arahantaghātakassa. Saṁghabhedakassa. Lohituppādakassa. Theyyasaṁvāsakassa. Titthiyapakkantassa. Bhikkhunidūsakassa. Terasannaṁ garukāpattīnaṁ aññataraṁ āpajjitvā avuṭṭhitassa. Paṇḍakassa. Ubhatobyañjanakassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti. Yopi manussadaharako ūnakasattavassiko, tassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti. Imesaṁ kho mahārāja soḷasannaṁ puggalānaṁ suppaṭipannānampi dhammābhisamayo na hotīti.

Bhante Nāgasena ye te pannarasa puggalā viruddhā yeva, tesaṁ dhammābhisamayo hotu vā mā vā hotu, atha kena kāraṇena manussadaharakassa ūnakasattavassekassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, ettha tāva pañho bhavati "nanu nāma daharakassa na rāgo hoti, na doso hoti, na moho hoti, na māno hoti, na micchādiṭṭhi hoti, na arati hoti, na kāmavitakko hoti, amissito kilesehi, so nāma daharako yutto ca patto ca arahati ca cattāri saccāni ekappaṭivedhena paṭivijjhitun"ti.

Taññevettha mahārāja kāraṇaṁ, yenāhaṁ kāraṇena bhaṇāmi "ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hotī"ti. Yadi mahārāja ūnakasattavassiko rajanīye rajjeyya, dussanīye dusseyya, mohanīye muyheyya, madanīye majjeyya, diṭṭhiṁ vijāneyya, ratiñca aratiñca vijāneyya, kusalākusalaṁ vitakkeyya, bhaveyya tassa dhammābhisamayo, api ca mahārāja ūnakasattavassikassa cittaṁ abalaṁ dubbalaṁ parittaṁ appaṁ thokaṁ mandaṁ avibhūtaṁ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko mahārāja tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṁ bhārukaṁ vipulaṁ mahatiṁ asaṅkhataṁ nibbānadhātuṁ paṭivijjhituṁ.

Yathā mahārāja Sinerupabbatarājā garuko bhāriko vipulo mahanto, api nu kho taṁ mahārāja puriso attano pākatikena thāmabalavīriyena sakkuṇeyya Sinerupabbatarājānaṁ uddharitunti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Dubbalattā bhante purisassa, mahantattā Sinerupabbatarājāssāti. Evameva kho mahārāja ūnakasattavassikassa cittaṁ abalaṁ dubbalaṁ parittaṁ appaṁ thokaṁ mandaṁ avibhūtaṁ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittena parittena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṁ bhārikaṁ vipulaṁ mahatiṁ asaṅkhataṁ nibbānadhātuṁ paṭivijjhituṁ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

Yathā vā pana mahārāja ayaṁ mahāpathavī dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā, api nu kho taṁ mahārāja mahāpathaviṁ sakkā parittakena udakabindukena temetvā udakacikkhallaṁ kātunti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Parittattā bhante udakabindussa, mahantattā mahāpathaviyāti. Evameva kho mahārāja ūnakasattavassikassa cittaṁ abalaṁ dubbalaṁ parittaṁ appaṁ thokaṁ mandaṁ avibhūtaṁ, asaṅkhatā nibbānadhātu dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṁ asaṅkhataṁ

nibbānadhātuṁ paṭivijjhituṁ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

Yathā vā pana mahārāja abaladubbalaparitta-appathokamandaggi bhaveyya, api nu kho mahārāja tāvatakena mandena agginā sakkā sadevake loke andhakāraṁ vidhamitvā ālokaṁ dassetunti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Mandattā bhante aggissa, lokassa mahantattāti. Evameva kho mahārāja ūnakasattavassikassa cittaṁ abalaṁ dubbalaṁ parittaṁ appaṁ thokaṁ mandaṁ avibhūtaṁ, mahatā ca avijjandhakārena pihitaṁ. Tasmā dukkaraṁ ñāṇālokaṁ dassayituṁ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

Yathā vā pana mahārāja āturo kiso aṇuparimitakāyo sālakakimi hatthināgaṁ tidhā pabhinnaṁ navāyataṁ tivitthataṁ dasapariṇāhaṁ aṭṭharatanikaṁ sakaṭṭhānamupagataṁ disvā gilituṁ parikaḍḍheyya, api nu kho so mahārāja sālakakimi sakkuṇeyya taṁ hatthināgaṁ gilitunti. Na hi bhanteti. Kena kāraṇena mahārājāti. Parittattā bhante sālakakimissa, mahantattā hatthināgassāti. Evameva kho mahārāja ūnakasattavassikassa cittaṁ abalaṁ dubbalaṁ parittaṁ appaṁ thokaṁ mandaṁ avibhūtaṁ, mahatī asaṅkhatā nibbānadhātu. So tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṁ asaṅkhataṁ nibbānadhātuṁ paṭivijjhituṁ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hotīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Dhammābhisamayapañho aṭṭhamo.

---

9. Ekantasukhanibbānapañha

9. Bhante Nāgasena kiṁ ekantasukhaṁ nibbānaṁ, udāhu dukkhena missanti. Ekantasukhaṁ mahārāja nibbānaṁ, dukkhena amissanti.

Na mayaṁ taṁ bhante Nāgasena vacanaṁ saddahāma "ekantasukhaṁ nibbānan"ti, evamettha mayaṁ bhante Nāgasena paccema "Nibbānaṁ dukkhena missan"ti, kāraṇañcettha upalabhāma "Nibbānaṁ dukkhena missan"ti. Katamaṁ ettha

kārāṇaṁ, ye te bhante Nāgasena nibbānaṁ pariyesanti, tesaṁ dissati kāyassa ca cittassa ca ātāpo paritāpo ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhārapariggaho middhassa ca uparodho āyatanānañca paṭipīḷanaṁ dhanadhaññapiyañātimittappajahanaṁ. Ye keci loke sukhitā sukhasamappitā, te sabbepi pañcahi kāmaguṇehi āyatane ramenti brūhenti, manāpikamanāpikabahuvidhasubhanimittena rūpena cakkhuṁ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikagītavāditabahuvidhasubhanimittena saddena sotaṁ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikapupphaphalapattatacamūlasārabahuvidhasubhanimittena gandhena ghānaṁ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakhajjabhojjaleyyapeyya-sāyanīyabahuvidhasubhanimittena rasena jivhaṁ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikasaṇhasukhumamudumaddavabahuvidhasubhanimittena phassena kāyaṁ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakalyāṇapāpakasubhā-subhabahuvidhavitakkamanasikārena manaṁ ramenti brūhenti. Tumhe taṁ cakkhusotaghānajivhākāyamanobrūhanaṁ hanatha upahanatha, chindatha upacchindatha, rundhatha uparundhatha. Tena kāyopi paritapati, cittampi paritapati, kāye paritatte kāyikadukkhavedanaṁ vediyati, citte paritatte cetasikadukkhavedanaṁ vedayati. Nanu Māgaṇḍiyopi[1] paribbājako Bhagavantaṁ garahamāno evamāha * "bhūnahu[2] samaṇo Gotamo"ti. Idamettha kāraṇaṁ, yenāhaṁ kāraṇena brūmi "Nibbānaṁ dukkhena missan"ti.

Na hi mahārāja nibbānaṁ dukkhena missaṁ, ekantasukhaṁ nibbānaṁ. Yaṁ pana tvaṁ mahārāja brūsi "Nibbānaṁ dukkhan"ti. Netaṁ dukkhaṁ nibbānaṁ nāma, nibbānassa pana sacchikiriyāya pubbabhāgo eso, nibbānapariyesanaṁ etaṁ, ekantasukhaṁ yeva mahārāja nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ. Ettha kāraṇaṁ vadāmi, atthi mahārāja rājūnaṁ rajjasukhaṁ nāmāti. Āma bhante atthi rājūnaṁ rajjasukhanti. Api nu kho taṁ mahārāja rajjasukhaṁ dukkhena missanti. Na hi bhanteti. Kissa pana te mahārāja rājāno paccante kupite tesaṁ paccantanissitānaṁ paṭisedhāya amaccehi pariṇāyakehi bhaṭehi balatthehi parivutā pavāsaṁ gantvā ḍaṁsamakasavātātapapaṭipīḷitā samavisame paridhāvanti, mahāyuddhañca karonti, jīvitasaṁsayañca pāpuṇantīti. Netaṁ bhante Nāgasena rajjasukhaṁ nāma, rajjasukhassa pariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena bhante Nāgasena

1. Māgandiyopi (Sī, I) * Ma 2. 169 piṭṭhe. 2. Bhūtahacco (I), bhūnahacco (Ka)

rājāno rajjaṁ pariyesitvā rajjasukhaṁ anubhavanti, evaṁ bhante Nāgasena rajjasukhaṁ dukkhena amissaṁ, aññaṁ taṁ rajjasukhaṁ, aññaṁ dukkhanti. Evameva kho mahārāja ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ. Ye pana taṁ nibbānaṁ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvā ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṁ pariggahetvā middhaṁ uparundhitvā āyatanāni paṭipīḷetvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṁ pariyesitvā ekantasukhaṁ nibbānaṁ anubhavanti, nihatapaccāmittā viya rājāno rajjasukhaṁ. Evaṁ mahārāja ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ, aññaṁ nibbānaṁ, aññaṁ dukkhanti.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ, aññaṁ dukkhaṁ, aññaṁ nibbānanti, atthi mahārāja ācariyānaṁ sippavantānaṁ sippasukhaṁ nāmāti. Āma bhante atthi ācariyānaṁ sippavantānaṁ sippasukhanti. Api nu kho taṁ mahārāja sippasukhaṁ dukkhena missanti. Na hi bhanteti. Kissa pana te mahārāja ācariyā[1] ācariyānaṁ abhivādanapaccuṭṭhānena udakāharaṇagharasammajjanadantakaṭṭhamukhodakānuppadānena ucchiṭṭhapaṭiggahaṇa-ucchādananahāpanapādaparikammena sakacittaṁ nikkhipitvā paracittānuvattanena dukkhaseyyāya visamabhojanena kāyaṁ ātāpentīti. Netaṁ bhante Nāgasena sippasukhaṁ nāma, sippapariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena bhante Nāgasena ācariyā sippaṁ pariyesitvā sippasukhaṁ anubhavanti, evaṁ bhante Nāgasena sippasukhaṁ dukkhena amissaṁ, aññaṁ taṁ sippasukhaṁ, aññaṁ dukkhanti. Evameva kho mahārāja ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ. Ye pana taṁ nibbānaṁ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvāṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṁ pariggahetvā middhaṁ uparundhitvā āyatanāni paṭipīḷetvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṁ pariyesitvā ekantasukhaṁ nibbānaṁ anubhavanti, ācariyā viya sippasukhaṁ. Evaṁ mahārāja ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na dukkhena missaṁ, aññaṁ dukkhaṁ, aññaṁ nibbānanti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Ekantasukhanibbānapañho navamo.

---

1. Idaṁ padaṁ Sī-I-potthakesu natthi.

10. Nibbānarūpasaṇṭhānapañha

10. Bhante Nāgasena "Nibbānaṁ nibbānan"ti yaṁ vadesi, sakkā pana tassa nibbānassa rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti. Appaṭibhāgaṁ mahārāja nibbānaṁ, na sakkā nibbānassa rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti. Etampāhaṁ bhante Nāgasena na sampaṭicchāmi, yaṁ atthidhammassa nibbānassa rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā apaññāpanaṁ, kāraṇena maṁ saññāpehīti. Hotu mahārāja kāraṇena taṁ saññāpessāmi, atthi mahārāja mahāsamuddo nāmati. Āma bhante attheso mahāsamuddoti. Sace taṁ mahārāja koci evaṁ puccheyya "kittakaṁ mahārāja mahāsamudde udakaṁ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasantī"ti, evaṁ puṭṭho tvaṁ mahārāja kinti tassa byākareyyāsīti. Sace maṁ bhante koci evaṁ puccheyya "kittakaṁ mahārāja mahāsamudde udakaṁ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasantī"ti. Tamahaṁ bhante evaṁ vadeyyaṁ "apucchitabbaṁ maṁ tvaṁ ambho purisa pucchasi, nesā pucchā kenaci pucchitabbā, ṭhapanīyo eso pañho. Avibhatto lokakkhāyikehi mahāsamuddo, na sakkā mahāsamudde udakaṁ pariminituṁ
sattā vā ye tattha vāsamupagatāti evāhaṁ bhante tassa paṭivacanaṁ dadeyyan"ti.

Kissa pana tvaṁ mahārāja atthidhamme mahāsamudde evaṁ paṭivacanaṁ dadeyyāsi, nanu vigaṇetvā[1] tassa ācikkhitabbaṁ "ettakaṁ mahāsamudde udakaṁ, ettakā ca sattā mahāsamudde paṭivasantī"ti. Na sakkā bhante avisayo eso pañhoti.

Yathā mahārāja atthidhamme yeva mahāsamudde na sakkā udakaṁ parigaṇetuṁ[2] sattā vā ye tattha vāsamupagatā. Evameva kho mahārāja atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṁ, vigaṇeyya mahārāja iddhimā cetovasippatto mahāsamudde udakaṁ

1. Minitvā (Ka) 2. Pariminituṁ (Ka)

tatrāsaye ca satte, na tveva so iddhimā cetovasippatto sakkuṇeyya nibbānassa rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṁ.

Aparampi mahārāja uttariṁ kāraṇaṁ suṇohi, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti. Atthi mahārāja devesu arūpakāyikā nāma devāti. Āma bhante suyyati "atthi devesu arūpakāyikā nāma devā"ti. Sakkā pana mahārāja tesaṁ arūpakāyikānaṁ devānaṁ rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti. Na hi bhanteti. Tena hi mahārāja natthi arūpakāyikā devāti. Atthi bhante arūpakāyikā devā, na ca sakkā tesaṁ rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti. Yathā mahārāja atthisattānaṁ yeva arūpakāyikānaṁ devānaṁ na sakkā rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṁ. Evameva kho mahārāja atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitunti.

Bhante Nāgasena hotu ekantasukhaṁ nibbānaṁ, na ca sakkā tassa rūpaṁ vā saṇṭhānaṁ vā vayaṁ vā pamāṇaṁ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṁ. Atthi pana bhante nibbānassa guṇaṁ aññehi anupaviṭṭhaṁ kiñci opammanidassanamattanti. Sarūpato mahārāja natthi, guṇato pana sakkā kiñci opammanidassanamattaṁ upadassayitunti. Sādhu bhante Nāgasena, yathāhaṁ labhāmi nibbānassa guṇatopi ekadesaparidīpanamattaṁ, tathā sīghaṁ brūhi, nibbāpehi me hadayapariḷāhaṁ vinaya sītalamadhuravacanamālutenāti.

Padumassa mahārāja eko guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho, udakassa dve guṇā, agadassa tayo guṇā, mahāsamuddassa cattāro guṇā, bhojanassa pañca guṇā, ākāsassa dasa guṇā, maṇiratanassa tayo

guṇā, lohitacandanassa tayo guṇā, sappimaṇḍassa tayo guṇā, girisikharassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "padumassa eko guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho"ti yaṁ vadesi, katamo padumassa eko guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭhoti. Yathā mahārāja padumaṁ anupalittaṁ udakena, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sabbakilesehi anupalittaṁ. Ayaṁ mahārāja padumassa eko guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭhoti.

Bhante Nāgasena "udakassa dve guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame udakassa dve guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja udakaṁ sītalaṁ pariḷāhanibbāpanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sītalaṁ sabbakilesapariḷāhanibbāpanaṁ. Ayaṁ mahārāja udakassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja udakaṁ kilantatasitapipāsitaghammābhitattānaṁ janapasupajānaṁ pipāsāvinayanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāpipāsāvinayanaṁ. Ayaṁ mahārāja udakassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja udakassa dve guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "agadassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame agadassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja agado visapīḷitānaṁ sattānaṁ paṭisaraṇaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ kilesavisapīḷitānaṁ sattānaṁ paṭisaraṇaṁ. Ayaṁ mahārāja agadassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja agado rogānaṁ antakaro, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sabbadukkhānaṁ antakaraṁ. Ayaṁ mahārāja agadassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja agado amataṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ amataṁ. Ayaṁ mahārāja agadassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja agadassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja mahāsamuddo suññho sabbakuṇapehi, evameva kho

mahārāja nibbānaṁ suññaṁ sabbakilesakuṇapehi. Ayaṁ mahārāja mahāsamuddassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo mahanto anorapāro, na paripūrati sabbasavantīhi, evameva kho mahārāja nibbānaṁ mahantaṁ anorapāraṁ, na pūrati sabbasattehi. Ayaṁ mahārāja mahāsamuddassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo mahantānaṁ bhūtānaṁ āvāso, evameva kho mahārāja nibbānaṁ mahantānaṁ arahantānaṁ vimalakhīṇāsavabalappattavasībhūtamahābhūtānaṁ āvāso. Ayaṁ mahārāja mahāsamuddassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo aparimitavividhavipulavīcipupphasaṁkusumito, evameva kho mahārāja nibbānaṁ aparimitavividhavipulaparisuddhavijjāvimuttipupphasaṁkusumitaṁ. Ayaṁ mahārāja mahāsamuddassa catuttho guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "bhojanassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame bhojanassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ āyudhāraṇaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sacchikataṁ jarāmaraṇanāsanato āyudhāraṇaṁ. Ayaṁ mahārāja bhojanassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ balavaḍḍhanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sacchikataṁ sabbasattānaṁ iddhibalavaḍḍhanaṁ. Ayaṁ mahārāja bhojanassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ vaṇṇajananaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sacchikataṁ sabbasattānaṁ guṇavaṇṇajananaṁ. Ayaṁ mahārāja bhojanassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ darathavūpasamanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sacchikataṁ sabbasattānaṁ sabbakilesadarathavūpasamanaṁ. Ayaṁ mahārāja bhojanassa catuttho guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ jighacchādubbalyapaṭivinodanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sacchikataṁ sabbasattānaṁ sabbadukkhajighacchādubbalyapaṭivinodanaṁ. Ayaṁ mahārāja bhojanassa pañcamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja bhojanassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "ākāsassa dasa guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame ākāsassa dasa guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja ākāso na jāyati, na jīyati, na mīyati, na cavati, na uppajjati, duppasaho, acorāharaṇo, anissito, vihaga-gamano, nirāvaraṇo, ananto. Evameva kho mahārāja nibbānaṁ na jāyati, na jīyati, na mīyati, na cavati, na uppajjati, duppasahaṁ, acorāharaṇaṁ, anissitaṁ, ariyagamanaṁ, nirāvaraṇaṁ, anantaṁ. Ime kho mahārāja ākāsassa dasa guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "maṇiratanassa tayo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja maṇiratanaṁ kāmadadaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ kāmadadaṁ. Ayaṁ mahārāja maṇiratanassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja maṇiratanaṁ hāsakaraṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ hāsakaraṁ. Ayaṁ mahārāja maṇiratanassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja maṇiratanaṁ ujjotattakaraṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ ujjotattakaraṁ[1]. Ayaṁ mahārāja maṇiratanassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja lohitacandanaṁ dullabhaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ dullabhaṁ. Ayaṁ mahārāja lohitacandanassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja lohitacandanaṁ asamasugandhaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ asamasugandhaṁ. Ayaṁ mahārāja lohitacandanassa dutiyo guṇo nibbānaṁ, anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja lohitacandanaṁ sajjanapasatthaṁ[2], evameva kho mahārāja nibbānaṁ ariyasajjanapasatthaṁ. Ayaṁ mahārāja lohitacandanassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

---

1. Ujjotatthakaraṁ (Sī, I), ujjotitatthakaraṁ (Syā) 2. Sabbajanapasatthaṁ (Syā)

Bhante Nāgasena "sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja sappimaṇḍo vaṇṇasampanno, evameva kho mahārāja nibbānaṁ guṇavaṇṇasampannaṁ. Ayaṁ mahārāja sappimaṇḍassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja sappimaṇḍo gandhasampanno, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sīlagandhasampannaṁ. Ayaṁ mahārāja sappimaṇḍassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja sappimaṇḍo rasasampanno, evameva kho mahārāja nibbānaṁ rasasampannaṁ. Ayaṁ mahārāja sappimaṇḍassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti.

Bhante Nāgasena "girisikharassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhā"ti yaṁ vadesi, katame girisikharassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Yathā mahārāja girisikharaṁ accuggataṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ accuggataṁ. Ayaṁ mahārāja girisikharassa paṭhamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja girisikharaṁ acalaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ acalaṁ. Ayaṁ mahārāja girisikharassa dutiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja girisikharaṁ duradhirohaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ duradhirohaṁ sabbakilesānaṁ. Ayaṁ mahārāja girisikharassa tatiyo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja girisikharaṁ sabbabījānaṁ avirūhanaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ sabbakilesānaṁ avirūhanaṁ. Ayaṁ mahārāja girisikharassa catuttho guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Puna caparaṁ mahārāja girisikharaṁ anunayappaṭighavippamuttaṁ, evameva kho mahārāja nibbānaṁ anunayappaṭighavippamuttaṁ. Ayaṁ mahārāja girisikharassa pañcamo guṇo nibbānaṁ anupaviṭṭho. Ime kho mahārāja girisikharassa pañca guṇā nibbānaṁ anupaviṭṭhāti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Nibbānarūpasaṇṭhānapañho dasamo.

11. Nibbānasacchikaraṇapañha

11. Bhante Nāgasena tumhe bhaṇatha "Nibbānaṁ na atītaṁ, na anāgataṁ, na paccuppannaṁ, na uppannaṁ na anuppannaṁ na uppādanīyan"ti. Idha bhante Nāgasena yo koci sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikaroti, so uppannaṁ sacchikaroti, udāhu uppādetvā sacchikarotīti. Yo koci mahārāja sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikaroti, so na uppannaṁ sacchikaroti, na uppādetvā sacchikaroti, api ca mahārāja atthesā nibbānadhātu yaṁ so sammāpaṭipanno sacchikarotīti.

Mā bhante Nāgasena imaṁ pañhaṁ paṭicchannaṁ katvā dīpeti, vivaṭaṁ pākaṭaṁ katvā dīpehi chandajāto ussāhajāto, yaṁ te sikkhitaṁ, taṁ sabbaṁ etthevākirāhi, etthāyaṁ jano sammūḷho vimatijāto saṁsayapakkhando, bhindetaṁ antodosasallanti. Atthesā mahārāja nibbānadhātu santā sukhā paṇītā, taṁ sammāpaṭipanno Jinānusiṭṭhiyā saṅkhāre sammasanto paññāya sacchikaroti. Yathā mahārāja antevāsiko ācariyānusiṭṭhiyā vijjaṁ paññāya sacchikaroti, evameva kho mahārāja sammāpaṭipanno Jinānusiṭṭhiyā paññāya nibbānaṁ sacchikaroti.

Kathaṁ pana taṁ nibbānaṁ daṭṭhabbanti. Anītito nirupaddavato abhayato khemato santato sukhato sātato paṇītato sucito sītalato daṭṭhabbaṁ.

Yathā mahārāja puriso bahukaṭṭhapuñjena jalitakaṭhitena agginā dayhamāno vāyāmena tato muñcitvā niraggikokāsaṁ pavisitvā tattha paramasukhaṁ labheyya, evameva kho mahārāja yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatatividhaggisantāpaṁ paramasukhaṁ nibbānaṁ sacchikaroti. Yathā mahārāja aggi, evaṁ tividhaggi daṭṭhabbo, yathā aggigato puriso, evaṁ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo, yathā niraggikokāso, evaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yathā vā pana mahārāja puriso ahikukkura manussakuṇapasarīra vaḷañjakoṭṭhāsarāsigato kuṇapajaṭājaṭitantaramanupaviṭṭho vāyāmena tato muñcitvā nikkuṇapokāsaṁ pavisitvā tattha paramasukhaṁ lebheyya,

evameva kho mahārāja yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesakuṇapaṁ paramasukhaṁ nibbānaṁ sacchikaroti, yathā mahārāja kuṇapaṁ, evaṁ pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā, yathā kuṇapagato puriso, evaṁ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo, yathā nikkuṇapokāso, evaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yathā vā pana mahārāja puriso bhīto tasito kampito viparītavibbhantacitto vāyāmena tato muñcitvā thiraṁ acalaṁ abhayaṭṭhānaṁ pavisitvā tattha paramasukhaṁ labheyya, evameva kho mahārāja yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikāyena byapagatabhayasantāsaṁ paramasukhaṁ nibbānaṁ sacchikaroti. Yathā mahārāja bhayaṁ, evaṁ jātijarābyādhimaraṇaṁ paṭicca aparāparaṁ pavattabhayaṁ daṭṭhabbaṁ, yathā bhīto puriso, evaṁ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo, yathā abhayaṭṭhānaṁ, evaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yathā vā pana mahārāja puriso kiliṭṭhamalinakalalakaddamadese patito vāyāmena taṁ kalalakaddamaṁ apavāhetvā parisuddhavimaladesamupagantvā tattha paramasukhaṁ labheyya, evameva kho mahārāja yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesamalakaddamaṁ paramasukhaṁ nibbānaṁ sacchikaroti. Yathā mahārāja kalalaṁ, evaṁ lābhasakkārasiloko daṭṭhabbo, yathā kalalagato puriso, evaṁ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo, yathā parisuddhavimaladeso, evaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Tañca pana nibbānaṁ sammāpaṭipanno kinti sacchikaroti, yo so mahārāja sammāpaṭipanno, so saṅkhārānaṁ pavattaṁ sammasati. Pavattaṁ sammasamāno tattha jātiṁ passati jaraṁ passati byādhiṁ passati maraṇaṁ passati, na tattha kiñci sukhaṁ sātaṁ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha kiñci na gayhūpagaṁ passati. Yathā mahārāja puriso divasasantatte ayoguḷe jalite tatte kaṭhite āditopi majjhatopi pariyosānatopi na kiñci gayhūpagaṁ padesaṁ passati, evameva kho mahārāja yo saṅkhārānaṁ pavattaṁ sammasati, so pavattaṁ sammasamāno tattha jātiṁ passati jaraṁ passati byādhiṁ passati maraṇaṁ passati, na tattha kiñci sukhaṁ sātaṁ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha[1] na kiñci gayhūpagaṁ passati, tassa

1. Idaṁ padadvayaṁ Sī-I-potthakesu natthi.

gayhūpagaṁ apassantassa citte arati saṇṭhāti, kāyasmiṁ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

Yathā mahārāja puriso jalitajālaṁ mahantaṁ aggikkhandhaṁ paviseyya, so tattha atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto aggimhi nibbindeyya, evameva kho mahārāja tassa gayhūpagaṁ apassantassa citte arati saṇṭhāti, kāyasmiṁ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

Tassa pavatte bhayadassāvissa evaṁ cittaṁ uppajjati "santattaṁ kho panetaṁ pavattaṁ ādittaṁ samajjalitaṁ bahudukkhaṁ bahūpāyāsaṁ, yadi koci labhetha appavattaṁ etaṁ santaṁ etaṁ paṇītaṁ, yadidaṁ sabbasaṅkhārāsamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānan"ti. Iti hetaṁ[1] tassa appavatte cittaṁ pakkhandati pasīdati pahaṁsayati tusayati[2] "paṭiladdhaṁ kho me nissaraṇan"ti.

Yathā mahārāja puriso vippanaṭṭho videsapakkhando nibbāhanamaggaṁ disvā tattha pakkhandati pasīdati pahaṁsayati tusayati[2] "paṭiladdho me nibbāhanamaggo"ti, evameva kho mahārāja pavatte bhayadassāvissa appavatte cittaṁ pakkhandati pasīdati pahaṁsayati tusayati[2] "paṭiladdhaṁ kho me nissaraṇan"ti.

So appavattatthāya maggaṁ āyūhati gavesati bhāveti bahulīkaroti, tassa tadatthaṁ sati santiṭṭhati, tadatthaṁ vīriyaṁ santiṭṭhati, tadatthaṁ pīti santiṭṭhati, tassa taṁ cittaṁ aparāparaṁ manasikaroto pavattaṁ samatikkamitvā appavattaṁ okkamati, appavattamanuppatto mahārāja sammāpaṭipanno "Nibbānaṁ sacchikarotī"ti vuccatīti. Sādhu bhante Nāgasena, evametaṁ tathā sampaṭicchāmīti.

Nibbānasacchikaraṇapañho ekādasamo.

---

1. Hitaṁ (Sī), hi idaṁ (I)
2. Pahaṁsīyati kuhīyati (Sī, I)

12. Nibbānasannihitapañha

12. Bhante Nāgasena atthi so padeso puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya uddhaṁ vā adho vā tiriyaṁ vā, yattha nibbānaṁ sannihitanti. Natthi mahārāja so padeso puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya uddhaṁ vā adho vā tiriyaṁ vā, yattha nibbānaṁ sannihitanti.

Yadi bhante Nāgasena natthi nibbānassa sannihitokāso, tena hi natthi nibbānaṁ. Yesañca taṁ nibbānaṁ sacchikataṁ, tesampi sacchikiriyā micchā, kāraṇaṁ tattha vakkhāmi, yathā bhante Nāgasena mahiyā dhaññuṭṭhānaṁ khettaṁ atthi, gandhuṭṭhānaṁ pupphaṁ atthi, pupphuṭṭhānaṁ gumbo atthi, phaluṭṭhānaṁ rukkho atthi, ratanuṭṭhānaṁ ākaro atthi, tattha yo koci yaṁ yaṁ icchati, so tattha gantvā taṁ taṁ harati, evameva kho bhante Nāgasena yadi nibbānaṁ atthi, tassa nibbānassa uṭṭhānokāsopi icchitabbo, yasmā ca kho bhante Nāgasena nibbānassa uṭṭhānokāso natthi, tasmā natthi nibbānanti brūmi, yesañca nibbānaṁ sacchikataṁ, tesampi sacchikiriyā micchāti.

Natthi mahārāja nibbānassa sannihitokāso, atthi cetaṁ nibbānaṁ, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṁ sacchikaroti. Yathā pana mahārāja atthi aggi nāma, natthi tassa sannihitokāso, dve kaṭṭhāni saṅghaṭṭento aggiṁ adhigacchati. Evameva kho mahārāja atthi nibbānaṁ, natthi tassa sannihitokāso, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṁ sacchikaroti.

Yathā vā pana mahārāja atthi satta ratanāni nāma. Seyyathīdaṁ, cakkaratanaṁ hatthiratanaṁ assaratanaṁ maṇiratanaṁ itthiratanaṁ gahapatiratanaṁ pariṇāyakaratanaṁ, na ca tesaṁ ratanānaṁ sannihitokāso atthi, khattiyassa pana sammāpaṭipannassa paṭipattibalena tāni ratānāni upagacchanti. Evameva kho mahārāja atthi nibbānaṁ, natthi tassa sannihitokāso, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṁ sacchikarotīti.

Bhante Nāgasena nibbānassa sannihitokāso mā hotu, atthi pana taṁ ṭhānaṁ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikarotīti. Āma

mahārāja atthi taṁ ṭhānaṁ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikarotīti.

Katamaṁ pana bhante taṁ ṭhānaṁ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikarotīti. Sīlaṁ mahārāja ṭhānaṁ, sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto Sakkayavanepi Cīnavilātepi Alasandepi Nigumbepi[1] Kāsikosalepi Kasmīrepi Gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikaroti. Yathā mahārāja yo koci cakkhumā puriso sakayavanepi Cīnavilātepi Alasandepi Nigumbepi Kāsikosalepi Kasmīrepi Gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito ākāsaṁ passati, evameva kho mahārāja sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto sakayavanepi -pa- yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṁ sacchikaroti.

Yathā vā pana mahārāja sakayavanepi -pa- yattha katthacipi ṭhitassa pubbadisā atthi, evameva kho mahārāja sīle patiṭṭhitassa yoniso manasikarontassa Sakkayavanepi -pa- yattha katthacipi ṭhitassa sammāpaṭipannassa atthi nibbānasacchikiriyāti. Sādhu bhante Nāgasena, desitaṁ tayā nibbānaṁ, desitā nibbānasacchikiriyā, parikkhatā sīlaguṇā, dassitā sammāpaṭipatti, ussāpito dhammaddhajo, saṇṭhapitā dhammanetti, avañjho suppayuttānaṁ sammāpayogo, evametaṁ gaṇivarapavara tathā sampaṭicchāmīti.

Nibbānasannihitapañho dvādasamo.

Vessantaravaggo tatiyo.

Imasmiṁ vagge dvādasa pañhā.

---

1. Nikumbepi (Sī, Syā, I)

4. Anumānavagga

1. Anumānapañha

1. Atha kho Milindo rājā yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ abhivādetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā ñātukāmo sotukāmo dhāretukāmo ñāṇālokaṁ daṭṭhukāmo aññāṇaṁ bhinditukāmo ñāṇālokaṁ uppādetukāmo avijjandhakāraṁ nāsetukāmo adhimattaṁ dhitiñca ussāhañca satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "bhante Nāgasena kiṁ pana Buddho tayā diṭṭho"ti. Na hi mahārājāti. Kiṁ pana te ācariyehi Buddho diṭṭhoti. Na hi mahārājāti. Bhante Nāgasena na kira tayā Buddho diṭṭho, nāpi kira te ācariyehi Buddho diṭṭho, tena hi bhante Nāgasena natthi Buddho, na hettha Buddho paññāyatīti.

Atthi pana te mahārāja pubbakā khattiyā, ye te tava khattiyavaṁsassa pubbaṅgamāti. Āma bhante. Ko saṁsayo, atthi pubbakā khattiyā, ye mama khattiyavaṁsassa pubbaṅgamāti. Diṭṭhapubbā tayā mahārāja pubbakā khattiyāti. Na hi bhanteti. Ye pana taṁ mahārāja anusāsanti purohitā senāpatino akkhadassā mahāmattā, tehi pubbakā khattiyā diṭṭhapubbāti. Na hi bhanteti. Yadi pana te mahārāja pubbakā khattiyā na diṭṭhā, nāpi kira te anusāsakehi pubbakā khattiyā diṭṭhā, tena hi natthi pubbakā khattiyā, na hettha pubbakā khattiyā paññāyantīti.

Dissanti bhante Nāgasena pubbakānaṁ khattiyānaṁ anubhūtāni paribhogabhaṇḍāni. Seyyathīdaṁ, setacchattaṁ uṇhīsaṁ pādukā vālabījanī khaggaratanaṁ mahārahāni ca sayanāni. Yehi mayaṁ jāneyyāma saddaheyyāma "atthi pubbakā khattiyā"ti. Evameva kho mahārāja mayampetaṁ Bhagavantaṁ jāneyyāma saddaheyyāma, atthi taṁ kāraṇaṁ, yena mayaṁ kāraṇena jāneyyāma saddaheyyāma "atthi so Bhagavā"ti. Katamaṁ taṁ kāraṇaṁ, atthi kho mahārāja tena Bhagavatā jānatā passatā Arahatā Sammāsambuddhena anubhūtāni paribhogabhaṇḍāni. Seyyathīdaṁ, cattāro

satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgito maggo, yehi sadevako loko jānāti saddahati "atthi so Bhagavā"ti, iminā mahārāja kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena ñātabbo "atthi so Bhagavā"ti.

"Bahū jane tārayitvā, nibbuto upadhikkhaye.
Anumānena ñātabbaṁ, atthi so dvipaduttamo"ti.

Bhante Nāgasena opammaṁ karohīti. Yathā mahārāja nagaravaḍḍhakī nagaraṁ māpetukāmo paṭhamaṁ tāva samaṁ anunnatamanonataṁ asakkharapāsāṇaṁ nirupaddavamanavajjaṁ ramaṇīyaṁ bhūmibhāgaṁ anuviloketvā yaṁ tattha visamaṁ, taṁ samaṁ kārāpetvā khāṇukaṇṭakaṁ visodhāpetvā tattha nagaraṁ māpeyya sobhanaṁ vibhattaṁ bhāgaso mitaṁ ukkiṇṇaparikhāpākāraṁ daḷhagopuraṭṭālakoṭṭakaṁ puthucaccaracatukkasandhisiṅghāṭakaṁ sucisamatalarājamaggaṁ suvibhatta-antarāpaṇaṁ ārāmuyyānataḷākapokkharaṇi-udapānasampannaṁ bahuvidhadevaṭṭhānappaṭimaṇḍitaṁ sabbadosavirahitaṁ, so tasmiṁ nāgare sabbathā vepullattaṁ patte aññaṁ desaṁ upagaccheyya, atha taṁ nagaraṁ aparena samayena iddhaṁ bhaveyya phītaṁ subhikkhaṁ khemaṁ samiddhaṁ sivaṁ anītikaṁ nurupaddavaṁ nānājanasamākulaṁ, puthū khattiyā brāhmaṇā vessā suddā hatthārohā assārohā rathikā pattikā dhanuggahā tharuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā vammino yodhino dāsikaputtā bhaṭiputtā[1] mallakā gaṇakā āḷārikā sūdā kappakā nahāpakā cundā mālākārā suvaṇṇakārā sajjhukārā sīsakārā tipukārā lohakārā vaṭṭakārā ayokārā maṇikārā pesakārā kumbhakārā veṇukārā loṇakārā cammakārā rathakārā dantakārā rajjukārā kocchakārā suttakārā vilīvakārā dhanukārā jiyakārā usukārā cittakārā raṅgakārā rajakā tantavāyā tunnavāyā heraññikā dussikā gandhikā tiṇahārakā kaṭṭhahārakā bhathakā paṇṇikā phalikā[2] mūlikā okanikā pūvikā macchikā maṁsikā majjikā naṭakā naccakā laṅghakā indajālikā vetālikā

1. Dāsaputtā baṭṭiputtā (Sī, I)
2. Phallikā (Sī, I)

mallā chavaḍāhakā pupphachaḍḍakā venā nesādā gaṇikā lāsikā kumbhadāsiyo Sakkayavanacīnavilātā Ujjenakā Bhārukacchakā Kāsikosalā Parantakā Māgadhakā Sāketakā Soreyyakā[1] Pāveyyakā Koṭumbaramāthurakā Alasandakasmīragandhārā taṁ nagaraṁ vāsāya upagatā nānāvisayino janā navaṁ suvibhattaṁ adosamanavajjaṁ ramaṇīyaṁ taṁ nagaraṁ passitvā anumānena jānanti "cheko vata bho so nagaravaḍḍhakī, yo imassa nagarassa māpetā"ti. Evameva kho mahārāja so Bhagavā asamo asamasamo appaṭisamo asadiso atulo asaṅkhyeyo appameyyo aparimeyyo amitaguṇo guṇapāramippatto anantadhiti anantatejo anantavīriyo anantabalo Buddhabalapāramiṁ gato sasenamāraṁ parājetvā diṭṭhijālaṁ padāletvā avijjaṁ khepetvā vijjaṁ uppādetvā dhammukkaṁ dhārayitvā sabbaññutaṁ pāpuṇitvā vijitasaṅgāmo dhammanagaraṁ māpesi.

Bhagavato kho mahārāja dhammanagaraṁ sīlapākāraṁ hiriparikhaṁ ñāṇadvārakoṭṭhakaṁ vīriya-aṭṭālakaṁ saddhā-esikaṁ satidovārikaṁ paññāpāsādaṁ suttantacaccaraṁ abhidhammasiṅghāṭakaṁ vinayavinicchayaṁ satipaṭṭhānavīthikaṁ, tassa kho pana mahārāja satipaṭṭhānavīthiyaṁ evarūpā āpaṇā pasāritā honti. Seyyathīdaṁ, pupphāpaṇaṁ gandhāpaṇaṁ phalāpaṇaṁ agadāpaṇaṁ osadhāpaṇaṁ amatāpaṇaṁ ratanāpaṇaṁ sabbāpaṇanti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato pupphāpaṇanti. Atthi kho pana mahārāja tena Bhagavatā jānatā passatā Arahatā Sammāsambuddhena ārammaṇavibhattiyo akkhātā. Seyyathīdaṁ, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā asubhasaññā ādīnavasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā sabbaloke anabhiratisaññā sabbasaṅkhāresu aniccasaññā ānāpānassati uddhumātakasaññā vinīlakasaññā vipubbakasaññā vicchiddakasaññā vikkhāyitakasaññā vikkhittakasaññā hatavikkhittakasaññā lohitakasaññā puḷavakasaññā aṭṭhikasaññā mettāsaññā karuṇāsaññā muditāsaññā upekkhāsaññā maraṇanussati kāyagatāsati, ime kho mahārāja Buddhena Bhagavatā ārammaṇavibhattiyo akkhātā. Tattha yo koci jarāmaraṇā muccitukāmo, so tesu

1. Soraṭṭhakā (Sī, I)

aññataraṁ ārammaṇaṁ gaṇhāti, tena ārammaṇena rāgā vimuccati, dosā vimuccati, mohā vimuccati, mānato vimuccati, diṭṭhito vimuccati, saṁsāraṁ tarati, taṇhāsotaṁ nivāreti, tividhaṁ malaṁ visodheti, sabbakilese upahantvā amalaṁ virajaṁ suddhaṁ paṇḍaraṁ ajātiṁ ajaraṁ amaraṁ sukhaṁ sītibhūtaṁ abhayaṁ nagaruttamaṁ nibbānanagaraṁ pavisitvā arahatte cittaṁ vimoceti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato pupphāpaṇan"ti.

Kammamūlaṁ gahetvāna, āpaṇaṁ upagacchatha.
Ārammaṇaṁ kiṇitvāna, tato muccatha muttiyāti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato gandhāpaṇanti. Atthi kho pana mahārāja tena Bhagavatā sīlavibhattiyo akkhātā, yena sīlagandhena anulittā Bhagavato puttā sadevakaṁ lokaṁ sīlagandhena dhūpenti sampadhūpenti, disampi anudisampi anuvātampi paṭivātampi vāyanti ativāyanti, pharitvā tiṭṭhanti. Katamā tā sīlavibhattiyo, saraṇasīlaṁ pañcaṅgasīlaṁ aṭṭhaṅgasīlaṁ dasaṅgasīlaṁ pañcuddesapariyāpannaṁ pātimokkhasaṁvarasīlaṁ, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato gandhāpaṇan"ti. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Na pupphagandho paṭivātameti,
Na candanaṁ taggaramallikā vā.
Satañca gandho paṭivātameti,
Sabbā disā sappuriso pavāyati[1].

Candanaṁ tagaraṁ vāpi, uppalaṁ atha vassikī.
Etesaṁ gandhajātānaṁ, sīlagandho anuttaro.

Appamatto ayaṁ gandho, yvāyaṁ tagaracandanaṁ.
Yo ca sīlavataṁ gandho, vāti devesu uttamo"ti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato phalāpaṇanti. Phalāni kho mahārāja Bhagavatā akkhātāni. Seyyathīdaṁ, sotāpattiphalaṁ sakadāgāmiphalaṁ anāgāmiphalaṁ arahattaphalaṁ suññataphalasamāpatti animittaphalasamāpatti appaṇihitaphalasamāpatti. Tattha yo koci

1. Pavāti (Sī, I) Aṁ 1. 227; Khu 1. 21 piṭṭhe.

yaṁ phalaṁ icchati, so kammamūlaṁ datvā patthitaṁ phalaṁ kiṇāti. Yadi sotāpattiphalaṁ, yadi sakadāgāmiphalaṁ, yadi anāgāmiphalaṁ, yadi arahattaphalaṁ, yadi suññataphalasamāpattiṁ, yadi animittaphalasamāpattiṁ, yadi appaṇihitaphalasamāpattiṁ. Yathā mahārāja kassaci purisassa dhuvaphalo ambo bhaveyya, so na tāva tato phalāni pāteti, yāva kayikā na āgacchanti, anuppatte pana kayike mūlaṁ gahetvā evaṁ ācikkhati "ambho purisa eso kho dhuvaphalo ambo, tato yaṁ icchasi, ettakaṁ phalaṁ gaṇhāhi salāṭukaṁ vā dovilaṁ vā kesikaṁ vā āmaṁ vā pakkaṁ vā"ti, so tena attanā dinnamūlena yadi salāṭukaṁ icchati, salāṭukaṁ gaṇhāti, yadi dovilaṁ icchati, dovilaṁ gaṇhāti, yadi kesikaṁ icchati, kesikaṁ gaṇhāti, yadi āmakaṁ icchati, āmakaṁ gaṇhāti, yadi pakkaṁ icchati, pakkaṁ gaṇhāti. Evameva kho mahārāja yo yaṁ phalaṁ icchati, so kammamūlaṁ datvā patthitaṁ phalaṁ gaṇhāti, yadi sotāpattiphalaṁ -pa- yadi appaṇihitaphalasamāpattiṁ, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato phalāpaṇan"ti.

Kammamūlaṁ janā datvā, gaṇhanti amatapphalaṁ.
Tena te sukhitā honti, ye kītā amatapphalanti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato agadāpaṇanti. Agadāni kho mahārāja Bhagavatā akkhātāni, yehi agadehi so Bhagavā sadevakaṁ lokaṁ kilesavisato parimoceti. Katamāni pana tāni agadāni, yānimāni mahārāja Bhagavatā cattāri ariyasaccāni akkhātāni. Seyyathīdaṁ, dukkhaṁ ariyasaccaṁ dukkhasamudayaṁ ariyasaccaṁ dukkhanirodhaṁ ariyasaccaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṁ, tattha ye keci aññāpekkhā catusaccaṁ dhammaṁ suṇanti, te jātiyā parimuccanti, jarāya parimuccanti, maraṇā parimuccanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato agadāpaṇan"ti.

Ye keci agadā loke[1], visānaṁ paṭibāhakā.
Dhammāgadasamaṁ natthi, etaṁ pivatha bhikkhavoti.

---

1. Loke agadā (I)

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato osadhāpaṇanti. Osadhāni kho mahārāja Bhagavatā akkhātāni, yehi osadhehi so Bhagavā devamanusse tikicchati. Seyyathīdaṁ, cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etehi osadhehi Bhagavā micchādiṭṭhiṁ vireceti, micchāsaṅkappaṁ vireceti, micchāvācaṁ vireceti, micchākammantaṁ vireceti, micchā-ājīvaṁ vireceti, micchāvāyāmaṁ vireceti, micchāsatiṁ vireceti, micchāsamādhiṁ vireceti, lobhavamanaṁ kāreti, dosavamanaṁ kāreti, mohavamanaṁ kāreti, mānavamanaṁ kāreti, diṭṭhivamanaṁ kāreti, vicikicchāvamanaṁ kāreti, uddhaccavamanaṁ kāreti, thinamiddhavamanaṁ kāreti, ahirikānottappavamanaṁ kāreti, sabbakilesavamanaṁ kāreti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato osadhāpaṇan"ti.

Ye keci osadhā loke, vijjanti vividhā bahū.
Dhammosadhasamaṁ natthi, etaṁ pivatha bhikkhavo.

Dhammosadhaṁ pivitvāna, ajarāmaraṇā siyuṁ.
Bhāvayitvā ca passitvā, nibbutā upadhikkhayeti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato amatāpaṇanti. Amataṁ kho mahārāja Bhagavatā akkhātaṁ, yena amatena so Bhagavā sadevakaṁ lokaṁ abhisiñci, yena amatena abhisittā devamanussā jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimucciṁsu. Katamaṁ taṁ amataṁ, yadidaṁ kāyagatāsati. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * "amataṁ te bhikkhave paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṁ paribhuñjantī"ti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato amatāpaṇan"ti.

Byādhitaṁ janataṁ disvā, amatāpaṇaṁ pasārayi.
Kammena taṁ kiṇitvāna, amataṁ ādetha bhikkhavoti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato ratanāpaṇanti. Ratanāni kho mahārāja Bhagavatā akkhātāni, yehi ratanehi vibhūsitā Bhagavato puttā sadevakaṁ lokaṁ virocanti obhāsenti pabhāsenti jalanti pajjalanti uddhaṁ adho tiriyaṁ ālokaṁ dassenti. Katamāni

---

* Aṁ 1. 47 piṭṭhe.

tāni ratanāni, sīlaratanaṁ samādhiratanaṁ paññāratanaṁ vimuttiratanaṁ vimuttiñāṇadassanaratanaṁ paṭisambhidāratanaṁ bojjhaṅgaratanaṁ.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato sīlaratanaṁ, pātimokkhasaṁvarasīlaṁ indriyasaṁvarasīlaṁ ājīvapārisuddhisīlaṁ paccayasannissitasīlaṁ cūḷasīlaṁ majjhimasīlaṁ mahāsīlaṁ maggasīlaṁ phalasīlaṁ. Sīlaratanena kho mahārāja vibhūsitassa puggalassa sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā pihayati pattheti, sīlaratanapiḷandho kho mahārāja bhikkhu disampi anudisampi uddhampi adhopi tiriyampi virocati ativirocati[1], heṭṭhato Avīciṁ uparito bhavaggaṁ upādāya etthantare sabbaratanāni atikkamitvā abhibhavitvā[2] ajjhottharitvā tiṭṭhati, evarūpāni kho mahārāja sīlaratanāni Bhagavato ratanāpaṇe pasāritāni, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato sīlaratanan"ti.

Evarūpāni sīlāni, santi Buddhassa āpaṇe.
Kammena taṁ kiṇitvāna, ratanaṁ vo piḷindhathāti.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato samādhiratanaṁ, savitakkasavicāro samādhi avitakkavicāramatto samādhi avitakka-avicāro samādhi suññato samādhi animitto samādhi appaṇihito samādhi, samādhiratanaṁ kho mahārāja piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakka vihiṁsāvitakkamānuddhaccadiṭṭhivicikicchākilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṁ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṁsanti na saṇṭhanti[3] na upalimpanti[4]. Yathā mahārāja vāri pokkharapatte vikirati vidhamati viddhaṁsati na saṇṭhāti na upalimpati, taṁ kissa hetu, parisuddhattā padumassa. Evameva kho mahārāja samādhiratanaṁ piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakka vihiṁsāvitakka mānuddhacca diṭṭhi vicikicchā kilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṁ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṁsanti na saṇṭhanti na upalimpanti, taṁ kissa hetu, parisuddhattā samādhissa, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato samādhiratanan"ti, evarūpāni kho mahārāja samādhiratanāni Bhagavato ratanāpaṇe pasāritāni.

---

1. Atirocati (Sī, I)
2. Atisayitvā (Sī, I)
3. Na saṇṭhahanti (Sī)
4. Na upalippanti (Sī, I)

Samādhiratanamālassa, kuvitakkā na jāyare.
Na ca vikkhipate cittaṁ, etaṁ tumhe piḷandhathāti.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato paññāratanaṁ, yāya mahārāja paññāya ariyasāvako "idaṁ kusalan"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "idaṁ akusalan"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "idaṁ sāvajjaṁ, idaṁ anavajjaṁ, idaṁ sevitabbaṁ, idaṁ na sevitabbaṁ, idaṁ hīnaṁ, idaṁ paṇītaṁ, idaṁ kaṇhaṁ, idaṁ sukkaṁ, idaṁ kaṇhasukkasappaṭibhāgan"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "idaṁ dukkhan"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhasamudayo"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhanirodho"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti yathābhūtaṁ pajānāti. Idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato paññāratanan"ti.

Paññāratanamālassa, na ciraṁ vattate bhavo.
Khippaṁ phasseti[1] amataṁ, na ca so rocate bhaveti.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato vimuttiratanaṁ, vimuttiratanaṁ[2] kho mahārāja arahattaṁ vuccati, arahattaṁ patto kho mahārāja bhikkhu "vimuttiratanaṁ piḷandho"ti vuccati. Yathā mahārāja puriso muttākalāpamaṇikalāpapavāḷakalāpābharaṇappaṭimaṇḍito[3] agalutagaratālīsakalohitacandanānulittagatto nāgapunnāga sāla salaḷa campaka yūthikātimuttakapāṭaluppalavassikamallikāvicitto sesajane atikkamitvā virocati ativirocati obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati mālāgandharatanābharaṇehi. Evameva kho mahārāja arahattaṁ patto khīṇāsavo vimuttiratanapiḷandho upādāyupādāya vimuttānaṁ bhikkhūnaṁ atikkamitvā samatikkamitvā virocati ativirocati obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati vimuttiyā, taṁ kissa hetu, aggaṁ mahārāja etaṁ piḷandhanaṁ sabbapiḷandhanānaṁ, yadidaṁ vimuttipiḷandhanaṁ, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato vimuttiratanan"ti.

Maṇimālādharaṁ geha, jano[4] sāmiṁ udikkhati.
Vimuttiratanamālantu, udikkhanti sadevakāti.

---

1. Phusseti (Syā), passati (Ka)
2. Vimuttiratananti (Sī, I)
3. Pavāḷābharaṇapaṭipaṇḍito (Sī, I)
4. Gehaṁ, jano (Ka)

Katamaṁ mahārāja Bhagavato vimuttiñaṇadassanaratanaṁ, paccavekkhaṇañāṇaṁ mahārāja Bhagavato vimuttiñāṇadassanaratananti vuccati, yena ñāṇena ariyasāvako maggaphalanibbānāni pahīnakilesāvasiṭṭhakilese ca paccavekkhati.

Yena ñāṇena bujjhanti, ariyā katakiccataṁ.
Taṁ ñāṇaratanaṁ laddhuṁ, vāyametha Jinorasāti.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato paṭisambhidāratanaṁ, catasso kho mahārāja paṭisambhidāyo atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti, imehi kho mahārāja catūhi paṭisambhidāratanehi samalaṅkato bhikkhu yaṁ yaṁ parisaṁ upasaṅkamati, yadi khattiyaparisaṁ, yadi brāhmaṇaparisaṁ, yadi gahapatiparisaṁ, yadi samaṇaparisaṁ, visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto abhīru acchambhī anutrāsī vigatalomahaṁso parisaṁ upasaṅkamati.

Yathā mahārāja yodho saṅgāmasūro sannaddhapañcāvudho acchambhito[1] saṅgāmaṁ otarati, sace amittā dūre bhavissanti usunā pātayissāmi, tato orato bhavissanti sattiyā paharissāmi, tato orato bhavissanti kaṇayena paharissāmi, upagataṁ santaṁ maṇḍalaggena dvidhā chindissāmi, kāyūpagataṁ churikāya vinivijjhissāmīti[2], evameva kho mahārāja catupaṭisambhidāratanamaṇḍito bhikkhu acchambhito parisaṁ upasaṅkamati, yo koci maṁ atthapaṭisambhide pañhaṁ pucchissati, tassa atthena atthaṁ kathayissāmi, kāraṇena kāraṇaṁ kathayissāmi, hetunā hetuṁ kathayissāmi, nayena nayaṁ kathayissāmi, nissaṁsayaṁ karissāmi, vimatiṁ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

Yo koci maṁ dhammapaṭisambhide pañhaṁ pucchissati, tassa dhammena dhammaṁ kathayissāmi, amatena amataṁ kathayissāmi, asaṅkhatena asaṅkhataṁ kathayissāmi, nibbānena nibbānaṁ kathayissāmi, suññatena suññataṁ kathayissāmi, animittena animittaṁ kathayissāmi, appaṇihitena appaṇihitaṁ kathayissāmi, anejena anejaṁ kathayissāmi, nissaṁsayaṁ karissāmi, vimatiṁ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

---

1. Asambhīto (Sī, I)
2. Vijjhissāmīti (Sī)

Yo koci maṁ niruttipaṭisambhide pañhaṁ pucchissati, tassa niruttiyā niruttiṁ kathayissāmi, padena padaṁ kathayissāmi, anupadena anupadaṁ kathayissāni, akkharena akkharaṁ kathayissāmi, sandhiyā sandhiṁ kathayissāmi, byañjanena byañjanaṁ kathayissāmi, anubyañjanena anubyañjanaṁ kathayissāmi, vaṇṇena vaṇṇaṁ kathayissāmi, sarena saraṁ kathayissāmi, paññattiyā paññattiṁ kathayissāmi, vohārena vohāraṁ kathayissāmi, nissaṁsayaṁ karissāmi, vimatiṁ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

Yo koci maṁ paṭibhānapaṭisambhide pañhaṁ pucchissati, tassa paṭibhānena paṭibhānaṁ kathayissāmi, opammena opammaṁ kathayissāmi, lakkhaṇena lakkhaṇaṁ kathayissāmi, rasena rasaṁ kathayissāmi, nissaṁsayaṁ karissāmi, vimatiṁ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇenāti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato paṭisambhidāratanan"ti.

Paṭisambhidā kiṇitvāna, ñāṇena phassayeyya yo.
Acchambhito anubbiggo, atirocati sadevaketi.

Katamaṁ mahārāja Bhagavato bojjhaṅgaratanaṁ. Sattime mahārāja bojjhaṅgā, satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyasambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo samādhisambojjhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo, imehi kho mahārāja sattahi bojjhaṅgaratanehi paṭimaṇḍito bhikkhu sabbaṁ tamaṁ abhibhuyya sadevakaṁ lokaṁ obhāseti pabhāseti ālokaṁ janeti, idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato bojjhaṅgaratanan"ti.

Bojjhaṅgaratanamālassa, uṭṭhahanti[1] sadevakā.
Kammena taṁ kiṇitvāna, ratanaṁ vo piḷandhathāti.

Bhante Nāgasena katamaṁ Buddhassa Bhagavato sabbāpaṇanti. Sabbāpaṇaṁ kho mahārāja Bhagavato navaṅgaṁ Buddhavacanaṁ sārīrikāni pāribhogikāni cetiyāni saṁgharatanañca, sabbāpaṇe mahārāja Bhagavatā jātisampatti pasāritā, bhogasampatti pasāritā, āyusampatti pasāritā, ārogyasampatti pasāritā, vaṇṇasampatti pasāritā, paññāsampatti pasāritā, mānusikasampatti pasāritā, dibbasampatti pasāritā,

1. Upaṭṭhahanti (Ka), udikkhanti (Syā)

nibbānasampatti pasāritā. Tattha ye taṁ taṁ sampattiṁ icchanti, te kammamūlaṁ datvā patthitapatthitaṁ sampattiṁ kiṇanti, keci sīlasamādānena kiṇanti, keci uposathakammena kiṇanti, appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Yathā mahārāja āpaṇikassa āpaṇe tilamuggamāse parittakenapi taṇḍulamuggamāsena appakenapi mūlena upādāyupādāya gaṇhanti. Evameva kho mahārāja Bhagavato sabbāpaṇe appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Idaṁ vuccati mahārāja "Bhagavato sabbapaṇan"ti.

Āyu arogatā vaṇṇaṁ, saggaṁ uccākulīnatā.
Asaṅkhatañca amataṁ, atthi sabbāpaṇe Jine.

Appena bahukenāpi, kammamūlena gayhati.
Kiṇitvā saddhāmūlena, samiddhā hotha bhikkhavoti.

Bhagavato kho mahārāja dhammanagare evarūpā janā paṭivasanti, suttantikā venayikā ābhidhammikā dhammakathikā Jātakabhāṇakā Dīghabhāṇakā Majjhimabhāṇakā Saṁyuttabhāṇakā Aṅguttarabhāṇakā Khuddakabhāṇakā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā bojjhaṅgabhāvanāratā vipassakā sadatthamanuyuttā āraññikā rukkhamūlikā abbhokāsikā palālapuñjikā sosānikā nesajjikā paṭipannakā phalaṭṭhā sekkhā phalasamaṅgino sotāpannā sakadāgāmino anāgāmino arahanto tevijjā chaḷabhiññā iddhimanto paññāya pāramiṁgatā satipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipā-da-
indriyabalabojjhaṅgamaggavarajhānavimokkharūpārūpasantasukhasamāpatti kusalā, tehi arahantehi ākulaṁ samākulaṁ ākiṇṇaṁ samākiṇṇaṁ naḷavanasaravanamiva dhammanagaraṁ ahosi.
Bhavatīha—

Vītarāgā vītadosā, vītamohā anāsavā.
Vītataṇhā anādānā, dhammanagare vasanti te.

Āraññikā dhutadharā, jhāyino lūkhacīvarā.
Vivekābhiratā dhīrā, dhammanagare vasanti te.

Nesajjikā santhatikā, athopi ṭhānacaṅkamā.
Paṁsukūladharā sabbe, dhammanagare vasanti te.

Ticīvaradharā santā, cammakhaṇḍacatutthakā.
Ratā ekāsane viññū, dhammanagare vasanti te.

Appicchā nipakā dhīrā, appāhārā alolupā.
Lābhālābhena santuṭṭhā, dhammanagare vasanti te.

Jhāyī jhānaratā dhīrā, santacittā samāhitā.
Ākiñcaññaṁ patthayānā, dhammanagare vasanti te.

Paṭipannā phalaṭṭhā ca, sekkhā phalasamaṅgino.
Āsīsakā[1] uttamatthaṁ, dhammanagare vasanti te.

Sotāpannā ca vimalā, sakadāgāmino ca ye.
Anāgāmī ca arahanto, dhammanagare vasanti te.

Satipaṭṭhānakusalā, bojjhaṅgabhāvanāratā.
Vipassakā dhammadharā, dhammanagare vasanti te.

Iddhipādesu kusalā, samādhibhāvanāratā.
Sammappadhānānuyuttā, dhammanagare vasanti te.

Abhiññāpāramippattā, pettike gocare ratā.
Antalikkhamhi caraṇā, dhammanagare vasanti te.

Okkhittacakkhū mitabhāṇī, guttadvārā susaṁvutā.
Sudanto uttame damme[2], dhammanagare vasanti te.

Tevijjā chaḷabhiññā ca, iddhiyā pāramiṁ gatā.
Paññāya pāramippattā, dhammanagare vasanti teti.

Ye kho te mahārāja bhikkhū aparimitañāṇavaradharā asaṅgā atulaguṇā[3] atulayasā atulabalā atulatejā dhammacakkānuppavattakā paññāpāramiṁ gatā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"Dhammasenāpatino"**ti vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū iddhimanto adhigatappaṭisambhidāpattavesārajjā gaganacarā durāsadā duppasahā anālambacarā sasāgaramahidharapathavikampakā candasūriyaparimajjakā vikubbanādhiṭṭhānābhinīhārakusalā

1. Āsiṁsakā (Sī, I) 2. Dhamme (Sī, I) 3. Atuliyaguṇā (Sī, I, Ka)

iddhiyā pāramiṁ gatā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"purohitā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū dhutaṅgamanugatā appicchā santuṭṭhā viññattimanesanajigucchakā piṇḍāya sapadānacārino bhamarāva gandhamanughāyitvā pavisanti vivittakānanaṁ, kāye ca jīvite ca nirapekkhā arahattamanuppattā dhutaṅgaguṇe agganikkhittā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"akkhadassā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū parisuddhā vimalā nikkilesā cutūpapātakusalā dibbacakkhumhi pāramiṁ gatā, evarūpā kho mahāra bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"nagarajotakā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā sithiladhanitadīgharassagarukalahukakkharapariccheda-kusalā navaṅgasāsanadharā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"dhammarakkhā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū vinayaññū vinayakovidā ṭhānāṭṭhānakusalā[1] āpattānāpattigarūkalahukasatekiccha-atekicchavuṭṭhānadesanāniggahapaṭikamma-osāraṇanissāraṇapaṭisāraṇakusalā vinaye pāramiṁ gatā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"rūparakkhā"ti**[2] vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū vimuttivarakusumamālabaddhā varapavaramahagghaseṭṭhabhāvamanuppattā bahujanakantamabhipatthitā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"pupphāpaṇikā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū catusaccābhisamayappaṭividdhā diṭṭhasaccā viññātasāsanā catūsu sāmaññaphalesu tiṇṇavicikicchā paṭiladdhaphalasukhā aññesampi paṭipannānaṁ te phale saṁvibhajanti, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"phalāpaṇikā"ti** vuccanti.

---

1. Nidānapaṭhanakusalā (Sī, I), nidānavatthukusalā (Syā)
2. Rūpadakkhāti (Sī, Syā, I)

Ye pana te mahārāja bhikkhū sīlasaṁvaragandhamanulittā[1] anekavidhabahuguṇadharā kilesamaladuggandhavidhamakā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"gandhāpaṇikā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū dhammakāmā piyasamudāhārā abhidhamme abhivinaye uḷārapāmojjā araññagatāpi rukkhamūlagatāpi suññāgāragatāpi dhammavararasaṁ pivanti, kāyena vācāya manasā dhammavararasamogāḷhā adhimattapaṭibhānā dhammesu dhammesanappaṭipannā ito vā tato vā yattha yattha appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṁsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, tattha tattha gantvā taṁ taṁ kathārasaṁ pivanti, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"soṇḍā pipāsā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū pubbarattāpararattaṁ jāgariyānuyogamanuyuttā nisajjaṭṭhānacaṅkamehi rattindivaṁ vītināmenti, bhāvanānuyogamanuyuttā kilesapaṭibāhanāya sadatthappasutā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"nagaraguttikā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū navaṅgaṁ Buddhavacanaṁ atthato ca byañjanato ca nayato ca kāraṇato ca hetuto ca udāharaṇato ca vācenti anuvācenti bhāsanti anubhāsanti, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"dhammāpaṇikā"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū dhammaratanabhogena āgamapariyattisutabhogena bhogino dhanino niddiṭṭhasarabyañjanalakkhaṇappaṭivedhā viññū pharaṇā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"dhammaseṭṭhino"ti** vuccanti.

Ye pana te mahārāja bhikkhū uḷāradesanāpaṭivedhā pariciṇṇārammaṇavibhattiniddesā sikkhāguṇapāramippattā, evarūpā kho mahārāja bhikkhū Bhagavato dhammanagare **"vissutadhammikā"ti** vuccanti.

Evaṁ suvibhattaṁ kho mahārāja Bhagavato dhammanagaraṁ evaṁ sumāpitaṁ evaṁ suvihitaṁ evaṁ suparipūritaṁ evaṁ suvavatthāpitaṁ evaṁ surakkhitaṁ evaṁ sugopitaṁ

---

1. Sīlavarasugandhamanulittā (Sī, I)

evaṁ duppasayhaṁ paccatthikehi paccāmittehi, iminā mahārāja kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena ñātabbaṁ atthi so Bhagavāti.

"Yathāpi nagaraṁ disvā, suvibhattaṁ manoramaṁ.
Anumānena jānanti, vaḍḍhakissa mahattanaṁ.

Tatheva Lokanāthassa, disvā dhammapuraṁ varaṁ.
Anumānena jānanti, atthi so Bhagavā iti.

Anumānena jānanti, ūmiṁ disvāna sāgare.
Yathāyaṁ dissate ūmi, mahanto so bhavissati.

Tathā Buddhaṁ sokanudaṁ, sabbattha maparājitaṁ.
Taṇhakkhayamanupattaṁ, bhavasaṁsāramocanaṁ.

Anumānena ñātabbaṁ, ūmiṁ disvā sadevake.
Yathā dhammūmivipphāro, aggo Buddho bhavissati.

Anumānena jānanti, disvā accuggataṁ giriṁ.
Yathā accuggato eso, Himavā so bhavissati.

Tathā disvā dhammagiriṁ, sītībhūtaṁ nirūpadhiṁ.
Accuggataṁ Bhagavato, acalaṁ suppatiṭṭhitaṁ.

Anumānena ñātabbaṁ, disvāna dhammapabbataṁ.
Tathā hi so mahāvīro, aggo Buddho bhavissati.

Yathāpi gajarājassa, padaṁ disvāna mānusā.
Anumānena jānanti, mahā eso gajo iti.

Tatheva Buddhanāgassa, padaṁ disvā vibhāvino.
Anumānena jānanti, uḷāro so bhavissati.

Anumānena jānanti, bhīte disvāna kummige.
Migarājassa saddena, bhītāme kummigā iti.

Tatheva titthiye disvā, vitthate bhītamānase.
Anumānena ñātabbaṁ, Dhammarājena gajjitaṁ.

Nibbutaṁ pathaviṁ disvā, haritapattaṁ mahodikaṁ.
Anumānena jānanti, mahāmeghena nibbutaṁ.

Tathevimaṁ janaṁ disvā, āmoditapamoditaṁ.
Anumānena ñātabbaṁ, dhammameghena tappitaṁ.

Laggaṁ disvā bhusaṁ paṅkaṁ, kalaladdagataṁ mahiṁ.
Anumānena jānanti, vārikkhandho mahā gato.

Tathevimaṁ janaṁ disvā, rajapaṅkasamohitaṁ.
Vahitaṁ dhammanadiyā, visaṭṭhaṁ dhammasāgare.

Dhammāmatagataṁ disvā, sadevakamimaṁ mahiṁ.
Anumānena ñātabbaṁ, dhammakkhandho mahā gato.

Anumānena jānanti, ghāyitvā gandhamuttamaṁ.
Yathāyaṁ vāyate gandho, hessanti pupphitā dumā.

Tathevāyaṁ sīlagandho, pavāyati sadevake.
Anumānena ñātabbaṁ, atthi Buddho anuttaro”ti.

Evarūpena kho mahārāja kāraṇasatena kāraṇasahassena hetusatena hetusahassena nayasatena nayasahassena opammasatena opammasahassena sakkā Buddhabalaṁ upadassayituṁ, yathā mahārāja dakkho mālākāro nānāpuppharāsimhā ācariyānusiṭṭhiyā paccattapurisakārena vicittaṁ mālāguṇarāsiṁ kareyya, evameva kho mahārāja so Bhagavā vicittapuppharāsi viya anantaguṇo appameyyaguṇo, ahametarahi Jinasāsane mālākāro viya pupphaganthako pubbakānaṁ ācariyānaṁ maggenapi mayhaṁ buddhibalenapi asaṅkhyeyyenapi kāraṇena anumānena Buddhabalaṁ dīpayissāmi, tvaṁ panettha chandaṁ janehi savanāyāti.

Dukkaraṁ bhante Nāgasena aññesaṁ evarūpena kāraṇena anumānena Buddhabalaṁ upadassayituṁ, nibbutosmi bhante Nāgasena tumhākaṁ paramavicittena pañhaveyyākaraṇenāti.

Anumānapañho paṭhamo.

2. Dhutaṅgapañha

"Passatāraññake bhikkhū, ajjhogāḷhe dhute guṇe.
Puna passati gihī rājā, anāgāmiphale ṭhite.

Ubhopi te viloketvā, uppajji saṁsayo mahā.
Bujjheyya ce gihī dhamme, dhutaṅgaṁ nipphalaṁ siyā.

Paravādivādamathanaṁ, nipuṇaṁ piṭakattaye.
Handa pucche kathiseṭṭhaṁ, so me kaṅkhaṁ vinessatī"ti.

Atha kho Milindo rājā yenāyasmā Nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā ayasmantaṁ Nāgasenaṁ abhivādetvā ekamantaṁ nisīdi, ekamantaṁ nisinno kho Milindo rājā āyasmantaṁ Nāgasenaṁ etadavoca "bhante Nāgasena atthi koci gihī agāriko kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṁ ajjhāvasanto Kāsikacandanaṁ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṁ dhārayanto jātarūparajataṁ sādiyanto maṇimuttākañcanavicittamoḷibaddho yena santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikatan"ti.

Na mahārāja ekaññeva sataṁ na dve satāni na tīṇi cattāri pañca satāni na sahassaṁ na satasahassaṁ na koṭisataṁ na koṭisahassaṁ na koṭisatasahassaṁ, tiṭṭhatu mahārāja dasannaṁ vīsatiyā satassa sahassassa abhisamayo, katamena te pariyāyena anuyogaṁ dammīti.

Tvamevetaṁ brūhīti. Tenahi te mahārāja kathayissāmi satena vā sahassena vā satasahassena vā koṭiyā vā koṭisatena vā koṭisahassena vā koṭisatasahassena vā, yā kāci navaṅge Buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutavaraṅgaguṇanissitā[1] kathā, tā sabbā idha samosarissanti. Yathā mahārāja ninnunnatasamavisamathalāthaladesabhāge abhivuṭṭhaṁ udakaṁ, sabbaṁ taṁ tato vinigaḷitvā mahodadhiṁ sāgaraṁ samosarati. Evameva kho mahārāja sampādake sati yā kāci navaṅge Buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutaṅgaguṇadharanissitā kathā, tā sabbā idha samosarissanti.

---

1. Dhutaṅgaguṇadharanissitā (Ka)

Mayhampettha mahārāja paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṁ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati. Yathā mahārāja kusalo lekhācariyo anusiṭṭho lekhaṁ osārento attano byattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanena lekhaṁ paripūreti, evaṁ sā lekhā samattā paripuṇṇā anūnikā bhavissati. Evameva mayhampettha paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṁ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati.

Nagare mahārāja Sāvatthiyā pañcakoṭimattā ariyasāvakā Bhagavato upāsaka-upāsikāyo sattapaṇṇāsasahassāni tīṇi ca satasahassāni anāgāmiphale patiṭṭhitā, te sabbepi gihī yeva na pabbajitā. Puna tattheva Kaṇḍambamūle yamakapāṭihāriye vīsati pāṇakoṭiyo abhisamiṁsu, pana Cūḷarāhulovāde[1], Mahāmaṅgalasuttante, Samacittapariyāye, Parābhavasuttante, Purābhedasuttante, Kalahavivādasuttante, Cūḷabyūhasuttante, Mahābyūhasuttante, Tuvaṭakasuttante, Sāriputtasuttante gaṇanapathamatītānaṁ devatānaṁ dhammābhisamayo ahosi.

Nagare Rājagahe paññāsasahassāni tīṇi ca satasahassāni ariyasāvakā Bhagavato upāsaka-upāsikāyo, puna tattheva Dhanapālahatthināgadamane navuti pāṇakoṭiyo, Pārāyanasamāgame Pāsāṇakacetiye cuddasa pāṇakoṭiyo, puna Indasālaguhāyaṁ asīti devatākoṭiyo, puna Bārāṇasiyaṁ Isipatane Migadāye paṭhame dhammadesane aṭṭhārasa brahmakoṭiyo aparimāṇā ca devatāyo, puna Tāvatiṁsabhavane Paṇḍukambalasilāyaṁ abhidhammadesanāya asīti devatākoṭiyo, devorohaṇe Saṅkassanagaradvāre lokavivaraṇapāṭihāriye pasannānaṁ naramarūnaṁ tiṁsa koṭiyo abhisamiṁsu.

Puna Sakkesu Kapilavatthusmiṁ Nigrodhārāme Buddhavaṁsadesanāya Mahāsamayasuttantadesanāya ca gaṇanapathamatītānaṁ devatānaṁ dhammābhisamayo

---

1. Mahārāhulovāde (Sī, I)

ahosi. Puna Sumanamālākārasamāgame, Garahadinnasamāgame, Ānandaseṭṭhisamāgame, Jambukājīvakasamāgame, Maṇḍukadevaputtasamāgame, Maṭṭhakuṇḍalidevaputtasamāgame, Sulasānagarasobhinisamāgame, Sirimānagarasobhinisamāgame, Pesakāradhītusamāgame, Cūḷasubhaddāsamāgame, Sāketabrāhmaṇassa āḷāhanadassanasamāgame, Sūnāparantakasamāgame, Sakkapañhasamāgame, Tirokuṭṭasamāgame[1], Ratanasuttasamāgame paccekaṁ caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi, yāvatā mahārāja Bhagavā loke aṭṭhāsi, tāva tīsu maṇḍalesu soḷasasu mahājanapadesu yattha yattha Bhagavā vihāsi, tattha tattha yebhuyyana dve tayo cattāro pañca sataṁ sahassaṁ satasahassaṁ devā ca manussā ca santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikariṁsu. Ye te mahārāja devā gihī yeva na te pabbajitā, etāni ceva mahārāja aññāni ca anekāni devatākoṭisatasahassāni gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikariṁsūti.

Yadi bhante Nāgasena gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, atha imāni dhutaṅgāni kimatthaṁ sādhenti, tena kāraṇena dhutaṅgāni akiccakarāni honti. Yadi bhante Nāgasena vinā mantosadhehi byādhayo vūpasamanti, kiṁ vamanavirecanādinā sarīradubbalakaraṇena. Yadi muṭṭhīhi paṭisattuniggaho bhavati, kiṁ asisattisaradhanukodaṇḍalaguḷamuggarehi. Yadi gaṇṭhikuṭilasusirakaṇṭalatāsākhā ālambitvā rukkhamabhirūhanaṁ bhavati, kiṁ dīghadaḷhanisseṇipariyesanena, yadi thaṇḍilaseyyāya dhātusamatā bhavati, kiṁ sukhasamphassamahatimahāsirisayanapariyesanena. Yadi ekako sāsaṅkasappaṭibhayavisamakantārataraṇasamattho bhavati, kiṁ sannaddhasajjamahatimahāsatthapariyesanena. Yadi nadisaraṁ bāhunā tituṁ samattho bhavati, kiṁ dhuvasetunāvāpariyesanena. Yadi sakasantakena ghāsacchādanaṁ kātuṁ pahoti, kiṁ parūpasevanapiyasamullāpapacchāpuredhāvanena. Yadi akhātataḷāke udakaṁ labhati, kiṁ udapānataḷākapokkharaṇikhaṇanena. Evameva kho bhante Nāgasena yadi gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, kiṁ dhutaguṇavarasamādiyanenāti.

---

1. Tirokuḍḍasamāgame (Sī, I)

Aṭṭhavīsati kho panime mahārāja dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā, yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabuddhānaṁ pihayitāni patthitāni. Katame aṭṭhavīsati, idha mahārāja dhutaṅgaṁ suddhājīvaṁ sukhaphalaṁ anavajjaṁ na paradukkhāpanaṁ abhayaṁ asampīḷanaṁ ekantavaḍḍhikaṁ aparihāniyaṁ amāyaṁ ārakkhā patthitadadaṁ sabbasattadamanaṁ saṁvarahitaṁ patirūpaṁ anissitaṁ vippamuttaṁ rāgakkhayaṁ dosakkhayaṁ mohakkhayaṁ mānappahānaṁ kuvitakkacchedanaṁ kaṅkhāvitaraṇaṁ kosajjaviddhaṁsanaṁ aratippahānaṁ khamanaṁ atulaṁ appamāṇaṁ sabbadukkhakkhayagamanaṁ, ime kho mahārāja aṭṭhavīsati dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabuddhānaṁ pihayitāni patthitāni.

Ye kho te mahārāja dhutaguṇe sammā upasevanti, te aṭṭhārasahi guṇehi samupetā bhavanti. Katamehi aṭṭhārasahi, ācāro tesaṁ suvisuddho bhoti, paṭipadā supūritā hoti, kāyikaṁ vācasikaṁ surakkhitaṁ hoti, manosamācāro suvisuddho hoti, vīriyaṁ supaggahitaṁ hoti, bhayaṁ vūpasammati, attānudiṭṭhibyapagatā hoti, āghāto uparato hoti, mettā upaṭṭhitā hoti, āhāro pariññāto hoti, sabbasattānaṁ garukato hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyamanuyutto hoti, aniketo hoti, yattha phāsu tattha vihārī hoti, pāpajegucchī hoti, vivekārāmo hoti, satataṁ appamatto hoti, ye te mahārāja dhutaguṇe sammā upasevanti, te imehi aṭṭhārasahi guṇehi samupetā bhavanti.

Dasa ime mahārāja puggalā dhutaguṇārahā. Katame dasa, saddho hoti hirimā dhitimā akuho atthavasī alolo sikkhākāmo daḷhasamādāno anujjhānabahulo mettāvihārī, ime kho mahārāja dasa puggalā dhutaguṇārahā.

Ye te mahārāja gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, sabbe te purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattha cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti.

Yathā mahārāja kusalo issāso antevāsike paṭhamaṁ tāva upāsanasālāyaṁ cāpabhedacāpāropanaggahaṇamuṭṭhippaṭipīḷana-aṅgulivināmanapādaṭhapanasaraggahaṇasannahana-ākaḍḍhanasandhāraṇalakkhaniyamanakhipane tiṇapurisakachakaṇa[1] tiṇapalālamattikāpuñjaphalakalakkhavedhe anusikkhāpetvā rañño santike upāsanaṁ ārādhayitvā ājaññarathagajaturaṅgadhanadhañña-hiraññasuvaṇṇadāsidāsabhariyagāmavaraṁ labhati. Evameva kho mahārāja ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattheva cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti. Na mahārāja dhutaguṇesu pubbāsevanaṁ vinā ekissā yeva jātiyā arahattaṁ sacchikiriyā hoti, uttamena pana vīriyena uttamāya paṭipattiyā tathārūpena ācariyena kalyāṇamittena arahattaṁ sacchikiriyā hoti.

Yathā vā pana mahārāja bhisakko sallakatto ācariyaṁ dhanena vā vattappaṭipattiyā vā ārādhetvā satthaggahaṇachedanalekhanavedhanasalluddharaṇavaṇa dhovana sosanabhesajjā nulimpanavamanavirecanānuvāsanakiriyamanusikkhitvā vijjāsu katasikkho katūpāsano katahattho āture upasaṅkamati tikicchāya. Evameva kho mahārāja ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattheva cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṁ paramatthaṁ nibbānaṁ sacchikaronti, na mahārāja dhutaguṇehi avisuddhānaṁ dhammābhisamayo hoti.

Yathā mahārāja udakassa asecanena bījānaṁ avirūhanaṁ hoti, evameva kho mahārāja dhutaguṇehi avisuddhānaṁ dhammābhisamayo na hoti.

Yathā vā pana mahārāja akatakusalānaṁ akatakalyāṇānaṁ sugatigamanaṁ na hoti, evameva kho mahārāja dhutaguṇehi avisuddhānaṁ dhammābhisamayo na hoti.

---

1. Chaṇaka (Sī, I)

Pathavisamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ patiṭṭhānaṭṭhena.

Āposamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesamaladhovanaṭṭhena.

Tejosamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesavanajjhāpanaṭṭhena.

Vāyosamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesamalarajopavāhanaṭṭhena.

Agadasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesabyādhivūpasamanaṭṭhena.

Amatasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesavisanāsanaṭṭnena.

Khettasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbasāmaññaguṇasassavirūhanaṭṭhena.

Manoharasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ patthiticchitasabbasampattivaradadaṭṭhena.

Nāvāsamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ saṁsāramahaṇṇavapāragamanaṭṭhena.

Bhīruttāṇasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ jarāmaraṇabhītānaṁ assāsakaraṇaṭṭhena.

Mātusamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kilesadukkhappaṭipīḷitānaṁ anuggāhakaṭṭhena.

Pitusamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kusalavaḍḍhikāmānaṁ sabbasāmaññaguṇajanakaṭṭhena.

Mittasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbasāmaññaguṇapariyesana-avisaṁvādakaṭṭhena.

Padumasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbakilesamalehi anupalittaṭṭhena.

Catujjātiyavaragandhasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kilesaduggandhapaṭivinodanaṭṭhena.

Girirājavarasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ aṭṭhalokadhammavātehi akampiyaṭṭhena.

Ākāsasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbattha gahaṇāpagata-uruvisaṭavitthatamahantaṭṭhena.

Nadīsamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kilesamalapavāhanaṭṭhena.

Sudesakasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ jātikantārakilesavanagahananittharaṇaṭṭhena.

Mahāsatthavāhasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ sabbabhayasuññakhema-abhayavarapavaranibbānanagarasampāpanaṭṭhena.

Sumajjitavimalādāsasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ saṅkhārānaṁ sabhāvadassanaṭṭhena.

Phalakasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kilesalaguḷasarasattipaṭibāhanaṭṭhena.

Chattasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ kilesavassatividhaggisantāpātapapaṭibāhanaṭṭhena.

Candasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ pihayitapatthitaṭṭhena.

Sūriyasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ mohatamatimiranāsanaṭṭhena.

Sāgarasamaṁ mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ anekavidhasāmaññaguṇavararatanuṭṭhānaṭṭhena, aparimita-asaṅkhyeyya-appameyyaṭṭhena ca.

Evaṁ kho mahārāja dhutaguṇaṁ visuddhikāmānaṁ bahūpakāraṁ sabbadarathapariḷāhanudaṁ aratinudaṁ bhayanudaṁ bhavanudaṁ khīlanudaṁ malanudaṁ sokanudaṁ dukkhanudaṁ rāganudaṁ dosanudaṁ mohanudaṁ mānanudaṁ diṭṭhinudaṁ sabbākusaladhammanudaṁ yasāvahaṁ hitāvahaṁ sukhāvahaṁ phāsukaraṁ pītikaraṁ yogakkhemakaraṁ anavajjaṁ iṭṭhasukhavipākaṁ guṇarāsiguṇapuñja aparimita-asaṅkhyeyya appameyyaguṇaṁ varaṁ pavaraṁ aggaṁ.

Yathā mahārāja manussā upatthambhavasena bhojanaṁ upasevanti, hitavasena bhesajjaṁ upasevanti, upakāravasena mittaṁ upasevanti, tāraṇavasena nāvaṁ upasevanti, sugandhavasena mālāgandhaṁ upasevanti, abhayavasena bhīruttāṇaṁ upasevanti, patiṭṭhāvasena[1] pathaviṁ upasevanti, sippavasena ācariyaṁ upasevanti, yasavasena rājānaṁ upasevanti, kāmadadavasena maṇiratanaṁ upasevanti. Evameva kho mahārāja sabbasāmaññaguṇadadavasena ariyā dhutaguṇaṁ upasevanti.

Yathā vā pana mahārāja udakaṁ bījavirūhanāya, aggi jhāpanāya, āhāro balāharaṇāya, latā bandhanāya, satthaṁ chedanāya, pānīyaṁ pipāsāvinayanāya, nidhi assāsakaraṇāya, nāvā tīrasampāpanāya, bhesajjaṁ byādhivūpasamanāya, yānaṁ sukhagamanāya, bhīruttāṇaṁ bhayavinodanāya, rājā ārakkhatthāya, phalakaṁ daṇḍaleḍḍulaguḷasarasattipaṭibāhanāya, ācariyo anusāsanāya, mātā posanāya, ādāso olokanāya, alaṅkāro sobhanāya, vatthaṁ paṭicchādanāya, nisseṇī ārohanāya, tulā visamavikkhepanāya[2], mantaṁ parijappanāya, āvudhaṁ tajjanīyapaṭibāhanāya, padīpo andhakāravidhamanāya, vāto pariḷāhanibbāpanāya, sippaṁ vuttinipphādanāya, agadaṁ jīvitarakkhaṇāya, ākaro ratanuppādanāya, ratanaṁ alaṅkarāya, āṇā anatikkamanāya, issariyaṁ vasavattanāya. Evameva kho mahārāja dhutaguṇaṁ sāmaññabījavirūhanāya, kilesamalajhāpanāya, iddhibalāharaṇāya, satisaṁvaranibandhanāya, vimativicikicchāsamucchedanāya, taṇhāpipāsāvinayanāya, abhisamaya-assāsakaraṇāya, caturoghanittharaṇāya, kilesabyādhivūpasamāya, nibbānasukhappaṭilābhāya, jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsabhayavino danāya, sāmaññaguṇaparirakkhaṇāya, aratikuvitakkapaṭibāhanāya, sakalasāmaññatthānusāsanāya, sabbasāmaññaguṇaposanāya, samathavipassanāmaggaphalanibbānadassanāya, sakalalokathutathomitamahatimahāsobhanakaraṇāya, sabbāpāyapidahanāya, sāmaññatthaselasikharamuddhani abhirūhanāya, vaṅkakuṭilavisamacittavikkhepanāya[3], sevitabbāsevitabbadhamme sādhusajjhāyakaraṇāya,

1. Patiṭṭhānavasena (Ka) 2. Nikkhepanāya (Sī, I) 3. Cittanikkhepanāya (Sī, I)

sabbakilesapaṭisattutajjanāya, avijjandhakāravidhamanāya, tividhaggisantāpapariḷāhanibbāpanāya, saṇhasukhumasantasamāpattinipphādanāya, sakalasāmaññaguṇaparirakkhaṇāya, bojjhaṅgavararatanuppādanāya, yogijanālaṅkaraṇāya, anavajjanipuṇasukhumasantisukhamanatikkamanāya, sakalasāmaññaariyadhammavasavattanāya. Iti mahārāja imesaṁ guṇānaṁ adhigamāya yadidaṁ ekamekaṁ dhutaguṇaṁ, evaṁ mahārāja atuliyaṁ dhutaguṇaṁ appameyyaṁ asamaṁ appaṭisamaṁ appaṭibhāgaṁ appaṭiseṭṭhaṁ uttaraṁ seṭṭhaṁ visiṭṭhaṁ adhikaṁ āyataṁ puthulaṁ visaṭaṁ vitthataṁ garukaṁ bhāriyaṁ mahantaṁ.

Yo kho mahārāja puggalo pāpiccho icchāpakato kuhako luddho odariko lābhakāmo yasakāmo kittikāmo ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo dhutaṅgaṁ[1] samādiyati, so diguṇaṁ daṇḍamāpajjati, sabbaguṇaghātamāpajjati, diṭṭhadhammikaṁ hīḷanaṁ khīḷanaṁ garahanaṁ upaṇḍanaṁ khipanaṁ asambhogaṁ nissāraṇaṁ nicchubhanaṁ pavāhanaṁ pabbājanaṁ paṭilabhati, samparāyepi satayojanike Avīcimahāniraye uṇhakaṭṭhitatattasantatta-accijālāmālake anekavassakoṭisatasahassāni uddhamadho tiriyaṁ pheṇuddehakaṁ samparivattakaṁ paccati, tato muccitvā[2] kisapharusakāḷaṅgapaccaṅgo sūnuddhumātasusiruttamaṅgo[3] chāto pipāsito visamabhīmarūpavaṇṇo bhaggakaṇṇasoto ummīlitanimīlitanettanayano arugattapakkagatto pulavākiṇṇasabbakāyo vātamukhe jalamāno viya aggikkhandho anto jalamāno pajjalamāno atāṇo asaraṇo āruṇṇaruṇṇakāruññaravaṁ paridevamāno Nijjhāmataṇhiko samaṇamahāpeto hutvā āhiṇḍamāno mahiyā aṭṭassaraṁ karoti.

Yathā mahārāja koci ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko khattiyābhisekena abhisiñcati, so labhati hatthacchedaṁ pādacchedaṁ hatthapādacchedaṁ kaṇṇacchedaṁ nāsacchedaṁ kaṇṇanāsacchedaṁ bilaṅgathālikaṁ saṅkhamuṇḍikaṁ rāhumukhaṁ jotimālikaṁ hatthapajjotikaṁ erakavattikaṁ cīrakavāsikaṁ eṇeyyakaṁ baḷisamaṁsikaṁ kahāpaṇakaṁ khārāpatacchikaṁ palighaparivattikaṁ palālapīṭhakaṁ tattena

1. Tadhuguṇaṁ (Ka) evamuparipi.
2. Muñcitvā (Ka)
3. Sūnuddhumātasūcimukhapamāṇasusiruttamaṅgo (Sī, I)

kelena osiñcanaṁ sunakhehi khādāpanaṁ jīvasūlāropanaṁ asinā sīsacchedaṁ anekavihitampi kammakāraṇaṁ anubhavati, kiṁ kāraṇā ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko mahante issariye ṭhāne attānaṁ ṭhapesim, velaṁ ghātesi, evameva kho mahārāja yo koci puggalo pāpiccho -pa- mahiyā aṭṭassaraṁ karoti.

Yo pana mahārāja puggalo yutto patto anucchaviko araho patirūpo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho āraddhavīriyo pahitatto asaṭho amāyo anodariko alābhakāmo ayasakāmo akittikāmo saddho saddhāpabbajito jarāmaraṇā muccitukāmo "sāsanaṁ paggaṇhissāmī"ti dhutaṅgaṁ samādiyati, so diguṇaṁ pūjaṁ arahati devānañca piyo hoti manāpo pihayito patthito, jātisumanamallikādīnaṁ viya pupphaṁ nahātānulittassa, jighacchitassa viya paṇītabhojanaṁ, pipāsitassa viya sītalavimalasurabhipānīyaṁ, visagatassa viya osadhavaraṁ, sīghagamanakāmassa viya ājaññarathavaruttamaṁ, atthakāmassa viya manoharamaṇiratanaṁ, abhisiñcitukāmassa viya paṇḍaravimalasetacchattaṁ, dhammakāmassa viya arahattaphalādhigamamanuttaraṁ. Tassa cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṁ gacchanti, cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṁ gacchati, samathavipassānā adhigacchati, adhigamappaṭipatti pariṇamati, cattāri sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidā tisso vijjā chaḷabhiññā kevalo ca samaṇadhammo sabbe tassādheyyā honti, vimuttipaṇḍaravimalasetacchattena abhisiñcati.

Yathā mahārāja rañño khattiyassa abhijātakulakulīnassa khattiyābhisekena abhisittassa paricaranti saraṭṭhanegamajānapadabhaṭabalā[1] aṭṭhattiṁsā ca rājaparisā naṭanaccakā mukhamaṅgalikā sotthivācakā samaṇabrāhmaṇasabbapāsaṇḍagaṇā abhigacchanti, yaṁ kiñci pathaviyā paṭṭanaratanākaranagarasuṅkaṭṭhānaverajjakachejjabhejjajanamanusāsanaṁ sabbattha sāmiko bhavati, evameva kho mahārāja yo koci puggalo yutto patto -pa- vimuttipaṇḍaravimalasetacchattena abhisiñcati.

---

1. Balatthā (Sī, I)

Terasimāni mahārāja dhutaṅgāni, yehi suddhikato nibbānamahāsamuddaṁ pavisitvā bahuvidhaṁ dhammakīḷamabhikīḷati, rūpārūpa-aṭṭhasamāpattiyo vaḷañjeti, iddhividhaṁ dibbasotadhātuṁ paracittavijānanaṁ pubbenivāsānussatiṁ dibbacakkhuṁ sabbāsavakkhayañca pāpuṇāti. Kateme terasa, paṁsukūlikaṅgaṁ tecīvarikaṅgaṁ piṇḍapātikaṅgaṁ sapadānacārikaṅgaṁ ekāsanikaṅgaṁ pattapiṇḍikaṅgaṁ khalupacchābhattikaṅgaṁ āraññikaṅgaṁ rukkhamūlikaṅgaṁ abbhokāsikaṅgaṁ sosānikaṅgaṁ yathāsanthatikaṅgaṁ nesajjikaṅgaṁ, imehi kho mahārāja terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṁ sāmaññaṁ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

Yathā mahārāja sadhano nāviko paṭṭane suṭṭhu katasuṅko mahāsamuddaṁ pavisitvā vaṅgaṁ takkolaṁ cīnaṁ sovīraṁ suraṭṭhaṁ Alasandaṁ kolapaṭṭanaṁ suvaṇṇabhūmiṁ gacchati aññampi yaṁ kiñci nāvāsañcaraṇaṁ. Evameva kho mahārāja imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṁ sāmaññaṁ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

Yathā mahārāja kassako paṭhamaṁ khettadosaṁ tiṇakaṭṭhapāsāṇaṁ apanetvā kasitvā vapitvā sammā udakaṁ pavesetvā rakkhitvā gopetvā lavanamaddanena bahudhaññako hoti, tassādheyyā bhavanti ye keci adhanā kapaṇā daliddā duggatajanā. Evameva kho mahārāja imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi -pa- kevalā santā sukhā samāpattiyo.

Yathā vā pana mahārāja khattiyo muddhāvasitto abhijātakulīno chejjabhejjajanamanusāsane issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca mahāpathavī tassādheyyā hoti. Evameva kho mahārāja imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi Jinasāsanavare issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca samaṇaguṇā tassādheyyā honti.

Nanu mahārāja * therā Upaseno Vaṅgantaputto sallekhadhutaguṇe paripūrakāritāya anādiyitvā Sāvatthiyā saṁghassa katikaṁ sapariso naradammasārathiṁ paṭisallānagataṁ upasaṅkamitvā Bhagavato pāde sirasāvanditvā ekamantaṁ nisīdi, Bhagavā ca taṁ suvinītaṁ parisaṁ oloketvā haṭṭhatuṭṭho pamudito udaggo parisāya saddhiṁ sallāpaṁ sallapitvā asambhinnena brahmassarena etadavoca "pāsādikā kho pana tyāyaṁ Upasena parisā, kathaṁ tvaṁ Upasena parisaṁ vinesī"ti. Sopi sabbaññunā Dasabalena devātidevena puṭṭho yathābhūtasabhāvaguṇavasena Bhagavantaṁ etadavoca—

Yo koci maṁ bhante upasaṅkamitvā pabbajjaṁ vā nissayaṁ vā yācati, tamahaṁ evaṁ vadāmi "ahaṁ kho āvuso āraññiko piṇḍapātiko paṁsukūliko tecīvariko. Sace tvampi āraññiko bhavissasi piṇḍapātiko paṁsukūliko tecīvariko, evāhaṁ taṁ pabbājessāmi nissayaṁ dassāmī"ti, sace so me bhante paṭissuṇitvā nandati oramati, evāhaṁ taṁ pabbājemi nissayaṁ demi, sace na nandati na oramati, na taṁ pabbājemi, na nissayaṁ demi, evāhaṁ bhante parisaṁ vinemīti. Evaṁ kho[1] mahārāja dhutaguṇavarasamādiṇṇo Jinasāsanavare issaro hoti. Vasavattī sāmiko icchākaraṇo, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

Yathā mahārāja padumaṁ abhivuddhaparisuddha-udiccajātippabhavaṁ siniddhaṁ mudu lobhanīyaṁ sugandhaṁ piyaṁ patthitaṁ pasatthaṁ jalakaddamamanupalittaṁ aṇupattakesarakaṇṇikābhimaṇḍitaṁ bhamaragaṇasevitaṁ sītalasalilasaṁvaddhaṁ, evameva kho mahārāja imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi ariyasāvako tiṁsaguṇavarehi samupeto hoti.

Katamehi tiṁsaguṇavarehi, siniddhamudumaddavamettacitto hoti, ghātitahatavihatakileso hoti, hatanihatamānadabbo hoti, acaladaḷhaniviṭṭhanibbematikasaddho hoti, paripuṇṇapīṇitapahaṭṭhalobhanīyasantasukhasamāpattilābhī hoti, sīlavarapavara-asamasucigandhaparibhāvito hoti, devamanussānaṁ piyo hoti manāpo, khīṇāsava-ariyavarapuggalapatthito, devamanussānaṁ vanditapūjito, budhavibudhapaṇḍitajānānaṁ

---

* Vi 1. 336 piṭṭhe.

1. Evampi (Ka)

thutathavitathomitapasattho, idha vā huraṁ vā lokena anupalitto, appathokavajjepi[1] bhayadassāvī, vipulavarasampattikāmānaṁ maggaphalavaratthasādhano, āyācitavipulapaṇītapaccayabhāgī, aniketasayano, jhānajjhositatappavaravihārī, vijaṭitakilesajālavatthu, bhinnabhaggasaṅkuṭitasañchinnagatinīvaraṇo, akuppadhammo, abhinītavāso, anavajjabhogī, gativimutto, uttiṇṇasabbavicikiccho, vimuttijjhositattho[2], diṭṭhadhammo, acaladaḷhabhīruttāṇamupagato, samucchinnānusayo, sabbāsavakkhayaṁ patto, santasukhasamāpattivihārabahulo, sabbasamaṇaguṇasamupeto, imehi tiṁsaguṇavarehi samupeto hoti.

Nanu mahārāja thero Sāriputto dasasahassilokadhātuyā aggapuriso ṭhapetvā Dasabalaṁ lokācariyaṁ, sopi aparimitamasaṅkhyeyyakappe samācitakusalamūlo[3] brāhmaṇakulakulīno manāpikaṁ kāmaratiṁ anekasatasaṅkhaṁ dhanavarañca ohāya Jinasāsane pabbajitvā imehi terasahi dhutaguṇehi kāyavacīcittaṁ damayitvā ajjetarahi anantaguṇasamannāgato Gotamassa Bhagavato sāsanavare dhammacakkamanuppavattako jāto. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena ekaṅguttaranikāyavaralañchake—

> * "Nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṁ Tathāgatena anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattitaṁ sammadeva anuppavatteti, yathayidaṁ bhikkhave Sāriputto, Sāriputto bhikkhave Tathāgatena anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattitaṁ sammadeva anuppavattetī"ti.

Sādhu bhante Nāgasena, yaṁ kiñci navaṅgaṁ Buddhavacanaṁ, yā ca lokuttarā kiriyā, yā ca loke adhigamavipulavarasampattiyo, sabbaṁ taṁ terasasu dhutaguṇesu samodhānopagata[4]nti.

Dhutaṅgapañho dutiyo.

Anumānavaggo catuttho.

---

1. Appasāvajjepi (Ka)
2. Vimuttijjhāsitatto (Sī, I)
3. Samāciṇṇakusalamūlo (Ka)
4. Samodhānetabbaṁ (Ka)

* Aṁ 1. 23 piṭṭhe.

6. Opammakathāpañha

Mātikā

Bhante Nāgasena katihaṅgehi samannāgato bhikkhu arahattaṁ sacchikarotīti.

Idha mahārāja arahattaṁ sacchikātukāmena bhikkhunā—

Gadrabhassa[1] ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Kukkuṭassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Kalandakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Dīpiniyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Dīpikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Kummassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Vaṁsassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Cāpassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Vāyasassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Lābulatāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Bījassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Sālakalyāṇikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Nāvālagganakassa[2] dve aṅgāni gahetabbāni.

---

1. Ghorassarassa (Sī, Syā, I)

2. Nāvālaganakassa (Sī, I)

Kūpassa[1] ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Kammakārassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Samuddassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Samuddavaggo dutiyo.

Pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbāni.

Āpassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Tejassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Vāyussa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Candassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Sūriyassa satta aṅgāni gahetabbāni.

Sakkassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Pathavīvaggo tatiyo.

Upacikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Biḷārassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Undūrassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Vicchikassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Nakulassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbāni.

---

1. Kūpakassa (Ka)

Migassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Varāhassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Hatthissa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Upacikāvaggo catuttho.

Sīhassa satta aṅgāni gahetabbāni.

Cakkavākassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbāni.

Gharakapotassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Ulūkassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Satapattassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Vaggulissa dve aṅgāni gahetabbāni.

Jalūkāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Sappassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Ajagarassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Sīlavaggo pañcamo.

Panthamakkaṭakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Thanasitadārakassa[1] ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Cittakadharakummassa[2] ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Pavanassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Rūkkhassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Meghassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

---

1. Thanapītadārakassa (Syā)
2. Cittakathalakummassa (Ka)

Māgavikassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tacchakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭavaggo chaṭṭho.

Kumbhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Kāḷāyasassa[1] dve aṅgāni gahetabbāni.

Chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Khettassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Agadassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Bhojanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Kumbhavaggo sattamo.

Rañño cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Dovārikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Nisadāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Padīpassa dve aṅgāni gahetabbāni,

Mayūrassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Turaṅgassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Soṇḍikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Indakhīlassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tulāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Khaggassa dve aṅgāni gahetabbāni.

---

1. Kāḷahaṁsassa (Ka)

Macchassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Iṇaggāhakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Byādhitassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Matassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Nadiyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Usabhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Maggassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Suṅkasāyikassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Corassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Sakuṇagghiyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Sunakhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Tikicchakassa tīṇi aṅgani gahetabbāni.

Gabbhiniyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Camariyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Kikiyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Kapotikāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Ekanayanassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Kassakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Jambukasiṅgāliyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Caṅgavārakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Dabbiyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Iṇasādhakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Anuvicinakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Sārathissa dve aṅgāni gahetabbāni.

Bhojakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tunnavāyassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Nāvikassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Bhamarassa dve aṅgāni gahetabbānīti.

Mātikā niṭṭhitā.

---

1. Gadrabhavagga 1. Gadrabhaṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "gadrabhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja gadrabho nāma saṅkārakūṭepi carukkepi siṅghāṭakepi gāmadvārepi thusarāsimhipi yattha katthaci sayati, na sayanabahulo hoti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena tiṇasanthārepi paṇṇasanthārepi kaṭṭhamañcakepi chamāyapi tattha katthaci cammakhaṇḍaṁ pattharitvā yattha katthaci sayitabbaṁ, na sayanabahulena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja gadrabhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * "Kaliṅgarūpadhānā bhikkhave mahārāja etarahi mama sāvakā viharanti appamattā ātāpino padhānasmin"ti. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatināpi—

+ "Pallaṅkena nisinnassa, jaṇṇukenābhivassati.
Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti.

Gadrabhaṅgapañho paṭhamo.

---

2. Kukkuṭaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "kukkuṭassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja

---

* Saṁ 1. 458 piṭṭhe. + Khu 2. 344 piṭṭhe.

kukkuṭo kālena samayena paṭisallīyati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kālena samayeneva cetiyaṅgaṇaṁ sammajjitvā pānīyaṁ paribhojanīyaṁ upaṭṭhapetvā sarīraṁ paṭijaggitvā nahāyitvā cetiyaṁ vanditvā vuḍḍhānaṁ bhikkhūnaṁ dassanāya gantvā kālena samayena suññāgāraṁ pavisitabbaṁ. Idaṁ mahārāja kukkuṭassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja kukkuṭo kālena samayeneva vuṭṭhāti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kālena samayeneva vuṭṭhahitvā cetiyaṅgaṇaṁ sammajjitvā pānīyaṁ paribhojanīyaṁ upaṭṭhapetvā sarīraṁ paṭijaggitvā cetiyaṁ vanditvā punadeva suññāgāraṁ pavisitabbaṁ. Idaṁ mahārāja kukkuṭassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja kukkuṭo pathaviṁ khaṇitvā khaṇitvā ajjhohāraṁ ajjhoharati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paccavekkhitvā paccavekkhitvā ajjhohāraṁ ajjhoharitabbaṁ "neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṁsūparatiyā brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṁ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā"ti. Idaṁ mahārāja kukkuṭassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

* "Kantāre puttamaṁsaṁva, akkhassabbhañjanaṁ yathā.
Evaṁ āhari āhāraṁ, yāpanatthamamucchito"ti.

Puna caparaṁ mahārāja kukkuṭo sacakkhukopi rattiṁ andho hoti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena anandheneva andhena viya bhavitabbaṁ, araññepi gocaragāme piṇḍāya carantenapi rajanīyesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu andhena badhirena mūgena viya bhavitabbaṁ, na nimittaṁ gahetabbaṁ, nānubyañjanaṁ gahetabbaṁ. Idaṁ mahārāja kukkuṭassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Mahākaccāyanena—

+ "Cakkhumāssa yathā andho, sotavā badhiro yathā.
Paññavāssa[1] yathā mūgo, balavā dubbaloriva.
Atta-atthe[2] samuppanne, sayetha matasāyika n"ti.

---

* Visuddhi 1. 43 piṭṭhe.
1. Jivhāvassa (Sī, I)

+ Khu 2. 295 piṭṭhe.
2. Atha atthe (Sī, I)

Puna caparaṁ mahārāja kukkuṭo leḍḍudaṇḍalaguḷamuggarehi paripātiyantopi sakaṁ gehaṁ na vijahati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena cīvarakammaṁ karontenapi navakammaṁ karontenapi vattappaṭivattaṁ karontenapi uddisantenapi uddisāpentenapi yoniso manasikāro na vijahitabbo, sakaṁ kho panetaṁ mahārāja yogino gehaṁ, yadidaṁ yoniso manasikāro. Idaṁ mahārāja kukkuṭassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * "ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṁ cattāro satipaṭṭhānā"ti. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatināpi—

"Yathā sudanto mātaṅgo, sakaṁ soṇḍaṁ na maddati.
Bhakkhābhakkhaṁ vijānāti, attano vuttikappanaṁ.

Tatheva Buddhaputtena, appamattena vā pana.
Jinavacanaṁ na madditabbaṁ, manasikāravaruttaman"ti.

Kukkuṭaṅgapañho dutiyo.

---

3. Kalandakaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "kalandakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja kalandako paṭisattumhi opatante naṅguṭṭhaṁ papphoṭetvā mahantaṁ katvā teneva naṅguṭṭhalaguḷena paṭisattuṁ paṭibāhati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kilesasattumhi opatante satipaṭṭhānalaguḷaṁ papphoṭetvā mahantaṁ katvā teneva satipaṭṭhānalaguḷena sabbakisesā paṭibāhitabbā. Idaṁ mahārāja kalandakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Cūḷapanthakena—

"Yadā kilesā opatanti, sāmaññaguṇadhaṁsanā.
Satipaṭṭhānalaguḷena, hantabbā te punappunan"ti.

Kalandakaṅgapañho tatiyo.

---

* Saṁ 3. 128 piṭṭhe.

4. Dīpiniyaṅgapañha

4. Bhante Nāgasena "dīpiniyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja dīpinī sakiṁ yeva gabbhaṁ gaṇhāti, na punappunaṁ purisaṁ upeti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena āyatiṁ paṭisandhiṁ uppattiṁ gabbhaseyyaṁ cutiṁ bhedaṁ khayaṁ vināsaṁ saṁsārabhayaṁ duggatiṁ visamaṁ sampīḷitaṁ disvā "punabbhave nappaṭisandahissāmī"ti yoniso manasikāro karaṇīyo. Idaṁ mahārāja dīpiniyā ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Suttanipāte Dhaniyagopālakasutte*—

"Usabhoriva chetva bandhanāni,
Nāgo pūtilataṁva dālayitvā.
Nāhaṁ punupessaṁ gabbhaseyyaṁ,
Atha ce patthayasī pavassa devā"ti.

Dīpiniyaṅgapañho catuttho.

———

5. Dīpikaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "dīpikassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja dīpiko araññe tiṇagahanaṁ vā vanagahanaṁ vā pabbatagahanaṁ vā nissāya nilīyitvā mige gaṇhāti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vivekaṁ sevitabbaṁ araññaṁ rukkhamūlaṁ pabbataṁ kandaraṁ giriguhaṁ susānaṁ vanapatthaṁ abbhokāsaṁ palālapuñjaṁ appasaddaṁ appanigghosaṁ vijanavātaṁ manussarāhaseyyakaṁ paṭisallānasāruppaṁ vivekaṁ sevamāno hi mahārāja yogī yogāvacaro nacirasseva chaḷabhiññāsu ca vasibhāvaṁ pāpuṇāti. Idaṁ mahārāja dīpikassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therehi dhammasaṅgāhakehi—

---

* Khu 1. 283 piṭṭhe.

* "Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate[1] mige.
Tathevāyaṁ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araññaṁ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman"ti.

Puna caparaṁ mahārāja dīpiko yaṁ kiñci pasuṁ vadhitvā vāmena passena patitaṁ na bhakkheti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena veḷudānena vā pattadānena vā pupphadānena vā phaladānena vā sinānadānena vā mattikādānena vā cuṇṇadānena vā dantakaṭṭhadānena vā mukhodakadānena vā cātukamyatāya vā muggasupyatāya[2] vā pāribhaṭyatāya[3] vā jaṅghapesanīyena vā vejjakammena vā dūtakammena vā pahiṇagamanena vā piṇḍapaṭipiṇḍena vā dānānuppadānena vā vatthuvijjāya vā nakkhattavijjāya vā aṅgavijjāya[4] vā aññataraññatarena vā Buddhappaṭikuṭṭhena micchājīvena nipphāditaṁ bhojanaṁ na bhuñjitabbaṁ[5] vāmena passena patitaṁ pasuṁ viya dīpiko. Idaṁ mahārāja dīpikassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

* "Vacīviññattivipphārā, uppannaṁ madhupāyasaṁ.
Sace bhutto bhaveyyāhaṁ, sājīvo garahito mama.

Yadipi me antaguṇaṁ, nikkhamitvā bahī care.
Neva bhindeyyamājīvaṁ, cajamānopi jīvitan"ti.

Dīpikaṅgapañho pañcamo.

---

6. Kummaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "kummassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja kummo udakacaro udake yeva vāsaṁ kappeti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbapāṇabhūtapuggalānaṁ hitānukampinā mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena sabbāvantaṁ lokaṁ pharitvā viharitabbaṁ. Idaṁ mahārāja kummassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

* 1. Gaṇhatī (Sī, I), Visuddhi 1. 262; Vi-Ṭṭha 2. 12; Dī-Ṭṭha 2. 354; Ma-Ṭṭha 1. 253, Patisaṁ-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhādīsu.
2. Muggasuppatāya (Sī, I); Khu 7. 290; Khu 8. 258 piṭṭhesu.
3. Pāribhaṭṭatāya (Sī, I)
4. Nagavijjāya (Ka)
5. Paribhuñjitabbaṁ (Sī, I)
* Visuddhi 1. 40 piṭṭhe.

Puna caparaṁ mahārāja kummo udake uppilavanto sīsaṁ ukkhipitvā yadi koci passati, tattheva nimujjati gāḷhamogāhati "mā maṁ te puna passeyyun"ti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kilesesu opatantesu ārammaṇasare nimujjitabbaṁ gāḷhamogāhitabbaṁ "mā maṁ kilesā puna passeyyun"ti. Idaṁ mahārāja kummassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja kummo udakato nikkhamitvā kāyaṁ otāpeti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena nisajjaṭṭhānasayanacaṅkamato mānasaṁ nīharitvā sammappadhāne mānasaṁ otāpetabbaṁ. Idaṁ mahārāja kummassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja kummo pathaviṁ khaṇitvā vivitte vāsaṁ kappeti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokaṁ pajahitvā suññaṁ vivittaṁ kānanaṁ vanapatthaṁ pabbataṁ kandaraṁ giriguhaṁ appasaddaṁ appanighosaṁ pavivittamogāhitvā vivitte yeva vācaṁ upagantabbaṁ. Idaṁ mahārāja kummassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upasenena Vaṅgantaputtena—

* "Vivittaṁ appanigghosaṁ, vāḷamiganisevitaṁ.
Seve senāsanaṁ bhikkhu, paṭisallānakāraṇā"ti.

Puna caparaṁ mahārāja kummo cārikaṁ caramāno yadi kiñci passati vā, saddaṁ suṇāti vā, soṇḍipañcamāni aṅgāni sake kapāle nidahitvā appossukko tuṇhībhūto tiṭṭhati kāyamanurakkhanto. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu āpatantesu chasu dvāresu saṁvarakavāṭaṁ anugghāṭetvā mānasaṁ samodahitvā saṁvaraṁ katvā satena sampajānena vihātabbaṁ samaṇadhammaṁ anurakkhamānena. Idaṁ mahārāja kummassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare Kummūpamasuttante—

---

* Khu 2. 305 piṭṭhe.

* "Kummova aṅgāni sake kapāle,
Samedahaṁ bhikkhu manovitakke.
Anissito aññamaheṭhayāno,
Parinibbutonūpavedeyya kañcī"ti.

Kummaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Vaṁsaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "vaṁsassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja vaṁso yattha vāto, tattha anulometi, nāññatthamanudhāvati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yaṁ Buddhena Bhagavatā bhāsitaṁ navaṅgaṁ Satthu sāsanaṁ, taṁ anulomayitvā kappiye anavajje ṭhatvā samaṇadhammaṁ yeva pariyesitabbaṁ. Idaṁ mahārāja vaṁsassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Rāhulena__

"Navaṅgaṁ Buddhavacanaṁ, anulometvāna sabbadā.
Kappiye anavajjasmiṁ, ṭhatvāpāyaṁ samuttarin"ti.

Vaṁsaṅgapañho sattamo.

---

8. Cāpaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "cāpassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja cāpo sutacchito namito[1] yāvaggamūlaṁ samakameva anunamati nappaṭitthambhati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena theranavamajjhimasamakesu anunamitabbaṁ nappaṭipharitabbaṁ. Idaṁ mahārāja cāpassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Vudhura(Puṇṇaka) jātake—

---

* Saṁ 2. 386 piṭṭhe.

1. Mito (Sī, I, Ka)

"Cāpovūnudaro dhīro, vaṁso vāpi pakampaye[1].
Paṭilomaṁ na vatteyya, sa rājavasatiṁ vase"ti.

Cāpaṅgapañho aṭṭhamo.

---

9. Vāyasaṅgapañha

9. Bhante Nāgasena "vāyasassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja vāyaso āsaṅkitaparisaṅkito yattappayatto carati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena āsaṅkitaparisaṅkitena yattapayattena upaṭṭhitāya satiyā saṁvutehi indriyehi caritabbaṁ. Idaṁ mahārāja vāyasassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vāyaso yaṁ kiñci bhojanaṁ disvā ñātīhi saṁvibhajitvā bhuñjati. Evameva kho mahārāja yoginā yogācarena ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi lābhehi paṭivibhattabhoginā bhavitabbaṁ sīlavantehi sabrahmacārīhi. Idaṁ mahārāja vāyasassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Sace me upanāmenti, yathāladdhaṁ tapassino.
Sabbe saṁvibhajitvāna, tato bhuñjāmi bhojanan"ti.

Vāyasaṅgapañho navamo.

---

10. Makkaṭaṅgapañha

10. Bhante Nāgasena "makkaṭassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja makkaṭo vāsamupagacchanto tathārūpe okāse mahatimahārukkhe pavivitte sabbaṭṭhakasākhe[2] bhīruttāṇe vāsamupagacchati. Evameva kho

---

1. Cāpo vā nuna me dhīro, vaṁsova anulomayaṁ. (Sī, I, Ka) Khu 6. 292 piṭṭhe.
2. Sabbatthakasākhe (Syā), sabbaṭṭhasākhe (Ka)

mahārāja yoginā yogāvacarena lajjiṁ pesalaṁ sīlavantaṁ kalyāṇadhammaṁ bahussutaṁ dhammadharaṁ vinayadharaṁ piyaṁ garubhāvanīyaṁ vattāraṁ vacanakkhamaṁ ovādakaṁ viññāpakaṁ sandassakaṁ samādapakaṁ samuttejakaṁ sampahaṁsakaṁ evarūpaṁ kalyāṇamittaṁ ācariyaṁ nissāya viharitabbaṁ. Idaṁ mahārāja makkaṭassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja makkaṭo rukkhe yeva carati tiṭṭhati nisīdati, yadi niddaṁ okkamati, tattheva rattiṁ vāsamanubhavati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena pavanābhimukhena bhavitabbaṁ, pavane yeva ṭhānacaṅkamanisajjāsayanaṁ niddaṁ okkamitabbaṁ, tattheva satipaṭṭhānamanubhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja makkaṭassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

> "Caṅkamantopi tiṭṭhanto, nisajjāsayanena vā.
> Pavane sobhate bhikkhu, pavanantaṁva vaṇṇitan"ti.

Makkaṭaṅgapañho dasamo.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṁ

Gadrabho ceva[1] kukkuṭo, kalando dīpini dīpiko.
Kummo vaṁso ca cāpo ca, vāyaso atha makkaṭoti.

---

1. Ghorassaro ca (Sī, Syā, I)

2. Samuddavagga

1. Lābulataṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "lābulatāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja lābulatā tiṇe vā kaṭṭhe vā latāya vā soṇḍikāhi ālambitvā tassūpari vaḍḍhati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena arahatte abhivaḍḍhitukāmena manasā ārammaṇaṁ ālambitvā arahatte abhivaḍḍhitabbaṁ. Idaṁ mahārāja lābulatāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Yathā lābulatā nāma, tiṇe kaṭṭhe latāya vā.
Ālambitvā soṇḍikāhi, tato vaḍḍhati uppari.

Tatheva Buddhaputtena, arahattaphalakāminā.
Ārammaṇaṁ ālambitvā, vaḍḍhitabbaṁ asekkhaphale"ti.

Lābulataṅgapañho paṭhamo.

———

2. Padumaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja padumaṁ udake jātaṁ udake saṁvaddhaṁ anupalittaṁ udakena. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacerena kule gaṇe lābhe yase sakkāre sammānanāya paribhogapaccayesu ca sabbattha anupalittena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja padumassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja padumaṁ udakā accuggamma ṭhāti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbalokaṁ abhibhavitvā accuggamma lokuttaradhamme ṭhātabbaṁ. Idaṁ mahārāja padumassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja padumaṁ appamattakenapi anilena eritaṁ calati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena appamattakesupi kilesesu saṁyamo karaṇīyo, bhayadassāvinā viharitabbaṁ. Idaṁ mahārāja padumassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * "aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesū"ti.

Padumaṅgapañho dutiyo.

---

3. Bījaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "bījassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja bījaṁ appakampi samānaṁ bhaddake khette vuttaṁ deve sammā dhāraṁ pavecchante subahūni phalāni anudassati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yathā paṭipāditaṁ sīlaṁ kevalaṁ sāmaññaphalamanudassati. Evaṁ sammā paṭipajjitabbaṁ. Idaṁ mahārāja bījassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja bījaṁ suparisodhite khette ropitaṁ khippameva saṁvirūhati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena mānasaṁ supariggahitaṁ suññāgāre parisodhitaṁ satipaṭṭhānakhettavare khittaṁ khippameva virūhati. Idaṁ mahārāja bījassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Anuruddhena—

"Yathāpi khette[1] parisuddhe, bījañcassa patiṭṭhitaṁ.
Vipulaṁ tassa phalaṁ hoti, api toseti kassakaṁ.

Tatheva yoginā cittaṁ, suññāgāre visodhitaṁ.
Satipaṭṭhānakhettamhi, khippameva virūhatī"ti.

Bījaṅgapañho tatiyo.

---

* Abhi 2. 253; Dī 1. 59; Ma 1. 39; Saṁ 3. 163; Aṁ 1. 65 piṭṭhādīsu.

1. Yathā khette (Sī)

4. Sālakalyāṇikaṅgapañha

4. Bhante Nāgasena "sālakalyāṇikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja sālakalyāṇikā nāma antopathaviyaṁ yeva abhivaḍḍhati hatthasatampi bhiyyopi. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena cattāri sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidā chaḷabhiññāyo kevalañca samaṇadhammaṁ suññāgāre yeva paripūrayitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sālakalyāṇikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Rāhulena—

"Sālakalyāṇikā nāma, pādapo dharaṇīruho.
Antopathaviyaṁ yeva, satahatthopi vaḍḍhati.

Yathā kālamhi sampatte, paripākena so dumo.
Uggañchitvāna ekāhaṁ, satahatthopi vaḍḍhati.

Evamevāhaṁ mahāvīra, sālakalyāṇikā viya.
Abbhantare suññāgāre, dhammato abhivaḍḍhayin"ti.

Sālakalyāṇikaṅgapañho catuttho.

---

5. Nāvaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja nāvā bahuvidhadārusaṅghāṭasamavāyena bahumpi janaṁ tārayati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭivattabahuvidhadhammasaṅghāṭasamavāyena sadevako loko tārayitabbo. Idaṁ mahārāja nāvāya paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja nāvā bahuvidha-ūmitthanitavegavisaṭamāṭṭavegaṁ sahati. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena bahuvidhakilesa-ūmivegaṁ lābhasakkārayasasilokapūjanavandanā parakulesu nindāpasaṁsāsukhadukkhasammānanavimānanabahuvidhadosa-ūmivegañca sahitabbaṁ. Idaṁ mahārāja nāvāya dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja nāvā aparimitamanantamapāramakkhobhitagambhīre mahatimahāghose timitimiṅgalamakaramacchagaṇākule mahatimahāsamudde carati. Evameva kho yoginā yogāvacarena tiparivaṭṭadvādasākāra catusaccābhisamayappaṭivedhe mānasaṁ sañcārayitabbaṁ. Idaṁ mahārāja nāvāya tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare Saccasaṁyutte—

> * "Vitakkentā ca kho tumhe bhikkhave "idaṁ dukkhan"ti vitakkeyyātha, "ayaṁ dukkhasamudayo"ti vitakkeyyātha, "ayaṁ dukkhanirodho"ti vitakkeyyātha, "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadī"ti vitakkeyyāthī"ti.

Nāvaṅgapañho pañcamo.

———

6. Nāvālagganakaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "nāvālagganakassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja nāvālagganakaṁ bahu-ūmijālākulavikkhobhitasalilatale mahatimahāsamudde nāvaṁ laggeti ṭhapeti, na deti disāvidisaṁ harituṁ. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena rāgadosamogūmijāle mahatimahāvitakkasampahāre cittaṁ laggetabbaṁ, na dātabbaṁ disāvidisaṁ harituṁ. Idaṁ mahārāja nāvālagganakassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja nāvālagganakaṁ na plavati[1] visīdati, hatthasatepi udake nāvaṁ laggeti ṭhānamupaneti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena lābhayasasakkāramānanavandanapūjana-apacitīsu lābhaggayasaggepi na plavitabbaṁ, sarīrayāpanamattake yeva cittaṁ ṭhapetabbaṁ. Idaṁ mahārāja nāvālagganakassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

---

* Saṁ 3. 366 piṭṭhe.

1. Na pilavati (Sī, I)

"Yathā samudde lagganakaṁ, na plavati visīdati.
Tatheva lābhasakkāre, mā plavatha visīdathā"ti.

Nāvālagganakaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Kūpaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "kūpassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja kūpo rajjuñca varattañca laṅkārañca dhāreti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena satisampajaññasamannāgatena bhavitabbaṁ. abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asite pīte khāyite sāyite uccārapassāvakamme gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārinā bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja kūpassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena * "sato bhikkhave bhikkhu vihareyya sampajāno, ayaṁ vo amhākaṁ anusāsanī"ti.

Kūpaṅgapañho sattamo.

---

8. Niyāmakaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja niyāmako rattindivaṁ satataṁ samitaṁ appamatto yattappayatto nāvaṁ sāreti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena cittaṁ niyāmayamānena rattindivaṁ satataṁ samitaṁ appamattena yattappayattena yoniso manasikārena cittaṁ niyāmetabbaṁ. Idaṁ mahārāja niyāmakassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Dhammapade—

+ "Appamādaratā hotha, sacittamanurakkhatha.
Duggā uddharatha'ttānaṁ, paṅke sannova[1] kuñjaro"ti.

---

* Saṁ 3. 123 piṭṭhe. + Khu 1. 60 piṭṭhe. 1. Sattova (Sī, I)

Puna caparaṁ mahārāja niyāmakassa yaṁ kiñci mahāsamudde kalyāṇaṁ vā pāpakaṁ vā, sabbaṁ taṁ viditaṁ hoti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kusalākusalaṁ sāvajjānavajjaṁ hīnappaṇītaṁ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṁ vijānitabbaṁ. Idaṁ mahārāja niyāmakassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja niyāmako yante muddikaṁ deti "mā koci yantaṁ āmasitthā"ti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena citte saṁvaramuddikā dātabbā "mā kiñci pāpakaṁ akusalavitakkaṁ vitakkesī"ti, idaṁ mahārāja niyāmakassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare * "mā bhikkhave pāpake akusale vitakke vitakkeyyātha. Seyyathīdaṁ, kāmavitakkaṁ byāpādatakkaṁ vihiṁsāvitakkan"ti.

Niyāmakaṅgapañho aṭṭhamo.

---

9. Kammakāraṅgapañha

9. Bhante Nāgasena "kammakārassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja kammakāro evaṁ cintayati "bhatako ahaṁ imāya nāvāya kammaṁ karomi, imāyāhaṁ nāvāya vāhasā bhattavetanaṁ labhāmi, na me pamādo karaṇīyo, appamādena me ayaṁ nāvā vāhetabbā"ti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena-evaṁcintayitabbaṁ "imaṁ kho ahaṁ cātumahābhūtikaṁ kāyaṁ sammasanto satataṁ samitaṁ appamatto upaṭṭhitassati sato sampajāno samāhito ekaggacitto jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccissāmīti appamādo me karaṇīyo"ti, idaṁ mahārāja kammakārassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Kāyaṁ imaṁ sammasatha, parijānātha punappunaṁ.
Kāye sabhāvaṁ disvāna, dukkhassantaṁ karissathā"ti.

Kammakāraṅgapañho navamo.

---

* Saṁ 3. 366 piṭṭhe.

10. Samuddaṅgapañha

10. Bhante Nāgasena "samuddassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja mahāsamuddo matena kuṇapena saddhiṁ na saṁvasati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhimakkhapaḷāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyya-kuṭilavisamaduccaritakilesamalehi saddhiṁ na saṁvasitabbaṁ, idaṁ mahārāja samuddassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷa-phalikamaṇivividharatananicayaṁ dhārento pidahati, na bahi vikirati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena maggaphalajhānavimokkhasamādhisamāpattivipassanābhiññāvividhaguṇaratanāni adhigantvā padahitabbāni, na bahi nīharitabbāni, idaṁ mahārāja samuddassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo mahantehi mahābhūtehi saddhiṁ saṁvasati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena appicchaṁ santuṭṭhaṁ dhutavādaṁ sallekhavuttiṁ ācārasampannaṁ lajjiṁ pesalaṁ garuṁ bhāvanīyaṁ vattāraṁ vacanakkhamaṁ codakaṁ pāpagarahiṁ ovādakaṁ anusāsakaṁ viññāpakaṁ sandassakaṁ samādapakaṁ samuttejakaṁ sampahaṁsakaṁ kalyāṇamittaṁ sabrahmacāriṁ nissāya vasitabbaṁ, idaṁ mahārāja mahāsamuddassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo navasalilasampuṇṇāhi Gaṅgāyamunā-aciravatīsarabhūmahī-ādīhi nadīsatasahassehi antalikkhe saliladhārāhi ca pūritopi sakaṁ velaṁ nātivattati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokavandanamānanapūjanakāraṇā jīvitahetupi sañcicca sikkhāpadavītikkamo na karaṇiyo, idaṁ mahārāja mahāsamuddassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

* "Seyyathāpi mahārāja[1] mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṁ nātikkamati evameva kho mahārāja yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti.

---

* Vi 4. 421; Aṁ 3. 41; Khu 1. 142 piṭṭhesu.

1. Pahārādha (Sī, I)

Puna caparaṁ mahārāja mahāsamuddo sabbasavantīhi Gaṅgāyamunā-aciravatīsarabhūmahīhi antalikkhe udakarāhipi na paripūrati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena uddesaparipucchāsavanadhāraṇavinicchaya-abhidhammavinayagāḷhasuttantaviggahapadanikkhepapadasandhi padavibhatti navaṅgajinasāsanavaraṁ suṇantenāpi na tappitabbaṁ, idaṁ mahārāja mahāsamuddassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Sutasomajātake—

* "Aggi yathā tiṇakaṭṭhaṁ dahanto,
Na tappati sāgaro vā nadīhi.
Evampi ce[1] paṇḍitā rājaseṭṭha,
Sutvā na tappanti subhāsitenā"ti.

Samuddaṅgapañho dasamo.

Samuddavaggo dutiyo.

Tassuddānaṁ

Lābulatā ca padumaṁ, bījaṁ sālakalyāṇikā.
Nāvā ca nāvālagganaṁ, kūpo niyāmako tathā.
Kammakāro samuddo ca, vaggo tena pavuccatīti.

---

* 1. Evampi ve (Syā), evaṁ hi me (Ka) Khu 6. 137 piṭṭhe.

3. Pathavīvagga

1. Pathavī-aṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja pathavī iṭṭhāniṭṭhāni kappūrāgarutagaracandanakuṅkumādīni ākirantepi pittasemhapubbaruhirasedamedakheḷasiṅghāṇikalasikamuttakarīsādīni ākirantepi tādisā yeva, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena iṭṭhāniṭṭhe lābhālābhe yasāyase nindāpasaṁsāya sukhadukkhe sabbattha tādinā yeva bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pathaviyā paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pathavī maṇḍanavibhūsanāpagatā sakagandhaparibhāvitā, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vibhūsanāpagatena sakasīlagandhaparibhāvitena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pathaviyā dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pathavī nirantarā akhaṇḍacchiddā asusirā bahalā ghanā vitthiṇṇā, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena nirantaramakhaṇḍacchiddamasusirabahalaghanavitthiṇṇasīlena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pathaviyā tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pathavī gāmanigamanagarajanapadarukkhapabbatana-dītaḷākapokkharaṇīmigapakkhimanujanaranārigaṇaṁ dhārentīpi akilāsu hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ovadantenapi anusāsantenapi viññāpentenapi sandassentenapi samādapentenapi samuttejentenapi sampahaṁsentenapi dhammadesanāsu akilāsunā bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pathaviyā catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pathavī anunayappaṭighavippamuttā, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena anunayappaṭighavippamuttena pathavisamena cetasā viharitabbaṁ, idaṁ mahārāja pathaviyā pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja upāsikāya Cūḷasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya—

"Ekañce bāhaṁ vāsiyā, tacche kupitamānasā[1].
Ekañce bāhaṁ gandhena, ālimpeyya pamoditā[2].

Amusmiṁ paṭigho natthi, rāgo asmiṁ na vijjati.
Pathavīsamacittā te, tādisā samaṇā mamā"ti.

Pathavī-aṅgapañho paṭhamo.

---

2. Āpaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "āpassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja āpo susaṇṭhitamakampitamaluḷitasabhāvaparisuddho, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kuhanalapananemittaka nippesikataṁ apanetvā susaṇṭhitamakampitamaluḷitasabhāvaparisuddhācārena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja āpassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja āpo sītalasabhāvasaṇṭhito, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbasattesu khantimettānuddayasampannena hitesinā anukampekena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja āpassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja āpo asuciṁ suciṁ karoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena gāme vā araññe vā upajjhāye upajjhāyamattesu ācariye ācariyamattesu sabbattha anadhikaraṇena bhavitabbaṁ anavasesakārinā, idaṁ mahārāja āpassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja āpo bahujanapatthito, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena appicchasantuṭṭhapavivittapaṭisallānena satataṁ sabbalokamabhipatthitena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja āpassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

1. Kupitamānaso (Ka) 2. Pamodito (Ka)

Puna caparaṁ mahārāja āpo na kassaci ahitamupadahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena parabhaṇḍanakalahaviggahavivādarittajjhāna-aratijananaṁ kāyavacīcittehi pāpakaṁ na karaṇīyaṁ, idaṁ mahārāja āpassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Kaṇhajātake—

* "Varañce me ado sakka, sabbabhūtānamissara.
Na mano vā sarīraṁ vā, maṁ-kate sakka kassaci.
Kadāci upahaññetha, etaṁ sakka varaṁ vare"ti.

Āpaṅgapañho dutiyo.

---

3. Tejaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "tejassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja tejo tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṁ ḍahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ye te abbhantarā vā bāhirā vā kilesā iṭṭhāniṭṭhārammaṇānubhavanā, sabbe te ñāṇagginā ḍahitabbā, idaṁ mahārāja tejassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja tejo niddayo akāruṇiko, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbakilesesu kāruññānuddayā na kātabbā, idaṁ mahārāja tejassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja tejo sītaṁ paṭihanati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vīriyasantāpatejaṁ abhijanetvā kilesā paṭihantabbā, idaṁ mahārāja tejassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja tejo anunayappaṭighavippamutto uṇhamabhijaneti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena anunayappaṭighavippamuttena tejosamena cetasā viharitabbaṁ, idaṁ mahārāja tejassa cututthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

* Khu 5. 203 piṭṭhe.

Puna caparaṁ mahārāja tejo andhakāraṁ vidhamitvā[1] ālokaṁ dassayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena avijjandhakāraṁ vidhamitvā ñāṇālokaṁ dassayitabbaṁ, idaṁ mahārāja tejassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena sakaṁ puttaṁ Rāhulaṁ ovadantena—

> "Tejosamaṁ[2] Rāhula bhāvanaṁ bhāvehi, tejosamaṁ hi te rāhula bhāvanaṁ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṁ na pariyādāya ṭhassantī"ti.

Tejaṅgapañho tatiyo.

———

4. Vāyuṅgapañha

4. Bhante Nāgasena "vāyussa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja vāyu supupphitavanasaṇḍantaraṁ abhivāyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vimuttivarakusumapupphitārammaṇavanantare ramitabbaṁ, idaṁ mahārāja vāyussa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vāyu dharaṇīruhapādapagaṇe mathayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vanantaragatena saṅkhāre vicinantena kilesā mathayitabbā. Idaṁ mahārāja vāyussa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vāyu ākāse carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena lokuttaradhammesu mānasaṁ sañcārayitabbaṁ, idaṁ mahārāja vāyussa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vāyu gandhaṁ anubhavati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena attano sīlavarasurabhigandho[3] anubhavitabbo, idaṁ mahārāja vāyussa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vāyu nirālayo aniketavāsī, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena nirālayamaniketamasanthavena

---

1. Vidhamati (Sī, I, Ka) 2. Ma 2. 87 piṭṭhe. 3. Sīlasurabhigandho (Sī, I)

sabbattha vimuttena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja vāyussa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Suttanipāte—

* "Santhavāto bhayaṁ jātaṁ, niketā jāyate rajo.
Aniketamasanthavaṁ, etaṁ ve Munidassanan"ti.

Vāyuṅgapañho catuttho.

---

5. Pabbataṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja pabbato acalo akampito[1] asampavedhī, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sammānane vimānane sakkāre asakkāre garukāre agarukāre yase ayase nindāya pasaṁsāya sukhe dukkhe iṭṭhāniṭṭhesu sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu rajanīyesu na rajjitabbaṁ, dussanīyesu na dussitabbaṁ, muyhanīyesu na muyhitabbaṁ, na kampitabbaṁ na calitabbaṁ, pabbatena viya acalena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pabbatassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Selo yathā ekaghano[2], vātena na samīrati.
Evaṁ nindāpasaṁsāsu, na samiñjanti paṇḍitā"ti.

Puna caparaṁ mahārāja pabbato thaddho na kenaci saṁsaṭṭho, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena thaddhena asaṁsaṭṭhena bhavitabbaṁ, na kenaci saṁsaggo karaṇīyo, idaṁ mahārāja pabbatassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

+ "Asaṁsaṭṭhaṁ gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṁ.
Anokasārimappicchaṁ, tamahaṁ brūmi brāhmaṇan"ti.

Puna caparaṁ mahārāja pabbate bījaṁ na virūhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sakamānase kilesā na virūhāpetabbā, idaṁ mahārāja pabbatassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Subhūtinā—

---

* Khu 1. 309 piṭṭhe.

1. Akampiyo (Sī, I)

2. Ekagghano (Ka) Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

+ Khu 1. 71, 376 piṭṭhesu.

* "Rāgūsaṁhitaṁ cittaṁ, yadā uppajjate mama.
Sayaṁva paccavekkhāmi[1], ekaggo[2] taṁ damemahaṁ.

Rajjase[3] rajanīye ca, dussanīye ca dussase.
Muyhase[4] mohanīye ca, nikkhamassu vanā tuvaṁ.

Visuddhānaṁ ayaṁ vāso, nimmalānaṁ tapassinaṁ.
Mā kho visuddhaṁ dūsesi, nikkhamassu vanā tuvan"ti.

Puna caparaṁ mahārāja pabbato accuggato, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ñāṇaccuggatena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja pabbatassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

+ "Pamādaṁ appamādena, yadā nudati paṇḍito.
Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṁ pajaṁ.
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe[5], dhīro bāle avekkhatī"ti.

Puna caparaṁ mahārāja pabbato anunnato anonato, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena unnatāvanati na karaṇīyā, idaṁā mahārāja pabbatassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampataṁ mahārāja upāsikāya Cūḷasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya—

"Lābhena unnato loko, alābhena ca onato.
Lābhālābhena ekaṭṭhā[6], tādisā samaṇā mamā"ti.

Pabbataṅgapañho pañcamo.

---

6. Ākāsaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja ākāso sabbaso agayho, evameva kho mahārāja yoginā

---

* Khu 3. 74 piṭṭhe Apadāne.
1. Paccavekkhitvā (sabbattha)
2. Ekako (sabbattha)
3. Rajjasi (Sī), rañjasi (I)
4. Muyhasi (Sī)
+ Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.
5. Bhummaṭṭhe (Sī, I)
6. Ekatthā (Ka) Dhammapada-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

yogāvacarena sabbaso kilesehi agayhena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja ākāsassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja ākāso isitāpasabhūtadijagaṇānusañcarito, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena "aniccaṁ dukkhaṁ anattā"ti saṅkhāresu mānasaṁ sañcārayitabbaṁ, idaṁ mahārāja ākāsassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja ākāso santāsanīyo, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbabhavapaṭisandhīsu mānasaṁ ubbejayitabbaṁ, assādo na kātabbo, idaṁ mahārāja ākāsassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja ākāso ananto appamāṇo aparimeyyo, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena anantasīlena aparidhitañāṇena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja ākāsassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja ākāso alaggo asatto appatiṭṭhito apalibuddho, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kule gaṇe lābhe āvāse palibodhe paccaye sabbakilesesu ca sabbattha alaggena bhavitabbaṁ, anāsattena appatiṭṭhitena apalibuddhena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja ākāsassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena sakaṁ puttaṁ Rāhulaṁ ovadantena—"seyyathāpi Rāhula[1] ākāso na katthaci patiṭṭhito, evameva kho tvaṁ Rāhula ākāsasamaṁ bhavanaṁ bhāvehi, ākāsasamaṁ hi te Rāhula bhāvanaṁ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṁ na pariyādāya ṭhassantī"ti.

Ākāsaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Candaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "candassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja cando

1. Ma 2. 87 piṭṭhe.

sukkapakkhe udayanto uttaruttariṁ vaḍḍhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā āgamādhigame paṭisallāne satipaṭṭhāne indriyesu guttadvāratāya bhojane mattaññutāya jāgariyānuyoge uttaruttariṁ vaḍḍhitabbaṁ, idaṁ mahārāja candassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cando uḷārādhipati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena uḷārena chandādhipatinā bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja candassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cando nisāya carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena pavivittena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja candassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cando vimānaketu, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sīlaketunā bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja candassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cando āyācitapatthito udeti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena āyācitapatthitena kulāni upasaṅkamitabbāni, idaṁ mahārāja candassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare—"candūpamā bhikkhave kulāni upasaṅkamatha, apakasseva kāyaṁ apakassa cittaṁ niccanavakā kulesu appagabbhā"ti[1].

Candaṅgapañho sattamo.

---

8. Sūriyaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "sūriyassa[2] satta aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni satta aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja sūriyo sabbaṁ udakaṁ parisoseti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbakilesā anavasesaṁ parisosetabbā, idaṁ mahārāja sūriyassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

1. Appagabbāti (Ka) Saṁ 1. 401 piṭṭhe.
2. Suriyassa (Sī, Syā, I)

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo tamandhakāraṁ vidhamati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbaṁ rāgatamaṁ dosatamaṁ mohatamaṁ mānatamaṁ diṭṭhitamaṁ kilesatamaṁ sabbaṁ duccaritatamaṁ vidhamayitabbaṁ, idaṁ mahārāja sūriyassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo abhikkhaṇaṁ carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena abhikkhaṇaṁ yoniso manasikāro kātabbo, idaṁ mahārāja sūriyassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo raṁsimālī, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ārammaṇamālinā bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja sūriyassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo mahājanakāyaṁ santāpento carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā jhānavimokkhasamādhisamāpatti-indriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādehi sadevako loko santāpayitabbo, idaṁ mahārāja sūriyassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo rāhubhayā bhīto carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena duccaritaduggativisamakantāravipākavinipātakilesajālajaṭite diṭṭhisaṅghāṭapaṭimukke kupathapakkhande kummaggapaṭipanne[1] satte disvā mahatā saṁvegabhayena mānasaṁ saṁvejetabbaṁ, idaṁ mahārāja sūriyassa chaṭṭhaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sūriyo kalyāṇapāpake dasseti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena indriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādalokiyalokuttaradhammā dassetabbā, idaṁ mahārāja sūriyassa sattamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Vaṅgīsena—

> "Yathāpi sūriyo udayanto, rūpaṁ dasseti pāṇinaṁ.
> Suciñca asuciñcāpi, kalyāṇañcāpi pāpakaṁ.

---

1. Kumaggapaṭipanne (Syā, Ka)

Tathā bhikkhu dhammadharo, avijjāpihitaṁ janaṁ.
Pathaṁ dasseti vividhaṁ, ādiccovudayaṁ yathā”ti.

Sūriyaṅgapañho aṭṭhamo.

---

9. Sakkaṅgapañha

9. Bhante Nāgasena “Sakkassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī”ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja Sakko ekantasukhasamappito, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ekantapavivekasukhābhiratena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja Sakkassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja Sakko deve disvā paggaṇhāti, hāsamabhijaneti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kusalesu dhammesu alīnamatanditaṁ santaṁ mānasaṁ paggahetabbaṁ, hāsamabhijanetabbaṁ, uṭṭhahitabbaṁ ghaṭitabbaṁ vāyamitabbaṁ, idaṁ mahārāja Sakkassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja Sakkassa anabhirati nuppajjati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena suññāgāre anabhirati na uppādetabbā, idaṁ mahārāja Sakkassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Subhūtinā—

“Sāsane te mahāvīra, yato pabbajito ahaṁ.
Nābhijānāmi uppannaṁ, mānasaṁ kāmasaṁhitan”ti.

Sakkaṅgapañho navamo.

---

10. Cakkavattiṅgapañha

30. Bhante Nāgasena “cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbānī”ti yaṁ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānīti. Yathā

mahārāja cakkavattī catūhi saṅgahavatthūhi janaṁ saṅgaṇhāti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena catassannaṁ parisānaṁ mānasaṁ saṅgahetabbaṁ anuggahetabbaṁ sampahaṁsetabbaṁ, idaṁ mahārāja cakkavattissa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cakkavattissa vijite corā na uṭṭhahanti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kāmarāgabyāpādavihiṁsāvitakkā na uppādetabbā, idaṁ mahārāja cakkavattissa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Vitakkūpasame ca yo rato,
Asubhaṁ bhāvayate[1] sadā sato.
Esa kho byantikāhiti,
Esa checchati mārabandhanan"ti.

Puna caparaṁ mahārāja cakkavattī divase divase samuddapariyantaṁ mahāpathaviṁ anuyāyati kalyāṇapāpakāni vicinamāno, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kāyakammaṁ vacīkammaṁ manokammaṁ divase divase paccavekkhitabbaṁ "kinnu kho me imehi tīhi ṭhānehi anupavajjassa divaso vītivattatī"ti, idaṁ mahārāja cakkavattissa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Aṅguttaranikāyavare—

* "Kathambhūtassa me rattindivā vītivattantīti[2] pabbajitena abhiṇhaṁ paccavekkhitabban"ti.

Puna caparaṁ mahārāja cakkavattissa abbhantarabāhirārakkhā susaṁvihitā hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena abbhantarānaṁ bāhirānaṁ kilesānaṁ ārakkhāya satidovāriko ṭhapetabbo,

---

1. Bhāvayatī (Syā) Khu 1. 64 piṭṭhe Dhammapade.
2. Vītipatantīti (Sī, I)

* Aṁ 3. 325 piṭṭhe.

idaṁ mahārāja cakkavattissa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

* "Satidovāriko bhikkhave ariyasāvako akusalaṁ pajahati kusalaṁ bhāveti, sāvajjaṁ pajahati, anavajjaṁ bhāveti, suddhamattānaṁ pariharatī"ti.

Cakkavattiṅgapañho dasamo.

Pathavīvaggo tatiyo.

Tassuddānaṁ

Pathavī āpo ca tejo ca, vāyo ca pabbatena ca.
Ākāso candasūriyo ca, sakko ca cakkavattināti.

---

* Aṁ 2. 481 piṭṭhe.

4. Upacikāvagga

1. Upacikaṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "upacikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja upacikā upari chadanaṁ katvā attānaṁ pidahitvā gocarāya carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sīlasaṁvarachadanaṁ katvā mānasaṁ pidahitvā piṇḍāya caritabbaṁ, sīlasaṁvarachadanena kho mahārāja yogī yogāvacaro sabbabhayasamatikkanto hoti, idaṁ mahārāja upacikāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ, bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upasenena Vaṅgantaputtena—

"Sīlasaṁvarachadanaṁ, yogī katvāna mānasaṁ.
Anupalitto lokena, bhayā ca parimuccatī"ti.

Upacikaṅgapañho paṭhamo.

---

2. Biḷāraṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "biḷārassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja biḷāro guhāgatopi susiragatopi hammiyantaragatopi undūraṁ yeva pariyesati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena gāmagatenāpi araññagatenāpi rukkhamūlagatenāpi suññāgāragatenāpi satataṁ samitaṁ appamattena kāyagatāsatibhojanaṁ yeva pariyesitabbaṁ, idaṁ mahārāja biḷārassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja biḷāro āsanne yeva gocaraṁ pariyesati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena imesu yeva pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassinā viharitabbaṁ "iti rūpaṁ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo, iti saññā iti saññāya

samudayo iti saññāya atthaṅgamo, iti saṅkhārā iti saṅkhārānaṁ samudayo iti saṅkhārānaṁ atthaṅgamo, iti viññāṇaṁ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo”ti. Idaṁ mahārāja biḷārassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

“Na ito dūre bhavitabbaṁ, bhavaggaṁ kiṁ karissati.
Paccuppannamhi vohāre, sake kāyamhi vindathā”ti.

Biḷāraṅgapañho dutiyo.

---

3. Undūraṅgapañha

3. Bhante Nāgasena “undūrassa[1] ekaṁ aṅgaṁ gahetabban”ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja undūro itocito ca vicaranto āhārūpāsīsako yeva carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena itocito ca vicarantena yoniso manasikārūpāsīsakeneva bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja undūrassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upasenena Vaṅgantaputtena—

“Dhammāsīsaṁ[2] karitvāna, viharanto vipassako.
Anolīno viharati, upasanto sadā sato”ti.

Undūraṅgapañho tatiyo.

---

4. Vicchikaṅgapañha

4. Bhante Nāgasena “vicchikassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban”ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja vicchiko naṅgulāvudho naṅgulaṁ ussāpetvā carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ñāṇāvudhena bhavitabbaṁ, ñāṇaṁ ussāpetvā

---

1. Undurassa (Syā, Ka)
2. Dhammasīsaṁ (Sī, I)

viharitabbaṁ, idaṁ mahārāja vicchikassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upasenena Vaṅgantaputtena—

"Ñāṇakhaggaṁ gahetvāna, viharanto vipassako.
Parimuccati sabbabhayā, duppasaho ca so bhave"ti.

Vicchikaṅgapañho catuttho.

---

5. Nakulaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "nakulassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja nakulo uragamupagacchanto bhesajjena kāyaṁ paribhāvetvā uragamupagacchati gahetuṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kodhāghātabahulaṁ kalahaviggahavivādavirodhābhibhūtaṁ lokamupagacchantena mettābhesajjena mānasaṁ anulimpitabbaṁ, idaṁ mahārāja nakulassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Tasmā sakaṁ paresampi, kātabbā mettabhāvanā.
Mettacittena pharitabbaṁ, etaṁ Buddhāna sāsanan"ti.

Nakulaṅgapañho pañcamo.

---

6. Jarasiṅgālaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja jarasiṅgālo bhojanaṁ paṭilabhitvā ajigucchamāno yāvadatthaṁ āharayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena bhojanaṁ paṭilabhitvā ajigucchamānena sarīrayāpanamattameva paribhuñjitabbaṁ, idaṁ mahārāja jarasiṅgālassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Mahākassapena—

* "Senāsanamhā oruyha, gāmaṁ piṇḍāya pāvisiṁ.
Bhuñjantaṁ purisaṁ kuṭṭhaṁ, sakkacca naṁ upaṭṭhahiṁ.

---

* Khu 2. 350 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.

So me pakkena hatthena, ālopaṁ upanāmayi.
Ālopaṁ pakkhipantassa, aṅgulipettha chijjatha.

Kuṭṭamūlañca nissāya, ālopaṁ taṁ abhuñjisaṁ.
Bhuñjamāne vā bhutte vā, jegucchaṁ me na vijjatī"ti.

Puna caparaṁ mahārāja jarasiṅgālo bhojanaṁ paṭilabhitvā na vicināti lūkhaṁ vā paṇītaṁ vāti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena bhojanaṁ paṭilabhitvā na vicinitabbaṁ "lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā sampannaṁ vā asampannaṁ vā"ti, yathā laddhena santussitabbaṁ, idaṁ mahārāja jarasiṅgālassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upasenena Vaṅgantaputtena—

* "Lūkhenapi ca santusse, nāññaṁ patthe rasaṁ bahuṁ.
Rasesu anugiddhassa, jhāne na ramate[1] mano.
Itarītarena santuṭṭho[2], sāmaññaṁ paripūratī"ti.

Jarasiṅgālaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Migaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "migassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja migo divā araññe carati, rattiṁ abbhokāse, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena divā araññe viharitabbaṁ, rattiṁ abbhokāse, idaṁ mahārāja migassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena + lomahaṁsanapariyāye—

"So kho ahaṁ Sāriputta yā tā rattiyo sītā hemantikā antaraṭṭhakā himapātasamayā[3], tathārūpāsu ratthīsu rattiṁ abbhokāse viharāmi, divā vanasaṇḍe. Gimhānaṁ pacchime māse divā abbhokāse viharāmi, rattiṁ vanasaṇḍe"ti.

---

* Khu 2. 305 piṭṭhe. 1. Ramatī (Sī, I) 2. Santuṭṭhe (Sī, I)
3. Antaraṭṭhake himapātasamaye (Sī, I, Ka) + Ma 1. 113 piṭṭhe.

Puna caparaṁ mahārāja migo sattimhi vā sare vā opatante vañceti[1] palāyati, na kāyamupaneti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kilesesu opatantesu vañcayitabbaṁ[2] palāyitabbaṁ, na cittamupanetabbaṁ, idaṁ mahārāja migassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja migo manusse disvā yena vā tena vā palāyati "mā maṁ te addasaṁsū"ti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena bhaṇḍanakalahaviggahavivādasīle dussīle kusīte saṅgaṇikārāme disvā yena vā tena vā palāyitabbaṁ "mā maṁ te addasaṁsu, ahañca te mā addasan"ti. Idaṁ mahārāja migassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

* "Mā me kadāci pāpiccho, kusīto hīnavīriyo.
Appassuto anācāro, sammato[3] ahu katthacī"ti.

Migaṅgapañho sattamo.

---

8. Gorūpaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vedesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja gorūpo sakaṁ gehaṁ na vijahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sako kāyo na vijahitabbo "aniccucchādana parimaddanabhedana vikiraṇaviddhaṁsanadhammo ayaṁ kāyo"ti. Idaṁ mahārāja gorūpassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja gorūpo ādinnadhuro sukhadukkhena dhuraṁ vahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ādinnabrahmacariyena sukhadukkhena yāva jīvatapariyādānā āpāṇakoṭikaṁ brahmacariyaṁ caritabbaṁ. Idaṁ mahārāja gorūpassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja gorūpo chandena ghāyamāno pānīyaṁ pivati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ācariyupajjhāyānaṁ

---

1. Vajjeti (Ka) 2. Vajjayitabbaṁ (Ka) * Khu 2. 344 piṭṭhe. 3. Sameto (Sī, I)

anusiṭṭhi chandena pemena pasādena ghāyamānena paṭiggahetabbā. Idaṁ mahārāja gorūpassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja gorūpo yena kenaci vāhiyamāno vahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena theranavamajjhimabhikkhūnampi gihi-upāsakassāpi ovādānusāsanī sirasā sampaṭicchitabbā. Idaṁ mahārāja gorūpassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Tadahu pabbajito santo, jātiyā sattavassiko.
Sopi maṁ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake[1].

Tibbaṁ chandañca pemañca, tasmiṁ disvā upaṭṭhape.
Ṭhapeyyācariyaṭṭhāne, sakkacca naṁ punappunan"ti.

Gorūpaṅgapañho aṭṭhamo.

---

9. Varāhaṅgapañha

9. Bhante Nāgasena "vārāhassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja varāho santattakaṭhite[2] gimhasamaye sampatte udakaṁ upagacchati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena dosena citte āluḷitakhalitavibbhantasantatte sītalāmatapaṇītamettābhāvanaṁ upagantabbaṁ. Idaṁ mahārāja varāhassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja varāho cikkhallamudakamupagantvā nāsikāya pathaviṁ khaṇitvā doṇaṁ katvā doṇikāya sayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena mānase kāyaṁ nikkhipitvā ārammaṇantaragatena sayitabbaṁ. Idaṁ mahārāja varāhassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Piṇḍolabhāradvājena—

"Kāye[3] sabhāvaṁ disvāna, vicinitvā vipassako.
Ekākiyo adutiyo, seti ārammaṇantare"ti.

Varāhaṅgapañho navamo.

---

1. Muddhanā (Sī) 2. Santattakaṭhine (Sī, I) 3. Kāyena (Ka)

10. Hatthiṅgapañha

10. Bhante Nāgasena "hatthissa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja hatthī nāma caranto yeva pathaviṁ dāleti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kāyaṁ sammāsamāneneva sabbe kilesā dāletabbā, idaṁ mahārāja hatthissa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja hatthī sabbakāyeneva apaloketi, ujukaṁ yeva pekkhati, na disāvidisā viloketi, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbakāyena apalokinā bhavitabbaṁ, na disāvidisā viliketabbā, na uddhaṁ ulloketabbaṁ, na adho oloketabbaṁ, yugamattappekkhinā bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja hatthissa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja hatthī anibaddhasayano gocarāyamanugantvā na tameva desaṁ vāsatthamupagacchati, na dhuvappatiṭṭhālayo, evameva kho mahārāja yogina yogāvacarena anibaddhasayanena bhavitabbaṁ, nirālayena piṇḍāya gantabbaṁ, yadi passati vipassako manuññaṁ patirūpaṁ rucitadese bhavaṁ maṇḍapaṁ vā rukkhamūlaṁ vā guhaṁ vā pabbhāraṁ vā, tattheva vāsamupagantabbaṁ, dhuvappatiṭṭhālayo na kātabbo, idaṁ mahārāja hatthissa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja hatthī udakaṁ ogāhitvā sucivimalasītalasalilaparipuṇṇaṁ kumuduppalapadumapuṇḍarīkasañchannaṁ mahatimahantaṁ padumasaraṁ ogāhitvā kīḷati gajavarakīḷaṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sucivimalavippasannamanāviladhammavaravāripuṇṇaṁ vimuttikusumasañchannaṁ mahāsatipaṭṭhānapokkharaṇaṁ ogāhitvā ñāṇena saṅkhārā odhunitabbā vidhunitabbā, yogāvacarakīḷā kīḷitabbā, idaṁ mahārāja hatthissa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja hatthī sato pādaṁ uddharati, sato pādaṁ nikkhipati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena satena sampajānena pādaṁ uddharitabbaṁ, satena sampajānena pādaṁ nikkhipitabbaṁ, abhikkamapaṭikkame samiñjanapasāraṇe sabbattha satena sampajānena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja

hatthissa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare—

* "Kāyena saṁvaro sādhu, sādhu vācāya saṁvaro.
Manasā saṁvaro sādhu, sādhu sabbattha saṁvaro.
Sabbattha saṁvuto lajjī, rakkhitoti pavuccatī"ti.

Hatthiṅgapañho dasamo.

Upacikāvaggo catuttho.

Tassuddānaṁ

Upacikā biḷāro ca, undūro vicchikena ca.
Nakulo siṅgālo migo.
Gorūpo varāho hatthinā dasāti.

---

* Saṁ 1. 73; Khu 1. 65 piṭṭhesu.

5. Sīhavagga

1. Sīhaṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "sīhassa satta aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni satta aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja sīho nāma setavimalaparisuddhapaṇḍaro, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena setavimalaparisuddhapaṇḍaracittena byapagatakukkuccena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sīho catucaraṇo vikkantacārī, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena caturiddhipādacaraṇena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ sīho abhirūparucirakesarī, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena abhirūparucirasīlakesarinā bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sīho jīvitapariyādānepi na kassaci onamati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārapariyādānepi na kassaci onamitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa catuttaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sīho sapadānabhakkho yasmiṁ okāse nipatati, tattheva yāvadatthaṁ bhakkhayati, na varamaṁsaṁ vicināti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sapadānabhakkhena bhavitabbaṁ, na kulāni vicinitabbāni, na pubbagehaṁ hitvā kulāni upasaṅkamitabbāni, na bhojanaṁ vicinitabbaṁ, yasmiṁ okāse kabaḷaṁ ādīyati, tasmiṁ yeva okāse bhuñjitabbaṁ sarīrayāpanatthaṁ[1], na varabhojanaṁ vicinitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sīho asannidhibhakkho, sakiṁ gocaraṁ bhakkhayitvā na puna taṁ upagacchati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena

---

1. Sarīrayāpanamattaṁ (Sī, I)

asannidhikāraparibhoginā bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa chaṭṭhaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sīho bhojanaṁ aladdhā na paritassati. Laddhāpi bhojanaṁ agadhito[1] amucchito anajjhosanno paribhuñjati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena bhojanaṁ aladdhā na paritassitabbaṁ, laddhāpi bhojanaṁ agadhitena amucchitena anajjhosannena ādīnavadassāvinā nissaraṇapaññena paribhuñjitabbaṁ. Idaṁ mahārāja sīhassa sattamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare theraṁ Mahākassapaṁ parikittayamānena—

> * "Santuṭṭhoyaṁ bhikkhave Kassapo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca piṇḍapātahetu anesanaṁ appatirūpaṁ āpajjati, aladdhā ca piṇḍapātaṁ na paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṁ agadhito amucchito anajjhosanno ādīnavadassāvī nissaraṇapaññno paribhuñjatī"ti.

Sīhaṅgapañho paṭhamo.

---

2. Cakkavākaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "cakkavākassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja cakkavāko yāva jīvitapariyādānā dutiyikaṁ na vijahati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yāva jīvitapariyādānā yoniso manasikāro na vijahitabbo. Idaṁ mahārāja cakkavākassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cakkavāko sevālapaṇakabhakkho, tena ca santuṭṭhiṁ āpajjati, tāya ca santuṭṭhiyā balena ca vaṇṇena ca na parihāyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yathālābhasantoso karaṇīyo, yathālābhasantuṭṭho kho mahārāja yogī yogāvacaro na parihāyati sīlena, na parihāyati samādhinā,

---

1. Agathito (Sī)

* Saṁ 1. 399 piṭṭhe.

na parihāyati paññāya, na parihāyati vimuttiyā, na parihāyati vimuttiñāṇadassanena, na parihāyati sabbehi kusalehi dhammehi, idaṁ mahārāja cakkavākassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja cakkavāko pāṇe na viheṭhayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena nihitadaṇḍena nihitasatthena lajjinā dayāpannena sabbapāṇabhūtahitānukampinā bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja cakkavākassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Cakkavākajātake*—

"Yo na hanti na ghāteti, na jināti na jāpaye.
Mettaṁso[1] sabbabhūtesu, veraṁ tassa na kenacī"ti.

Cakkavākaṅgapañho dutiyo.

---

3. Peṇāhikaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja peṇāhikā sakapatimhi usūyāya chāpake na posayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sakamane[2] kilese uppanne usūyāyitabbaṁ, satipaṭṭhānena sammāsaṁvarasusire pakkhipitvā manodvāre kāyagatāsati bhāvetabbā. Idaṁ mahārāja peṇāhikāya paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja peṇāhikā pavane divasaṁ gocaraṁ caritvā sāyaṁ pakkhigaṇaṁ upeti attano guttiyā, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ekakena pavivekaṁ sevitabbaṁ saṁyojanaparimuttiyā, tatra ratiṁ alabhamānena upavādabhayaparirakkhaṇāya saṁghaṁ osaritvā saṁgharakkhitena vasitabbaṁ. Idaṁ mahārāja peṇāhikāya dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja brahmunā Sahampatinā Bhagavato santike—

---

* Khu 5. 220 piṭṭhe. 1. Ahiṁsā (Sī, I) 2. Sakamano (Ka)

* "Sevetha pantāni senāsanāni,
Careyya saṁyojanavippamokkhā.
Sace ratiṁ nādhigaccheyya tattha.
Saṁghe vase rakkhitattho satīmā"ti.

Peṇāhikaṅgapañho tatiyo.

---

4. Gharakapotaṅgapañha

44. Bhante Nāgasena "gharakapotassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja gharakapoto paragehe vasamāno na tesaṁ kiñci bhaṇḍassa nimittaṁ gaṇhāti. Majjhatto vasati saññābahulo, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena parakulaṁ upagatena tasmiṁ kule itthīnaṁ vā purisānaṁ vā mañce vā pīṭhe vā vatthe vā alaṅkāre vā upabhoge vā paribhoge vā bhojanavikatīsu vā na nimittaṁ gahetabbaṁ, majjhattena bhavitabbaṁ, samaṇasaññā paccupaṭṭhapetabbā. Idaṁ mahārāja gharakapotassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Cūḷānāradajātake—

"Pavisitvā parakulaṁ, pānatthaṁ bhojanāya vā[1].
Mitaṁ khāde mitaṁ bhuñje, na ca rūpe manaṁ kare"ti.

Gharakapotaṅgapañho catuttho.

---

5. Ulūkaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "ulūkassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja ulūko kākehi paṭiviruddho, rattiṁ kākasaṁghaṁ gantvā bahūpi kāke hanati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena aññāṇena paṭiviruddho kātabbo, ekena raho nisīditvā aññāṇaṁ sampamadditabbaṁ, mūlato chinditabbaṁ. Idaṁ mahārāja ulūkassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

* Saṁ 1. 156 piṭṭhe.

1. Pānesu bhojanesu vā (Sī, I) Khu 5. 263 piṭṭhe.

Puna caparaṁ mahārāja ulūko suppaṭisallīno hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paṭisallānārāmena bhavitabbaṁ paṭisallānaratena. Idaṁ mahārāja ulūkassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare—

> * "Idha bhikkhave bhikkhu paṭisallānārāmo paṭisallānarato "idaṁ dukkhan"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhasamudayo"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhanirodho"ti yathābhūtaṁ pajānāti, "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti yathābhūtaṁ pajānātī"ti.

Ulūkaṅgapañho pañcamo.

---

6. Satapattaṅgapañhā

6. Bhante Nāgasena "satapattassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja satapatto ravitvā paresaṁ khemaṁ vā bhayaṁ vā ācikkhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paresaṁ dhammaṁ desayamānena vinipātaṁ bhayato dassayitabbaṁ, nibbānaṁ khemato dassayitabbaṁ. Idaṁ mahārāja satapattassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Piṇḍolabhāradvājena—

> "Niraye bhayasantāsaṁ, nibbāne vipulaṁ sukhaṁ.
> Ubhayānetānatthāni dassetabbāni yoginā"ti.

Satapattaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Vaggulinġapañha

7. Bhante Nāgasena "vaggulissa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja vagguli gehaṁ pavisitvā vicaritvā nikkhamati, na tattha palibuddhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena gāmaṁ piṇḍāya pavisitvā sapadānaṁ

---

* Saṁ 3. 363 piṭṭhe.

vicaritvā paṭiladdhalābhena khippameva nikkhamitabbaṁ, na tattha palibuddhena bhavitabbaṁ, idaṁ mahārāja vaggulissa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja vagguli paragehe vasamāno na tesaṁ parihāniṁ karoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kulāni upasaṅkamitvā atiyācanāya vā viññattibahulatāya vā kāyadosabahulatāya vā atibhāṇitāya vā samānasukhadukkhatāya vā na tesaṁ koci vippaṭisāro karaṇīyo, napi tesaṁ mūlakammaṁ parihāpetabbaṁ, sabbathā vaḍḍhi yeva icchitabbā. Idaṁ mahārāja vaggulissa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Dīghanikāyavare Lakkhaṇasuttante*—

"Saddhāya sīlena sutena buddhiyā,
Cāgena dhammena bahūhi sādhuhi.
Dhanena dhaññena ca khettavatthunā,
Puttehi dārehi catuppadehi ca.

Ñātīhi mittehi ca bandhavehi,
Balena vaṇṇena sukhena cūbhayaṁ.
Kathaṁ na hāyeyyuṁ pareti icchati,
Atthasamiddhiñca panābhikaṅkhatī"ti.

Vaggulingapañho sattamo.

---

8. Jalūkaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "jalūkāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja jalūkā yattha allīyati, tattheva daḷhaṁ allīyitvā ruhiraṁ pivati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yasmiṁ ārammaṇe cittaṁ allīyati, taṁ ārammaṇaṁ vaṇṇato ca saṇṭhānato ca disato ca okāsato ca paricchedato ca liṅgato ca nimittato ca daḷhaṁ patiṭṭhāpetvā tenevārammaṇena vimuttirasamasecanakaṁ pātabbaṁ. Idaṁ mahārāja jalūkāya ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Anuruddhena—

---

* Dī 3. 134 piṭṭhe.

"Parisuddhena cittena, ārammaṇe patiṭṭhāya.
Tena cittena pātabbaṁ, vimuttirasamasecanan"ti.

Jalūkaṅgapañho aṭṭhamo.

---

9. Sappaṅgapañha

9. Bhante Nāgasena "sappassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja sappo urena gacchati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paññāya caritabbaṁ, paññāya caramānassa kho mahārāja yogino cittaṁ ñāye carati, vilakkhaṇaṁ vivajjeti, salakkhaṇaṁ bhāveti. Idaṁ mahārāja sappassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sappo caramāno osadhaṁ parivajjento carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena duccaritaṁ parivajjentena caritabbaṁ. Idaṁ mahārāja sappassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja sappo manusse disvā tappati[1] socati cintayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kuvitakke vitakketvā aratiṁ uppādayitvā tappitabbaṁ socitabbaṁ cintayitabbaṁ "pamādena me divaso vītināmito, na so puna sakkā laddhun"ti. Idaṁ mahārāja sappassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā Bhallāṭiyajātake dvinnaṁ kinnarānaṁ—

"Mayekarattaṁ[2] vippavasimha ludda,
Akāmakā aññamaññaṁ sarantā.
Tamekarattaṁ[3] anutappamānā,
Socāma 'sā ratti pana nahessatī'ti".

Sappaṅgapañho navamo.

---

1. Manussaṁ disvā kampati (Ka)
2. Yamekarattiṁ (Sī, I) Khu 5. 331 piṭṭhe.
3. Tamekarattiṁ (Sī, I)

10. Ajagaraṅgapañha

10. Bhante Nāgasena "ajagarassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja ajagaro mahatimahākāyo bahūpi divase ūnūdaro dīnataro kucchipūraṁ āhāraṁ na labhati, aparipuṇṇo yeva yāvadeva sarīrayāpanamattakena yāpeti, evameva kho mahārāja yogino yogāvacarassa bhikkhācariyappasutassa parapiṇḍamupagatassa paradinnappāṭikaṅkhissa sayaṁgāhappaṭiviratassa dullabhaṁ udaraparipūraṁ āhāraṁ, api ca atthavasikena kulaputtena cattāro pañca ālope abhuñjitvā avasesaṁ udakena paripūretabbaṁ. Idaṁ mahārāja ajagarassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

* "Allaṁ sukkhaṁ vā bhuñjanto, na bāḷhaṁ suhito siyā.
Ūnūdaro mitāhāro, sato bhikkhu paribbaje.

Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
Alaṁ phāsu vihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti.

Ajagaraṅgapañho dasamo.

Sīhavaggo pañcamo.

Tassuddānaṁ

Kesarī cakkavāko ca, peṇāhi gharakapotako.
Ulūko satapatto ca, vagguli ca jalūpikā.
Sappo ajagaro ceva, vaggo tena pavuccatīti.

---

* Khu 2. 343 piṭṭhe.

6. Makkaṭakavagga

1. Panthamakkaṭakaṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "panthamakkaṭakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja panthamakkaṭako panthe makkaṭajālavitānaṁ katvā yadi tattha jālake laggati kimi vā makkhikā vā paṭaṅgo vā, taṁ gahetvā bhakkhayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena chasu dvāresu satipaṭṭhānajālavitānaṁ katvā yadi tattha kilesamakkhikā bajjhanti, tattheva ghātetabbā. Idaṁ mahārāja panthamakkaṭakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Anuruddhena—

"Cittaṁ niyame chasu dvāresu, satipaṭṭhānavaruttame.
Kilesā tattha laggā ce, hantabbā te vipassinā"ti.

Panthamakkaṭakaṅgapañho paṭhamo.

———

2. Thanassitadārakaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "thanassitadārakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja thanassitadārako sadatthe laggati, khīratthiko rodati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sadatthe laggitabbaṁ, sabbattha dhammañāṇena bhavitabbaṁ, uddese paripucchāya sammappayoge paviveke garusaṁvāse kalyāṇamittasevane. Idaṁ mahārāja thanassitadārakassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Dīghanikāyavare Parinibbānasuttante—

"Iṅgha tumhe Ānanda sāratthe[1] ghaṭatha, sāratthe anuyuñjatha,
Sāratthe appamattā ātāpino pahitattā viharathā"ti.

Thanassitadārakaṅgapañho dutiyo.

---

1. Sadatthe (Sī, I) Dī 2. 117 piṭṭhe.

3. Cittakadharakummaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "cittakadharakummassa[1] ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja cittakadharakummo udakabhayā udakaṁ parivajjetvā vicarati, tāya ca pana udakaṁ parivajjanāya āyunā na parihāyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena pamāde bhayadassāvinā bhavitabbaṁ, appamāde guṇavisesadassāvinā. Tāya ca pana bhayadassāvitāya na parihāyati sāmaññā, nibbānassa santike upeti[2]. Idaṁ mahārāja cittakadharakummassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Dhammapade—

* "Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā.
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike"ti.

Cittakadharakummaṅgapañho catuttho.

---

4. Pavanaṅgapañha

4. Bhante Nāgasena "pavanassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja pavanaṁ nāma asucijanaṁ paṭicchādeti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paresaṁ aparaddhaṁ khalitaṁ paṭicchādetabbaṁ na vivaritabbaṁ. Idaṁ mahārāja pavanassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pavanaṁ suññaṁ pacurajanehi, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhijālehi sabbehi ca kilesehi suññena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja pavanassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pavanaṁ vivittaṁ janasambādharahitaṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena pāpakehi akusalehi dhammehi anariyehi pavivittena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja pavanassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

---

1. Cittakathalakummassa (Sī, I) 2. Ṭhapeti (Ka) * Khu 1. 17 piṭṭhe.

Puna caparaṁ mahārāja pavanaṁ santaṁ parisuddhaṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena santena parisuddhena bhavitabbaṁ, nibbutena pahīnamānena pahīnamakkhena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja pavanassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja pavanaṁ ariyajanasaṁsevitaṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ariyajanasaṁsevitena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja pavanassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Saṁyuttanikāyavare*—

"Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi.
Niccaṁ āraddhavīriyehi, paṇḍitehi sahāvase"ti.

Pavanaṅgapañho catuttho.

---

5. Rukkhaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "rukkhassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja rukkho nāma pupphaphaladharo, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena vimuttipupphasāmaññaphaladhārinā bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja rukkhassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja rukkho upagatānamanuppaviṭṭhānaṁ janānaṁ chāyaṁ deti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena upagatānamanuppaviṭṭhānaṁ puggalānaṁ āmisappaṭisanthārena vā dhammappaṭisanthārena vā paṭisantharitabbaṁ. Idaṁ mahārāja rukkhassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja rukkho chāyāvemattaṁ na karoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbasattesu vemattatā na kātabbā, coravadhakapaccatthikesupi attanipi samasamā mettābhāvanā kātabbā "kinti ime sattā averā abyāpajjā[1] anīghā sukhī attānaṁ parihareyyūn"ti. Idaṁ mahārāja rukkhassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

---

* Saṁ 1. 371 piṭṭhe.

1. Abyāpajjhā (Sī)

"Vadhake Devadattamhi, core Aṅgulimālake.
Dhanapāle Rāhule ca, sabbattha samako Munī"ti.

Rukkhaṅgapañho pañcamo.

---

6. Meghaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "meghassa pañca aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja megho uppannaṁ rajojallaṁ vūpasameti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena uppannaṁ kilesarajojallaṁ vūpasametabbaṁ. Idaṁ mahārāja meghassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja megho pathaviyā uṇhaṁ nibbāpeti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena mettābhāvanāya sadevako loko nibbāpetabbo. Idaṁ mahārāja meghassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja megho sabbabījāni viruhāpeti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbasattānaṁ saddhaṁ uppādetvā taṁ saddhābījaṁ tīsu sampattīsu ropetabbaṁ, dibbamānusikāsu sukhasampattīsu yāvaparamatthanibbānasukhasampatti. Idaṁ mahārājāja meghassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja megho ututo samuṭṭhahitvā dharaṇitalaruhe tiṇarukkhalatāgumba-osadhivanappatayo parirakkhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yoniso manasikāraṁ nibbattetvā tena yoniso manasikārena samaṇadhammo parirakkhitabbo, yoniso manasikāramūlakā sabbe kusalā dhammā. Idaṁ mahārāja meghassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja megho vassamāno naditaḷākapokkharaṇiyo kandarapadarasarasobbha-udapānāni ca paripūreti udakadhārāhi, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena āgamapariyattiyā dhammameghamabhivassayitvā adhigamakāmānaṁ mānasaṁ paripūrayitabbaṁ. Idaṁ mahārāja

meghassa pañcamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Bhodhaneyyaṁ janaṁ disvā, satasahassepi yojane.
Khaṇena upagantvāna, bodheti taṁ mahāmunī"ti.

Meghaṅgapañho chaṭṭho.

---

7. Maṇiratanaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja maṇiratanaṁ ekantaparisuddhaṁ, evameva kho maharāja yoginā yogāvacarena ekantaparisuddhājīvena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja maṇiratanassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja maṇiratanaṁ na kenaci saddhiṁ missīyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarana pāpehi pāpasahāyehi saddhiṁ na missitabbaṁ. Idaṁ mahārāja maṇiratanassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja maṇiratanaṁ jātiratanehi yojīyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena uttamavarajātimantehi saddhiṁ saṁvasitabbaṁ, paṭipannakaphalaḷasekkhaphalasamaṅgīhi sotāpannasakadāgāmi-anāgāmi-arahantatevijjachaḷabhiññasamaṇamaṇiratanehi saddhiṁ saṁvasitabbaṁ. Idaṁ mahārāja maṇiratanassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Suttanipāte—

* "Suddhā suddhehi saṁvāsaṁ, kappayavho patissatā.
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṁ karissathā"ti.

Maṇiratanapañho sattamo.

---

8. Māgavikaṅgapañha

8. Bhante Nāgasena "māgavikassa cattāri aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja

---

* Khu 1. 322 piṭṭhe.

māgaviko appamiddho hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena appamiddhena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja māgavikassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja māgaviko migesu yeva cittaṁ upanibandhati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ārammaṇesu yeva cittaṁ upanibandhitabbaṁ. Idaṁ mahārāja māgavikassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja māgaviko kālaṁ kammassa jānāti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena paṭisallānassa kālo jānitabbo "ayaṁ kālo paṭisallānassa, ayaṁ kālo nikkhamanāyā"ti. Idaṁ mahārāja māgavikassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja māgaviko migaṁ disvā hāsamabhijaneti "imaṁ lacchāmī"ti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ārammaṇe abhiramitabbaṁ, hāsamabhijanetabbaṁ "uttariṁ visesamadhigacchissāmī"ti. Idaṁ mahārāja māgavikassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Mogharājena—

"Ārammaṇe labhitvāna, pahitattena bhikkhunā.
Bhiyyo hāso janetabbo, adhigacchissāmi uttarin"ti.

Māgavikaṅgapañho aṭṭhamo.

———

9. Bāḷisikaṅgapañha

9. Bhante Nāgasena "bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja bāḷisiko baḷisena macche uddharati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena ñāṇena uttariṁ sāmaññaphalāni uddharitabbāni. Idaṁ mahārāja bāḷisikassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja bāḷisiko parittakaṁ vadhitvā vipulaṁ lābhamadhigacchati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena parittalokāmisamattaṁ pariccajitabbaṁ, lokāmisamattaṁ mahārāja pariccajitvā yogī yogāvacaro vipulaṁ sāmaññaphalaṁ adhigacchati. Idaṁ mahārāja bāḷisikassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Rāhulena—

"Suññatañcānimittañca, vimokkhañcāppaṇihitaṁ.
Caturo phale chaḷabhiññā, cajitvā lokāmisaṁ labhe"ti.

Bāḷisikaṅgapañho navamo.

---

10. Tacchakaṅgapañha

10. Bhante Nāgasena "tacchakassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja tacchako kāḷasuttaṁ anulometvā rukkhaṁ tacchati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena Jinasāsanamanulomayitvā sīlapathaviyaṁ patiṭṭhahitvā saddhāhatthena paññāvāsiṁ gahetvā kilesā tacchetabbā. Idaṁ mahārāja tacchakassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja tacchako pheggumṁ apaharitvā sāramādiyati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sassataṁ ucchedaṁ taṁ jīvaṁ taṁ sarīraṁ aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīraṁ taduttamaṁ aññaduttamaṁ akatamabhabbaṁ apurisakāraṁ abrahmacariyavāsaṁ sattavināsaṁ navasattapātubhāvaṁ saṅkhārasassatabhāvaṁ yo karoti, so paṭisaṁvedeti, añño karoti, añño paṭisaṁvedeti, kammaphaladassanā ca kiriyaphaladiṭṭhi ca iti evarūpāni ceva aññāni ca vivādapathāni apanetvā saṅkhārānaṁ sabhāvaṁ paramasuññataṁ nirīhanijjīvataṁ[1] accantaṁ suññataṁ ādiyitabbaṁ. Idaṁ mahārāja tacchakassa

---

1. Nisattanijīvataṁ (Ka)

dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena Suttanipāte*—

"Kāraṇḍavaṁ niddhamatha, kasambuṁ apakassatha.
Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

Niddhamitvāna pāpicche, pāpa-ācāragocare.
Suddhā suddhehi saṁvāsaṁ, kappayavho patissatā.
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṁ karissathā"ti.

Tacchakaṅgapañho dasamo.

Makkaṭakavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṁ

Makkaṭo dārako kummo, vanaṁ rukkho ca pañcamo.
Megho maṇi māgaviko, bāḷisī tacchakena cāti.

---

* Khu 1. 322 piṭṭhe.

7. Kumbhavagga

1. Kumbhaṅgapañha

1. Bhante Nāgasena "kumbhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabban"ti yaṁ vadesi, katamaṁ taṁ ekaṁ aṅgaṁ gahetabbanti. Yathā mahārāja kumbho sampuṇṇo na saṇati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena āgame adhigame pariyattiyaṁ sāmaññe pāramiṁ patvā na saṇitabbaṁ, na tena māno karaṇīyo, na dabbo[1] dassetabbo, nihatamānena nihatadabbena bhavitabbaṁ, ujukena amukharena avikatthinā. Idaṁ mahārāja kumbhassa ekaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidenena Suttanipāte*—

"Yadūnakaṁ taṁ saṇati, yaṁ pūraṁ santameva taṁ.
Aḍḍhakumbhūpamo[2] bālo, rahado pūrova paṇḍito"ti.

Kumbhaṅgapañho paṭhamo.

---

2. Kāḷāyasaṅgapañha

2. Bhante Nāgasena "kāḷāyasassa[3] dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja kāḷāyaso supīto[4] vamati[5], evameva kho mahārāja yogino yogāvacarassa mānasaṁ yoniso manasikārena[6] apītaṁ vamati. Idaṁ mahārāja kāḷāyasassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja kāḷāyaso sakiṁ pītaṁ udakaṁ na vamati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yo sakiṁ uppanno pasādo, na puna so vamitabbo "uḷāro so Bhagavā Sammāsambuddho, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti. Rūpaṁ aniccaṁ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṁ aniccanti yaṁ sakiṁ uppannaṁ ñāṇaṁ, na puna taṁ vamitabbaṁ.

---

1. Dappo (Sī) * Khu 1. 390 piṭṭhe. 2. Rittakumbhūpamo (Sī)
3. Kāḷahaṁsassa (Ka) 4. Suthito (Ka) 5. Vahati (Syā, Ka)
6. Yoniso manasikāre (Sī, Syā, Ka)

Idaṁ mahārāja kāḷāyasassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Dassanamhi parisodhito[1] naro,
Ariyadhamme niyato visesagū.
Nappavedhati anekabhāgaso,
Sabbaso ca mukhabhāvameva so"ti.

Kāḷāyasaṅgapañho dutiyo.

---

3. Chattaṅgapañha

3. Bhante Nāgasena "chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katāmāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja chattaṁ upari muddhani carati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kilesānaṁ upari muddhani carena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja chattassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja chattaṁ muddhanupatthambhaṁ hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena yoniso manasikārupatthambhena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja chattassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja chattaṁ vātātapameghavuṭṭhiyo paṭihanati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena nānāvidhadiṭṭhiputhusamaṇabrāhmaṇānaṁ matavāta[2] tividhaggisantāpakilesavuṭṭhiyo paṭihantabbā. Idaṁ mahārāja chattassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Yathāpi chattaṁ vipulaṁ, acchiddaṁ thirasaṁhitaṁ.
Vātātapaṁ nivāreti, mahatī meghavuṭṭhiyo.

Tatheva Buddhaputtopi, sīlachattadharo suci.
Kilesavuṭṭhiṁ vāreti, santāpatividhaggayo"ti.

Chattaṅgapañho tatiyo.

---

1. Parisodhite (Sī, Ka)
2. Mahāvāta (Ka)

4. Khettaṅgapañha

4. Bhante Nāgasena "khettassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja khettaṁ mātikāsampannaṁ hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sucaritavattappaṭivattamātikāsampannena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja khettassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja khettaṁ mariyādāsampannaṁ hoti, tāya ca mariyādāya udakaṁ rakkhitvā dhaññaṁ paripāceti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sīlahirimariyādāsampannena bhavitabbaṁ, tāya ca sīlahirimariyādāya sāmaññaṁ rakkhitvā cattāri sāmaññaphalāni gahetabbāni. Idaṁ mahārāja khettassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja khettaṁ uṭṭhānasampannaṁ hoti, kassakassa hāsajanakaṁ appampi bījaṁ vuttaṁ bahu hoti, bahu vuttaṁ bahutaraṁ hoti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena uṭṭhānasampannena vipulaphaladāyinā bhavitabbaṁ, dāyakānaṁ hāsajanakena bhavitabbaṁ, yathā appaṁ dinnaṁ bahu hoti, bahu dinnaṁ bahutaraṁ hoti. Idaṁ mahārāja khettassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Upālinā vinayadharena—

"Khettū pamena bhavitabbaṁ, uṭṭhānavipuladāyinā.
Esa khettavaro nāma, yo dadāti vipulaṁ phalan"ti.

Khettaṅgapañho catuttho.

---

5. Agadaṅgapañha

5. Bhante Nāgasena "agadassa dve aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja agade kīmī na saṇṭhahanti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena mānase kilesā na saṇṭhapetabbā. Idaṁ mahārāja agadassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja agado daṭṭhaphuṭṭhadiṭṭha-asitapītakhāyitasāyitaṁ sabbaṁ visaṁ paṭihanati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhivisaṁ sabbaṁ paṭihanitabbaṁ. Idaṁ mahārāja agadassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja Bhagavatā devātidevena—

"Saṅkhārānaṁ sabhāvatthaṁ, daṭṭhukāmena yoginā.
Agadeneva hotabbaṁ, kilesavisanāsane"ti.

Agadaṅgapañho pañcamo.

———

6. Bhojanaṅgapañha

6. Bhante Nāgasena "bhojanassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ upatthambho, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbasattānaṁ maggupatthambhena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja bhojanassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja bhojanaṁ sabbasattānaṁ balaṁ vaḍḍheti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena puññavaḍḍhiyā vaḍḍhitabbaṁ. Idaṁ mahārāja bhojanassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ bhojanaṁ sabbasattānaṁ abhipatthitaṁ, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sabbalokābhipatthitena bhavitabbaṁ. Idaṁ mahārāja bhojanassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Mahāmoggallānena—

"Saṁyamena niyamena, sīlena paṭipattiyā.
Patthitena bhavitabbaṁ, sabbalokassa yoginā"ti.

Bhojanaṅgapañho chaṭṭho.

7. Issāsaṅgapañha

7. Bhante Nāgasena "issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbānī"ti yaṁ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānīti. Yathā mahārāja issāso sare pātayanto ubho pāde pathaviyaṁ daḷhaṁ patiṭṭhāpeti, jaṇṇu-avekallaṁ karoti, sarakalāpaṁ kaṭisandhimhi ṭhapeti, kāyaṁ upatthaddhaṁ karoti, dve hatthe sandhiṭṭhānaṁ āropeti, muṭṭhiṁ pīḷayati, aṅguliyo nirantaraṁ karoti, gīvaṁ paggaṇhāti, cakkhūni mukhañca pidahati, nimittaṁ ujuṁ karoti, hāsamuppādeti "vijjhissāmī"ti. Evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sīlapathaviyaṁ vīriyapāde patiṭṭhāpetabbaṁ, khantisoraccaṁ avekallaṁ kātabbaṁ, saṁvare cittaṁ ṭhapetabbaṁ, saṁyamaniyame attā upanetabbo, icchā mucchā pīḷayitabbā, yoniso manasikāre cittaṁ nirantaraṁ kātabbaṁ, vīriyaṁ paggahetabbaṁ, cha dvārā pidahitabbā, sati upaṭṭhapetabbā, hāsamuppādetabbaṁ "sabbakilese ñāṇanārācena vijjhissāmī"ti. Idaṁ mahārāja issāsassa paṭhamaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja issāso āḷakaṁ pariharati vaṅkajimhakuṭilanārācassa ujukaraṇāya, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena imasmiṁ kāye satipaṭṭhāna-āḷakaṁ pariharitabbaṁ vaṅkajimhakuṭilacittassa ujukaraṇāya. Idaṁ mahārāja issāsassa dutiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja issāso lakkhe upāseti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena imasmiṁ kāye upāsitabbaṁ. Kathaṁ mahārāja yoginā yogāvacarena imasmiṁ kāye upāsitabbaṁ, * aniccato upāsitabbaṁ, dukkhato upāsitabbaṁ, anattato upāsitabbaṁ, rogato -pa- gaṇḍato. Sallato. Aghato. Ābādhato. Parato. Palokato. Ītito. Upaddavato. Bhayato. Upasaggato. Calato. Pabhaṅguto. Addhuvato. Atāṇato. Aleṇato. Asaraṇato. Rittato. Tucchato. Suññato. Ādīnavato. Vipariṇāmadhammato. Asārato. Aghamūlato. Vadhakato. Vibhavato. Sāsavato. Saṅkhatato. Mārāmisato. Jātidhammato. Jarādhammato. Byādhidhammato. Maraṇadhammato. Sokadhammato. Paridevadhammato. Upāyāsadhammato. Saṁkilesadhammato. Evaṁ kho mahārāja yoginā

---

* Khu 7. 40; Khu 8. 38; Khu 9. 411 piṭṭhesupi.

yogāvacarena imasmiṁ kāye upāsitabbaṁ. Idaṁ mahārāja issāsassa tatiyaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ.

Puna caparaṁ mahārāja issāso sāyaṁ pātaṁ upāsiti, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena sāyaṁ pātaṁ ārammaṇe upāsitabbaṁ. Idaṁ mahārāja issāsassa catutthaṁ aṅgaṁ gahetabbaṁ. Bhāsitampetaṁ mahārāja therena Sāriputtena Dhammasenāpatinā—

"Yathā issāsako nāma, sāyaṁ pātaṁ upāsati.
Upāsanaṁ ariñcanto[1], labhate bhattavetanaṁ.

Tatheva Buddhaputtopi, karoti kāyupāsanaṁ.
Kāyupāsanaṁ ariñcanto, arahattamadhigacchatī"ti.

Issāsaṅgapañho sattamo.

Kumbhavaggo sattamo[2].

Tassuddānaṁ

Kumbho ca kāḷāyaso ca, chattaṁ khettañca agado.
Bhojanena ca issāso, vuttaṁ dāni vidūhīti.

Opammakathāpañho niṭṭhito.

1. Na ricchanto (Sī, Ka)
2. Ito paraṁ rājaṅgapañhādikā aṭṭhatiṁsa pañhā vinaṭṭhā, yehi tā diṭṭhā, tehi no ārocetabbā puna muddāpanakāle pakkhipanatthāyāti (Na, Bu, Sa)

Nigamana

Iti chasu kaṇḍesu bāvīsativaggapatimaṇḍitesu dvāsaṭṭhi-adhikā dvesatā imasmiṁ potthake āgatā Milindapañhā samattā, anāgatā ca pana dvācattālīsā honti, āgatā ca anāgatā ca sabbā samodhānetvā catūhi adhikā tisatapañhā honti, sabbāva Milindapañhāti saṅkhaṁ gacchanti.

Rañño ca therassa ca pucchāvisajjanāvasāne caturāsītisatasahassayojanabahalā udakapariyantaṁ katvā ayaṁ mahāpathavī chadhā kampittha, vijjullatā niccharimsu, devatā dibbapupphavassaṁ pavassiṁsu, mahābrahmā sādhukāramadāsi, mahāsamuddakucchiyaṁ meghatthanitanigghāso viya mahāghoso ahosi, iti so Milindo rājā ca orodhagaṇā ca sirasā añjaliṁ paṇāmetvā vandiṁsu.

Milindo rājā ativiya pamuditahadayo sumathitamānahadayo Buddhasāsane sāramatino ratanattaye sunikkaṅkho niggumbo nitthaddho hutvā therassa guṇesu pabbajjāsu paṭipadā-iriyāpathesu ca ativiya pasanno vissattho nirālayo nihatamānatthambho uddhaṭadāṭho viya bhujagindo evamāha "sādhu bhante Nāgasena Buddhavisayo pañho tayā visajjito, imasmiṁ Buddhasāsane ṭhapetvā Dhammasenāpatiṁ Sāriputtattheraṁ añño tayā sadiso pañhavisajjane natthi, khamatha bhante Nāgasena mama accayaṁ, upāsakaṁ maṁ bhante Nāgasena dhāretha ajjatagge pāṇupetaṁ saraṇaṁ gatan"ti.

Tadā rājā saha balakāyehi Nāgasenattheraṁ payirupāsitvā Milindaṁ nāma vihāraṁ kāretvā therassa niyyātetvā catūhi paccayehi Nāgasenaṁ, koṭisatehi bhikkhūhi saddhiṁ paricari, punapi therassa paññāya pasīditvā puttassa rajjaṁ niyyātetvā agārasmā anagāriyaṁ pabbajitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇi, tena vuttaṁ—

"Paññā pasatthā lokasmiṁ, katā saddhammaṭṭhitiyā.
Paññāya vimatiṁ hantvā, santiṁ papponti paṇḍitā.

Yasmiṁ khandhe ṭhitā paññā, sati tattha anūnakā.
Pūjā visesassādhāro, aggo seṭṭho[1] anuttaro.
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṁ hitamattano[2].
Paññavantaṁbhipūjeyya, cetiyaṁ viya sādaro"ti[3].

Laṅkāyaṁ Doṇinagare, vasatā Doṇināminā.
Mahātherena lekhitvā, suṭṭhapitaṁ yathāsutaṁ.
Milindarājapañho ca, Nāgasenavisajjanaṁ.
Milindo hi mahāpañño, Nāgaseno supaṇḍito.
Iminā puññakammena, ito gacchāmi Tussitaṁ.
Metteyyaṁ'nāgate passe, suṇeyyaṁ dhammamuttamanti.

Milindapañho niṭṭhito.

1. Sova (I)
2. Atthamattano (I)
3. Pūjiyanti (I) ito paraṁ tisso gāthāyo Sī-I-potthakesu natthi.

Khuddakanikāye ekādasamabhāgapotthake

Milindapañhapāḷiyaṁ

Lakkhitabbapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Akiccakaro	67
Agadasamo	193
Aṅgāni	343
Aṅgaṁ	343
Aggikāmā	104
Acittako	82
Ajagaro	392
Aññaṁ kāyaṁ	75
Aṭṭha parivajjayitabbaṭṭhānāni	98
Aṭṭha vattapadāni	97
Aṭṭhasataṁ	95
Aṭṭhikāni	91
Aṭṭhime puggalā	99
Aṭṭhissaro	116
Antarāyā	157
Aticchatha bhante	8
Atipaṇḍitā	87
Antobhaviko	103
Adiṭṭhasaccānaṁ	151
Adhomukho	5
Anālāpo	58
Anibbattaphalāni	76
Anuparamā	44
Anumajjanalakkhaṇo	64

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anesanāni ekavīsa	352
Appanālakkhaṇo	64
Apilāpanalakkhaṇā	36
Ambarukkho	82
Ambasāmiko	46
Abhejjapariso	161
Amatadāyako	167
Araṇipotako	54
Alasando	88
Alaṁ mahārāja	48
Avañjho	104
Avippaṭisārī	90
Assagutto	6
Asi	89
Asabbaññuno	112
Asuñño	133
[Ā]	
Ākāso	370
Āgucārī	116
Ācariyamuṭṭhi	146
Āturo	141
Ādāso	55
Āpo	366
Ābhidhammiko	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā - I]	
Āyupālo	19
Āhaccapadanti	150
Āhananto	20
Iṇaṭṭā	30
Itthī sapatikā	158
Idaṁ gehaṁ	54
Iddhipādā	142
Ime dāyakā	284
Ime satta	120
Issarāparādhiko	151
Issāpakato	157
Issāso	405
Isinimmito	133
[U - Ū]	
Uttamaṁ mantaṁ	11
Uttarakuruṁ	91
Uttānataṁ	35
Utupariṇāmajā	138
Udakaghaṭakāni	43
Undūro	378
Unnataṁ	178
Upacikā	377
Uparūparūpapattiko	7
Upasampadā sundarā	80
Uppalahatthadānānisaṁsa	90
Upāsakaguṇā	101
Ulūko	388
Ūmivego	3
Ūhanalakkhaṇo	31
Ūhā nadī	73

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Ekamanā	122
Ekantasukhaṁ	300
Ekindriyaṁ	251
Ekaṁ Buddhaguṇaṁ	86
Ekaṁ Buddhantaraṁ	3
Esa dhammatā	103
[O]	
Oññāto	224
Oṇatavinato	113
Opakkamikā	138
Ovassati	218
Ohitabhārā	111
[Ka]	
Kacavarabyūhaṁ	3
Kaṭacchubhikkhaṁ	9
Kaṭumikāva	83
Kaṇḍappahāro	78
Katame ekādasa	195
Katame dasaguṇā	249
Katame vīsati	163
Katame satta	291
Katame soḷasa	11
Katamaṁ nāmaṁ	49
Kapiniddāpareto	289
Kambalaratanaṁ	16
Kammakāro	362
Kammasambhavā	137
Kammasamuṭṭhānā	137
Kalalaṁ	49

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kalasigāmo	89
Kassako	41
Kākacchamāno	92
Kāmabhogī	330
Kāyānugatā	246
Kāruṇiko	114
Kimetaṁ addhānaṁ	49
Kīvadūro	88
Kukkuṭī	51
Kudiṭṭhī	109
Kumbhakāro	54
Kumbho	401
Kumārakassapo	128
Kusalā dhammā	32
Kūṭaṅgamā	38
Kūpo	361
Keci saṅkhārā	53
Kelāyatha	78
Kesarī	21
Kese palibodhā	11
Koṭisatā	6
[Kha]	
Khaggaggāhako	119
Khaggaparivārito	21
Khaggavisāṇakappā	111
Khattiyakumārā	113
Khīraghaṭaṁ	48
Khuddakopi	86
Khuddānukhuddakāni	145
Khettaṁ	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gaṇanapathaṁ	156
Gaṇṭhitaro	123
Gaddūhanamattampīti	115
Gabbhāvakkanti	130
Gabbho	128
Gaḷagaḷāyantī	125
Gihipārājikaṁ	247
Gihibhūto	115
Gihiliṅgaṁ	257
Guttilo	140
Gorūpo	381
[Gha]	
Ghaṭasahassampi	188
Gharakapoto	388
Ghātanīyo	184
[Ca]	
Cakkavattī	375
Cakkavāko	368
Cattāri paṭākāni	95
Cattārimāni	147
Caturo janā	120
Cando	371
Ciṇṇattā	59
Cittadubbalīkaraṇā	279
Cittakadharakummo	394
Cetayitalakkhaṇā	62
Cetovasippatto	88
Cero	184

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Cha]	
Chattaṁ	402
Chayimāni	45
Chavakacaṇḍālo	198
Cha satthāro	4
Chāyā vā rājāti	27
Chinnahatthapādo	90
Chedanalakkhaṇā	31
[Ja]	
Jarasiṅgālo	379
Jalūkā	390
Jāgaranto	289
Jāliṁ	121
Jīvitadāyako	116
Jotipālamāṇavo	216
[Jha]	
Jhāyamāno	47
[Ña]	
Ñāṇabalavipphāraṁ	133
Ñāṇaṁ uppannaṁ	42
[Ta - Tha]	
Tacchako	399
Tattakehi	28
Tathāgatappavedito	188
Tayopete	133
Tayo sannipātā	130
Tīṇi aṅgāni	357
Tejo	367
Tiṁsaguṇavarehi	341
Tvaṁ vā rājā	27
Thanassitadārako	393

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Daṭṭhavisaṁ	153
Dasa guṇe	268
Dasa dānāni	270
Dasabaladharā	112
Dānakathaṁ	222
Dānavo	154
Diguṇaṁ	90
Diṭṭhadhammasukhavedanīyā	120
Diṭṭhijālaṁ	155
Dukkaraṁ	94
Dunnibbeṭho	156
Devakaññāyo	170
Desanākusalo	170
Dvattiṁsa kāyā	25
Dvārattā	59
Dvāsaṭṭhi-adhikā	407
Dve akammajā	260
Dve atthavase	273
Dve piṇḍapātā	175
Dve vaṇṇā	219
Dve sakuṇā	89
[Dha]	
Dhammanagaraṁ	316
Dhammapuraṁ	328
Dhammarakkhito	17
Dhammasantati	40
Dhammābhisamayo	298
Dhammārāmo	162
Dharaṇitalaṁ	286
Dhotamalā	111

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nakulo	379
Nagaraguttiko	63
Nagaravaḍḍhakī	33
Natthi nibbānaṁ	312
Natthi paññā	81
Natthi Buddho	315
Natthi vemattatā	276
Naranāriyo	287
Navime puggalā	99
Na hettha puggalo	24
Nāgaseno	8
Nānā santā	39
Nāmarūpaṁ	46
Nārado	263
Nāvā	359
Nippapañcaṁ	255
Nibbānassa rūpaṁ	303
Niyāmako	361
Niratthikā	19
Nerupabbataṁ	131
[Pa]	
Pañca janā	108
Pañcamūlabhesajjāni	43
Pañcasālaṁ	155
Pañcāyatanāni	66
Pañcorambhāgiyāni	110
Paṭipatti	134
Paṭisandahati	31
Paṭisallānaguṇā	141
Paticayo	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Patthanaṁ	3
Pathavī	365
Padako	10
Pabbato	369
Pabhinnabuddhimā	20
Parāpavādo	95
Parittakammaṁ	152
Parittabhesajjāni	153
Parirañjito	79
Parisuddhavacīsamācāro	171
Palāpo	5
Pavanaṁ	394
Paveṇupacchedo	136
Pañhā catubbidhā	147
Pāṭihīraṁ	297
Pātimokkhuddeso	189
Pihitāpāyā	109
Pihitāpāyo	162
Pupphavatī	129
Purimā koṭi	51
Purisattanaṁ	171
Peṇāhikā	387
[Pha]	
Phalarukkhā	290
Phassappamukhā	61
Phusanalakkhaṇo	61
[Ba]	
Bandhumatī	125
Balakaraṇīyā	32
Balavicchitakārī	116

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Bahutaraṁ	90
Bahuvidhāni	195
Bahussuto	20
Bākulo	211
Bālaputhujjanā	70
Bāḷisiko	398
Biḷāro	377
Bījāni	76
Buddhaputtā	135
Buddho anuttaro	73
Buddho brahmacārī	80
Buddho sabbaññū	78
[Bha]	
Bhagavato pāde	179
Bhaginī	187
Bhaṇḍāgāriko	36
Bhattāraho	113
Bhariyā	267
Bhassappavādako	4
Bhāsamaggaṁ	177
Bhāsā esā	184
Bhikkhūnaṁ uṇhaṁ	165
Bhummantalikkhaṁ	178
Bhusamuṭṭhi	158
Bhūtimahantabhāvaṁ	243
Bhūto	169
Bhūmaṭṭhā	180
Bhojanadāyako	168
Bhojanavekallaṁ	113
Bhojanaṁ	404

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma - Ya - Ra]	
Makkaṭako	393
Makariniyopi	69
Maccupāsā	152
Maṇiratanaṁ	397
Mandāravapupphāni	17
Mamuddesiko	160
Mahābhīmo	122
Mahāseno	6
Māgaviko	398
Migo	380
Milindassa jātabhūmi	88
Milindassa jātanagaraṁ	89
Milindo	4
Megho	396
Mettāvihārī	196
Yakkhā	263
Yamakasalākā	151
Yavalāvakā	32
Yuttakārī	49
Yojanasatāni	15
Yonisomanasikāramūlakā	396
Rathenāhaṁ	25
Rasapaṭisaṁvedī	81
Rājāno	27
Rukkho	395
Rukkho sallapatīti	174
Reṇū	265
Rohaṇo	13
Rogā aṭṭhanavuti	107

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Laguḷaṁ	154
Laṅghako	33
Lahuko	91
Lābulatā	357
Loṇaraso	92
Loṇaṁ	66
[Va]	
Vaṅgantaputto	341
Vagguli	389
Vañjho	104
Vaṇūpamo	78
Vaḍḍhakī	64
Vatthaguyhaṁ	168
Varāho	382
Vāyu	368
Vicchiko	378
Vijānanalakkhaṇaṁ	63
Vijjādharo	154
Vitaṇḍavādī	6
Vippaṭisārī	90
Vimalaṁ sītalaṁ	81
Vīṇāya pattaṁ	54
Vīriyūpatthambhitā	35
Vuṭṭhūpajīvino	161
Veṭhataro	123
Vetaṇḍī	97
Vedagū	55
Vedayitalakkhaṇā	61
Vaṁsadhamakā	29

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sakiccayaṁ	42
Sakilesā	148
Sakileso	31
Sakko	374
Saṅkhadhamakā	29
Saṅgāmāvacaro	43
Saññāvimokkhā	159
Sattappakaraṇāni	12
Satapatto	389
Satta ratanāni	312
Sattavassohaṁ	27
Sati uppajjati	84
Satisammosā	258
Sannipātā	127
Sampakkhandanalakkhaṇā	33
Sampattikāmā	106
Sappo	391
Sabbasukhumo	93
Sabbe samakā	67
Sabhāvaguṇaṁ	160
Sabhāvavacanaṁ	209
Sammattakārī	189
Samalaṁ uṇhaṁ	81
Samādhipamukhā	37
Sayambhuno	111
Sākaṭiko	68
Sāmakumāro	127
Sāsanaparicchedo	134
Sāsanantaradhānāni	136
Siṅgadhamakā	29

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sīhiniyopi	69
Sīho	385
Sukhā vedanā	45
Sukhaṁ nibbānanti	71
Sudinno nāsakkhi	171
Sūdo	65
Sūriyassa rogā	265
Sūriyo	372
So eva so	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa - Ha]	
Saṁviggahadayo	126
Saṁsāro	82
Hatthacchedo	183
Hatthī	383
Hitakāmo	117
Hitacitto	117
Hitesī	114
Himavantā	119
Hetū aṭṭha	11

Khuddakanikāye ekādasamabhāgapotthake

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Milindapañhapāḷiyaṁ

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Akampito = Akampiyo (Sī, I)	369
Agadhito = Agathito (Sī)	386
Aṅgavijjāya = Nagavijjāya (Ka)	352
Acchambhito = Asambhīto (Sī, I)	322
Aṭṭaṁ = Atthaṁ (Sī, I)	47
Aṭṭhime bhikkhave = Aṭṭhime Ānanda (Aṁ 3. 132 piṭṭhe.)	118
Aḍḍhakumbhūpamo = Rittakumbhūpamo (Sī)	401
Atta-atthe = Atha atthe (Sī, I)	349
Attajena = Attajena phalena (Sī)	167
Attarakkhā = Pararakkhāya (Sī, I)	121
Antaraṭṭhakā himapātasamayā = Antaraṭṭhake himapāta-samaye (Sī, I, Ka)	380
Ati-aggatāya = Ativisiṭṭhatāya (Syā)	270
Ati-arahā = Ati-arahanto (Syā, Ka)	269
Atijaccatāya = Ati-usabhatāya (Ka)	270
Atimaññanā = Atimaññamāno (Ka)	126
Ativirocati = Atirocati (Sī, I)	320
Atulaguṇā = Atuliyaguṇā (Sī, I, Ka)	325
Atthasādhanatāya = Atthasādhanena (Syā, I, Ka)	180
Anapāyinīti = Anupāyinīti (Ka)	76

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Anuravanā = Anumajjanā (Ka) 64
Anusandahati = Anusaddāyati (Ka) 64
Anusāsanena = Anusāsakena (Sī, I) 256
Anusiṭṭhañca = Anusatthiñca (Sī, I) 106
Appagabbhāti = Appagabbāti (Ka) Saṁ 1. 401 piṭṭhe. 372
Abyāpajjā = Abyāpajjhā (Sī) 395
Abhibhavitvā = Atisayitvā (Sī, I) 320
Abhojaneyyaṁ = Abhojanīyaṁ (Ka) Khu 1. 292 piṭṭhe passitabbaṁ. 222
Arasaṁ vā rasaṁ vā = Yūsaṁ vā rasaṁ vā (Sī, Syā, I) 65
Ariñcanto = Na ricchanto (Sī, Ka) 406
Avikkhittamānaso = Avicalamānaso (Sī) Avimanamānaso (I, Ka) 134
Avañjho bhavati saphalo = Vañjho bhavati aphalo (Sī, I, Ka) 103
Assa = Assu (Sī, Syā) 134
Assarantā = Anussarantā (sabbattha) 85
Ahituṇḍikasamāgato = Ahiguṇṭhikasamāgato (Sī, I) 22
Ahidaṭṭhā = Ahidaṭṭho (Sī) Ahinā daṭṭho (I) 291

[Ā]

Ācariyavaṁsena = Ācariyavaṁsatāya (I, Ka) 150
Ācikkhi = Ācikkhati (Ka) 230
Ādisanti = Uddisanti (Ka-Sī) 284
Āpāta = Āpātha (Sī, I) 287
Āpāyikaṁ kammaṁ = Aparāpariyakammaṁ (Sī, Syā, I) 114
Āmisagaruko = Āmisacakkhuko (Sī, I) 100
Āyameyya = Āmayeyya (Sī) 176
Āsīsakā = Āsiṁsakā (Sī, I) 325
Āropeti = Āroceti (Ka) 288
Āvapituṁ vā = Ādhāpetuṁ vā (Syā) Ādhapituṁ vā (Ka) 271
Āyūhi = Āyūhati (Ka) 210

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[I]

Issāsā = Issatthā (Sī, Syā, I) 244

[U]

Ukkalessanti = Ukkaḍḍhissanti (Sī) Ussakkissanti (Syā) 145
Ujjotattakaraṁ = Ujjotatthakaraṁ (Sī, I)
Ujjotitatthakaraṁ (Syā) 307
Uṭṭhahanti = Upaṭṭhahanti (Ka) Udikkhanti (Syā) 323
Udakeneva = Udake yeva (bahūsu) 292
Uddhaste = Uṭṭhite (Syā) Uggate (Sī, I) 97
Undūrassa = Undurassa (Syā, Ka) 378
Upeti = Ṭhapeti (Ka) 394
Ubbattiyantepi = Pavattamānepi (Syā) 108
Ubhatopakkhe = Ubhatopasse (Sī, I, Ka) 191
Uḷuggahayuddhaṁ = Oḷuggahayuddhaṁ (Ka) 178

[Ū]

Ūhasanampi = Hasanampi (Ka) 130

[E]

Ekaggo = Ekako (sabbattha) 370
Ekaghano = Ekagghano (Ka) Khu 1. 25 Dhammapade. 369
Ekaṭṭhā = Ekatthā (Ka) 370
Ekadesaṁ = Ekadese (Ka) 245
Ekapurisasandhāraṇī = Ekapurisasantāraṇī (Sī, I) 231
Evaṁ kho = Evampi (Ka) 341
Evampi ce = Evampi ve (Syā) Evaṁ hi me (Ka) Khu 5 Asītinipāte. 364
Evamussannakusalamūlassa = Evarūpassa ussannakusalamūlassa (Ka) 218

[O]

Otata -pa- hutvā = Uṭṭhita -pa- bhavitvā (Syā) 295

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Katamo = Kassa (Ka) 90
Kathitā = Kathikā (Sī, I) 23
Kappānaṁ = Kappe (Ka) 280
Kayiruṁ = Kareyyuṁ (Sī, I, Ka) 202
Karaṇaṁ = Kāraṇaṁ (Sī, I) 219
Karotīti = Kāretīti (Sī) 155
Kassapassa Tathāgatassa = Bhagavato -pa- Sammāsambuddhassa (Ma 2. 243 piṭṭhe.) 218
Kāmanissitāni gihibyañjanabhaṇḍāni = Kamanīyāni gihibyañjanāni (Sī, I) 11
Kāye = Kāyena (Ka) 382
Kāsirājā = Kāsikarājā (Ka) 199
Kāḷāyasassa = Kāḷahaṁsassa (Ka) 346, 401-2
Kilesappahānā = Kilesappahānāya (Sī) 172
Kimilo = Kimbilo (Sī, I) Ma 2. 125 piṭṭhe passitabbaṁ. 114
Kīḷitukāmo = Baliṁ kātukāmo (Sī, I) 125
Kupitamānasā = Kupitamānaso (Ka) 366
Kummaggapaṭipanne = Kumaggapaṭipanne (Syā, Ka) 373
Kūpassa = Kūpakassa (Ka) 344
Keci yādisaṁ kīdisaṁ = Keci yādisaṁ tādisaṁ (Syā) 269
Ketu = Hetu (Sī, I) 4
Kenaci = Tena (Sī, I) 223
Kevalassa addhānassa = Dukkhakkhandhassa addhānassa (Sī) 51
Kotthuko = Koṭṭhuko (Ka) 22

[Kha]

Kharāya -pa- kathalikāya = Kharā -pa- kaṭṭhalavālikā (Sī, I) 25
Khudā pipāsā = Khuppipāsā (Ka) 280
Khubbhitacitto = Khubhitacitto (Sī, I) 292

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ga]	
Gaṇanapathaṁ vītivattakappe = Gaṇanapathavītivatte kappe (Sī)	156
Gaṅgā ca = Gaṅgāva (Sī, I)	1
Gaṅgaṁ nadiṁ = Gaṅgānadiṁ (Sī)	125
Gajaṅgalaṁ = Kajaṅgalaṁ (Sī, I)	8
Gaṇhate = Gaṇhatī (Sī, I)	352
Gadrabho ceva = Ghorassaro ca (Sī, Syā, I)	356
Gadrabhassa = Ghorassarassa (Sī, Syā, I)	343
Gabbhassa avakkanti = Gabbhassāvakkanti (Ma 1. 332 piṭṭhe.)	126
Gahanato gahanataraṁ = Gahanantarato gahanantaraṁ (Ka)	260
Gihī yeva = Gihiṁ yeva (Sī, I)	240
Geha, jano = Gehaṁ, jano (Ka)	321
[Gha]	
Ghanamahāselapabbato = ...pabbatato (Ka)	285
[Ca]	
Cakkaratanakāraṇā = Cakkaratanassa kāraṇā (Sī, Syā, I)	278
Candapajjotassa = Udenassa (Sī, I)	281
Cātumahābhūtike = Cātummahābhūtike (Sī)	139
Cāpo -pa- pakampaye = Cāpo vā -pa- anulomayaṁ (Sī, I, Ka)	355
Cittakadharakummassa = Cittakathalakummassa (Sī, I, Ka)	345, 394
Cittavikkhepanāya = Cittanikkhepanāya (Sī, I)	337
Cūḷarāhulovāde = Mahārāhulovāde (Sī, I)	331
Corābhinītā = Corabhītitā (Sī)	30
[Cha]	
Chandasā Buddhavacanena = Chandasāmuddavacanena (Sī, I)	4
Chinnapattapādapā = Sīnappattapādapā (Sī)	122

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ja]	
Janemimaṁ = Jānemimaṁ (Syā)	101
Jāgaranto = Jagganto (Sī, I)	288
Jātimantaṁ = Jātarūpampi (Sī)	162
Jinasāsanadhara = Jinasāsanadhana (Sī, I)	250
[Jha]	
Jhāpeti = Jāpeti (Sī, I)	221
Jhāpentipīti = Jāpentipīti (Sī, I)	172
Jhāyatīti = Socatīti (sabbattha)	68
[Ṭha]	
Ṭhapīyamānā = Ṭhapīyamāne (Sī, I)	109
Ṭhānāṭṭhānakusalā = Nidānapaṭhanakusalā (Sī, I) Nidānavatthukusalā (Syā)	326
[Ḍa]	
Ḍaheyya = Upaḍaheyya (Ka)	47
[Ta]	
Tacchanto = Rakkhanto (Sī, I)	167
Tathāgataṭṭhā = Tathāgatapatiṭṭhā eva (Sī)	161
Tandi = Nandī (I, Ka)	280
Tappamukhā = Tampamukhā (Syā, Ka)	38
Tapeyya = Ṭhapeyya (Sī)	272
Tamekarattaṁ = Tamekarattiṁ (Sī, I)	391
Tassa kusalassa balavegaṁ = Taṁ kusalabalavegavipphāraṁ (Sī)	156
Taḷāka = Mātikātaḷāka (Ka)	286
Tiṇṇattā = Ciṇṇattā (Sī, Syā, I)	111
Tirokuṭṭasamāgame = Tirokuḍḍasamāgame (Sī, I)	332
Tūlapuñjo = Tūlapicu (Sī, Syā)	172
Tena saha ālāpo = Na tena saha sallāpo (Sī, I)	101
Taṁ = So taṁ (Sī, I, Ka)	213

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Thanasitadarakassa = Thanapītadārakassa (Syā) 345
Thālakaparibhogena = Padīpaparibhogena (Syā) 273

[Da]

Daṇḍakāraññaṁ = Daṇḍakīraññaṁ (Ma 2. 41 piṭṭhe.) 132
Dabbo = Dappo (Sī) 401
Damme = Dhamme (Sī, I) 325
Dasasahassiyā = Dasasahassimhi (Sī, I, Ka) 104-5, 135, 167-8, 221, 268, 270
Dahataḷāka = Mātikātaḷāka (Ka) 286
Dvayanto = Dvayato (Sī) 146
Dānanissandabalava = Dānanissandabala (Sī, I) 121
Dāsikaputtā bhaṭiputtā = Dāsaputtā bhaṭṭiputtā (Sī, I) 315
Dvinnampetaṁ amhākaṁ = Dīpitaṁ, amhākampetaṁ (Ka) 281
Dovārika -pa- bhaṭabala = Dovārika -pa- bhaṭabalattha (Sī, I) 227
Dosāgato = Desāgato (Sī, I) 254

[Dha]

Dhanubbedā = Catubbedā (Sī, I) 4
Dhammakarakena = Dhammakaraṇena (Ka) 70
Dhammantarī = Dhanvantarī (?) 263
Dhamanichinnaparigatto = Dhamanimajjaparikatto (Sī, I)
Dhammanimiñjaparigatto (Syā) 187
Dhammayantamabhipīḷayati = Dhammayantamatipīḷayati (Ka) 167
Dhammasīsakassa = Dhammāsīsakassa (Ka) 121
Dhammāsīsaṁ = Dhammasīsaṁ (Sī, I) 378
Dhamento = Uppaḷāsento (Sī, I) 20
Dhīro -pa- marahati = Ariyā -pa- yācanaṁ (Sī, I) 224
Dhutavaraṅgaguṇanissitā = Dhutaṅgaguṇadharanissitā (Ka) 330
Dhutaṅgaṁ = Dhutaguṇaṁ (Ka) evamuparipi. 338

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Na]	
Na upalimpanti = Na upalippanti (Sī, I)	320
Na plavati = Na pilavati (Sī, I)	360
Na bhuñjitabbaṁ = Paribhuñjitabbaṁ (Sī, I)	352
Na mito = Mito (Sī, I, Ka)	354
Naracira = Navavira (Sī, I)	2
Na labhi = Na labhati (Ka)	282
Na vaḍḍhitvā -pa- na pāpuṇitvā = Vaḍḍhitvā -pa- apāpuṇitvā (Sī, Ka)	245
Na saṇṭhanti = Na saṇṭhahanti (Sī)	320
Na saṁvarati = Na saṁcarati (Sī)	154
Nāṭaputto = Nāthaputto (Sī, I)	4
Nāvālagganakassa = Nāvālaganakassa (Sī, I)	343
Nigumbepi = Nikumbepi (Sī, Syā, I)	313
Nibbattitanti = Nibbattanti (Sī, I)	213
Nibbāhanatthāya = Nibbānatthāya (Ka)	285
Nibbāhanaṁ = Nibbāyanaṁ (Ka)	123
Nibbāhitabboti = Nibbāyitabboti (Ka)	137
Nimantakaṁ = Nivātakaṁ (Kuṇālajātake)	202
Nirīhanijjīvataṁ = Nisattanijīvataṁ (Ka)	399
Nihatapaccatthikaṁ = Nipaccatthikaṁ (Ka)	1
[Pa]	
Pakitteti = Parikitteti (Ka)	234
Paccamāno = Dhamamāno (Sī, I)	69
Paccavekkhāmi = Paccavekkhitvā (sabbattha)	370
Pajahi = Pajahati (Ka)	225
Paññavāssa = Jivhāvassa (Sī, I)	349
Paṭicaratīti = Paṭicarāhīti (Ka)	101
Paṭinivatteyyāti = Parinivatteyyāti (Sī, I, Ka)	278
Paṭilabhīti = Paṭilabhatīti (Ka)	282
Paṭisandhāraṁ = Paṭisanthāraṁ (Sī, I)	9

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paṭisammodanīyeneva = Paṭisammodi, teneva (Sī) 24
Paṇḍitavādaṁ = Paṇḍitavādā (Sī, I) 27
Patanti = Jinasāsanā patanti (Sī, I) 167
Patthayati = Pattīyati (Sī, I) 234
Pathavī = Paṭhavī (Sī, Syā, I) 5
Patiṭṭhāvasena = Patiṭṭhānavasena (Ka) 337
Patitvā ruhiraṁ = Nipatitvā rudhiraṁ (Syā) 138
Padhānavemattatā = Addhānavemattatā (Sī, Syā, I) 276
Pabbato = Pabbatato (Ka) 285
Pamoditā = Pamodito (Ka) 366
Parāpavādo = Parappavādo (Ka) 95
Parikupitesu = Parikhubbhitesu (Syā) 122
Parikuppiṁsu = Parikampiṁsu (Ka) 122
Parigaṇetuṁ = Pariminituṁ (Ka) 303
Pariggaṇheyyuṁ = Parikaḍḍheyyuṁ (Sī, I) 146
Parittabalena = Mantabalena (?) 154
Parittaṁ = Paripakkaṁ (Ka) 51
Parinibbāyati = Parinibbāyi (Sī) 175
Paripāte = Paripuṇṇe (sabbattha) 282
Parisodhito = Parisodhite (Sī, Ka) 402
Plava = Pavatta (Sī, I) 4
Pavatte = Pavattassa (Ka) 195
Pavāyati = Pavāti (Sī, I) Khu 1. 21 piṭṭhe passitabbaṁ. 317
Pavāḷakalāpābharaṇappaṭimaṇḍito = Pavāḷābharaṇa-paṭipaṇḍito (Sī, I) 321
Pahaṁsayati tusayati = Pahaṁsīyati kuhīyati (Sī, I) 311
Pānatthaṁ -pa- vā = Pānesu -pa- vā (Sī, I) 388
Pāpakāni -pa- pabbājeti = Pāpakānaṁ -pa- pabbajito (Sī, I) 10
Pāpiyā bhinnasīlāya = Pāpikāya bhinnasīmāya (Sī) 126
Pāpuṇāmi = Na pāpuṇāmi (Syā) 3

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Piñjitaṁ = Picchitaṁ (Sī, I)	234
Pidahitvā = Pidahitvāva (Ka)	57
Pisitvā = Piṁsitvā (Sī, I)	43
Puttadānaṁ = Puttadāraṁ (Ka)	273
Pure -pa- dhāressatīti = Mā te -pa- pāpeyyāti (Sī)	156
Pūjiyantā = Pūjitā (Syā)	103
[Pha]	
Phalikā = Phallikā (Sī, I)	315
Phalito = Phalino (?)	272
Phasseti = Phusseti (Syā) Passati (Ka)	321
[Ba]	
Balībaddā = Balibaddā (Sī, I)	66
Buddhaguṇe = Buddhadhamme (Sī, I)	276
Bubbuḷā = Pubbuḷā (Ka)	122
Bubhukkhito = Sukkhito (Sī, I, Ka)	292
Bodhaneyye = Abodhanīye (Syā)	167
[Bha]	
Bhaginī vā bhātaro vā sakhī vā sahāyakā vā = Bhaginibhātaro vā sakhisahāyakā vā (Sī, I, Ka)	188
Bhaṭabala = Balattha (Sī, I)	227
Bhaṭabalā = Balatthā (Sī, I)	339
Bhassappavādo = Bhassappavedī (Sī, I)	97
Bhāvayate = Bhāvayatī (Syā) Khu 1. 64 Dhammapadesu.	375
Bhiṅgārena = Bhiṅkārena (Sī, I)	229
Bhijjante = Palujjante (Sī, I)	8
Bhinno -pa- kumbho = Gumbo -pa- viddhaṁsito (Syā)	123
Bhuttāvissa = Bhuñjitvā (Sī)	174-175

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Bha]	
Bhuttova mareyyāti = Bhutto vameyyāti (Ka)	232
Bhūnahu = Bhūtahacco (I) Bhūnahacco (Ka)	301
Bhūmaṭṭhe = Bhummaṭṭhe (Sī, I)	370
Bhūmikammaṁ = Bhūmikampaṁ (Sī, I)	178
Bhojanassa = Bhojanīyaṁ (Syā)	101
[Ma]	
Mañjiṭṭhampi = Mañjeṭṭhampi (Sī, I)	62
Mañjiṭṭhāni = Mañjeṭṭhāni (Sī, I)	62
Maṭṭhaṁ = Nāma (Sī, I, Ka) Saṁ 1. 56 piṭṭhe passitabbaṁ.	68
Maṇikuṇḍala = Maṇikanaka (Sī, I)	237
Matavāta = Mahāvāta (Ka)	402
Mantayoga = Samantayoga... (Sī, I)	4
Mantisahāyo = Mantasahāyo (Sī)	101
Matthake = Muddhanā (Sī)	382
Manthayitvā = Madditvā (Ka)	104
Manusse disvā tappati = Manussaṁ disvā kampati (Ka)	391
Mayekarattaṁ = Yamekarattiṁ (Sī, I)	391
Maraṇasseva so = Maraṇasseso (Sī, I)	150-151
Mahārāja = Pahārādha (Sī, I)	363
Mahiṁsā = Mahisā (Sī, I)	259
Māgaṇḍiyopi = Māgandiyopi (Sī, I)	301
Mālukyaputtena = Māluṅkyaputtena (Sī, Syā, I) Saṁ 2. 294 piṭṭhe, Aṁ 1. 571 piṭṭhe ca passitabbaṁ.	146
Māsalūnā = Māsapūrā (Ka)	282
Muggasupyatāya = Muggasuppatāya (Sī, I)	352
Muccitvā = Muñcitvā (Ka)	338
Muyhase = Muyhasi (Sī)	370
Mettaṁso = Ahiṁsā (Sī, I)	387
Moḷiyasīvake = Moliyasivake (Syā, Ka) Saṁ 2. 428 piṭṭhe.	139

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yaṭṭhisammajjaniyo = Yaṭṭhisammuñjaniyo (Sī, I) 3
Yathākāmaṁ = Yena kāmaṁ (Ka) 154
Yathāpi = Yathā (Sī) 358
Yamakasalākā = Dahanasalākaṁ (Ka) 151
Yāvatā loke = Loke sikkhā (Sī, I) 190
Ye keci yādisaṁ kīdisaṁ dānaṁ denti = Keci yādisaṁ tādisaṁ dānaṁ denti (Syā) 269
Yoniso manasikārena = Yoniso manasikāre (Sī, Syā, Ka) 401

[Ra]

Rajjase = Rajjasi (Sī) Rañjasi (I) 370
Ramate = Ramatī (Sī, I) 380
Rājato = Rājāno (Sī, I) 146
Rājagahīyānaṁ = Rājagahikānaṁ (Ka) Saṁ 1. 67 piṭṭhe passitabbaṁ. 236
Rājābhinītā = Rājabhītitā (Sī) 30
Rūparakkhāti = Rūpadakkhāti (Sī, Syā, I) 326

[La]

Laguḷahatāni = Sakuṇapahatā (Syā) Lakuṭahatāni (Sī, I, Ka) 290
Lahupākaṁ = Bahupākaṁ (Sī) 175
Luddhatarā = Laddhatarā (Ka) 146
Loke = Loke sikkhā (Sī, I) 190

[Va]

Vañcayitabbaṁ = Vajjayitabbaṁ (Ka) 381
Vañceti = Vajjeti (Ka) 381
Vamati = Vahati (Syā, Ka) 401
Varapavaragopura = Pavarapacuragopura (Sī) 1

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vassasatāni = Vassasahassāni (Sī) Passa Aṁ 3. 105 piṭṭhe.	133
Vākacīradharā = Vākacīrā (Ka)	131
Vāmagāmino = Pāpagāhino (Syā)	285
Vikkhepanāya = Nikkhepanāya (Sī, I)	337
Vigaṇetvā = Minitvā (Ka)	303
Vijjāvanta = Vijjādhara (Ka)	2
Vijitakammasūrā vā = Nijjhitakammasūrā vā (Sī, I)	190
Vitaṇḍavādī = Vādī (Sī, I)	4
Vidhamitvā = Vidhamati (Sī, I, Ka)	368
Vinivijjhissāmīti = Vijjhissāmīti (Sī)	322
Vibhūtaṁ = Vibhūsaṁ (Sī, I)	219
Vimuttaratanaṁ = Vimuttiratananti (Sī, I)	321
Vilapiṁsu = Lālapiṁsu (Sī, I)	267
Visajjanā = Vissajjanā (Sī, I)	1
Vissāsopi = Visesopi (Sī, I)	27
Visibbetvā = Visīvetvā (Sī, I)	47
Visuddhā = Visadā (Sī, I)	266
Visositaṁ = Visotaṁ (Sī, I)	284
Vītivattantīti = Vītipatantīti (Sī, I)	375
Vokiṇṇakaṁ jaggati = Vokiṇṇataṁ gacchati (Nisya)	289
[Sa]	
Sakamane = Sakamano (Ka)	387
Sakalikāya = Sakkhalikāya (Syā, Ka)	136
Sakuṇarutaravitaṁ = Sakuṇarutaṁ (Sī)	178
Saṅgāmo = Saṅkamo (Sī, I)	98
Sañchavī = Sacchavī (Sī, I)	281
Sajjanapasatthaṁ = Sabbajanapasatthaṁ (Syā)	307
Satasamupasobhitaṁ = Satatamupasobhitaṁ (Ka)	2
Santattakaṭhite = Santattakaṭhine (Sī, I)	382

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Satiṁ = Dhītiṁ (Sī, I)	22
Santuṭṭho = Santuṭṭhe (Sī, I)	380
Satthaṁ vā kamati = Satthaṁ kamati (Syā) Aṁ 3. 542 piṭṭhe.	195
Sanighaṇḍukeṭubhesu = Sanighaṇṭukeṭubhesu (Ka)	10
Sannova = Sattova (Sī, I)	361
Sappabhāsavimalādāsaṁ = Sappabhaṁ suvimalādāsaṁ (Sī)	135
Sampaduṭṭho = Saṁsaṭṭho (Sī)	154
Sampassamāno = Sammasamāno (Sī, I)	213
Sabbaṭṭhakasākhe = Sabbatthakasākhe (Syā) Sabbaṭṭhasākhe (Ka)	355
Sabbītito = Sabbītiyā (Sī)	167
Sabbaṁ taṁ = Santaṁ (Ka)	264
Sabbāva = Sabbāpi (Sī, I)	202
Samanuppattāti = Yasamanupattāti (Sī, I)	281
Samanussarantā = Samanupassantā (Sī, I)	141
Sabhājana = Samabhājana (Ka) Sammābhājana (Ka)	2
Sammato = Sameto (Sī, I)	381
Samupādikā = Samudakā (Ka)	231
Samentaṁ = Sametaṁ (Sī)	150
Samodhānopagatanti = Samodhānetabbaṁ (Ka)	342
Sarasasabhāvatejo = Sarasabhāvatejo (Sī, I)	151
Sarīrayāpanatthaṁ = Sarīrayāpanamattaṁ (Sī, I)	385
Sallakkheyyuṁ = Sallikkheyyuṁ (Sī, I)	135
Sādaroti = Pūjiyanti (I)	408
Sāmayikā = Sāmāyikā (Ka)	291
Sāratthe = Sadatthe (Sī, I)	393
Sikkhāsamādānaṁ = Sikkhāpadhānaṁ (Sī, Syā) Sukkāvadānaṁ (Ka)	163
Sīlasaṁvaragandhamanulittā = Sīlavarasugandhamanulittā (Sī, I)	327
Sīlavarasurabhigandho = Sīlasurabhigandho (Sī, I)	368
Sukudhitampi = Sukaṭhitampi (Sī, I) Sukhuṭhitampi (Syā)	250
Sukkhayavapulake = Sukkhayavamūlake (Ka)	226

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Supīto = Suthito (Ka) 401
Sūnuddhumātasusiruttamaṅgo = Sūnuddhumātasūcimukhapamāṇa-susiruttamaṅgo (Sī, I) 338
Sūriyassa = Suriyassa (Sī, Syā, I) 372
Sūriyo = Suriyo (Sī, I) 3
Seṭṭho = Seṭṭhabhūmisayo (Sī, Syā) Seṭṭho yamo (I) 163
Seṭṭho = Sova (I) 408
Senaṅgadassanaṁ katvā = Senāgaṇanaṁ kāretvā (Sī, I) 4
Snehayati = Sobhayati (Sī) 141
Seyha = Sayha (Sī, I) 215
So = Tassa (I, Ka) 90
So kulavasena andho hutvā = So kulajātivasena andho bhavitvā (Syā) 217
Soreyyakā = Soraṭṭhakā (Sī, I) 316

[Ha]

Hassavasena = Aññāṇavasena (Ka-Sī) 215
Hitamattano = Atthamattano (I) 408
Hetaṁ = Hitaṁ (Sī) Hi idaṁ (I) 311

Khuddakanikāye ekādasamabhāgapotthake

Milindapañhapāḷiyaṁ

Nāmānaṁ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aṅgirasa (tikicchaka)	263
Aciravatī (nadī)	73, 94, 363-4
Ajitakesakambala	4
Aṭṭhissara (paccekabuddha)	116
Atula (tikicchaka)	264
Athabbaṇa (veda)	177
Adhamma (yakkha)	200
Anuruddha (kumāra)	113
Anuruddhatthera	358, 390, 393
Anotatta (daha)	277
Aparanta (janapada)	282
Amarā (devī)	202-3
Ambarukkha	290
Alasanda (dīpa)	88, 313, 340
Avīci (niraya)	5, 338
Asoka (rājā)	125
Asokārāma	15, 16, 17
Assaguttatthera	6, 7, 8, 13, 14, 15
[Ā]	
Ānanda (kumāra)	113
Ānanda (seṭṭhi)	332
Ānandatthera	84, 106, 133-4, 142-3-5-6-7, 174-5, 204-5

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Āyupālatthera	18, 19
Āḷakamandā (devapura)	2
Āḷāra (Kālamagotta)	228, 230
[I - U - E]	
Indanīla (maṇi)	122
Indasāla (guhā)	331
Iru (veda)	177
Isipatana migadāya (uyyāna)	18, 331
Isisiṅga (tāpasa)	128
Uttarakuru	2, 91
Udaka (Rāmaputta)	230
Udāyitthera	127
Upasena (Vaṅgantaputta)	341, 353 377-8-9, 380
Upāli (kappaka)	114
Upālitthera	403
Uposatha (nāgarājā)	274
Ummāpuppha (maṇi)	122
Ekasāṭaka (brāhmaṇa)	120, 282
[Ka]	
Kaṇḍaraggi (tikicchaka)	263
Kaṇhājina (kumārī)	121, 267, 275

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kapila (tikicchaka) 263
Kapila (brāhmaṇa) 199
Kapilavatthu (nagara) 331
Kalasi (gāma) 89
Kalābu (rājā) 199
Kasibhāradvāja (brāhmaṇa) 225
Kasmīra (raṭṭha) 88-9, 313
Kassapa (Buddha) 3, 120, 216-7-8
Kārambhiya (acelaka) 199
Kāliṅga (rājā) 132, 249
Kāsi (raṭṭha) 313
Kimila (kumāra) 114
Kumārakassapatthera 127-8, 194
Kumudabhaṇḍikā (dhaññajāti) 282-3
Kusa (rājā) 133
Ketumatī (vimāna) 6, 7
Kolapaṭṭana 340
Kosala (raṭṭha) 313
Kosala (rājā) 281-2

[Kha - Ga]

Khajjopanaka (maṇi) 122
Khaṇḍahāla (brāhmaṇa) 200
Khantivādī (tāpasa) 199
Khujjuttarā (upāsikā) 84
Gaṅgā (nadī) 3, 73, 94, 119, 125, 195, 277, 363-4
Gajaṅgala (brāhmaṇagāma) 8, 10
Gandhāra (raṭṭha) 313
Guttila (gandhabba) 120

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga - Gha]

Gotama (Buddha) 264, 275-6, 342
Gopālamātā (devī) 120, 281
Ghaṭikāra (kumbhakāra) 217-8

[Ca]

Cakkavatti (rājā) 156, 259, 273-4, 374-5-6
Canda (kumāra) 200
Candakanta (maṇi) 122
Candagutta (rājā) 282
Candapajjota (rājā) 281
Candabhāgā (nadī) 119
Candavatī (rājakaññā) 215-6
Ciñcamāṇavikā 108
Cīna (raṭṭha) 340
Cunda (upāsaka) 174-5
Cūḷapanthakatthera 170, 350
Cūḷasubhaddā (upāsikā) 332, 365, 370

[Cha - Ja]

Chaddanta (nāgarājā) 198, 216
Jambukājīvaka 332
Jambudīpa 4, 5, 88
Jamburukkha 290
Jāli (kumāra) 121, 267, 275
Jīvaka (vejja) 136
Jotipāla (māṇava) 216-7
Jotirasa (maṇi) 122

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Takkola (raṭṭha) 340
Tacchaka (mahāsūkara) 199
Tāvatiṁsabhavana 6
Tidasa (pura) 281
Timiṅgala (mahāmaccha) 253
Timirapiṅgala (mahāmaccha) 253
Timī (mahāmaccha) 253
Tissatthera (lekhācariya) 74

[Da - Dha]

Daṇḍaka (rājā) 132
Dānava (yakkha) 154
Dukūla (tāpasa) 127, 129, 130
Devadatta (kumāra) 113
Devadatta 114-5-6-7-8, 138, 161
Doṇi (nagara) 408
Doṇitthera 408
Dhaja (brāhmaṇa) 229
Dhanapālaka (hatthī) 204-5, 331
Dhaniyagopālaka 351
Dhamma (yakkha) 200
Dhammantarī (tikicchaka) 263
Dhammapāla (kumāra) 201
Dhammarakkhitatthera 15, 17

[Na]

Nanda (kumāra) 170
Nanda (māṇavaka) 108, 282

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nandaka (yakkha) 108
Nandiya (vānarinda) 199
Nāgasena (dāraka) 8, 9, 10, 11, 12
Nāgasena (sāmaṇera) 12, 13
Nāgasenatthera 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26 ādi piṭṭhesu.
Nārada (tikicchaka) 263
Nigaṇṭhanāṭaputta 4
Nigrodha (migarājā) 200
Nigrodha (rājā) 200
Nigrodhārāma 331
Nimi (rājā) 120
Neru (pabbata) 131

[Pa]

Pakudha Kaccāyana 4
Pañcasāla (brāhmaṇagāma) 155-6-7-8
Paṇḍaraka (nāgarājā) 199
Pāṭaliputta (nagara) 15, 16, 125
Pātālamukha 277
Pāyāsirājaññā (rājā) 194
Pārikā (tāpasī) 127, 129, 130, 132
Pāsāṇaka (cetiya) 331
Piṇḍolabhāradvājatthera 382, 389
Pīḷiyakkha (rājā) 195-6

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa - Pha]

Puṇṇa (bhataka) 120
Puṇṇaka (dāsa) 281
Puṇṇaka (seṭṭhi) 281
Puṇṇā (dāsī) 120
Pubbakaccāyana (tikicchaka) 264
Pūraṇakassapa 4, 5
Phussarāga (maṇi) 123

[Ba - Bha]

Bandhumatī (gaṇikā) 125
Bākulatthera 211-2
Bārāṇasi (rājā) 154
Bārāṇasī (nagara) 18, 198
Bodhimaṇḍa 249
Brahmadatta (rājā) 198, 200
Bhagu (kumāra) 113
Bhaddasāla (senāpati) 282
Bhaddiya (kumāra) 113
Bhāradvāja (brāhmaṇa) 173

[Ma]

Makkhaligosāla 4, 5
Majjhā (rājā) 132
Maṭṭhakuṇḍali (devaputta) 332
Maṇḍabya (māṇavaka) 127-8
Maṇḍuka (devaputta) 332
Maddī (devī) 121, 273
Manohara (maṇi) 122
Mandhātu (rājā) 120
Mantī (brāhmaṇa) 229

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mallikā (devī) 120, 281
Masāragalla (maṇi) 123
Mahākaccāyanatthera 281, 349
Mahākassapatthera 379, 386
Mahānīla (maṇi) 122
Mahāpajāpatigotamī 234
Mahāpatāpa (rājā) 201
Mahāpathavī (makkaṭa) 198
Mahāpanāda (rājā) 133
Mahāpaduma (kumāra) 200
Mahāmoggallānatthera 187-8
Mahāsena (devaputta) 6-7-8
Mahī (nadī) 73, 94, 363
Mahosadha (paṇḍita) 202-3
Māgaṇḍiya (paribbājaka) 301
Māṇavagāmika (devaputta) 236
Mātaṅga (isi) 127
Mātaṅga (rājā) 132
Mālukyaputta 146-7
Milinda (rājā) 1, 4, 5, 6, 7, 13, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26 ādi-piṭṭhesu
Metteyya (Buddha) 160, 408
Moggallānatthera 185, 225
Moggaliputtatissatthera 3
Mogharājā 170
Mogharājatthera 398

[Ya]

Yaju (veda) 177
Yaññā (brāhmaṇa) 229

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya - Ra - La]

Yamunā (nadī) 73, 94, 119, 363-4
Yugandhara (pabbata) 6
Rakkhitatala 12
Rājagaha (nagara) 136, 204, 331
Rāma (brāhmaṇa) 229
Rāhulatthera 354, 359, 368, 371, 399
Ruru (migarājā) 199
Rohaṇatthera 8, 10, 11, 12, 13, 14
Lakkhaṇa (brāhmaṇa) 229
Laṅkādīpa 408
Lomasakassapa (isi) 214, 216
Lohitaṅga (maṇi) 123

[Va]

Vaṅga (raṭṭha) 340
Vaṅgīsatthera 373
Vajira (maṇi) 122
Vāseṭṭha 163
Vijambhavatthu 12
Vidhura (paṇḍita) 200
Vītaṁsā (nadī) 119
Vīrasena 24
Vejayanta (pāsāda) 6
Vetravatī (nadī) 119
Verañjā (nagara) 226
Vessantara (rājā) 118-9, 120-1-2-3, 267, 269, 270 ādi piṭṭhesu
Veḷuriya (maṇi) 122

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Saṁkicca (kumāra) 127-8
Sakka (raṭṭha) 331
Saṅkassa (nagara) 331
Sañjayabelaṭṭhaputta 4
Sabbamitta (brāhmaṇa) 229
Sarabhū (nadī) 73, 94, 119, 363-4
Sarassatī (nadī) 119
Sahampati (brahmā) 206-7, 387
Sāketa (brāhmaṇa) 332
Sākha (migarājā) 200
Sākha (senāpati) 200
Sāgala (nagara) 1, 4, 6, 13, 18, 29
Sādhīna (rājā) 120
Sāma (kumāra) 127, 132-3, 195-6
Sāma 199
Sāma (tikicchaka) 264
Sāma (veda) 177
Sāriputtatthera 108, 171, 185, 201-2, 225, 236, 281, 342, 348, 350 ādi piṭṭhesu
Sāriputtamoggallāna 185, 205
Sāvatthi (nagara) 331, 341
Sineru (pabbata) 108, 218, 233, 278, 299
Sindhu (nadī) 119
Sirimā (nagarasobhinī) 332
Sirīsapuppha (maṇi) 122
Sivi (rājā) 123-4, 126

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sīvaka	139
Sīhasena	24
Sudatta (brāhmaṇa)	229
Sudinna (kalandaputta)	171
Suddhodana (rājā)	229
Suppabuddha (sakka)	108
Suppiyā (upāsikā)	120, 281
Subhadda (paribbājaka)	133-4-5
Subhūtitthera	369, 374
Subhoja (brāhmaṇa)	229
Sumana (mālākāra)	120, 281, 332
Suyāma (brāhmaṇa)	229

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suraṭṭha (raṭṭha)	340
Sulasā (nagarasobhinī)	332
Suvaṇṇabhūmi (nagara)	340
Sūraparicara (rāja)	199
Sūrasena	24
Sūriyakanta (maṇi)	122
Sela (brāhmaṇa)	168, 182-3
Soṇuttara (nesāda)	198
Soṇuttara (brāhmaṇa)	8, 9
Sovīra (raṭṭha)	340
[Ha]	
Himavanta (pabbata)	6, 7, 8, 119 195, 274

Khuddakanikāye ekādasamabhāgapotthake

Milindapañhapāḷiyaṁ

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Aggi yathā tiṇakaṭṭhaṁ dahanto	364
Acetanaṁ brāhmaṇa assuṇantaṁ	173
Anumānena jānanti ūmiṁ	328
Anumānena jānanti disvā	328
Anumānena jānanti bhīte	328
Anumānena ñātabbaṁ ūmiṁ	328
Anumānena ñātabbaṁ disvāna	328
Appamatto ayaṁ gandho	317
Appamādaratā hotha	361
Appamādarato bhikkhu	394
Appicchā nipakā dhīrā	325
Appena bahukenāpi	324
Abhiññāpāramippattā	325
Abhidhammavinayogāḷhā	1
Amusmiṁ paṭigho natthi	366
Ayaṁ patiṭṭhā dharaṇīva pāṇinaṁ	33
Allaṁ sukkhaṁ vā bhuñjanto	392
Allacammappaṭicchanno	78
Asaṁsaṭṭhaṁ gahaṭṭhepi	369
[Ā]	
Āyu arogatā vaṇṇaṁ	324
Āraññikā dhutadharā	324
Ārambhatha nikkhamatha	238

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Ā]	
Ārammaṇe labhitvāna	398
Āsajja rājā citrakathiṁ	1
[I - U]	
Iti phandanarukkhopi	173
Iddhipādesu kusalā	325
Iminā puññakammena	408
Imehi aṭṭhīhi tamaggapuggalaṁ	116
Uttiṭṭhe nappamajjeyya	209
Upacikā biḷāro ca	384
Ubhopi te viloketvā	330
Usabhoriva chetva bandhanāni	351
[E - O]	
Ekañce bāhaṁ vāsiyā	366
Eko manopasādo	236
Etāni aṭṭha ṭhānāni	100
Evaṁ dhammā apakkamma	68
Evamevāhaṁ mahāvīra	359
Evarūpāni sīlāni	320
Okkhittacakkhū mitabhāṇī	325
[Ka]	
Kathitā mayā bahū diṭṭhā	23
Kantāre puttamaṁsaṁva	349
Kammamūlaṁ gahetvāna	317

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kammamūlaṁ janā datvā 318
Kāyaṁ imaṁ sammasatha 362
Kāyena saṁvaro sādhu 168, 384
Kāye sabhāvaṁ disvāna 382
Kāraṇḍavaṁ niddhamatha 400
Kuṭṭamūlañca nissāya 380
Kumbho ca kāḷāyaso ca 406
Kummova aṅgāni sake kapāle 354
Kesarī cakkavāko ca 392

[Kha - Ga]

Khettūpamena bhavitabbaṁ 403
Gadrabho ceva kukkuṭo 356
Gambhīrapañño medhāvī 20
Gāthābhigītaṁ me abhojaneyyaṁ 222

[Ca]

Cakkhumāssa yathā andho 349
Caṅkamantopi tiṭṭhanto 356
Catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṁ 180
Cattāro pañca ālope 392
Candanaṁ tagaraṁ vāpi 317
Caraṇena ca sampannaṁ 23
Cāpovūnudharo dhīro 355
Cundassa bhattaṁ bhuñjitvā 174-5

[Ja]

Jāliṁ Kaṇhājinaṁ dhītaṁ 121
Jighacchāya pipāsāya 291

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Jha - Ña]

Jhāyī jhānaratā dhīrā 325
Ñāṇakhaggaṁ gahetvāna 379
Ñātīhi mittehi ca bandhavehi 390

[Ta]

Tattha ñāṇaṁ paṇidhāya 1
Tathā disvā dhammagiriṁ 328
Tathā Buddhaṁ sokanudaṁ 328
Tathā bhikkhu dhammadharo 374
Tatheva titthiye disvā 328
Tatheva Buddhanāgassa 328
Tatheva Buddhaputtena 350, 357
Tatheva Buddhaputtopi 402, 406
Tatheva yogino cittaṁ 358
Tatheva Lokanāthassa 328
Tathevāyaṁ sīlagandho 329
Tathevimaṁ janaṁ disvā 329
Tadahu pabbajito santo 382
Tasmā sakaṁ paresampi 379
Tasmā hi paṇḍito poso 408
Ticīvaradharā santā 325
Tibbaṁ chandañca pemañca 382
Te ca tepiṭakā bhikkhū 20
Tevijjā chaḷabhiññā ca 325
Tesamatthaṁ aviññāya 97
Tehi bhikkhūhi parivuto 20

[Da]

Dassanamhi parisodhito naro 402

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Dha]	
Dhammāmatagataṁ disvā	329
Dhammāsīsaṁ karitvāna	378
Dhammosadhaṁ pivitvāna	319
[Na]	
Na antalikkhe na samuddamajjhe	152
Na ito dūre bhavitabbaṁ	378
Na pubbagandho paṭivātameti	317
Na me ācariyo atthi	228
Na me dessā ubho puttā	273
Navaṅgaṁ anumajjanto	97
Navaṅgaṁ Buddhavacanaṁ	354
Navete puggalā loke	100
Na ve yācanti sappaññā	224
Nābhinandāmi maraṇaṁ	45
Niddhamitvāna pāpicche	400
Nibbutaṁ pathaviṁ disvā	329
Niraye bhayasantāsaṁ	389
Nissaṁsayaṁ parājayo	23
Nesajjikā santhatikā	324
[Pa]	
Paññā pasatthā lokasmiṁ	407
Paññāratanamālassa	321
Paṭikacceva taṁ kayirā	68
Paṭipannā phalaṭṭhā ca	325
Paṭisambhidā kiṇitvāna	323
Pathavī āpo ca tejo ca	376
Pamādaṁ appamādena	370
Paravādivādamathanaṁ	330
Pariyāya bhāsitaṁ atthi	97

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Parisuddhena cittena	391
Pallaṅkena nisinnassa	348
Pavivittehi ariyehi	395
Pavivitto ariyehi	395
Pavisitvā parakulaṁ	388
Passatāraññake bhikkhū	330
Pucchā visajjanā ceva	1
Pūjiyantā asamasamā	103
Pūjetha naṁ pūjaniyassa dhātuṁ	177
[Ba - Bha]	
Bahussuto citrakathī	20
Bahū jane tārayitvā	315
Bojjhaṅgaratanamālassa	323
Bodhaneyyaṁ janaṁ disvāna	397
Byādhitaṁ janataṁ disvā	319
Bhassappavādo vetaṇḍī	97
[Ma]	
Makkaṭo dārako kummo	400
Maṇimālādharaṁ geha	321
Mayekarattaṁ vippavasimha ludda	391
Mā me kadāci pāpiccho	381
Milindarājapañho ca	408
Milindo nāma so rājā	1
Milindo hi mahāpañño	408
[Ya]	
Yathā issāsako nāma	406
Yathā kālamhi sampatte	359
Yathāpi khette parisuddhe	358

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya - Ra]

Yathāpi gajarājassa 328
Yathāpi chattaṁ vipulaṁ 402
Yathāpi dīpiko nāma 352
Yathāpi nagaraṁ disvā 328
Yathāpi sūriyo udayanto 373
Yathā lābulatā nāma 357
Yathā samudde lagganakaṁ 361
Yathā sākaṭiko maṭṭhaṁ 68
Yathā sudanto mātaṅgo 350
Yathā hi aṅgasambhārā 26
Yadā kilesā opatanti 350
Yadipi me antaguṇaṁ 352
Yadūnakaṁ taṁ saṇati 401
Yasmiṁ khandhe ṭhitā paññā 408
Ye keci agadā loke 318
Ye keci osadhā loke 319
Yena ñāṇena bujjhanti 322
Yo na hanti na ghāteti 387
Yo sīlavā dussīlesu dadāti dānaṁ 250
Rajjase rajanīye ca 370
Ratto duṭṭho ca mūḷho ca 99, 100
Rāgūpasaṁhitaṁ cittaṁ 370
Rājāhamasmi selāti 182

[La]

Laggaṁ disvā bhusaṁ paṅkaṁ 329
Laṅkāyaṁ doṇinagare 408

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[La]

Lābulatā ca padumaṁ 364
Lābhena unnato loko 370
Lūkhenapi ca santusse 380

[Va]

Vacīviññattivipphārā 352
Vadhake Devadattamhi 396
Vadhissametanti parāmasanto 216
Vayena yasa pucchāhi 100
Varañce me ado Sakka 367
Vasanto tassa chāyāya 97
Vātapittena semhena 291
Vitakkūpasame ca yo rato 375
Vipulo rājagahīyānaṁ 236
Vivittaṁ appanigghosaṁ 353
Visamaṁ sabhayaṁ ativāto 99
Visuddhānaṁ ayaṁ vāso 370
Vītarāgā vītadosā 324

[Sa]

Saṁyamena niyamena 404
Saṅkhārānaṁ sabhāvattaṁ 404
Saṅkhyeyyapariveṇasmiṁ 21
Sace me upanāmenti 355
Sace labhetha khaṇaṁ vā raho vā 202
Satipaṭṭhānakusalā 325
Saddhāya taratī oghaṁ 35

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Saddhāya sīlena sutena buddhiyā 390
Santhavāto bhayaṁ jātaṁ 369
Samādhiratanamālassa 321
Samuddo udadhinaṁ seṭṭho 236
Sasamuddapariyāyaṁ 215
Sahassagghaṁ hi maṁ tāta 275
Sālakalyāṇikā nāma 359
Sāsane te mahāvīra 374
Sīlasaṁvarachadanaṁ 377
Sīle patiṭṭhāya naro sapañño 33

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Suññatañcānimittañca 399
Suddhā suddhehi saṁvāsaṁ 397
Senāsanamhā oruyha 379
Selo yathā ekaghano 369
Sevetha pantāni senāsanāni 388
Sotāpannā ca vimalā 325
So me pakkena hatthena 380

[Ha]

Handa kathiṁ pasādetvā 97